

Magyar Bálint – Pető Iván:

PROFI AMATŐRÖK - AMATŐR PROFIK (Szociológiai csapdák és az SZDSZ)

„A parlament folyosóján találkozik
Magyar Bálint és Pető Iván. Bálint
feltartja a kezét, ujja V betűt formáz.

– Győztünk? - kérdi Iván.

– Nem, ketten maradtunk - válaszol
Bálint.”

(Pesti vicc, 1991)¹

1. rész – a kezdetektől 1990-ig

Csaknem két évtized kellett ahhoz, hogy az SZDSZ 1991-es kiadványának mottója önbeteljesítő jóslattá váljon.

Lehet illúziókat kergetni, a bukás „okainak” közkedvelt toposzait sorolni: ha az SZDSZ nem követi el ezt vagy azt, ha nem így dönt, hanem úgy, akkor ezekkel az adottságokkal is vagy éppen ezen adottságok révén lehetett volna hosszabb távon is sikeres párt. Az ilyen vélekedés mélysége nem különbözik az egyszeri edző taktikai utasításától: sűrű, apró gólokkal kell megzavarni az ellenfelet. Mindig jól kell dönteni, ez a győzelem záloga. De ha rosszul döntött az SZDSZ, miért döntött rosszul, s persze milyen norma, alternatívák ismeretében lehet minősíteni a választott megoldásokat?

Tudjuk, bármennyire próbálunk is elfogulatlanul tekinteni erre a több mint húsz éves történetre, azért az – döntéseinkkel, dilemmáinkkal és tévedéseinkkel együtt – mégiscsak a mienk is volt, beletettük aktív életünk nem kis részét. Tisztában vagyunk azzal, hogy írásunk mindössze egy a lehetséges értelmezések közül, de mi a történetünket még nem meséltük el, holott a befejezett történetet nem csak praktikusán, de intellektuálisan is jó lezárni. Ezzel tartozunk magunknak, azoknak, akik velünk együtt hittek a rendszerváltás eszméiben, és talán azoknak is, akik ezután liberális eszméket vallva hasonló vállalkozásba fognak.

Az egykori kelet-európai demokratikus ellenzéki mozgalmak közül egyedül az SZDSZ élte túl tartósan a rendszerváltást. A disszidens mozgalmakból kinövő, azokkal erős személyi és intézményi folytonosságot felmutató politikai pártok a régió más országaiban néhány év alatt eltűntek a színről. Amennyire magyarázatot igényel az SZDSZ kimúlása, legalább ennyire válaszra vár az a kérdés is, hogy egyáltalán miként maradt fenn két évtizeden át.

Az SZDSZ különossége és a térségben létrejött hasonló indíttatású pártoknál hosszabb élete abból adódott, hogy nálunk a kommunista rendszer demokratikus ellenzékében az emberi jogi mozgalom kezdetektől a piacgazdaság melletti elkötelezettséggel párosult, miközben a feszültség

alig oldható fel a kapitalizmus nem éppen humanitárius törvényszerűségeinek következményei és a szociális, emberi jogi normák között. Az SZDSZ viszont kezdettől a kapitalizmus elkötelezett híveként, a szokványos politikai skálán jobboldali liberálisként képviselte a más tekintetben baloldali liberális emberi jogi, társadalompolitikai normáit. E nehezen illeszthető komponensek közti konfliktust jobban viselte, mint más országok emberjogi mozgalmából kinövő pártjai, törekvései. A lengyel Szabadság Uniót nem számítva az SZDSZ térségbeli rokonai a maguk antikommunista nézeteit antikapitalizmussal társították, s ebbe haltak bele. Az SZDSZ-re leginkább hasonlító Szabadság Unió élt a legtovább, de jóval az SZDSZ előtt az is kimúlt. Ők nem voltak hajlandók koalícióba menni a lengyel szocialistákkal, és sorsuk az SZDSZ-szel együtt úgy is értelmezhető, hogy a térségben az ilyen gyökerű és karakterű pártok, így vagy úgy, de mindenképpen felörlődnek a jobb- és baloldali populista pártok szembenállásának mellékhatásaként. Mindenesetre az, hogy a térség más országaiban még gyorsabban eltűntek a kommunista korszak emberi jogi alapokon működő politikai disszidens csoportosulásainak bázisán létrejött politikai pártok, önmagában is elég lenne annak megokolására, hogy az SZDSZ eltűnése sorsszerű. De egy efféle érvelés mégiscsak túl lakonikus. Az SZDSZ-t illetően érdemes messzebből indítani a történetet.

Nem hiszünk a történelmi szükségszerűségben, ha ezen azt értjük, hogy minden csak úgy történhetett, ahogy megtörtént. Nyilvánvaló, a két évtized során az SZDSZ és mindenkori meghatározó emberei számos lehetőség közül választhattak. Írásunkkal azt akarjuk bemutatni, hogy a párt induláskor adott-választott karaktere, személyi és társadalmi bázisa miként jelölte ki későbbi mozgásterét, politizálási technikáját, s vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz. Mindez az adott teljesítményhez volt elég, ami talán lehetett volna több is, talán kevesebb is. Egészében jó szívvel vállalható, hiszen szerintünk az SZDSZ a rendszerváltás lényegének, a szabadságjogoknak, a liberális, polgári demokráciának és a magántulajdonon alapuló piacgazdaságnak legőszintébben elkötelezett pártja és legkövetkezetesebb képviselője volt. Az SZDSZ bizonyosan nem azért élte túl a térségben működött rokon pártokat, mert azt választotta – amire van példa –, hogy a nevét és az arcát adó meghatározó embereken kívül mindent – eszméit, céljait, bázisát – lecserél. Túl azon, hogy erre hajlamunk sem volt, a párt struktúrája eleve alkalmatlan is lett volna ilyesmire. Kiforrott nézetű emberekként vágunk bele a hivatásos politizálásba, s döntéseink során nem a sikerhez választottunk ideológiát, hanem lényegében változatlan eszméink hatékony képviseletéhez kerestünk vállalható politikai eszközöket.

Az SZDSZ meghatározó döntései között nehéz lenne olyat találni, amelyre azt mondhatnánk: itt rontottuk el végletesen. Vagyis eredendő bűn nincs, csak éppen az egész enyészett el. Az okok a kezdetekre, a nagy illúziók időszakára nyúlnak vissza.

Profi amatőrök: demokratikus ellenzékbeli rendszerváltó ellenzék

A demokratikus ellenzék morális alapú mozgalomként jött létre. „Alaptevékenysége” a szabadságjogok provokatív gyakorlásából állt: úgy tettünk, mintha szabad polgárként élhetnénk egy diktatúrában, vállalva a kiszámíthatatlan represszió kockázatát. Generációsan meghatározó komponense a 68-as prágai tavasz elnyomásával s a gazdasági reform bevezetését kísérő, szabadabb szellemű világ korlátozásával szembesülő fiatal értelmiségiek csoportja volt. A demokratikus ellenzék magja a hetvenes évek elejétől a rendszer baloldali indíttatású, a valóságot az ideálokkal összevető kritikájától fokozatosan jutott el a rendszer megreformálhatatlanságának felismeréséig. Mindeközben a rendszer megdönthetetlennek tűnt. Az ellenzéki lét így a demokratikus ellenzék számára akár egy életre szóló belső emigráció választásaként jelent meg: a szólásszabadság gyakorlását választók itthon maradtak, de a demokratikus ellenzék „kemény magja” a hivatalosság világán kívül, a „támogatjuk-tűrjük-tiltjuk” rendszerében a tiltott zónába „disszidált” vagy a hatóság oda száműzte őket. A demokratikus ellenzék szélesebb köre sem volt hajlandó elfogadni a puha

diktatúra cenzúráját leíró vicc intését, miszerint „szólásszabadság van, csak szólás utáni nincs”. Az esetleges következményeket vállalták.

Ebben a mozgalomban **három társadalomtudományi diszciplína baloldali indíttatású művelőinek felismerései** fonódtak össze. A **kritikai filozófusok** két generációja, a „Lukács-iskola” (Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály) és a „Lukács-óvoda” (Bence György, Kis János, Ludassy Mária, Radnóti Sándor) szakított a létező szocializmus bírálatainak marxi ideákon felépíthető illúziójával². Őket a rendszer a hetvenes évek elején kitaszította. Egy részüket emigrációba kényszerítve, másokat minden intézményből kirekesztve akaratlanul is megteremtették a szervezett ellenzéki szerepeit. A demokratikus ellenzék konspiratív tevékenységével szervezett kapcsolatban nem álló **rendszerkritikus és reformközgazdászok** (Antal László, Bauer Tamás, Jánossy Ferenc, Kornai János, Laki Mihály, Tardos Márton) a nyolcvanas évek végére a szocialista tervgazdaság valós természetének leírásától eljutottak annak belátásáig, hogy sem a jugoszláv típusú öngazgatás, sem az állami tulajdon monopóliumán imitált félpiaci viszonyok nem képesek a rendszerspecifikus állandó hiányt felszámolni, hatékony gazdaságot és tartós növekedést biztosítani. A magyar viszonyokat jellemző reformciklusok miatt a közgazdászok kritikája ugyanakkor többnyire belefért a „tűrt” zónába. A **radikális szociológusok** (Havas Gábor, Juhász Pál, Kemény István, Konrád György, Solt Otilia, Szelényi Iván) a városi és falusi társadalomról, cigányságról és a tabunak számító szegénységről végzett felméréseik segítségével szembesítették az értelmiségi közvéleményt azzal, hogy az egalitáriánus politikát hirdető rendszer újraelosztó mechanizmusai hogyan termelik újjá a társadalmi egyenlőtlenségeket, és a társadalmi alrendszerekben, munkaszervezetekben az alávetettségi viszonyokat (Haraszi Miklós), vagy éppen nyilvánvalóvá tették, hogy a marxi osztálykategóriák mennyire alkalmatlanok a valós társadalmi tagozódás leírására (Hegedűs András). Többségük osztozott a kritikai filozófusok sorsában. Ugyanakkor a „tűrjük világból” a tiltott zónába soha át nem lépők körében is (Ferge Zsuzsa, Héthy Lajos, Makó Csaba) születtek a rendszer egyes szegmenseinek működését leíró jelentős művek.

A demokratikus ellenzék radikalizmusát az teremtette meg, hogy e három forrásból eredő felismerések összeértek: logikai síkon a szocialista rendszer megreformálhatatlansága, közgazdasági síkon fenntarthatatlansága, morális síkon pedig igazságtalansága, valamint múltjában és jelenében is hazug mivolta. Így vált **kritikus, reformista értelmiségi közönség** egy részéből **radikális rendszerváltó mozgalommá**, amely idővel sokszínű – a konspiráló magtól a lazán érintkező baráti-ismeretségi körökig terjedő – struktúrát is öltött.

A kádári társadalmi szerződés felmondása

*Szimbolikusan két esemény is jelezte a rendszerkritikus értelmiség részéről a kádári társadalmi szerződés felmondását. 1979-ben már 252-en, jobbra értelmiségiek adták nyíltan a nevüket **Vaclav Havel bebörtönzése elleni tiltakozó akcióhoz**, s a módszeres hatósági presszió nyomán is csak tucatnyian vonták vissza aláírásukat. A civil kurázi kollektív intellektuális teljesítménnyel történő társítását pedig az 1980-as **Bibó emlékkönyv** jelentette. Az 1979-ben elhunyt Bibó Istvánban olyan gondolkodót lehetett felmutatni, kinek mind élete, mind eszméi közös felületet teremthettek a kommunista rendszer legkülönbözőbb irányból érkező kritikusainak diskurzusához. A 76 szerzőt felvolumtató kötet szerkesztőbizottságának elnöke Donáth Ferenc, legtevékenyebb szerkesztője pedig Kenedi János volt. A „nemzeti-népies” és a „nyugatos-urbánus” értelmiségiek között Donáth jelentette a mindkét oldal által elfogadott hidat. A törekvés az ideológiai közeledésre és együttműködésre azonban e két tábor között – a Bibó emlékkönyvre és az 1985-ös Monori tanácskozással szorítkozóan – esetleges maradt, s 1987-től már a rivalizáló megnevezés dominálta viszonyukat. Ezzel szemben a 68-as „fiatal nemzedék” és az 56-os „veteránok” (többek között Eörsi István, Göncz Árpád, Halda Aliz, Krassó György, Litván György, Mécs Imre, Rácz Sándor, Vásárhelyi Miklós) egymásra találása tartósan bizonyult, s a kommunista diktatúra elleni fellépést*

a magyar forradalmak – így az 56-os forradalom – hagyományának a sorába illesztette. Bár nem a demokratikus ellenzék operatív magjához tartoztak, a kapcsolatnak a Bibó emlékkönyvben is manifesztálódó jelentőségével a kommunista párt vezetése is tisztában volt.

Az MSZMP Politikai Bizottságának írt belső elemzés szerint a Bibó emlékkönyv „szerzői 1956-ot forradalomként, 'egy önérzetében mélyen megbántott nép elemi erejű felkeléseként' rehabilitálják. 1956-ban szerintük kísérlet történt az 1948 előtti állapot, a demokratikus intézmények és a többpártrendszer visszaállítására, a jogfolytonosság megteremtésére. E demokratikus forradalmi kísérletet a szovjet csapatok vérbefojtották: intervenciójuk következménye a Kádár-kormányzat, amely ily módon az illegitim hatalomgyakorlás folytatása csupán. ...a jogtalanság mértékét nem csökkenti, tartalmán, lényegén nem változtat a 25 éves 'látszat-liberalizálódás', az életszínvonal viszonylagos emelkedése, ez ugyanis csak elodázza a szükségszerű összeomlást. (...) Az értelmiség e hazug, megtévesztő taktikázásban cinkosa lett a hatalomnak, mert úgy gondolta, hogy 48-at 67-tel is megvalósíthatja, ezért lemondott a demokratikus szabadságjogokról, a szuverénitástról és a függetlenségről, s egy új 'kiegyezés' eszmei igazolójává vált.”³

A demokratikus ellenzék 56-ot forradalomnak nevezte, az azt leverő hatalmat illegitimnek tekintette, magát a rendszer ellenzékeként definiálta, s ezzel – formálódó rendszerkritikus mozgalomként – felmondta a kádári társadalmi szerződést, és kívül helyezte magát annak alkurendszerén. A hatalommal szembeni stratégiáját – szemben a népi írók körével – ez határozta meg.

A hetvenes évek végétől, a puha diktatúra defenzív időszakában, bár történtek kísérletek a radikalizálódó kritikai értelmiség elszigetelésére, mégis a kitaszított („tiltjuk”) és a szabadúszó-művész-kutatóintézeti-egyetemi értelmiségiek („tűrjük”) világa közti kapcsolat és átjárás nem hogy nem szűkült, de folyamatosan bővült és intenzívvé vált. Az egymás világába átnyúló, de mégis a demokratikus ellenzék által kezdeményezett, koreografált demonstratív fellépések és tevékenységek megnyilvánulásait jelentették 1977-től a különböző tiltakozó akciók, valamint a gépiratos, majd 1981-től a nyomtatott, manufakturális **szamizdat** folyóiratok és kiadványok (Beszélő, Hírmondó, Demokrata, AB Független Kiadó, ABC Kiadó, Katalizátor Iroda stb.), ahol a kirekesztettek többnyire saját néven, a „tűrtek” álnéven publikáltak.

A két világ közti élő kapcsolat „hétköznapi” terét részben a – lengyel repülő egyetemek mintájára szervezett – magánlakásokon tartott **szabadegyetemek** sokasága jelentette. Ezek skálája az eseti előadásoktól az „éves” szemináriumokig, a tucatnyitól a többszázas hallgatóságot vonzóig, és diszciplináris sokszínűséget felvonultató kurzusokig terjedt, és átnyúlt az egyetemi szakkollégiumok kevésbé kontrollált világába. Intellektuális nagyüzemi szolgáltatásként történő megszervezése Szilágyi Sándorhoz kötődik. Míg a társadalomtudományi diszciplínák többségét a hivatalos intézményrendszeren belül is művelték, addig a politológia, a magyar és nemzetközi kommunista mozgalom valódi története gyakorlatilag csak a szabadegyetemek szemináriumain volt – leginkább Szabó Miklós revelatív erejű kurzusain – hallgatható.

A szélesedő kritikus értelmiségi közösség tagjai között a kötőanyagot a formális és informális kapcsolatok sokszínű struktúrái (illegális, konspirált kapcsolatok, szabadegyetemi előadások és szemináriumok, kutatóintézeti viták, házibulik és a samizdatterjesztés- és beszerzés félkonspiratív csatornái) jelentették. Az illegális kiadványok példányszáma fokozatosan emelkedett (a Beszélő ezerkétszázról hatezerre, a Hírmondó ezerről háromezerre, az egyedi művek pár százra), s a tiltott zóna határán hivatalos engedéllyel rendelkező új, pár ezres példányú kritikai társadalomtudományi folyóiratok is megjelentek (Medvetánc, Századvég), illetve egyetemek, kutatóhelyek könyvesbolti forgalomba nem kerülő, de szintén legális, rendszerkritikus írásai is szaporodtak. A mindezen médiumok által lazított hivatalos nyilvánosság kritikai hangja is felerősödött. Az aktív vitaközönség

azonban még mindig csak néhány ezer emberre terjedt ki. A „tűrjük” világában tapasztalható fellazulás együtt járt a szamizdat világában megfigyelhető tematikus nyitással is az átfogó rendszerproblémáktól megannyi új kritikai felület irányába: 56-os forradalom, határon túli magyarság, vallási kisebbségek, katonai szolgálatmegtagadók, Bős-Nagymaros stb. Ez persze egyfajta érintkezési felületet teremtett a legkülönbözőbb értékalapon álló rendszerkritikus vagy diszkriminált társadalmi csoportok, személyek között. A szamizdat, ha nem is szervezeti, de – különösen a Beszélő – szellemi és nyelvi közeget teremtett a legkülönfélébb kritikai közösségek számára.

Kedvezett ennek az alternatív nyilvánosságnak, hogy a magyarországi puha diktatúra sajátjaként a cenzúra csak a művek megjelenését akadályozta meg, létrejöttüket többnyire nem, hiszen Haraszti Miklós 1973-as pere után a hatalom „csak” személyre szabott retorziókkal, szilenciummal, cenzori és nem jogi eszközökkel élt. A hivatalos mellett kialakult a szellemi (jórészt underground) közeletnek egy olyan informális értékhierarchiája is, melyet felvilágosult, szekularizált, nyugatias és egyre inkább liberális értékrend jellemzett. Ez adta később **a rendszerváltás vitáinak normatív, irodalmi nyelvét, míg politikai vízióját a nyugati liberális demokráciák.**

A történelmi félreértés – diktatúraellenesség versus kommunistaellenesség

Az ellenzéki gondolatok ugyanakkor elsősorban nem közvetlenül a szamizdat vagy a féllegális összejövetelek révén, hanem közvetve a Szabad Európa Rádió (SZER) tevékenységének köszönhetően ért el szélesebb kört. A SZER hallgatói azonban társadalmi helyzetük, ideológiai beállítottságuk és aktivitásuk tekintetében egyaránt erősen különböztek az előbbieken leírt kritikai értelmiségi körtől. Részben azok közül kerültek ki, akik vagy a kommunista rendszerben lettek vesztesek, vagy nem találták a helyüket a puha diktatúra korlátozott előmenetelt biztosító világának alkurendszerében. A korábbi keresztény nemzeti osztály tagjai, illetve leszármazottaik, a meghurcolt paraszti háttérű, első generációs értelmiségiek, vidéki, veszténivaló nélküli családok tagjai mellett a hallgatók közé tartoztak a rendszerbe különösebb elkötelezettség nélkül integrálódottak is, akik pusztán több információra vágytak. Ők alapvetően nem kiábrándult baloldaliak, hanem inkább „született” jobboldaliak, az általuk nemzetinek tekintett értékeket követők voltak. Az a paradox helyzet keletkezett, hogy míg a demokratikus ellenzék együttműködési kísérlete a népi írók, értelmiségiek körével – az 1980-as Bibó emlékkönyv és az 1985-ös monori tanácskozás kivételével – kudarcot vallott, addig a SZER által közvetített személytelen struktúrán keresztül a távoli, személyes kapcsolataiban jelen nem lévő, jelentős részben más politikai értékrendű társadalmi réteggel, a nyolcvanas évek második felére virtuálisan mégis megvalósult. A SZER az éteren keresztül nemcsak földrajzi, hanem társadalmi és ideológiai távolságokat hidalat át.

Míg a népi írók köre a reformkommunista kapcsolatokat keresve kívánt „fontolva haladni”, addig a demokratikus ellenzék kívül állt a rendszeren. Így az „urbánus” dominanciájú, nyugatias értékrendű, szamizdatozó ellenzék hallgatósága, méltányolója zömmel a kommunista rendszert többgenerációs életélményei folytán elutasító, többnyire kelet-európai értelemben jobboldali érzelmű, a nyugatellenes-népies gondolatra fogékony társadalmi csoportokból került ki. Szemükben a demokratikus ellenzéket a kiállításukért ellenük elkövetett hatalmi atrocitások hitelesítették, ugyanakkor a rendszerváltó ideológia diktatúraellenessége számukra csak antikommunizmust jelentett.

A rendszerváltás idejére a demokratikus ellenzék a liberális demokrácia és piacgazdaság mellett hitet tevő, a nyolcvanas évek második felében beérő baloldali indíttatású, intellektuális diktatúraellenessége ért össze a Szabad Európa Rádió hullámain keresztül a jobboldali indíttatású, családi életélmények által meghatározott kommunistaellenességgel.

A hetvenes évek második felétől a lengyel értelmiségi ellenzék kapcsolatot talált, majd 1980-tól a Szolidaritásban szervesen együttműködött az elégedetlen és lázadó lengyel munkássággal. Ott ugyanis a „munkás újszólván be volt zárva a nagy állami szervezetekbe. Alig volt lehetősége arra, hogy az államhatalommal támadt konfliktusaiban a kitérés, a megkerülés taktikáját válassza (...) Míg tehát Lengyelországban a nagy szervezetekbe beszorított munkások sorsa, helyzete, ambíciói egységesedtek, hiányérzeteik, elégedetlenségük tudatosítása egyre jobban átpolitizálódott, addig nálunk a viszonylagos autonómiát kínáló gazdasági tevékenységek (háztáji, tsz-melléküzemág, gmk, fusi) mintegy lecsapolták a munkásság 'izgága' rétegeit, energiáikat az állami szervezeteken kívülre terelték.”⁴ A magyar demokratikus ellenzék lengyel típusú társadalmi bázissal nem rendelkezett, hiszen a kádári „társadalmi szerződés” önkizsákmányoláson alapuló családi gyarapodás-modellje csak a nyolcvanas évek végére fulladt ki. Ugyanakkor a **demokratikus ellenzék protopárt típusú** – mert kritikájában a rendszer lényegét és egészét megcélzó – fellépése mellett Magyarországon a hetvenes végétől megjelentek az egy-egy területre fókuszáló **független, civil kezdeményezések**, mint például a Szegényeket Támogató Alap (SZETA), a Dialógus békecsoporthoz, a környezetvédő Duna Kör. Az alternatív művészeti csoportosulások pedig már a hetvenes évek elejétől folyamatosan jelen voltak a kultúra világában.

Az a társadalmi feszítő erő, ami Lengyelországot a hetvenes-nyolcvanas években jellemezte, Magyarországon nem volt érezhető. Nálunk a demokratikus ellenzék helyzetbe kerülését a gazdasági növekedés kifulladásával mellett a szovjet birodalom – az amerikai csillagháborús politika nyomán bekövetkező – megroppanása tette lehetővé. Ezek együttese hozta létre azt a környezetet, melyben a Kádár-rendszer folyamatos defenzívába kényszerült. A demokratikus ellenzék nálunk – részben a lengyel példát követve – csak e feltételek közepette válhatott a békés rendszerváltás ideológiai katalizátorává.

A defenzívába került reformkommunisták egy része (Pozsgay Imre) a párton kívüli bázisát kezdetben a Hazafias Népfrontban, majd a magát nem ellenzékiként, hanem függetlenként definiáló, népi írókhoz kötődő MDF-fel történő együttműködésben próbálta megtalálni. Az együttműködés várt hozadéka az egyik fél számára az elkerülhetetlen politikai átalakulás fölötti kontroll megőrzése, a másiknak pedig a kommunista párton kívüli politikai reprezentáció monopóliuma volt. A lakiteleki találkozók (1987, 1988) türéseivel, illetve Pozsgay és köre általi támogatásával a hatalom megpróbálta elkülöníteni a „komilfó függetlenek”-et az „elfogadhatatlan ellenzékiek”-től. Az MDF a – hatalom által tolerált – nyilvános szervezeti artikulációban és rekrutációban megelőzte a demokratikus ellenzéket. A reformkommunisták Pozsgay-féle szárnya és az MDF közti baráti viszony joggal üzent a kommunista rendszerrel elégedetlen polgároknak, hogy kevesebb kockázattal jár az MDF-hez csatlakozni, mint a radikális rendszerkritikus csoportokhoz. Ennek eredményeként a puha diktatúra viszonyaiban magukat lelkiileg nem komfortosan érző, de abba többé-kevésbé beilleszkedő szakhivatalnoki-szakértelmiségi középrétegek (orvosok, tanárok stb.) szabad utat találtak maguknak a mind kulturálisan, mind lelki habitusukat illetően otthonosabbnak érzett MDF-hez. Ezzel szemben a demokratikus ellenzék, a későbbi SZDSZ szélesebb bázisa, a kommunista rendszerrel nem azonosuló, nyugatos, de a versenytől idegenkedő értelmiségen és középosztályon túl nagyjából a középosztály alatti, a pártállami keretek realitását elutasító, beilleszkedni kevésbé hajlandó vagy képes, intranzigens egyének sokaságából került ki. Míg az MDF, bár sok tekintetben szintén heterogén törekvések politikai formációjaként jött létre, ideológiájában és értékeiben mégis egyneműbb lett, egymáshoz közelálló társadalmi csoportok találták meg benne politikai otthonukat, addig az SZDSZ társadalmi státuszában, ideológiájában, értékeiben egymástól távolabb álló csoportok együtteseként jött létre.

A megértőbb, „felirati párti” MDF híveit a „népies-nemzeti” kultúrkészlet könnyen felidézhető, nem túl távoli, ismerős motívumai gyúrták egybe, s a „mi vagyunk a nemzet” tudatával adtak felmentést a politikai kompromisszumokra, a korábbi évtizedek alámerülésére vagy kacsaringóira.

A duzzadó támogatottságú MDF-hez csatlakozók jelentős része olyan harmadik útra vágyott, mely a szocializmus és kapitalizmus előnyeit egyesíti azok hátrányai nélkül („keleti kényelem – nyugati nyugalom”). S ezt az igényt stilizálták nemzeti karakterré.

A keményebb, „határozati párti” SZDSZ hívei kulturális mintákat tekintve heterogének, összeilleszthetetlenek voltak. Jelentős részüket csak a kommunista rendszerrel való szembenállás radikalizmusa fogta időlegesen össze. Ennek súlyos következményei lettek a későbbiekben, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy az SZDSZ-es értelmiségi elit számára a rendszerváltás a „kommunizmus konyec” **intézményrendszer-átalakító** radikalizmusát, a harmadik út lehetetlenségét, vagyis a nyugati típusú parlamentáris demokrácia mellett a magántulajdonra és versenyre épülő kapitalizmust jelenti, egykori szabadeurópás táborá számára viszont inkább a „többségi konyec” **elszámoltató-leszámoló** indulatát és a pozíciócserékben realizálandó igazságtételét.

A demokratikus ellenzék válasza az MDF megjelenésére és térnyerésére a még mindig igen gyenge ellenzék összefogásának szükségességére építő Szabad Kezdeményezések Hálózatának létrehozása volt, mely kiskoalícióként az MDF-en kívüli kritikus, független és ellenzéki alakulatok politikai együttműködését volt hivatva szolgálni, de úgy, hogy maga a demokratikus ellenzék önálló alakulatként nem vált szervezetté. Ez a forma, bár keretet adott a demokratikus ellenzék hangsúlyos jelenlétének, a felgyorsult események közepette pár hónapon belül életképtelennek bizonyult. A demokratikus ellenzék tagjai ezt felismerve hívták életre 1988 novemberében a Szabad Demokraták Szövetségét, mely Elvi Nyilatkozatában – elsőként az új politikai szervezetek közül – a rendszerrel szemben magát ellenzékiént, 1956-ot pedig forradalomként határozta meg. Pár hónappal később megszülető programja, a Kék könyv pedig két tekintetben is **politikai követeléssé formálta a korábban bejárt intellektuális utat**: a rendszer reformja, javíthatása helyett **rendszerváltást**, azaz intézményrendszerében kompromisszumok nélküli, nyugati típusú demokráciát és magántulajdonon alapuló piacgazdaságot követelt, egyúttal **elvetette a harmadik (magyar) utas megoldásokat**, mondván: a „harmadik út a harmadik világba visz”.

A rendszerváltás forgatókönyve

Ahhoz, hogy a kedvezően változó nemzetközi erőterben a rendszerváltás ténylegesen végbemehessen, világos **politikai forgatókönyvre** volt szükség. **A rendszerváltás programjaként** ezt is tartalmazta a Kék könyv, mely 1989 februárjára készült el.⁵ Az elképzelt átalakuláshoz korábbi minták nem álltak rendelkezésre, hiszen a rendszerváltásnak békésnek kellett lennie. Szemben a forradalmi, de rendre bukással végződő hagyományainkkal tárgyalásos technikára volt szükség, már csak azért is, mert a kommunista rendszer ugyan dűledezett, de a társadalom nagyobb része nem érezte annak fenntarthatatlanságát. A rendszerváltás igényének képviselőit az ekkor még gyenge ellenzéki szerveződések vállalták magukra. A feladat az volt, hogy kitalálják, miként lehet Magyarországot egy összeomló birodalom romjai alól véráldozatok nélkül kimenteni. Ehhez egyik oldalon a hatalom tényleges birtokosát, vagyis magát a kommunista pártot, és nem formai birtokosát, a kormányt kellett önkorlátozásra és tárgyalásra kényszeríteni, s egyben meg kellett akadályozni, hogy két fél tárgyalása helyett az MSZMP akár fragmentált erők konglomerátumává váljon, akár kivételezett, udvari ellenzékiekkel – a számára kényelmetleneket kirekesztve – külön tárgyaljon. Másik oldalon pedig biztosítani kellett az érdemi ellenzéki szerveződések együttműködését. Ezt az SZDSZ-el egyidőben felismerték más értelmiségi körök is (például a Független Jogász Fórum). Az így létrejövő ellenzéki kerekasztalnál azonban az MDF kezdetben csak kénytelenül foglalt helyet, nem a szervezet kivételezett helyzetének megőrzésére törekvő vezetőivel képviseltette magát, hanem tekintélyes akadémiai értelmiségiekkel.

A rendszerváltás ekkorra már kész SZDSZ-es programja szerint a **tárgyalásoknak csak a szabad választások feltételrendszerének biztosítására**, s az ehhez szükséges sarkalatos törvények

meghozatalára volt szabad kiterjedniük, hiszen minden ezen túlmutatót már egy szabad választáson legitimált parlamentnek kellett megtennie. Nem volt szabad megengedni, hogy választásokon nem legitimált, mégiscsak önjelölt, bizonytalan társadalmi támogatottságú politikai szereplők egy pillanatnyi alkunak köszönhetően juthassanak tartósan politikai szerephez. Így a szabad és korlátok nélküli megmérettetéshez biztosítani kellett a szólás- és véleménynyilvánítás, a gyülekezés, az egyesülés (pártalapítás) szabadságát; dekriminalizálni ezek feltételrendszerét; és – szemben a lengyel modellel – megalkotni az ellenzék önkorlátozásától és rendszerkonzerváló kompromisszumoktól mentes választási eljárást. Egyben biztosítani kellett, hogy a mindezeket szabályozó törvényeket változtatások nélkül fogadja el a kommunista rendszer parlamentje. Végezetül az ellenzéknek biztosítékokat kellett kapnia arra, hogy a kommunista hatalom a megállapodásokat „magára is kötelezőnek ismeri el; a fegyveres szervezeteket távol tartja a politikai küzdelmektől”, és nem keres ürügyeket „a politikai szabadságjogok felfüggesztésére”. Ehhez a hatalom birtokosai számára egyértelművé kellett tenni, hogy önmagában addigi politikai tevékenységéért, döntéseiért büntetőjogilag nem vonnak felelősségre senkit, illetve nem kezdeményezik „a korábbi tisztségviselők kampányszerű lecserélését, tevékenységük általános felülvizsgálatát”⁶, azaz az 1945 utánihoz hasonló B-listázást. Ne feledjük, ekkor még intakt volt a politikai rendőrség, a munkásőrség (hivatalosan is az MSZMP fegyveres szervezete) és a kommunista párt munkahelyekig lenyúló hatalmi struktúrája. Ha a Szovjetunió el is engedte a szatelit országokat, de még létezett, hadserege az országban állomásozott, a kelet-német, a csehszlovák, a román, a bolgár rendszer töretlenül állt, és Lengyelországban is csak olyan választásra készültek, melyben a kommunista párt valószínűsíthető bukását ellensúlyozandó különleges jogokkal felruházott felsőházat kreáltak a kommunista nomenklatúra számára.

A rendszerváltás intézményrendszerét (tehát a lényegét) illetően az SZDSZ programja nem akart kompromisszumokat kötni, nem épített be a lengyelországihoz hasonló fékeket, ugyanakkor nem fenyegette a kommunista nomenklatúra tagjait, s nem teremtett olyan reménytelen helyzetet számukra, melyben a „fehérterror” veszélyének ürügyén erőszakos eszközökhöz folyamodhattak volna. Ehhez szükség volt arra is, hogy egy ideig mindenképpen egyben maradjon az MSZMP, nehogy a reformkommunisták a pártszervezetekkel együtt az erőszakos szervezeteket (rendőrség, hadsereg, munkásőrség) is a reménytelen helyzetbe kerülő ortodox kommunisták kezében hagyják. A békés rendszerváltáshoz szükség volt az erőszakos szervezetek semlegesítésére, s ez feltétele volt annak, hogy a szabad választások után „új életet” kezdhessenek. Az SZDSZ programja világos – a közös fellépés során a többi ellenzéki politikai szereplő által is képviselt – alkut ajánlott a rendszerváltásért cserébe: „ha nincs lövetés, nincs megtorlás”. Egy ilyen alkut az tett lehetővé, hogy a kádári kemény diktatúra gyilkos (1956-1961) korszakát akkor már csaknem három évtizede felváltotta a puha diktatúra joviálisabb elnyomórendszere. (Az SZDSZ a választási kampány hevében egy ízben engedett a leszámolásba hajló elszámoltatás csábításának, mikor egy két forduló közötti röplapjában kormányra kerülésük esetén a múlt rendszer törvénysértésben elmarasztalható személyiségeinek felelősségre vonására tett ígéretet.)⁷

A Társadalmi szerződéstől a Rendszerváltás programjáig

Az SZDSZ programja, elkötelezett piacpártiként, a magántulajdonra épülő kapitalista berendezkedés mellett állt ki. A demokratikus ellenzék 1987-ben a Beszélő különszámaként megjelent vitairata, a Társadalmi szerződés (Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia) elsősorban politikai, program volt. Haraszti Miklóstól származó híressé vált nyitómondata – „Kádárnak mennie kell” – vezette fel az emberjogi, politikai és szociális intézményrendszeri reformok azon követeléseit, melyek még a kommunista berendezkedés tartós jelenlétével számoltak. Ebből következően az önmérsékletet gyakorló diktatúra keretei között megvalósítható korlátozott demokrácia programja volt. 1988-89-re a szovjet birodalom oly mértékben megroppant, hogy a diktatúra és lehetséges ellenzéke közötti kompromisszum határai máshova kerültek. 1989-ben az

intézményrendszert illetően már elérhetővé vált a kompromisszumok nélküli rendszerváltás.

A szociáldemokrata ihletésű Társadalmi szerződés a gazdasági intézményrendszer „önigazgatásos” modelljét preferálta, hiszen az új tulajdonosi réteg létrehozásával szemben a baloldali indíttatású demokratikus ellenzék érzelmileg meglehetősen ambivalens volt. A Társadalmi szerződésben még nem kapcsolódott össze a politikai szabadság a tulajdon szabadságával: a Beszélő köre még valódi tulajdonos nélküli piacgazdaságban gondolkodott. Az öngazgatásos utópiától távolodva a tulajdon problémáival küszködtek a Pénzügykutató Intézet fiatal közgazdászai is 1987-es Fordulat és reform⁸ című kötetükben, melyben egyszerre tettek javaslatot a gazdaságpolitika és gazdasági intézményrendszer átfogó reformjára. Mindeközben a hátráló pártállam is jelentős intézkedésekkel alapozta meg a piacgazdasági intézményrendszer megteremtését (társasági törvény, értékpapírtörvény, privatizációs törvény). A demokratikus ellenzék gazdasági nézeteiben az egyértelmű liberális fordulatot a Rendszerváltás programja hozta, mikor is – Kertesi Gábor és Köllő János fellépése nyomán – elkötelezte magát a magántulajdonon alapuló piacgazdaság mellett, s ezzel leszámolt a gazdasági harmadikutas-önigazgató illúziókkal.

A szélesebb közönség számára korántsem volt nyilvánvaló, hogy az Ellenzéki Kerekasztal, majd a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai az SZDSZ forgatókönyve, A Rendszerváltás Programja szerint zajlottak. Az 1989-es nyári közvélemény-kutatások az MDF jelentős, 20-25 százalék közötti támogatottsága mellett az SZDSZ, illetve a korábbi történelmi brandeket újrahasznosító, úgynevezett történelmi pártok (kisgazdák, szocdemek, kereszténydemokraták) egyenként 4-7 százalék közötti támogatottságát jelezték. (Ekkor még az MSZMP támogatottsága meghaladta az egyharmadot.) Az Ellenzéki Kerekasztalnál az SZDSZ és az MDF egyetértése bármely kérdést eldöntött, s az MSZMP megbízottaival folytatott tárgyalások is az SZDSZ-es Tölgyessy Péter és az MDF-es Sólyom László közvetítésével zajlottak június 16-ig, Nagy Imre újratemetéséig. Mivel mind az Ellenzéki Kerekasztal megbeszélései, mind az MSZMP-vel folytatott közös egyeztetések a nyilvánosságtól elzárva folytak, az SZDSZ kitüntetett szerepe a közvélemény számára nem volt érzékelhető. Ez a helyzet csak akkor változott meg, mikor az SZDSZ meghirdette az úgynevezett négyigényes népszavazást (1989 szeptemberében), megakadályozandó, hogy az MDF és az MSZMP háttéralkujának eredményeként a reformkommunista Pozsgay Imre fazonjára szabják a köztársasági elnök jogosítványait. A köztársasági elnök megválasztásának módját a szélesebb közönség kevésbé érezte fontosnak, a népszavazást a három kísérő kérdés tette sikeressé. Ezek az MSZMP különleges jogosítványainak felszámolását tették lehetővé, melyek a kerekasztal-tárgyalásokon lezáratlanul maradtak. Nevezetesen, hogy az állampárt vonuljon ki a munkahelyekről, számolja föl a munkásorséget és számoljon el a vagyonával. Az, hogy a sikeres népszavazási kezdeményezés után a hatalom az ellenzéki követelést gyorsan elfogadta (bár a vagyoni elszámolást végleg elszabotálta), már nem tudta megakadályozni a népszavazás sikerét (1989 novemberében). A népszavazási kezdeményezés, majd a kommunista titkosszolgálatok ellenzékkel szembeni töretlen aktivitását leleplező Dunagate-botrány (1990 januárjában) emelte az SZDSZ-t az MDF valódi vetélytársává a választást megelőző hónapokban.

Eddig tartott a demokratikus ellenzékbeli kinövő SZDSZ töretlen sikerszériája.

Csak a körülmények sajátos összejátszása kelthette azt a látszatot, hogy a következetes, radikális értelmiségi szerepfelfogásra és attitűdre tartós politikai siker építhető. Az SZDSZ alapítói, 1989-1990-es vezetői voltak az ellenzéki oldalon a **legprofibb amatőrök**. Profizmusukat az intellektuális következetesség, a politikai, társadalmi ismeretek biztosították, amatőr bájukat a diktatúra politikai kliséivel és megjelenési formáival való szakítás, illetve a saját addigi életfelfogásuk fenntartásának szándéka adta. A hivatali, kódolt bikkfanyelven beszélő, nejloninges, keskeny nyakkendő, terilén öltönyös elhízott „komcsi” apparatcsikokkal szemben már a '68-asba oltott laza, polgári megjelenés és a nyílt beszédmód is ordítóan jelezte, hogy „ezek a fiúk mások”. Az SZDSZ-t vezető liberális

értelmiségiel elől a sikerek, a növekvő népszerűség eltakarták, hogy az általuk használt szavak, mondatok mennyire mást jelentettek számukra, mint a táborukhoz csatlakozóknak. S bár a média által közvetített politikai közbeszéd nyelvét formailag egyre inkább uralták, s a szabad választásokat előkészítő törvényalkotásban érvényre juttatták, nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy elképzeléseik és közönségük jelentős részének igényei csak egy adott történelmi pillanatban értek össze. Így a **rendszerváltás** egyfelől államjogi konstrukciót, másfelől viszont indulati leszámolást jelentett; a **nyugati** egyfelől követendő politikai, gazdasági és kulturális modell, az emberi jogok, a szabadság és a verseny garanciákkal alátámasztott világa, másfelől viszont a garantált jólét és gyarapodás hívószava volt; a **szabad piacon** egyfelől képességek, ismeretek, tevékenységek, termékek, szolgáltatások keresletének és kínálatának szabályozó rendszerét értették, másfelől viszont egyszerűen csak a hiány utáni árubőséget.

Az SZDSZ vezetői ugyan tapasztalták, hogy hirtelen megnövekedett számú híveik számottevő része, és persze a többi ellenzéki szervezet követői milyen tartalmat és jövőt fantáziálnak a rendszerváltáshoz, de az események sodrása, a változásokkal együtt járó eufória miatt nem mérték föl, hogy a kivételes történelmi pillanattól távolodva milyen következményekkel kell számolniuk. A liberális értelmiségi elit feltételezte, hogy követőik nagyrészt értik és elfogadják értékrendjüket, hallgatóik szavaiknak ugyanazt a jelentést tulajdonítják, mint ők maguk.

Az 1990-es választásokig tartó, „hosszú 89-es év” volt az az időszak, amikor azt lehetett gondolni, hogy a rendszerváltással a politikusi szerep szimbiózisban maradhat az értelmiséggel, s nem különül el attól. Hinni lehetett, mert a diktatúra világát uraló hivatásos politikusi magatartásformákkal szemben az elemző, kritikus, fantáziadús értelmiségi szerep hozta meg a politikai sikert; mert a hazugság hivatali nyelvével szembeállítva működött a racionalitás érvelő, nyílt beszéde; mert a következetlenségekkel és elhallgatásokkal szembeállítva hatékonynak mutatkozott az igazság kompromisszumok nélküli kimondása; mert a merev hierarchiába rendezett nomenklatúrával szembeállítva működött és még szimpátiát is keltett az egyenrangú gondolkodók társasága. A demokratikus ellenzékéből érkezettek úgy érezhették, hogy a politikai siker záloga éppen a következetes értelmiségi szerepfelfogás. Ezt a mintát hozták, és ezt akarták fenntartani a továbbiakban is. Nem egyszerűen, történelmileg korlátozott érvényűként kezelték a kivételest, hanem ideált és erkölcsi mércét faragtak belőle.

1 Hol tart a szabad gondolat? (Politikai tanulmányok intézete, SZDSZ frakció) Budapest, 1991

2 Bence György – Kis János – Márkus Ferenc: Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan, kézirat, 1972 (megjelent)

3 Magyar Füzetek 11. szám, Párizs, 1982, 8. oldal,

http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/11/magyarfuzetek11_egykialtas.pdf

4 Kürthy Emil (Magyar Bálint): Polgárrá válni, Beszélő 4. szám, 1982, ősz (Beszélő összkiadás, ÁB-Beszélő Kiadó, 1992 I. kötet, 189-191. oldal)

5 Kőszeg Ferenc – Magyar Bálint – Pető Iván – Szabó Miklós – Tölgyessy Péter: Az átmenet politikai programja, in: A rendszerváltás programja (szerk: Magyar Bálint és Pető Iván), 1989, 67-76. oldal

6 Kőszeg Ferenc – Magyar Bálint – Pető Iván – Szabó Miklós – Tölgyessy Péter: Az átmenet politikai programja, in: A rendszerváltás programja (szerk: Magyar Bálint és Pető Iván), 1989, 68-69. oldal

7 Azonnal, röplap 1990. Közzétéve: Magyarország Politikai Évkönyve, szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 1991, 770. oldal

8 Fordulat és reform, Medvetánc, 1987 (Antal László, Antalóczy Katalin, Bokros Lajos, Bukva Anna, Csillag István, Kopátsy Sándor, Lengyel László, Matolcsy György, Riecke Werner, Surányi György, Szalai Erzsébet, Várhegyi Éva, Voszka Éva)

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 2.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1990

„– Pető úr, ezek csaltak!

– Honnan veszi?

– Hát minden muzsikus magukra szavazott, oszt mégse nyertek!”

(*Utcai diskurzus egy cigányemberrel, 1990. április*)

Az 1990-es választásokig tartó, „hosszú 89-es év” volt az az időszak, amikor azt lehetett gondolni, hogy a rendszerváltással a politikusi szerep szimbiózisban maradhat az értelmiséggel, s nem különül el tőle. Hinni lehetett, mert a diktatúra világát uraló hivatásos politikusi magatartásformákkal szemben az elemző, kritikus, fantáziadús értelmiségi szerep hozta meg a politikai sikert; mert a hazugság hivatali nyelvével szembeállítva működött a racionalitás érvelő, nyílt beszéde; mert a következtetlenségekkel és elhallgattatásokkal szembeállítva hatékonynak mutatkozott az igazság kompromisszumok nélküli kimondása; mert a merev hierarchiába rendezett nomenklatúrával szembeállítva működött és még szimpátiát is keltett az egyenrangú gondolkodók társasága. A demokratikus ellenzékből érkezettek úgy érezhették, hogy a politikai siker záloga éppen a következetes értelmiségi szerepfelfogás. Ezt a mintát hozták, és ezt kívánták fenntartani a továbbiakban is. Nem egyszerűként, történelmileg korlátozott érvényüként kezelték a kivételest, hanem ideált és erkölcsi mércét faragtak belőle.

Az első csalódás

Az SZDSZ számára az első csalódást már maga a 90-es választás hozta.

Hiába volt az SZDSZ fellépésének sodró lendülete („Tudjuk, merjük, tesszük”) és nyelvének racionális feszessége, már a kampányban világossá vált, amit az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain, majd a népszavazás idején még csak kevesen észleltek, és hittek elhatalmasodó trendnek, hogy a nép-nemzeti riválisok (MDF, kisgazdák, KDNP) más nyelven beszélnek, más érzelmekre hatnak. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalóterméinek liberális nyelvét – amely nagy felületen érintkezett az MDF-et képviselő világias értelmiségi gondolkodásával, sőt a tartalmi szembenállás ellenére az MSZMP-t a tárgyalások alsóbb szintjein képviselő pártközponti, minisztériumi szakértelmiségi racionális nyelvezetével is – felváltotta a választási kampánynak immár a megcélzott választókhoz, azok kulturális mintáihoz igazodó retorikája. Tamás Gáspár Miklós Ady idéző „mucsázása”¹ csak egy

nyugatos liberális értelmiségi megdöbbenésének nem éppen politikus kifejezése volt 1990 márciusában, hiszen a riválisok nyelve (rögvalóság, talajgyökér, népnemzeti gerinc) a nyugati demokráciák nyelvére lefordíthatatlan tartalmat hordozott. A keresztény-nemzeti oldal retorikája nem egyszerűen átlépte a politikai korrektség határait (az SZDSZ nem jogosult a nemzeti színek és népdalok használatára, az „Apák és fiúk” pamflet² széles körű terjesztése, antiszemita graffitik megjelenése az SZDSZ plakátjain), hanem kimondottan az akkor még többnyire rejtett, szalonképtelen érzelmek előhívását szolgálta.

Az SZDSZ az 1990-es választáson annak ellenére is nagy támogatottságot szerzett, hogy a kampányban nemzetidegennek minősítették, lezsídózták, s ellenfelei szerint a bajokat a nép szenvedéseivel, sokterápiával kívánta orvosolni. Igaz, helyi jelöltjei többnyire nem feleltek meg az SZDSZ-ről mások által kialakítani szándékozott fantomképnek, s a részben elfelejtett két háború közötti nyelvet sokan még nem értették, a népi versus urbánus, a keresztény-nemzeti versus nemzetidegen szembeállítás, a liberálisok, baloldaliak, szociáldemokraták és kommunisták egybemosása még csak részlegesen hatott. A választások első fordulójának eredménye, az MDF-fel szinte azonos, a többi pártot pedig messze megelőző támogatottság nemcsak utólag látszik sikernek, hanem akkor is annak kellett volna tekinteni.

Elvben tudható volt, hogy az SZDSZ rendszerváltó, radikális érzelmeket mozgósító előretörésének lehetősége behatárolt, és a győzelem nem is annyira az ellentábor negatív kampánya vagy az SZDSZ kampánybeli ügyetlenségei miatt maradt el. (Más tényezőkkel együtt nyilván hatott, hogy az SZDSZ magára maradt a március 15. megrendezése körüli konfliktusban, vagy hogy a marosvásárhelyi magyarellenes atrocitások a nemzeti érzelmeket erősítették stb.) A választások második fordulójában elszenvedett vereség – a többnyire az MDF-jelöltekre szavazó kisgazda és KDNP-s tábor, az SZDSZ-től még mindig jobban tartó egykori MSZMP-tagok jelentős részének MDF-hez húzása, szemben az SZDSZ-vezetők és -hívek számottevő hányadának felfogásával – hanem híven tükrözte a magyar társadalom világképét. Mindenesetre az SZDSZ jelentős része és a vezetők többsége is tragikus vereségként élte meg az eredményt. Ennek látszólag ellentmond, hogy a párt vezetése nem készült fel egy esetleges választási győzelem evidens – kormányalakítással járó hatalomtechnikai, személyi – következményeire.

A vereségérzést csak erősítette, hogy az SZDSZ listavezetőjét, a rendszerváltás emblemikus alkotmányjogászát, Tölgyessy Pétert az akkor még ismeretlen Szabó Iván, a repülő egyetemek legnépszerűbb előadóját, Szabó Miklóst az MDF-piacok atyja, Zacsek Gyula, a bő fél évvel korábbi időközi választásokon még győzni tudó Tamás Gáspár Miklóst, két ország kommunista rezsimjének üldözöttjét pedig a Kádár-rendszer gazdasági közép-kádere, Schamschula György győzte le. Az SZDSZ hívei nem értették, hogyan kaszabolhatták le szellemi nagyságaik sorát olyan jelöltek, akiknek sem ellenzéki múltjuk, sem intellektuális súlyuk nem volt. A vereség hangulatát fokozta, hogy az SZDSZ-nek Budapesten is csak kilenc egyéni körzetet sikerült megnyernie, ráadásul úgy, hogy az első forduló után még 20 fővárosi helyen volt első, míg az MDF 12 első helyről 23 győzelmet tudott szerezni. Kulturális minták alapján elkülönült zárt terekben mozogva, „élő MDF-essel” szinte sosem találkozva a liberális értelmiségiek nem értették, hogy a rációval, a kiforrott, homogén programmal fellépő SZDSZ-szel szemben hogyan diadalmaskodhatott az eklektikusnak látott, sok tekintetben érdemi programot fel sem mutató, a bukott rendszerrel szemben ambivalens MDF. Nem értették, mi történt, miközben „minden muzsikusról rájuk szavazott”.

Abban, hogy a párt a választási eredményt vereségként élte meg, alapvető szerepet játszottak a liberális értelmiségi elit – korábbi szocializációs minták mentén kialakult, később sem meghaladott – nézetei politikáról és saját politikai szerepéről.

Intellektuális felvilágosító attitűd versus érzelmi motiváltság

A rendszerváltás egészen túl a nem sokkal korábbi négyigenes népszavazás eredménye is azt a látszatot keltette, mintha a racionális érvelés és beszédmód hozta volna a sikert, s az áttörést nem a népszavazás témáinak (munkásörtség megszüntetése, a pártszervezetek kitiltása a munkahelyekről, vagyoni elszámoltatás) antikommunista érzelmi töltete adta volna. Nyugodtan lehetett kulturált és visszafogott a beszédmód, hiszen a mögöttes radikális üzenet érzelmileg önmagában is mozgósító, intellektuálisan pedig vállalható volt. Az országgyűlési választási kampányra azonban a helyzet megváltozott. Az MDF a rendszerváltás és az egyéni szabadságjogok ígérletét emocionálisan már felülírta, egyfelől a „továriscsi konyec” egyéni leszámolást sugalló és „személyre szabottságában” érzelmileg átélhetőbb kommunistaellenességével, másfelől a háború előtti, tradicionális keresztény-nemzeti motívumok használatával. Míg az SZDSZ a választások előtti utolsó kampányfilmjében egy vidám burleszkmontázzsal búcsúzott a kommunista rendszertől, addig az MDF filmjét lankás magyar tájak, ringó búzamezők, takaros kis falvak és templomharangok békés kongása uralta. Lehet, hogy a mi filmünk intellektuális iróniája a „Nagykörúton túl” is hatásos volt, műalkotásként sokan élvezték, de az MDF direkt üzenetei és szimbólumai jobban rezonáltak a szélesebb közönség politikai vágyaira.

A demokratikus ellenzék a pártállami rendszer alá-fölérendeltségi viszonyainak, nómenklatúrájának tagadásaként, egyenrangú polgárok mozgalmaként jött létre, formalizált hierarchiája nem volt. Két értelemben mégis létezett valamiféle hierarchia: az intellektuális teljesítményeket elismerő informális és az illegális ellenzéki tevékenységekkel szükségszerűen együtt járó konspirációs. Az elismert vezető mindkét szempontból Kis János, a demokratikus ellenzék stratégiájának megalkotója volt. Ezt az underground politizálás világában nyilvánvaló vezetői pozícióját a rendszerváltás során a széles közvélemény számára a politikusi szerep nyílt vállalása jeleníthette volna meg. Ennek hiányában a politikai verseny viszonyai között értelmezhetetlen helyzet jött létre: már működött az SZDSZ, de nem volt elnöke, a hierarchiaellenes ösztönökre hallgatva vezető testületét sem elnökségnek, hanem – a közönség számára beazonosíthatatlan karakterű – ügyvivői testületnek hívták. E keretek között is megmutatkoztak azonban a korábban jelentőséggel nem bíró magatartás- és véleménykülönbségek. A demokratikus ellenzékéből érkezettek nagyobb része elfogadta, hogy egy szervezet csak szabályok alapján és döntési kompetenciák szerint differenciált struktúrában működhet hatékonyan. Míg tehát a többség tudomásul vette, hogy a kiépülő párt működését a közvetett demokrácia, a döntési kompetenciák differenciálása, hierarchikus mechanizmusa jellemzi, addig néhányan, így például a hetilappá váló *Beszélő* szerkesztői, a párt működésében valamiféle plebejus, közvetlen demokráciát vágytak érvényesíteni.

A helyzet abszurditását jól jellemezte, hogy a pártban és szűkebb értelmiségi közönségében fenntartások nélkül elismert „vezér” (Kis János) nem kívánt parlamenti képviselő lenni, sőt hivatásos politikus is csak időlegesen, és így nem vezette a párt listáját sem; legnépszerűbb politikusa (Pető Iván) bár a politikusi státuszt választotta, pozicionális értelemben igencsak korlátos ambíciói miatt nem vállalta a listavezetést; a kiváló alkotmányjogászként, a kerekasztal-tárgyalások egyik motorjaként el- és megismert politikus (Tölgyessy Péter) a listavezetést vállalta ugyan, és ambicionálta is, de alkata és habitusa kevésbé felelt meg a modern tömegdemokrácia politikai vezetőjével szemben támasztott igényeknek. Ez utóbbit a kampányban az SZDSZ a „hárommájmos” (Magyar, Pető, Rajk) plakáttal próbálta

ellensúlyozni; miközben a miniszterelnök-jelölti tévévitan Antall József riválisa nem a párt listavezetője, hanem a politikai pozícióért nem induló Kis János volt. Bár a választópolgárt még nem zavarta, de minden politikai logikának ellentmondott, hogy nem lehetett tudni, „ki is az SZDSZ”. Hiszen a választók bizalmukat nem pusztán egy politikai szervezetbe, hanem az azt megtestesítő vezető politikusbba helyezik. S míg a rendszerváltás „elvtárspukkasztó” ízléséhez a laza entellektüel imidzse illet, addig a miniszterelnöki pozícióhoz tradicionálisan társított képzeteknek Antall József középosztálybeli, úriemberi megjelenése felelt meg.

A választási vereség az SZDSZ számára nyilvánvalóvá tette, hogy a modern politikai pártnak szükséges tartozéka a közvélemény által is egyértelműen beazonosítható egyes számú vezető. Ezért, ha némileg szégyenlősen is, az 1990 áprilisában rendezett küldöttgyűlésén a kollektív testületi vezetés kiegészült a pártelnök pozíciójával, amelyre magától értetődően Kis Jánost választották meg a küldöttek. A primus inter pares elve alapján a pártelnöki funkcióhoz azonban – míg csak az SZDSZ létezett – a párt jogi képviseletén kívül semmilyen extra jogosítvány nem társult. Az idő előrehaladtával ez egyre anakronisztikusabbá vált. A jogilag is értelmezhető pártelnöki kompetenciák hiányát csak az egyéni karizma volt képes pótolni – már annál, aki rendelkezett vele. A személyes tekintély pártbeli jelentőségét jelzi, hogy Kis János lemondása után még évekig – formális pozícióval alá nem támasztva – az SZDSZ meghatározó vezetői közé tartozott.

A politikus értelmiségi

A puha diktatúrához képest a rendszerváltás magával hozta a társadalomtudományi értelmiség és a művészek szerepének leértékelődését. A „tiltjuk” és „tűrjük” világának kritikus értelmisége – a korlátozott retorziók viszonyai között – „élvezhette” a hierarchianélküliség és a – jórészt informális szférába szorított – kritikai gondolkodás szabadságát. A hatalom szinte paranoiás félelme a szavaktól irracionálisan felértékelte az értelmiség szerepét. Egy nyugatias demokráciában az értelmiséghez nem kötődik ilyen váteszi, paradox módon az elnyomatásból fakadó túlértékelt szerep, amely csak a pártállami nómenklátúra viszonyai között létezett, átpolitizálva a humán értelmiségi pozíciók jelentős részét.

A hatvanas évek első harmada után a Kádár-korszak tudomány- és kultúrpolitikájának sajátossága, az „alkotó értelmiség” lehetséges integrálásának szándéka és az egymást követő gazdasági reformkezdemények kidolgozásába történő bevonása kialakította a kritikus értelmiség fontosságtudatát. A cenzúra és öncenzúra megannyi külső és belső alkujának világában a szamizdat megjelenése látszólag szűk körű befolyásánál jóval nagyobb fontosságra tett szert, szabadsága fokozott jelentőséget adott a kritikus gondolkodásnak, hiszen léte önmagában is tágitotta a nyilvánosan is kimondható kritika kereteit. A közvetlen közönségen kívül a szamizdat olvasói között tudhatta a pártközpont, az elhárítás és a titkosszolgálatok, a tudományos élet magas rangú tisztségviselőit is. A tiltott szféra szamizdatja mellett tovább létezett a pártapparátuson belüli, „hivatalos” szamizdat is, vagyis a tiltott művek zárt terjesztésű rendszere, s a bolti forgalomba nem kerülő, de legális, kritikai hangvételű kiadványok köre is jelentősen tágult. Mindezek csak erősítették a kritikus értelmiségben önmaga társadalmi, közvetlen politikaformáló szerepének tudatát. A rendszerváltás viszont azzal járt, hogy a társadalmi szerepek „normalizálódtak”.

A rendszerváltásban aktív liberális értelmiség válaszütt elé érkezett: vagy visszavonul leértékelődő, hagyományos szerepébe, de megőrzi véleménynyilvánítási szabadságát, vagy hivatásos politikussá válik, de elfogadja a szereppel járó óhatatlan önkorlátozást. Ezt a szükségszerű választást több, a demokratikus ellenzékéből érkezett politikus és az ún. liberális

holdudvar jelentős része nem volt hajlandó megtenni. Ötvözni kívánták a politikusi szereppel járó befolyást, felfokozott izgalmat és figyelmet az értelmiségi szerep függetlenségével. Az undergroundban a szamizdatkészítés konspirációs előírásain kívül nem léteztek igazi kötöttségek, s többeket éppen ez a személyes szabadság vonzott annyira, hogy a nélkülözéseket, hatósági vegzálásokat elviseljék. Az új helyzet jelentette kötöttséget sokan nem tudták vagy akarták megszokni. Az SZDSZ első parlamenti frakciójának harmadát akár egy nagy presztízsű tudományos tanácskozás résztvevőivel is össze lehetett volna keverni. Az ellenzéki értelmiség korábbi amatőr bája azonban fokozatosan a sikeres politizálás akadályává vált. Míg a Fidesz a „liberális ifjúsági szervezet” stigmájától és eredendő liberális ideológiájától szabadulni akarván leszámolt a felettes énjét jelentő értelmiségi holdudvarral, addig az SZDSZ esetében a holdudvar maga volt a pártelit – bár együtt élni szinte lehetetlen volt vele, hirtelen eltűnésével maga a párt szűnt volna meg. A Fidesz SZDSZ-szel szembeni nem szűnő Ödipusz-komplexusa is ebből eredeztethető.

Az értelmiségi politikus

A „kint is vagyok, bent is vagyok” kettősségéhez természetesen ideológia is született. Eszerint a kritikus értelmiségit nem befolyásolja, hogy egy párt tagja vagy választott tisztségviselője, mert virtigli liberálisként nemcsak más politikai törekvésekkel, de a hozzá közelállókkal, vele egy szervezetbe tartozókkal is kritikus. Hitelét éppen az növeli, hogy bármilyen helyzetben, mindenre tekintet nélkül nyilvánosan képviseli a maga (vélt) igazát. Ennek egyik példája volt, amikor Tamás Gáspár Miklós, az SZDSZ Országos Tanácsának elnöke egy nyilatkozatában arról beszélt, hogy ha most lennének a választások, ő sem szavazna az SZDSZ-re. Mindezen túl az igényes értelmiségi viszolyog a plágiumtól, és igényli az intellektuális személyiségének összetéveszthetetlenségét jelentő egyéni gondolatokat. Attitűdjétől még az is idegen, ha saját kijelentéseit kell újra meg újra – a politikai kommunikáció igényelte sulykolásnak megfelelően – ismételtetnie. Mindezek ismeretében belátható, hogy a tömegdemokrácia kommunikációs játékszabályaihoz igazodás az SZDSZ alapítói és emblematisztikus alakjai számára olyan lett volna, mintha a nyelvüket vágják ki. A **pártot liberális vitaklubnak** tekintették, melyben erény az egymással vitázó nézetek nyilvános képviselete. Többen azok közül, akik rangjukat korábbi szabad értelmiségi státuszukban éppen a szuverén, személyes állásponttal teremtették meg, nem tudták vagy nem akarták feladni az underground politikai kultúrában megszokott normáikat, átvenni a versengő többpártrendszerből és a státuszukból adódó szabályokat, a párt egyeztetett véleményébe belegyömöszölni a maguk megszólalásait. Voltak, akik az SZDSZ működésének húszegynéhány évében mindvégig azt képviselték: az a helyes, ha egy párt sokféle álláspontot tár a nyilvánosság elé, s belső vitáit is ott folytatja le, mert a közönség ebben a vonzó belső szabadságot látja, s nem azt, hogy még ők sem tudják, mit képviselnek, vagy éppen azt, hogy a riválisoknak szállítják házhoz a párttal szembeni politikai érveket. Szinte a belső kultúra részévé vált, hogy a liberális gondolkodású embert nem jellemezheti a csapatjátékos fegyelme. A helyzetet mentendő hiába próbálta Konrád György az SZDSZ-t egy dzsesszbandához hasonlítani, melyben az egyedi improvizációk mégiscsak egy közös összhangzattan alapján szólnak, ez inkább csak wishful thinking maradt. Az SZDSZ mint **bizonytalankodó párt képét** jobban illusztrálja egykori frakcióvezetője, Tardos Márton örökbecsű mondása: „Erről a kérdésről két, egymásnak ellentmondó véleményem van, de egyikkel sem értek egyet.”

Míg a puha diktatúra viszonyai között a szellemi teljesítményt az erős rendszerkritikai él csak izgalmasabbá tette, addig az új demokrácia viszonyai között idővel a rivális politikai erők mégoly szellemes bírálata is intellektuálisan unalmassá vált. Viszont mind az egyre magasabb ingerküszöbbel működő médiapiacra, mind az értelmiségi társaságokban állandó kereslet mutatkozott a saját tábor „őszinte, kökemény” bírálatára, s ennek az igénynek nehéz

volt ellenállni. A szerepekhez idővel állandó szereplők is társultak, s a sajtó érthetően kedvelte azt a dramatikus helyzetet, amelyben a csak a lelkiismeretükre hallgató „morális hősök” vitatkoztak a „megalkuvó pragmatikusokkal”. Ez a szereposztás a viták tárgyától és az álláspontok igazságtartalmától függetlenül eleve nyertes erkölcsi helyzetbe hozta a kritikusokat. A különböző témákban a közönség szemében erkölcsileg győztes álláspontok persze logikailag teljesen inkonzisztensek is lehettek, hiszen valódi üzenetté nem a viták tartalma, hanem a vitatkozók pozíciója vált. Ugyanakkor egy belső bírálatnak a párt hitelét erodáló hatása mindig sokkal erősebb, mint egy külső véleménynek, hiszen ahhoz, hogy a hívek szívéhez érjenek, nem kell leküzdeni a kívülről jövő kritikával szemben meglévő lelki gátakat. S ha a belső kritika elhúzódó személyi konfliktusok révén politikai vezetői aspirációk vívóanyagává válik, hatása hosszú távon pusztító. A párt belső vitái a kétezres évekre már olyan nyilvános szervezeti-intézményi formát öltöttek, mint az Országos Tanácsal párhuzamosan ülésező ún. Szabad Tanácskozások rendezvényei. Ebben a konkrét esetben a „pártellenzéki” rendezvénysorozatra az OT-elnök (Pető Iván) azon „diktatórikus” rendelkezése adta az ürügyet, hogy a nem OT-tagoknak előre jelezniük kellett részvételi szándékukat a testület üléseire. A média természetesen – és nem hibáztatható módon – hírt adott a párhuzamos rendezvényekről, és a tudósítások sztárjai magától értetődően a mindenkori – ez esetben a „pártvezetés diktatúrájával” szemben fellépő – kritikusok lettek. A közvéleményben a számtalan témában előadott konfliktus nyomán idővel kialakult és rögzült az **elveit feladó, azokat eláruló párt képe**. Az efféle szcénák úgy hatottak, hogy már fel sem kellett idézni semmilyen állítólag „elárult elvet”. Így váltak e konfliktusok hívószavai belülről generált, az SZDSZ hitelességét romboló toposzokká.

A rendszer ellenfeléből a kormány ellenzéke

Az SZDSZ kohézióját, mint jeleztük, csak kisebb részben a párt programja, nézetrendszere, nagyobb részben a kommunista rendszerrel szembeni radikalizmus, annak is vulgarizált változata biztosította. A vereségként megélt választási eredmények és a kampány során elszenvedett sérelmek miatt eleve nehéznek ígérkezett az SZDSZ-es közönség átállása a rendszer ellenfelének státuszából a kormány ellenzékének a pozíciójába. De nemcsak a kampányban elszenvedett vélt vagy valós kölcsönös sérelmek, hanem a mélyebb belátás is egy esetleges nagykoalíció ellen szólt. Túl azon, hogy az MDF homogén (nemzeti-keresztény) értékrendű politikai erőkkel akart kormányozni, az SZDSZ és az MDF egyaránt úgy vélte, hogy a rendszerváltás első kormányának lehetőleg ne a volt kommunista párt legyen az alternatívája – bár az SZDSZ az egykori ellenzéki erők összeborulását igénylő közhangulatnak engedve, felvetette a nagykoalíció maga által sem komolyan gondolt lehetőségét.

Az adott helyzetben és a konszolidált demokráciákban természetes módon, titkosan előkészített SZDSZ–MDF-megegyezés a kétharmados törvények számának szűkítéséről és a köztársasági elnök személyéről egy pillanatra még visszahozta a reményt: a pártpolitikai szembenálláson felülemelkedve létezik kölcsönös méltányosság és belátás. A megállapodás nemcsak a kormányzás felelősségét, de lehetőségét is a kormánypártok kezébe adta, a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal pedig garantálta a kormányzás stabilitását. E megegyezés révén lett államfő a szabaddemokrata, 56-os Göncz Árpád, a köztársaság történetének legtekintélyesebb és legszeretettebb politikusa, s születhettek az alkotmánymódosításon túl további kétharmados törvények, köztük talán legfontosabbként az önkormányzati törvény.

Az ország érdekeit szem előtt tartó, kölcsönös belátáson alapuló kormányzati-ellenzéki együttműködést ugyanakkor az MDF Antall Józseffel egyre inkább szemben álló nép-nemzeti

szárnya, az SZDSZ-szel még a következetesebb liberális ellenzéki státusért versengő Fidesz, és a „minden gyanús, sőt alantas, ami pártokhoz kötődik” álláspontot követő média számottevő része morálisan elfogadhatatlan, a nép előtt eltitkolt paktumnak minősítette. Az SZDSZ-en belül ez a nézet szervezett formában nem jelent ugyan meg, de sokakat elbizonytalanított, hiszen az előző hónapokban a két nagy párt éles szembenállásához képest váratlan volt a megállapodás.

A „paktum” fogadtatása előrevetítette, hogy a pártérdekek demagógiája hogyan éli fel a jövőbeni méltányos együttműködés esélyeit, milyen kockázatot vállal az a pártvezetés, amelyik nem a közvetlen politikai haszonelvűség szerint mérlegel, s nem számol a közvéleményben előhívható érzelmi reakciókkal.

A rendszerváltással járó gazdasági megrázkódtatás (sok százezresre duzzadó munkanélküliség, meglóduló infláció), az elmaradó csoda érthetően erodálta a kormányzó pártok népszerűségét, s a csalódás hulláma az önkormányzati választásokon még egyszer a magasba repítette az ellenzéki SZDSZ-t. Az országgyűlési választásokon elért 21 százalék után a fővárosban a Demszky Gábor vezette SZDSZ-lista 36 százalékot ért el. Ezt követően a liberálisok támogatottsága a fővárosban húsz éven át sokszorosan meghaladta a párt országos támogatottságát, s tette – a történelmi tradíciókkal összhangban – Budapestet újra liberális, „bűnös várossá”. A fővárosi kerületek és a megyeszékhelyek döntő többségének, a városok számottevő részének és falvak sokaságának is SZDSZ-es vezetése lett. Az MDF-ben már csalódva, a gettóban lévő MSZP-t még nem rehabilitálva és a Fidesz helyi jelenlétének hiányában a proteszt és a remény szavazatai jórészt az SZDSZ-hez mentek. A csalódást bármennyire növelték is az MDF-es kormányzás esetlenségei és az akkor még anakronisztikusnak ható múltba fordulás, látni lehetett, hogy az SZDSZ elsőprő önkormányzati választási sikerét nem a „tisza liberális elvek” iránti tömeges fogékonyság váltotta ki.

Önkormányzati vezető pozíciók középosztálybeli beágyazottság nélkül

A főváros szabad levegője a puha diktatúra időszakában is széles mozgásteret biztosított a „tiltott” és a „tűrt” kategóriába tartozó kritikus értelmiségieknek. Budapest volt az ő Bakonyuk: még a hatalom által nem tolerált tagjaik is meghúzódhattak a nem teljesen monolitikus rendbe ágyazott intézményrendszerben (kérdőbiztosként, szabadúszóknak megrendelést biztosító zugokban, vagy a bővülő maszekvilágban). A vidéki Magyarország monolitikus, feszebb ellenőrzési rendje viszont nem szolgáltatott semmilyen menedéket, alternatív utakat a rendszerrel akár csak kismértékben szembehelyezkedő értelmiségiek számára. Míg az MDF ennek az inkább meggyötört világnak a konszolidált, beágyazott középrétegeit hódította meg, addig az SZDSZ jórészt a helyi társadalom periferiájára szorult, radikálisan antikommunista rétegekben lelt hívekre. Az önkormányzati választási győzelemmel az SZDSZ elnyerte a helyi közéleti pozíciókat. Budapesten, ahol az országos és fővárosi politika egyesült, erős értelmiségi bázis társult az elnyert vezető pozíciókhoz. Az önkormányzatok SZDSZ-es vezetése vidéken is elsősorban a helyi értelmiségből került ugyan ki, de az SZDSZ helyi politizálásába a polgármestereken, önkormányzati tagok egy részén túl a helyi szakértelmiség és középrétegek képviselői jellemzően alig tudtak bekapcsolódni. Így jobbára a korábbi rendszerrel szemben álló, s az új rendszerben is helyüket kereső, a helyi társadalomban többnyire alacsony presztízsű, a klubszerű pártéletben otthont lelő, egyébként ráérő emberek váltak a párt megjelenítőivé. Akár a sok cikluson át tartó liberális helyi vezetés sem volt képes kitölteni az űrt, mely a politikai pozíciók és a lokális társadalomban széles körű megbecsüléssel nem övezett tagság között tátongott. Bár a helyi értelmiség is benézett az SZDSZ vidéki szervezeteibe, de rendszerint csak egyszer. Az MDF-es Szabó Iván későbbi

elhíresült kiszólásának a „borzalmas tagságról” létezett SZDSZ-es változata is. A párt értelmiségi attitűdű vezetésére utaló „szürkeállomány pártja” megjelölés idővel a „nagyon szürke állomány” pártja megnevezésre módosult. Ez a helyzet – paradox módon – a budapesti kerületi szervezetekre is jellemző volt: a fővárosban ugyanis a liberális értelmiség és pártelit közti kapcsolatok közvetlenül a civil kulturális-oktatási-média szervezetekben, személyes érintkezésekben zajlottak.

Miközben az SZDSZ-t országosan értelmiségi pártnak látták, addig a vidéki egyetemi városokban képtelen volt az ottani szellemi elitet a helyi szervezetekbe vonzani. Így aztán az egymást követő ciklusok – kezdetben lassú, majd gyorsuló – lemorzsolódása után úgy múlt ki az SZDSZ a helyi hatalomból, hogy beazonosítható, intézményes vagy informális liberális közösség híján csaknem nyom nélkül tűnt el. A ciklusról ciklusra szűkülő önkormányzati pozíciók amúgy sem kedveztek a befogadói attitűdnek, hiszen az egyszer már pozíciót szerettek számára sokszor egzisztenciális kérdéssé vált az újraválasztás. (Míg a nagy, 100 ezer fölötti egyetemi városokban az országos pártpreferenciák közvetlenebbül érvényesültek, addig a kisebb, középméretű városokban a rátermett liberális polgármesterek személyes teljesítménye érdemi politikai bázis nélkül is sok cikluson keresztül biztosította az újraválasztást.)

A fent vázolt szociológiai ellentmondáson túl a középosztálybeli beágyazódást a helyi társadalomba akadályozta az az egyébként evidens liberális doktrína is, hogy nem építünk klientúrát. Így a helyi feltörekvő középrétegek, ha olykor mást tapasztaltak is, tisztában lehettek azzal, hogy a liberálisoktól sokkal kevésbé várhatnak viszonzásra érdemes szívességeket, mint politikai vetélytársaiktól.

Az önkormányzati választásokat közvetlenül követő taxisblokádnak a kiábrándultságnak és az újkeletű egzisztenciális bizonytalanságnak olyan elsöprő erejű megnyilvánulása volt, amelyet még nem a formalizált politikai erők szociális demagógiája generált. De az SZDSZ-en belüli, az önkormányzati választási kampány lendületétől és sikerétől feltüzelt radikálisok nyomása és a kormány néhány elképesztő nyilatkozata, találkozáskor az egykori demokratikus ellenzék néhány meghatározó tagjának plebejus, „népbarát” készítésével, abba a helyzetbe sodorta a párt vezetését, hogy a taxisblokádról kiadott állásfoglalásában ne az alkotmányos rend fenntartásának fontosságát, hanem a kormány lemondásának szükségességét hangsúlyozza.

Az MDF és az SZDSZ közötti maradék bizalom elvesztésében – a sok kölcsönös adok-kapok után – meghatározó szerepe volt ennek a nyilatkozatnak, egyes helyi SZDSZ-szervezetek nyílt kiállásának a blokádnak mellett, valamint néhány ismert egykori demokratikus ellenzéki SZDSZ-es vezető (köztük a hetilap Beszélő szerkesztői) feltűnésének az úttorlaszokon. Abban a sokkos, bénult állapotban, amikor az MDF az önkormányzati választási vereség után rövid időn belül ismét szembesült azzal, hogy ők mégsem a nép maga, miközben azt látták, hogy a barikádokon szinte csak mentők és SZDSZ-esek mehettek keresztül, nemcsak mondták, hitték is, hogy a taxisblokádot az SZDSZ szervezte. Ugyanakkor az SZDSZ más vezetői (Kis János, Magyar Bálint) napokon át próbálták „leparancsolni” a lelkes radikális tagokat az úttorlaszokról, végül is sikerrel. Fennállt a veszélye, hogy a taxisblokádnak kifulladásával, s a kezdeményező, nem pártkötődésű aktivisták elszívargásával néhány blokádponton ott ragadnak a helyi SZDSZ-szervezetek kitartó tagjai. Mi sem lett volna könnyebb, mint egy ilyen helyzetben néhány televíziós riporttal illusztrálva kialakítani azt a képet, miszerint a megmozdulások szervezője az SZDSZ, pedig csak a „tetszetek volna forradalmat csinálni” (Antall József) spétreakciójaként találtak egymásra a „pártaktivisták” és a „forradalmi tömegek”.

Az SZDSZ mélyebb rétegeiben a számukra alig emészthető „paktum” után a kormány döntéseivel és törekvéseivel szemben konstruktív ellenzékként tevékenykedő parlamenti párt iránt érezhetően nőtt az elégedetlenség. Az önkormányzati választási kampány harca még időlegesen kiengedte a gőzt. A taxisblokádnál azonban már láthatóvá vált, hogy a demokratikus ellenzékbeli érkezett értelmiségi pártvezetés zöme és a tagság nem kis részét kitevő, a későbbiekben „radiszadinak” nevezett tábor között nehezen kezelhető feszültség alakult ki. Utóbbiak elégedetlensége a rendszerváltás utáni kormánnyal, illetve saját helyzetükkel elfogadhatatlanná tette, hogy pártjuk megelégedjen a konszolidált demokráciák ellenzéki szerepével.

A „radiszadi” az SZDSZ-ben

Egy 1991-es, nyilvánosságra is hozott belső kutatás szerint még az SZDSZ 1989-es tagságának is csak negyede volt a társadalmi kérdéseket illetően konzekvensen liberális, míg közel harmaduk tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket képviselt. A liberalizmus iránti elkötelezettség az SZDSZ-be 1990-es választások után belépőknél még gyengébb volt: konzekvensen liberálisnak már csak tizedük volt mondható, miközben minden második friss SZDSZ-tag tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket vallott. A gazdasági kérdéseket illetően csak minden ötödik tag volt a liberális piacgazdaság híve, míg a többiek felülről korlátozó, protekcionista vagy reformszocialista beállítottságúak voltak. A mintegy 30 ezres akkori párttagság egészében azok aránya, akik társadalmi kérdésekben konzekvensen liberálisok és ugyanakkor liberális piacpártiak voltak, mindössze 5 (azaz öt!) százalékot tett ki.³ Az SZDSZ azért volt „a magyar liberális párt”, mert a társadalom egésze még ennél is kevésbé mutatott fogékonyságot egy koherens liberális eszmerendszerre. (Az SZDSZ harmincezres tagságának például „csak” 60 százaléka helyezte a halálbüntetést, míg országos átlagban ez a mutató 80-90 százalék között mozgott.)⁴

Az „elmaradt választási győzelem” frusztrációját csak erősítette, hogy az SZDSZ értelmiségi vezetése nem mutatott hajlandóságot a jogon kívüli, „forradalmi” eszközöket alkalmazó elszámoltatásra. Miközben az SZDSZ előző másfél éves kommunikációját az intézményes hatalomátmentés elleni következetes fellépés jellemezte, addig – mintegy az átmenet erőszakmentességéért fizetett árként – az egyéni hatalomátmentéssel szemben nem kívánt élni a liberális jogrendet veszélyeztető eszközökkel. Nem támogatott semmilyen B-listás típusú kollektív jogkorlátozást, vagy visszamenőleges hatályú törvénykezést. Ezt a párt híveinek egy része nem intellektuális distinkcióként, hanem morális következetlenségként élte meg. (A későbbi években e párton belüli konfliktust súlyosbította a régi politikai pozíciókat gazdaságivá transzformáló tulajdonosi réteg jelentős súlya és az MSZP-vel kötött koalíció.)

Az önkormányzati választási győzelemtől mámoros SZDSZ-t megrázta, hogy másnap arra ébredt, a párt vezetése lemondatta posztjáról a frakcióvezetőt, Tölgyessy Pétert. A lemondatás okait nem ismerő tagság zavartsága találkozott az „elmaradt rendszerváltás” és a taxisblokádnál hozta „forradalmi helyzet” csendes kimúlása miatti csalódással. Az SZDSZ-től a korábbi radikalizmus folytatását várták: nehéz volt megemésztetni, hogy négy évig kell várni a kormány leváltására, ha a nép csalódott az új kormányban, mely nem tartja be ígéreteit, anakronisztikus szimbólumok életre hívásával bajlódik, elmarad az egyéni elszámoltatás és naponta tetten érhető az egyéni hatalomátmentés. Az 1991. februári küldöttgyűlésen elégedetlenségből fakadó nyomásnak tett engedmény – miszerint az SZDSZ kész vállalni a kormányzás felelősségét, s immáron nem a kormány ellenzékének, hanem ellenfelének tekinti magát – már nem tudta elodáztatni a kormánybuktatást kiereszkolni kívánó „radikálisok” és a konszolidált ellenzéki szerepet preferáló „apálpártiak” összecsapását.

-
- 1 Tamás Gáspár Miklós: Mucsa és félelem – vagy szabad demokrata többség. Nincs harmadik út., Beszélő, 1990
 - 2 Grezsa Ferenc, röplap, megjelent: Magyar Fórum, 1990. március 31.
 - 3 Hol tart a szabad gondolat?, Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ frakció, 1991
 - 4 Hol tart a szabad gondolat?, Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ frakció, 1991

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 3.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1991-1992

„Tölgyessy Péter, az SZDSZ elnöke az MTI-hez eljuttatott nyilatkozatában a politikai élet természetes velejárójának tartja a politikusok közötti beszélő viszonyt, megvédve ezzel az Antall József miniszterelnökkel történt megbeszélését. Egyben bírálta Tardos Márton frakcióvezetőt, mivel olyan beszélgetés tartalmáról nyilatkozott, amelyen nem volt jelen.”

MTI, 1992. február 6.

Az önkormányzati választási győzelemtől (1990. október 14.) mámoros SZDSZ-t megrázta, hogy másnap arra ébredt, a párt vezetése lemondatta posztjáról a frakcióvezetőt, Tölgyessy Pétert. A lemondatás okait nem ismerő tagság zavartsága találkozott az „elmaradt rendszerváltás” és az október végi taxisblokád hozta „forradalmi helyzet” csendes kimúlása miatti csalódással. Az SZDSZ-től a korábbi radikalizmus folytatását várták: nehéz volt megemészteni, hogy négy évig kell várni a kormány leváltására, ha a nép csalódott az új kormányban, mely nem tartja be ígéreteit, hanem anakronisztikus szimbólumok életre hívásával bajlódik, ha elmarad a történelmi „igazságtétel”, vagyis az egyéni elszámoltatás, és naponta tetten érhető az egyéni hatalomátmentés.

Tölgyessy Péter a demokratikus ellenzékben kinövő SZDSZ vezetésének már a harmadik hullámát képviselte. Az 1988 tavaszán alakult Szabad Kezdeményezések Hálózata széles merítésű, „népfrontos” Országos Tanácsának informális vezetését az egykori demokratikus ellenzék kemény magja uralta. A fél évvel később, a pártszerű működést ellenző autonóm tagszervezetek egy részének ellenkezésével megalakult SZDSZ vezetésében – mivel a demokratikus ellenzék „kemény magjának” több tagja még a rendszerváltás lehetőségének felcsillanása előtt külföldi ösztöndíjakat kezdett meg – már jelentős szerephez jutottak az egykori ellenzék külsőbb köreihez tartozók is (Magyar, Pető). Hozzájuk képest Tölgyessy 1989 januárjában független alkotmányjogász szakértőként lépett a színre, majd vállalt érdemi részt a rendszerváltás programjának kidolgozásában, így lett az Ellenzéki Kerekasztal SZDSZ-es tárgyalódelegációjának (Magyar, Mécs) szakértője. E szerepben kinyúlva, képességeit megmutatva az MDF-es szakértővel, Sólyom Lászlóval párban vált teljes természetességgel a kerekasztal-tárgyalások egyik meghatározó alakjává, s minden belső ellenállás nélkül, Petővel egyidőben az SZDSZ egyik vezető politikusává. Később pedig, a demokratikus ellenzékben jöttek egyéni hatalmi ambícióinak híján az SZDSZ listavezetőjévé az 1990-es választásokon, majd frakcióvezetővé. E pozícióért nem kellett harcolnia, csak intellektuálisan bizonyítania.

A demokratikus ellenzéki körön kívülről érkező kutatói státuszú, ambiciózus jogász az érdemi

kérdésekben fennálló nézetazonosság mellett más stílust képviselt, mint a „hagyományos” SZDSZ-vezetés. E kezdetben csak esztétikainak látszó különbség néhány hónap alatt érdemi, belső politikai vitává nőtte ki magát. Tölgyessy igazi szólista volt, az akadémiai életben bevettnél is erőteljesebb egóval, szemben a demokratikus ellenzékbeli érkezők csapatjátékos attitűdjével. Politikusi szerepfelfogását a demokratikus ellenzékben kialakult „mi”-vel szemben az „én” dominálta. Ráadásul szervezeti és szervezési tapasztalatok nélkül került a politika első vonalába. A mindezekből eredő konfliktusok, melyeket nem hogy a közvélemény, de a párt tagsága, sőt részben még a parlamenti frakció tagjai sem láthattak át, 1990 nyarától négy területen jelentkeztek.

Először: mint a legnagyobb ellenzéki párt frakcióvezetője, bármilyen abszurdnak tűnik is, a frakció üléseiről ki akarta tiltani a párt elnökét, Kis Jánost, arra hivatkozva, hogy nem parlamenti képviselő. A frakciónak egy vele szemben kikényszerített szavazással kellett döntenie arról, hogy a pártelnök részt vehet a képviselőcsoport ülésein. Másodszor: árnyékkormány létrehozását szorgalmazta, amit az SZDSZ vezetése és frakciója egyaránt elvetett. Ennek ugyanis az lett volna a következménye, hogy árnyék-miniszterelnöki szerepbe kerülve már négy évvel a választások előtt elvette volna annak lehetőségét, hogy a párt a miniszterelnök-jelöltre és listavezetőre később döntsön. Eközben, míg a párttagság körében Tölgyessy a legnépszerűbb 4-5 vezető egyike, addig a párttagságon túli világban már messze nem volt ilyen elfogadott. A tárgyaló, törvényalkotó jogász sikeressége ugyanis nem konvertálható automatikusan egy tömegpárt „zászlóvivőjének” szerepére. Harmadszor: rendszeresen az ötfős frakcióvezetőség mellőzésével hozta meg döntéseit, s e testületnek a létrehozandó „árnyékkormány” tagjaival több mint húszfősre tervezett kibővítése szervezetileg is lehetetlenné tett volna bármiféle operatív kollektív vezetést. Negyedszer: 1990 nyarától már többnyire felhatalmazás nélkül folytatott tárgyalásokat Antall Józseffel, s ezzel az SZDSZ vezetését és frakcióját sorozatosan kész helyzet elé állította. A párt vezetése többször kérte, hogy hagyjon fel ezzel az egyszemélyi, nem egyeztetett döntésekre épülő vezetési stílussal, sikertelenül.

Tölgyessy politikai szocializációja azzal a sikeres szakértői szereppel kezdődött, melyet az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain betöltött, és az MDF–SZDSZ-megállapodás tető alá hozásával folytatódott. Az egyéni képességekre, ismeretekre épülő alkuk ezen rendjében is ki-kí tűnt, hogy személyiségjegyei – az alkalmi csalódásokból fakadó sértettség, majd a néhány napos eltűnések – eltértek a demokratikus ellenzék kölcsönös szolidaritásra épülő kollektív döntéshozatali kultúrájától. A demokratikus ellenzék tagjai nem követeltek maguknak egyszemélyi vezéri szerepet, ilyenért nem rivalizáltak egymással, de önmaguk felett másról sem túrték el a „vezérkedést”. „Szolgálni tudunk, de szolgálai nem vagyunk senkinek”, idézhetjük Haraszi Miklós politikai ars poeticáját.

Tölgyessy közvéleményt meglepő lemondása hosszabb ideje érlelődött a párt vezetésében, de tekintettel az önkormányzati választásokra, ezt korábban nem lépték meg. A döntés szükségességét illetően a párt elnöke, ügyvivői testülete és a frakcióvezetés (Hack, Magyar, Pető, Tardos) egyetértett. Azonban a probléma kibeszéletlensége, valamint a lemondás módja és időzítése miatt a párttagság értetlenül állt a történetek előtt, és azokat Tölgyessyvel szembeni igazságtalanságként élte meg. Ez érzelmi töltetet adott ahhoz, hogy az addig nem artikulált nézetkülönbségek a 1990. december eleji szombathelyi küldöttgyűlésen már nyíltan megjelenjenek: ott már két tábor feszült egymásnak.

Nyílt hatalmi harc az SZDSZ-ben

A szombathelyi küldöttgyűlésen a rendszerváltás utáni, a magyar társadalom egészében jelen lévő erőteljes csalódottság SZDSZ-en belüli változata demonstratívan jelent meg. Az SZDSZ-re vetített elégedetlenség természetesen nem állt össze koherens ideológiai rendszerré. A sokféle elégedetlenségben a keserűség volt közös, ez hozta közös érzelmi nevezőre a tartalmilag akár egymást is kizáró nézeteket. A meghonosodott kifejezéssel „radiszadinak” nevezték amorf

csalódottsága három vonatkozásban is kezdett politikai artikulációt nyerni.

Először: **Tölgyessy leváltását** saját sérelmükként élték meg, hiszen politikai tapasztalatuk is azt sugallta, hogy az országos SZDSZ-politika a „régiek” privilégiuma, s a párton belül nem nyílnak számukra is elérhető mobilitási csatornák. Ez elősegítette, hogy Tölgyessy **személye** körül belső ellenzéki tábor szerveződhessen, úgy, hogy a radikálisok inkonzisztens nézetei az ő nézeteivel sem harmonizáltak. A pártelnökségért ringbe szálló, kitűnő szónok Tölgyessy Péter számára azonban nem jelentett gondot, hogy elkerülje a nyilvános szembesülést az ideológiai inkonzisztenciával.

Másodszor: a csalódottság – ha hullámaira emel is egy politikust – politikai erővé válni csak úgy tud, ha intézményesül. A tisztújító küldöttgyűlés alapszabályvitája valójában már erről a kérdésről szólt. Tölgyessy, mivel a demokratikus ellenzéki ikon Kis Jánossal szemben esélytelen lett volna, nem indult a pártelnöki tisztért. Azt azonban megfontolandónak tartotta, hogy az alapszabály módosításával létrehozott Országos Tanács (OT) elnöki pozíciójáért versenybe szálljon. Ezt attól tette függővé, hogy a leendő OT-elnök milyen kompetenciákkal rendelkezik. Így a szemben álló felek között eljárásjoginak látszó alapszabályvita valójában arról szólt, hogy az **OT elnöke a pártelnök intézményesen megerősített ellenzéke legyen-e**, s így szervezetileg is két hatalmi központ jöjjön-e létre. Ez a konstrukció nem Tölgyessy találmánya volt, ő csak használni akarta a pártnban, sőt az ügyvivők kisebbségében is jelen lévő bázisdemokrata törekvéseket. A helyzetet bonyolította, hogy bár a párt elnökét a küldöttgyűlés közvetlenül választotta meg, s ezért nagy legitimitációval rendelkezett, érdemi extra jogosítványokat nem kapott. Ezzel szemben az Országos Tanács által választott OT-elnök a testület egyszemélyi vezetője lehetett, és az OT-vel mint a „párt parlamentjével” felülbíráltathatta az ÜT döntéseit. A patthelyzet azzal az egyébként abszurd kompromisszummal végződött, hogy bár a módosított alapszabály szerint lett az OT-nek elnöke, azonban önállóan politikai nyilatkozatot nem tehetett, politikai akciót nem kezdeményezhetett. Tölgyessy így érthetően nem indult a protokollárrissá tett, tényleges hatalmat nélkülöző pozícióért.

Harmadszor: az „elveszett rendszerváltásból” fakadó csalódottság **politikailag értelmezhető ideológiai megfogalmazást nyert** az SZDSZ-es képviselő, Tellér Gyula írásaiban. „A Kádár-rendszerben uralkodó csoportok, elitek azonosságának és a szervezetek [...] változatlanlanságának képét látom a tudományos életben, a fegyveres testületeknél, [...] sőt, a rejtett informatori hálózatban, [...] az újjáalakuló közigazgatásban és még szembeszökőbben a vállalati és szövetkezeti szférában, az érdekképviselésekben, a tömegtájékoztatás nagy szféráiban, abban, amit helyi társadalomnak szokás nevezni. [...] Az MDF elkezd különbékét kötni ezekkel a **megalvadt struktúrákkal**, ahelyett hogy felbontani igyekezne őket. [...] A nagyon nagy baj az, hogy az esetleges politikai túlerő kialakulását megelőzendő az SZDSZ is ezt kezdi csinálni. Békítget, olyan jelzéseket ad, hogy istenigazából ő sem akarja érinteni ezeket a szerveződéseket, illetve az elitjeiket. Mintha így akarná ezeknek az eliteknek és az MDF-nek egyre nyilvánvalóbb szövetségét gyengíteni. Sőt, itt-ott már maga is rájuk támaszkodik. [...] Ebben a helyzetben, a népszavazás nyújtotta erő támogatásával, a Kádár-rendszer struktúráiba a rendszerváltás természetének megfelelően, a fő fronton keresztül, fölülről is jelentős mértékben, a ténylegesen bekövetkezettnél sokkal erőteljesebben, bele lehetett volna nyúlni, gyökeresebb átalakításokat is el lehetett volna érni.”¹

Kis János szerint a helyes diagnózisból levont következtetések nem állják meg a helyüket. Ugyanis Tellér „túlbecsüli a pártpolitika szerepét az eseményekben, és nem ad kellő súlyt azoknak a masszív szociológiai folyamatoknak, amelyek a társadalmi átalakulások jellegét végül is meg szokták határozni. Említi ugyan, de csak futólag, hogy a rendszerváltásban aktívan részt vevő társadalmi csoportok köre szűk, ereje csekély volt. Pedig itt található a magyarázat sarkalatos pontja. [...] Amikor a forradalmi időknek vége, és megszilárdul az új, törvényes rend, a megmaradt hatalmi góccokat már csak lassú, szerves fejlődés morzsolhatja szét, nem pedig gyors politikai akció.” Az MDF „komolyan gondolta az országos tavaszi nagytakarítást. Amit nem gondoltak komolyan, az az államközpontú rendszer következetes lebontása volt. Hatalomra kerülésük után

minden téren erőteljes újraközpontosításba kezdtek. A régi rendszer középszintű struktúrái könnyűszerrel beilleszkedtek az új hatalmi piramisba, és látványos gyorsasággal konszolidálódtak. Ha ez igaz, akkor a fő frontnak mindenképpen az SZDSZ és az MDF közé kellett kerülnie. Az MDF politikai vezetésével épül ki az a hatalmi rendszer, amelyben a pártállami elitek oly könnyűszerrel szilárdítják meg a helyzetüket. Az MDF kormányával kell szembeszegülnünk, ha a rendszerváltást tovább akarjuk vinni.”²

A vita kettős természetű volt. Arról folyt, hogy egyrészt a direkt politikai eszközökkel milyen mértékig ellensúlyozhatók a spontán szociológiai folyamatok, másrészt, hogy a fő politikai ellenfél a korábbi eliteket a maga hatalmába részben beépítő MDF, vagy a hatalmát veszett egykori kommunista elit legyen-e. A vita kimenetele hosszú távon határozta meg nemcsak az SZDSZ politizálását („jogállamiság védelme” versus „történelmi igazságtétel”), hanem jövőbeni potenciális társadalmi bázisát is. Ha fő politikai ellenfelének az SZDSZ a kommunista struktúrákat magába integráló és ideológiailag átfestő, nemzetivé stilizáló MDF-et tekinti, akkor értelemszerűen nem számíthat az érzelmileg és életélményei által jobboldali indíttatású emberek támogatására. Az SZDSZ egykori demokratikus ellenzéki vezetése nem engedte, hogy a párt a megkeseredett rendszerváltók foglyává váljon. Attól tartottak, hogy ha az ország erre az útra lép, a történelmi igazságtétel folyamata könnyen a jogon kívüli eszközök eskalációjához vezet, hiszen jogállami eszközökkel a még oly érthető igazságtételi igény is kielégíthetetlennek tűnt. Így ez a jogállamiságot felőrlő lavinát indíthatott volna el – aki bűnöst keres, könnyen bűnbakot talál. Mert mint annyszor láthattuk a történelemben, a bűnbakkeresés jószerivel – mint ahogy az elmúlt két évtizedben is – csak a tulajdon és vagyon újraosztásának, illetve a politikai ellenfelekkel való önkényes leszámolásnak az eszköze volt: „A te kommunistád kommunista, az én kommunistám hazafi.”

Az új tulajdonosi réteg összetételének problematikája

A társadalomtudományokból érkező liberális elit számára történelmi tanulmányai alapján magától értetődő volt, hogy a születő kapitalizmus első tulajdonosi generációja nem éppen a rózsaszín leányregények emelkedett erkölcsű szereplői közé tartozik. Mivel személyes ambíciók nem hajtották a privatizált tulajdon megszerzéséért folyó versenybe, a folyamat feltételrendszerének biztosításában csak összegazdasági hatékonysági szempontokat vett figyelembe. Egyfelől azt, hogy valódi vétellel kerüljön sor tulajdonszerzésre. Ez gazdasági szempontból racionális álláspont volt, hiszen jelentős tőkebevonást eredményezett, de érthetően inkább a tőkeerős külföldi befektetőknek kedvezett. Másfelől, hogy – bevonható tőke hiányában – legalább vállalatirányítói szakértelem álljon rendelkezésre, ami viszont az ideológiájában nem feltétlenül kommunista kötődésű, de a korábbi rendszer adottságait tudomásul vevő menedzsment helyzetbehozását eredményezte. Ez a makrogazdaságilag indokolt, de a jogállami normák alapján is nehezen vitatható megközelítés ütközött az e kérdésben ugyancsak nehezen meghatározható igazságosság igényével. Általánosságban egy prosperáló gazdaságból persze mindenki nyerhet. A kommunista rendszer összeomlásának alapvetően gazdasági okai a közvélemény jelentős része előtt a demokratikus fordulatig nem voltak nyilvánvalók, s a következményekkel is csak töredékesen kellett szembesülni. A gazdasági összeomlás brutális következményei így összeolvadtak a rendszerváltás politikai fordulatával. A rohamosan növekvő munkanélküliséget, a magas inflációt és a különböző társadalmi csoportok között elmélyülő szakadékot a társadalom egy része egyszerűen az új rendszer számlájára írta, nem véve tudomást arról, hogy nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gazdasági gondokat, hanem az utóbbiak kényszerítették ki a rendszerváltást. Ez a társadalmi farkasvakság az „ellopott rendszerváltás” ideológiájával igazolt és politikaivá transzformálható indulat kialakulását eredményezte. A rendszerváltáshoz kötődő ezen érzületek, függetlenül attól, hogy „objektíve” mennyire megalapozottak, az azóta eltelt évtizedekben kökemény társadalmi-politikai tényezőként a legkülönbözőbb populista politikák fűtőanyagaként szolgáltak.

A liberális értelmiség személyes anyagi ambíciótlanságának és érintetlenségének emelkedettsége

paradox módon így alakította ki a „nemzetközi tőke szálláscsinálója” és a „komcsi hatalomátmentés támogatója” címkéjének SZDSZ-hez kapcsolását. (Ezen a Fidesznek az a későbbi gyakorlata sem változtat, ami szerint az a nemzeti tőke, amely a sajátja, vagy hozzá lojális. A fideszes „magyar polip”, „maffiaállam” ugyanis nem más, mint a korábban privatizált vagy „nemzeti” alapú újraosztásának eszköze, melyben a fideszes gazdasági oligarchia lenyúl a vazallusi rendszerbe szervezett közép- és akár kisvállalati szintig. Persze ahogy a jobboldali politikai szférába is átigazolhattak az előző rendszer apparatcsikjai, besúgói, úgy az újszülött fideszes oligarchák körében is találhatunk egykori „komcsi” bankárokat és nagyvállalkozókat. A fideszes gazdaságpolitika ideológiája ugyanakkor sikeresen jelenítette meg tulajdonszerzését, mint antropomorfizált küzdelmet a nemzetépítő és a nemzetrontó erők között.)

Kis János lemondása, Tölgyessy Péter elnökké választása

Az SZDSZ tagságának több forrásból táplálkozó csalódottsága és elégedetlensége olyan szivárványkoalícióvá állt össze, amelynek nyomásával a párt vezetésének egyre inkább számolnia kellett, sőt amely miatt az 1990-re kialakult SZDSZ összetarthatatlanná vált. A feloldhatatlan belső feszültségek az egykori demokratikus ellenzék belső kohézióját is megtörték. A „mindig a népnek van igaza” álláspontra hajló, már a taxisblokádnál idején is a vélt forradalommal szolidáris SZDSZ-vezetők erősen hajlottak arra, hogy az SZDSZ-en belüli elégedetlenség okát is a párt szűkebb, operatív vezetésének az egyszerű emberektől való távolságában, érzéketlenségében érik tetten. Az 1991-es tavaszi tatai frakcióhétfőjén a pártelnököt váratlanul még néhány régi demokratikus ellenzékbéli társa – köztük Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia – is megtámadták. Ráadásul nem foglalkoztak annak következményeivel, hogy a szűkebb, a demokratikus ellenzék belső köreiből előforduló, emóciókra épülő hangneme a közel száztagú frakció számára mennyire más jelent, mint a régi barátok között. A rendszerváltás után közvetlen politikai szerepet amúgy is csak vonakodva, s időben határoltan vállaló Kis János, előrehozta későbbre szánt döntését, bejelentette, hogy az őszi tisztújító küldöttgyűlésén nem jelölteti magát. Ez annyira meglepte a frakció tagjait, hogy többségük eleinte föl sem fogta a közlés tartalmát. Pedig tudni lehetett, hogy nem vezetői trükkéről, a lemondás lehetőségének belengetéséről van szó egy belső politikai konfliktus „kezelésére”, hanem az előző rendszer kényszerében vállalt politikusi szerep lezárásáról, visszatéréséről az értelmiségi-filozófusi szerepbe. Személyes hatalmi ambíciók híján az SZDSZ első elnökének lemondását az egyébként hozzá közel állók méltánytalansága csak előrehozta. Ugyanakkor a pártot a folytatást illetően felkészületlenül érte.

Morális korlátok versus vezetői technikák – a demokratikus ellenzék averziója a személyes hatalmi pozícióktól

A demokratikus ellenzék életformájának velejárója volt, hogy kiszorult a hierarchikus állami, egyetemi, akadémiai intézményrendszerből, illetve akik megőrizték állásukat, azok sem számíthattak hivatali előmenetelre. A disszidens értelmiségben formális hierarchia, hivatali posztok természetesen nem léteztek. Az a közösség, amely kezdetben különböző tiltakozó akciók, majd a szamizdat köré szerveződött, a maga természetes módján termelte ki vezető garnitúráját. A különböző ellenzéki kezdeményezések és akciók stratégiai aktora magától értetődően lett a Beszélő szerkesztősége. A szellemi teljesítmény, illetve a személyes kockázat vállalása emelt egyeseket vezetői szerepbe. A kommunista rendszer öncenzúra nélküli kritikai leírása, elemzése és az ebből következő lehetséges ellenzéki stratégia kialakítása magától értetődő intellektuális megalapozását jelentette az ellenzék mozgalmi tevékenységének. A „kemény mag”-nak és szűk intellektuális körének „arisztokratizmusát” épp ez a teljesítmény adta. A demokratikus ellenzékben a mozgalmi és a szellemi vezető természetes módon esett egybe. A kiválasztódás meritokratikus alapú volt: a pozícióért nem volt tolongás, nem folytak hatalmi harcok, hiszen az emelkedés jutalma az ellenzéki hierarchiában csak a fokozott titkosszolgálati és rendőri retorzió lehetett.

Innen eredeztethető az SZDSZ demokratikus ellenzékéből érkezett vezetőinek zsigeri averziója a

mások feletti hatalmi és vezéri pozíciókkal szemben. A vezetési kultúra inkább egy értő kis közösség intellektuális diskurzusára, mintsem egyéni hatalom- és pozícióérvényesítési technikákra emlékeztetett. Az SZDSZ-nek ezért nem volt kezdetben elnöke, miközben tekintélyes informális vezetője volt (Kis János); ezért nem volt elnöksége sem, hanem csak egy ügyvivőinek nevezett vezető testülete. Az első időkben az ügyvivői testület ülései inkább emlékeztettek nyitott klubdélutánra, mint klasszikus értelemben vett politikai párt döntéshozó testületének üléseire. Miközben nyilvánvaló volt, hogy a pártszerű működés egy parlamentáris demokráciának elengedhetetlen feltétele, s működésük részben ehhez is igazodott, addig az ellenzéki létből adódó szocializáció miatt a személyi döntésekben, pozicionális ambíciókban, a struktúrát leíró megnevezésekben a rendszerváltás előtti hagyományokból fakadó szégyenlősség érződött. Mindvégig érezhető volt az SZDSZ vezetésében az a szubkulturális értelmiségi magatartás, amely ha egy ügyet halálosan komolyan vesz is, saját személyét az ügy képviselőjében mégis ironikus önreflexióval kezeli..

A demokratikus ellenzéki időkben értelemszerűen fel sem merülhetett, hogy egy elvi álláspont védelme személyes pozíció megtartása vagy megszerzése érdekében történt volna, hiszen e személyes állásponttal legfeljebb csak hátrányok, retorziók járhattak. A rendszerváltás utáni politika világában már az ideológiai összetűzések természetes következménye lehetett a párton belüli pozíciók átrendeződése, s a demokratikus ellenzékben szocializálódtak rosszul élték meg azt a feszültséget, amely egy álláspont védelmét egyben személyes hatalmi harccá változtatta. Az elvi álláspont tisztaságát az „amatőr profi” úgy őrizhette meg, ha kivonulva a politikai terepről kvázi függetleníti álláspontját a személyes érdekeltségtől. A későbbiekben Kis Jánoshoz hasonlóan vonult vissza a hivatásos politikusi tevékenységtől a demokratikus ellenzék sok kiemelkedő tagja, köztük Haraszti Miklós, Rajk László, Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós. A vezetői posztok betöltésére vonatkozó személyes aspiráció hiánya vagy túltengése egyaránt diszfunkcionális egy modern politikai pártban. A méltánytalannak tartott belső támadások miatt adta fel a pártelnöki pozíciót Pető 1997-ben, Magyar 2000-ben és Kuncze 2006-ban. A dilemma mindig az volt, hogy a személyes támadásokkal szemben a hatalmi logikából fakadó hatékonysággal csak olyan eszközökkel lehetett volna élni, melyeket morális megfontolásokból nem voltak hajlandók vállalni. Mondhatnánk úgy is, hogy a kosárlabda test-test elleni játékot tiltó szabályai szerint próbáltak játszani a futballpályán, ahol a test-test elleni játék nem hogy bocsánatos bűn, hanem a játék szerves része – miközben a magyar politikai pártok belső világát a későbbiekben már nem is annyira a kemény, de korrekt futball szabályai, sokkal inkább a vízilabda víz alatti világának alattomososságai jellemezték. Számukra a bibói mondás, „demokratának lenni annyi, mint nem félni”, azt is jelentette, hogy demokratának lenni annyi, mint másokat nem megfélemlíteni. Márpedig a megfélemlítés és zsarolás – más pártokban bevett – eszközeit nem voltak hajlandók alkalmazni, ezzel is bizonyítva sajátos „alkalmatlanságukat”.

Kis János visszavonulásával a soron következő elnökválasztáson Tölgyessynek nem volt igazi ellenfele. A Tölgyessy – még a tagság előtt is ismeretlen okokból történt – lemondásában szerepet játszóknak szóba sem jöhettek. Így Dornbach Alajossal szemben – aki pusztán a Kis János-féle vezetés iránti lojalitásból vállalta az esélytelen jelölt szerepét – szinte akadálytalanul lett Tölgyessy 1991 novemberében a párt elnöke.

A küldötteket s feltehetően magát Tölgyessyt is teljesen váratlanul érte, hogy az ügyvivőjelöltek mintegy kétharmada elállt a jelöltségtől – éppen a legismertebbek. A többség úgy vélte: az elnökválasztást általános megbékélés követi, mindenki támogatja majd az új elnököt. A küldöttgyűlés végén a szokásos rituálénak megfelelően színpadra vonuló új ügyvivői testületben nemigen tudták felismerni „a jövő győztes csapatát” (ahogy Tölgyessy nevezte a megválasztottakat, alig leplezhető csalódottsággal). A demokratikus ellenzéki gárdából csak Mécs Imre és Solt Otília maradt a testületben. A többiek a távolmaradással jelezték, hogy a csalódottak teljesíthetetlen vágyainak hullámán elnökké választott Tölgyessy politikáját nem legitimálják részvételükkel. Nem személyes sértettségéről, hanem alapvető politikai nézetkülönbségről volt szó, amikor a hagyományos SZDSZ-vezetés többsége nem vállalt tisztséget Tölgyessy mellett.

Kis János szerint „az SZDSZ eredeti eszmevilágának négy tartópillére volt: demokratikus jogállam, kapitalista piacgazdaság, magyar progresszió, emberi jogok. [...] A demokratikus jogállam és a kapitalista piacgazdaság programja Tölgyessy számára kezdettől evidencia volt, és ma is az. [...] Tölgyessy soha nem mondta volna a választóknak: szavazzatok ránk, mi majd visszahozzuk az állami gondoskodás régi rendszerét. Soha nem mondta volna, hogy szavazzatok ránk, mi majd parlamenti képviselőt adunk a szakszervezeteknek. Azt azonban nem tartotta lehetetlennek, hogy az állam vallási semlegességéből vagy a nacionalizmus kérlelhetetlen elutasításából engedjen, vagy hogy leszólja az emberjogi érzékenységet, ha ettől politikai haszon remélhető. Amíg nem érkezett el a politikai haszon pillanata, a felfogásbeli különbségek következményei inkább csak a retorikai hangsúlyok terén mutatkoztak meg. Amikor eljött a pillanat, valódi politikai ellentét terebélyesedett. [...] Tölgyessy elnöki programja egyetlen új elemet tartalmazott: Patriótább párttá kell lennünk, szót kell értenünk az egyházakkal is. [...] Az a párt, melynek patriótábbá kell válnia, nem eléggé patrióta. Az SZDSZ-t megalakulásától fogva hazafiatlansággal vádolták – elsősorban jobboldali – ellenfelei. Ez a vád most váratlanul a párton belülről hangozott el, olyasvalakinek a szájából, aki az első számú pártvezető tisztségére pályázik. Nagyon sokak érzéseinek adott kifejezést Tamás Gáspár Miklós azonnali, indulatos tiltakozása: Kikérem magamnak, hogy az SZDSZ-nek patriótább pártnak kell lennie. A szabad demokraták igenis patrióták voltak és ma is azok. Eddig csak a legrosszabb fajta ellenfeleink vonták kétségbe ezt. Ha Tölgyessy másképpen fogalmaz – például azt mondja, hogy az SZDSZ-nek utat kell találnia a hagyományos nemzeti és vallási világnézetű választókhoz is –, szavai nem lettek volna sértőek. De az nem áll, hogy politikai jelentőségük se lett volna. Ominózus mondatával az elnökjelölt új, az eddigi kísérletektől radikálisan különböző megoldást javasolt a párt régi problémájára.”³

Nevezetesen arra, miként stabilizálható, sőt növelhető egy liberális párt támogatottsága egy olyan országban, amely csak meglehetősen korlátozottan fogékony a liberális eszmék iránt. Erre elvileg két taktika is adódott, melyeknek azonban kikerülhetetlen értékrendbeli és stratégiai konzekvenciái voltak. „Az egyik taktika abból a feltevésből indul ki, hogy az SZDSZ úgy tudja nagy pártként stabilizálni magát, ha egyfelől megpróbálja kitölteni a liberális elveket valló polgárok jelentette politikai teret, másfelől ugyanakkor megpróbálja tágítani a liberális mezőt. Ez a politikai magatartás a liberális elveket nem kényszerű áldozatnak tekintí az erkölcs oltárán, hanem ellenkezőleg, úgy gondolja, hogy a liberalizmus eszméi a társadalmi hatékonyság szempontjainak is kiválóan megfelelnek. [...] A másik taktika képviselői attól tartanak, hogy a liberális elvek hangsúlyos képviselője következtében az SZDSZ úgymond beszorulhat az liberális részbe, és tömegbázisa összezsugorodhat. Ezért a liberális határok átlépésének taktikájával próbálnák kiszélesíteni az SZDSZ tömegbázisát. Balról a szociális, jobbról pedig a nemzeti vagy egyházi kérdések vonalán megpróbálva elhódítani potenciális szavazókat a liberális mezőn kívüli politikai riválisainktól. Ez a taktika óhatatlanul magában hordja a liberális elvek felhígításának, a politikai következetesség erodálódásának és a stabil szimpatizánsi kör elvesztésének veszélyét.”⁴

A liberális paradoxon: nagy liberális pártok szűk liberális mezőben

„A nyugati demokráciákban nem a liberális minimum elveinek elfogadása vagy el nem fogadása képezi a fontosabb politikai erők elkülönülésének alapvető dimenzióját, mint ahogy nálunk, hanem a liberális minimum elfogadása után kezdődik a politikai erők differenciálódása. Ebből adódik az a sajátos helyzet, hogy ott rendszerint erős liberális bázis gyenge liberális pártokkal jár együtt. [...] A megállapodott demokráciákban a legitim politikai spektrum túlnyomó részét lefedik a liberális minimum elveit evidensen elfogadó pártok, s csak a jobb- és balszélen találhatók olyan politikai csoportosulások, melyek kívül esnek a liberális mezőn. Nálunk viszont egy – a nyugati parlamentáris demokráciák társadalmában tapasztalhatótnál határozottan szűkebb – liberális bázis erős liberális pártokkal társul. A magyar parlamentben az 1990-es választások eredményeként megjelenő politikai skálának csak kisebb részét fedik le a liberális minimum elveit elfogadó erők. A skála jobbszélén gyakorlatilag mindhárom koalíciós párt kívül esik a liberális mezőn. A balszélen pedig az MSZP jelentős része nyúlik túl azon. [...] Az alapvető politikai választóvonal nem a

liberális alapeszmék áramlatai között, hanem a liberális és az antiliberális meggyőződés között húzódik. Az SZDSZ-en belüli platformosodás jelensége a liberális konzervatív unió, a szabadelvű kör és a szociális szárny létrejötte ennek fényében nem tekinthető másnak, mint a nyugati domináns pártstruktúrák egy párton belüli leképeződésének. E politikai áramlatok SZDSZ-en belüli intézményesedése mégsem vezet majd a párt szétszakadásához. Hiszen a liberális mezőn kívüli bal-, de különösen jobboldali erők nyomása gyakorlatilag egy pártba zárja a liberális spektrum különböző árnyalatait. Ez az, amit az antiliberális satu szorításának nevezhetünk. Persze aszimmetrikus saturál van szó, melynek manapság – műszaki szakkifejezéssel élve – a jobb „pofája” a nagyobb.”⁵

Elnökségének rövid egy éve alatt Tölgyessy nem tudott megfelelni hívei várakozásainak. Nem kapott gesztusokat a kormánypártoktól, így ha valakinek olyan illúziója volt, hogy az SZDSZ korábbi vezetésén múlt volna e viszony, akkor megbizonyosodott, hogy a konfrontáció semmivel sem vált csendesebbé. A Tölgyessy ízlésének megfelelő párbeszédet a jobboldallal strukturálisan ellehetetlenítette, hogy a nyugati demokráciák mérsékelt jobbközép világa szinte teljesen hiányzott a magyar politikai spektrumból. Az MDF számára a „nemzeti értékeket” szimbolikusan is a koronás címer, Trianon, a Horthy-újrateremtés, a turul, azaz a két háború közötti Magyarország kurzusának avított értékrendje testesítette meg. Az egykori demokratikus ellenzékiek számára az állam világnézeti semlegességének 1990 utáni megkérdőjelezése, az egyház fokozottabb szerepvállalásának igénye vagy a hitoktatás iskolai tanrendbe iktatásának kísérlete ugyanolyan ellenszenves volt, mint a vallásszabadság Kádár-kori elnyomása. S bár Antall jogtisztelete vitathatatlan, a szimbólumok világában kisebb volt közte és a párttársainak csurkistái között a távolság, mint politikájuk tartalmát illetően. Márpedig az SZDSZ értelmiségi támogatóinak percepcióját sokkal inkább befolyásolta a szimbólumok világának nyelve, mint a nehezebben követhető tartalmi politika. Számukra ezek a szimbólumok egy nem kívánt jövő hírnökei voltak.

Nem javult a viszony a népszerűsége csúcsán lévő Fidesszel sem, sőt attól, hogy Tölgyessy személyes politikai rivalizálásának tekintette Orbán Viktort, akivel versenyez „a letehetségesebb fiatal liberális politikai vezető” címért, a kapcsolat még tovább is gyengült. Az MSZP irányába szintén nem következett be érdemi elmozdulás a korábbi gyakorlattól.

Az SZDSZ működése, Tölgyessy ígérete ellenére, nem lett „üzemszerűbb”; vezetési módszerei a frakcióvezetési időszakához képest nem változtak, sőt talán a sikertelenség és a belső szembenállás hatásaként még „magánzóbbá”, önmagába fordulóbbá vált.

Tölgyessy jogérzéke ugyanakkor útját állta a korábban mögötte felsorakozók, a „radiszadi” elszámoltatási igényei kielégítésének s más tőle várt lépések megtételének. Ígérete ellenére nem tudta megállítani a párt népszerűségének hanyatlását. Elnöksége idején az SZDSZ támogatottsága a két évvel korábbinak felére esett vissza.

A párt Tölgyessyvel szemben álló, mellette vezetői szerepet nem vállaló politikusai, az amorf szembenállás helyett politikai értelemben tagolt rendszerben keresték a belső konfrontáció lehetőségét. Két platformot hoztak létre, melyben a liberalizmus különféle árnyalatai intézményesültek: a Liberális Konzervatív Uniót (Hack, Szent-Iványi, TGM) és az SZDSZ mainstreamet képviselő Szabadelvű Kört (Haraszti, Iványi Gábor, Kuncze, Magyar, Pető, Rajk, Szabó Miklós). A Szociális Szabadelvű Platformot (Béki, Mécs) viszont éppen azért hívták életre, hogy a Tölgyessyt támogatóknak is legyen elkülönülő szervezeti keretük. A népes frakciót azonban a másik két platform hívei uralták, amelyek nem követték Tölgyessy „patriótább” és az egyházak iránt megértőbb vonalát, s elégedetlenek voltak vezetési technikájával is.

Tölgyessy vállalkozásának kudarcát többek között a – nyugati mércével mérve a nyelvében és szimbólumaiban is mérsékelt – jobbközép partner hiánya okozta, s később hiába lépett át a nemzeti liberalizmust hirdető Fideszbe, azt a liberalizmus nélküli nemzeti útján már nem tudta követni. A

diktatúraellenességet az antikommunizmussal, a rendszerváltást a leszámolással azonosítók, ráébredve, hogy őket valójában egy „történelmi félreértés” sodorta az SZDSZ-be, becsapva, elárulva érezték magukat, s több hullámban elhagyva a pártot, a jobboldali, olykor szélsőséges erők táborát gyarapították. Eközben az SZDSZ értelmiségi mainstreamje nem a liberalizmuson túlnyúló, hanem a szigorúan liberális értékrend bázisán lehetséges bővülés stratégiáját választotta – függetlenül annak esélyeitől.

E

- ¹ Z Tellér Gyula: Az elit nem vész el, csak... Beszélő, 1991. február 2. (<http://beszelo.c3.hu/00/02/14valog.htm>)
- ² Z Kis János: Az elit megmaradásának elvéről Beszélő, 1991. február 9. (<http://beszelo.c3.hu/00/02/14valog.htm>)
- ³ e Kis János: Kőszeg visszanéz, Beszélő, 2000 július-augusztus (beszelo.c3.hu/00/0708/09kis.htm)
- ⁴ l Magyar Bálint: A liberális paradoxon és az SZDSZ, Magyar Hírlap, 1992. július 07.
- ⁵ s Magyar Bálint: A liberális paradoxon és az SZDSZ, Magyar Hírlap, 1992. július 07.

e

g

y

ü

t

t

T

ö

l

g

y

e

s

s

y

t

a

r

é

s

z

b

e

n

ö

n

m

a

g

a

k

e

l

t

e

t

t

e

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 4.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1992-1993

*„Pető: Mi el tudnánk fogadni közös miniszterelnök-jelöltnek egy fideszest.
Orbán: Ne akarjatok ilyen rosszat a Fodornak.”
(Pető Iván és Orbán Viktor beszélgetése, 1993)*

1992–93 fordulójára világossá vált, hogy az MDF két világháború közötti időszakra tekintő nosztalgiájával szemben a liberalizmus nem kommunista **váltóideológiaként** ugyan felmutatható, de az ezt képviselő SZDSZ önmagában nem **váltópárt**képes. A párt népszerűsége paradox módon együtt mozgott az MDF-ével, mindkettejük népszerűsége megfeleződött. A rendszerváltó kormánypárt nem tűnt esélyesnek arra, hogy folytassa a kormányzást, a legnagyobb rendszerváltó ellenzéki párt pedig arra, hogy egymagában leváltsa a kormányt. Szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogy milyen motivációk és hová terelik a rendszerváltókban csalódott választókat.

A gazdasági átalakulást kísérő sok százezres munkanélküliség és a két számjegyű infláció ellenére a kiábrándultak nagy többsége nem a szélsőjobb oldali eszmékben kereste a kiutat. A kormánykoalíció akkor még szinte a teljes jobboldali spektrumot lefedte, hiszen a valamennyire is szélsőségesnek tekinthető erők egy ideig vagy koalíciós partnerként (kiszáradtak), vagy az MDF egy áramlataként voltak jelen, s osztoztak a kormányzás felelősségében. Antall József legfőbb problémáját éppen az jelentette, hogyan lehet a szélsőséges áramlatoknak és politikai szereplőknek a kormányzáshoz szükséges részét semlegesítve kontrollálni, a többit elszigetelni vagy kiszorítani.

A **kiszáradtak** nemzetieskedő, árvalányhajás populizmusával, patakvéres-rögvalóságos, antikommunista szélsőségeségével a boldog békeidők népszínműveinek ízlésvilágát és közönségét idézte. Torgyánék a bugyuta kedélyességet elegyítették az elszámoltatást és reprivatizációt követelő performance-okkal, melyek – az „édes hazánk testét liberális férgek rágják” típusú kiszólások ellenére – nélkülözték a cigányellenes és antiszemita indulatokat. Erre a stílusra és mondanivalóra jobbra a vidéki, paraszti gyökerű és kevésbé iskolázott emberek voltak fogékonyak, s jelentettek a kiszáradtak számára egy évtizedig stabil bázist.

A politikai piacon ekkor még nem volt számottevő szélsőjobb oldali szerveződés. Az MDF-ből később kiváló **MIÉP** támogatóinak derékhada a szélsőjobbnak semmilyen értelemben nem

versenyképes, a korábbi történelmi középosztálynak mind az 1945 utáni, mind az 1990 utáni rendszerváltások többgenerációs veszteségeinek politikailag nem „partiképes” rétegeiből került ki. A Csurka-párt nem a puszták, hanem budai hegyvidék népéhez talált utat, akik sem a Kádár-rendszer „aki nincs ellenünk, az velünk van” viszonyai között, sem az 1990 utáni rendszerváltásban nem találtak a deklasszálságból visszaemelkedési lehetőséget. A reprivatizáció nem teremtett számukra ismerős világot, nem hozta vissza sem fiatalságukat, sem azt a társadalmi környezetet, amelyben kiigazodni és érvényesülni tudtak volna. Elszállt fölöttük az idő. Egyfajta városi-budai jelenségként képviselték a kulturálisan és társaságilag még elkülönülő, bigott rózsadombiakat és az indulatok fűtötte hegylakókat. Antall mint vállalhatatlan ballasztot végül is kiszorította őket a mérsékelt jobbközép pártot áhítók társaságából. Még élt a két háború közti konzervatív, úri jobboldal kulturális öröksége: ezeket a segédhadakat kényszerűen megtűrték, de a családi ebédlőasztalnál nem voltak kíváncsiak, hiszen „úriember ezekkel nem vegyül”.

A Demokratikus Charta: az SZDSZ sajátos csapdája

A Charta a baloldali liberális értelmiség kezdeményezése volt. A Kádár-kor tiltott és tűrt baloldali indíttatású liberális, reformista értelmisége (Konrád Györgytől Vitányi Ivánig) nyitott volt egy szekuláris-racionalista értékrend bázisán egyfajta együttes „civil” fellépésre a két világháború közötti úri Magyarország mintáit idéző politikával és hatalomgyakorlással szemben.

Az MDF frakcióvezetője által jegyzett **Kónya-dolgozat** (1991. szeptember) a kormányzati politika rangjára emelte a közmédiaújságírók kormányzati befolyásolásának szándékát, illetve az úgynevezett igazságtétel, a komcsielszámoltatás ügyének felkarolását, amely a Zétényi–Takács-törvénytervezetben öltött testet. Ez utóbbi témáról folytatott, kultikus politikai eseményé vált **Kónya–Pető-vitában** mindkét fél győztesnek érezhette magát a saját közönsége előtt. A vita kezdetleges állapotában mutatta meg az ország évekkel később teljessé váló megosztottságát, párbeszéd-képtelenségét – se közös szavak, se közös érzések. Kezdett kirajzolódni a rendszerváltás során megalkotott liberális demokrácia autoriter felülírásának jobboldali igénye, ennek ellenhatásaként pedig – megint csak múltbéli minták nyomán – kelt életre a **népfrontos összefogás**.

Látni kell azonban, hogy nem önmagából a chartából következett a későbbi MSZP-SZDSZ-koalíció, a Fidesz jobboldali fordulata, vagy az MSZP váltópárttá erősödése: a charta nem ok, inkább következmény. Következménye annak, hogy a kormánykoalíció pártjai már a kezdetektől ellenségesebben tekintettek az SZDSZ-re, mint az MSZP-re: még a jobbközép erők is az SZDSZ-ben látták „magyarutas-harmadikutas” törekvéseik legfőbb akadályát. Persze fordítva is hasonló volt a helyzet: az SZDSZ az ország nyugatos fejlődése legfőbb gátjának nem a szocialistákat, hanem az MDF-et tekintette, nem is annyira annak kormányzati bizonytalankodása, hanem a Horthy-korszakot idéző társadalomképe, és szélsőjobbtól való elhatárolódásának elmaradása miatt.

A Chartával az SZDSZ sajátos csapdát teremtett magának. A párt operatív irányításából kivonuló Kis János és az abban közvetlenül korábban sem részt vevő (Bauer Tamás, Konrád György) emblematikus entellektüelek az említett törekvések tértnyerése feletti aggodalomtól vezérelve, és egyben az SZDSZ térvészését is érzékelve egy tágabb civil összefogást kezdeményeztek a liberális demokrácia védelmére. Bauer és Kis egy cikkükben a liberális érzelmű értelmiség kettészakadásáról írtak, akiknek „egy részét felszívták az ellenzéki pártok. A kívülmaradottak (pedig) fanyalogva fordulnak el a politikától. [...] A legsürgősebb talán az volna, hogy túljussunk a liberális értelmiség kettészakadásán. [...] A pártokban működő értelmiségieknek tisztába kell jönniük azzal, hogy a közvélemény-alakító független értelmiség támogatása nélkül üvegkupa alatt beszélnek. A párton kívüli értelmiségieknek fel kell ismerniük, hogy a politikai küzdelmekben az ő sorsukról is szó van, s hogy függetlenségüket nem úgy őrzik meg, ha azt hajtogatják, hogy egyik kutya, másik eb. [...] Talán a köztársasági elnök ellen intézett példátlan támadás és a Kónya-irat nyilvánosságra kerülése felrázza a szabadság híveit.” (Bauer Tamás-Kis János: *A magyar demokrácia védelmében*, Magyar Hírlap, 1991. szeptember 9.)

Valójában nem a „liberális érzelmű értelmiség”, hanem az értelmiségi versus politikusi szerepek „kettőszakadásáról” volt szó, és arról, hogy az értelmiség egy része, nem véve tudomást e szerepek végleges elkülönüléséről, el akarta kerülni, hogy választania kelljen a kettő között. Sőt a Charta-kezdeményezés, akarva-akaratlan az archaikus – a pártkereteken kívül álló, de mégis a pártok nevében is fellépő értelmiségi politikusi – szerepfelfogás továbbélését, tömeges intézményesítését is jelentette.

A Charta csapdajellege az SZDSZ stratégiájára is hatással volt: a baloldali zsilip felhúzása az MSZP-vel közös platform kialakulásának, míg a zsilip zárva tartása az SZDSZ kormánnyal elégedetlen tömegektől való elszigetelődésének veszélyével járt.

A holdudvar: a kettős lelkületű chartás értelmiség

A holdudvar az SZDSZ-nek nem pusztán értékkonstituáló-számon kérő közegét jelentette, hanem stratégiameghatározó szerepet is igényelt magának. Intellektuális megnyilvánulásairól a szélesebb közvélemény olykor azt hitte, hogy azok a párt megrendelésére születtek, és politikájának tesztelését szolgálják, máskor meg úgy értelmezték, hogy no lám, még legközvetlenebb értelmiségi híveik is elégedetlenek az SZDSZ vezetésével. A párt vezetése mindezeket kreatív fegyelmetlenségnek tekintette. Az autonóm értelmiségi politikai akciók egyik legkorábbi – szerencsés kimenetelű – példája volt, amikor Konrád György a négyigenes népszavazási kampányban az SZDSZ 1989. októberi küldöttgyűlésén, a vezetéssel nem egyeztetve, mintegy a párt nevében „kinyújtotta kezét a kispadok kerges tenyere felé”, akik erre addigi szövetségesüket, az MDF-et hátrahagyva csatlakoztak is az SZDSZ kezdeményezéséhez. A szoros eredményből ítélve lehet, hogy éppen ezen múlt a népszavazás sikere a döntő, a köztársasági elnök megválasztása mikéntjének kérdésében. De mások és máskor tett hasonló kezdeményezései nem mindig sülték el ilyen szerencsésen. A holdudvar kiemelkedő szereplői olykor politikai kezdeményezéssel, máskor politikai felszólítással formált elvárásokkal, megint máskor egyszerű helyzetértékeléssel léptek a nyilvánosság elé. A közönség nem érthette, milyen minőségben nyilvánulnak meg a politikai színtéren, mint ahogy ők maguk sem érezték fontosnak, hogy státuszukat egyértelművé tegyék. Mindez végigkísérte az SZDSZ történetét.

De a kettős lelkület nem pusztán az értelmiségi versus politikusi szerep dilemmájában, hanem az SZDSZ-től a jobboldali törekvésekkel szembeni „antifasiszta koalícióban” elvárt szerepről kialakult véleményekben is megmutatkozott. Még a liberális értelmiség SZDSZ iránt elkötelezett része sem fogadta el, hogy a létező többpártrendszerben a magasstos eszmék képviseletéhez egy a választásokon eséllyel indulni képes párt is szükséges, melynek léteznek a fennmaradást és a hatékony politizálást szolgáló önérdekai. Ha a liberális párt nem tud magának érdemi képviseletet biztosítani, az az ország szempontjából súlyos következményekkel jár.

Az SZDSZ a chartával kettős szorításba került. Egyfelől demokratikus ellenzéki szocializációja során fel sem merült, hogy lazán intézményesült szervezeteinek volna önérdekük. Másfelől a liberális érzelmű, ám az MSZP-hez kötődő reformista értelmiség elvárása az volt, hogy az SZDSZ fenntartások nélkül szolgálja az „antifasiszta koalíció” elvárásait. A charta életre hívásával és működésével az akkor még másodlagosnak tekintett körülmények váltak hosszú időre meghatározóvá a hazai politikában: felerősödött a baloldali és liberális értelmiség egy részének meggyőződése, hogy az ő küldetésük a jobboldal elleni fellépés mindent felülíró követelménye jegyében kívülről terelgetni mind a szocialista, mind a két liberális pártot.

A „tűrjük” világában szocializálódott baloldali értelmiség elnézőbb volt a szocialisták következtetlenségeivel szemben, melyeket – részben személyes élettörténete analógiájaként – elfogadandó realitásként kezelte. Intellektuálisan vonzódott ugyan az SZDSZ-ben politikai teret nyitó liberális értelmiséghez, de érzelmi lojalitása és a biztonság iránti vágya a jelentős társadalmi beágyazottsággal rendelkező MSZP-hez kötötte. Az SZDSZ vezető politikusainak demokratikus

ellenzéki múltjára hol tisztelettel tekintettek, hol meg – mivel akaratlanul is a Kádár-kori puha diktatúrában kötött kisebb-nagyobb kompromisszumaikra emlékeztetett - irritálta őket. Intézményi (közigazgatási, médiabeli) beágyazottságuk egyben a Kádár-kori puha diktatúrában kötött kisebb-nagyobb kompromisszumok tanúsága volt, demokrácia melletti kiállásuk ezért egyben átörökölt, rendies pozícióik védelmezését is jelentette.

A puha diktatúrában úgy lehettek a kulturális-tudományos establishment részei, hogy érzelmileg már nem kellett látványosan elkötelezniük magukat a rendszer mellett. Ahogy egyik reprezentánsuk a Kádár-korban saját helyzetét jellemezte: „Ha kívülről nézzük, bent vagyok, ha belülről nézzük, kint vagyok.” Saját helyzetüket a felvilágosult kritikus szerepeként élték meg, a rendszer egészét bíráló kritikát pedig a legvidámabb barakkban elért korlátozott szabadságot veszélyeztető felelőtlenységnek tartották. A rendszerváltás azonban tudat alatt szembesítette őket azzal, hogy Kádár-kori szerepvállalásuk, ha belülről nézzük, a realitásokkal számot vető kompromisszum, ha kívülről nézzük, megalkuvás volt. A liberális és a reformista értelmiség chartás együttműködése – a rendszerváltás utáni „tisztá lappal” való újrakezdés jegyében – az MSZP-hez kötődő baloldali értelmiség számára kiváltást jelentett a morális karanténból és a politikai gettóból. A „kiváltottak” a demokrácia jobboldali ellenfeivel szembeni küzdelemre hivatkozva felmentést adtak maguknak korábbi tevékenységükkel való szembenézés alól.

Mindezt megkönnyítette számukra, hogy a demokratikus értékek védelmében fellépve egy intellektuális-politikai társaságba kerülhettek az SZDSZ körüli liberális értelmiséggel, sőt őszintén hihették is akár, hogy mindig is igazi liberálisok voltak. Ráadásul igazolni látszott őket, hogy az MSZP tömegbázisa nőtön-nőtt. A rendszerváltás okozta sokk és gazdasági válság, s nem utolsósorban az emberek „munkát és (3,60-as) kenyeret” nosztalgiája végül eldöntötte a két párt közti versenyt: az MSZP támogatottsága 1992 második felére utolérte, 1993 nyarára pedig már jelentősen meghaladta az SZDSZ-ét.

1991-től a Charta **megteremtette a lehetőséget az MSZP számára**, hogy rövid purgatóriumi lét után – először, mintha a kormányellenes érzelmek demonstrációjánál csak esetleges lenne a szocialisták iránti elkötelezettség – visszatérhessen a közéletbe. A Horn Gyula vezette szocialista párt jól ismerte fel ezt a helyzetet, és élt is a felkínálkozó lehetőséggel, amit viszont a liberális holdudvar számottevő része érdektelen kísérelésnek tekintett. Jellegzetes mozzanat, hogy az SZDSZ környezetéből induló, s a civileknek átengedett kezdeményezésben a Charta idővel megalakuló szóvivői testületében egyetlen hivatásos politikus, az MSZP-s Vitányi Iván kapott helyet, miközben a mozgalom civil jellegének biztosítása érdekében az SZDSZ és a Fidesz politikusai is távol tartották magukat.

A szocialisták számára a liberális értelmiséghez a kapcsolatot ideológiai síkon a szekuláris-racionális értékrend és a rendszerváltás által rájuk kényszerített, többé-kevésbé bensővé váló demokratikus elkötelezettség jelentette. A párialetből való kikaszálódás érzelmi tömegbázisát azonban a rendszerváltás okozta létbizonytalanság keltette nosztalgia alapozta meg, hiszen a nosztalgia tárgya nem a hárommillió nincstelen Horthy-Magyarországa, hanem a késő Kádár-kor hárommillió gyarapodó kispolgárának fridzsiderszocializmusa volt. A kollektív tudatnak ekkor még érzelmileg átélt részét alkotta a két háború közti Magyarország reménytelen szegénysége és mozdulatlansága, a háborús szerep, melyet a nemzeti populizmus akkor még nem volt képes felülírni. (Húsz évvel később, két-három generáció távlatából ez a közvetlen életélmény kikopott a nemzet tudatából.) A hirtelen egzisztenciális bizonytalanságba kerülőkkel a rendszerváltás csak megtörtént, azt nem saját tettükként élték meg. A Kádár-kor beszűkülő lehetőségeivel szembeni indulatuk jórészt nem tudatos értékválasztásból táplálkozott, és a „Kádár-kor = lassú gyarapodás + biztonság” illúzióját a „demokrácia = gyors gyarapodás + biztonság” vágyával cserélték fel. A szocialisták feltámadása érzelmileg akarva-akaratlanul ez utóbbi képletre épített, ezzel szemben az

SZDSZ „demokrácia = teljesítményen alapuló gyarapodás + piaci versenyen alapuló egyéni felelősség” ígérete kevésbé volt vonzó. A rendszerváltás során egzisztenciálisan is elbizonytalanodók nosztalgiája a jobboldali kormánnyal azonosított egzisztenciális bizonytalansággal szemben egykori biztonságukra vonatkozott. Az élő történelmi emlékezet ekkor még meggátolta, hogy a szociális populizmus tömegesen a nemzeti populizmussal társulhasson.

A Kónya-dolgozat után egy évvel megjelenő **Csurka-dolgozat** (1992. augusztus) már – az MDF konzervatív liberálisai (Debreczeni József, Elek István, Furmann Imre) szerint is – „komplett náci alapvetésnek” volt tekinthető, mely az akkor már súlyosan beteg Antall József lemondását követelve az MDF vezetéséért, politikai irányvonalának radikalizálásáért lépett fel. Ezzel az MDF-en belül nyílttá vált a mérsékelt és a szélsőjobboldali erők közötti küzdelem. Ez utóbbiak nem sokkal később létrehozták elkülönült szervezeti bázisukat, a Magyar Út Köröket. (Az általuk képviselt értékrendet illusztrálja, hogy miskolci szervezetük, mely Szemere Bertalan nevét vette föl, elállt a név használatától, mikor ez ellen a leszármazottak azzal az érveléssel tiltakoztak, hogy a reformkori liberális politikus ellenezte a halálbüntetést, a testi fenyítést, s a szabadságharc végső napjaiban ő nyújtotta be a zsidók emancipációjáról szóló törvényt. Ez a felvilágosítás eléggé „elrettető” volt ahhoz, hogy a Magyar Út Körök többé ne használják az 1849-es miniszterelnök nevét.) Csurkáék, miután 1993 nyarán kiszorították őket a pártból, létrehozták az első, tömegeket utcára vinni képes szélsőjobboldali pártot, a MIÉP-et.

Csurkáék politikai erővé formálódó, kendőzetlenül szélsőjobboldali, nemzeti populista fellépése kellő lökést adott a Demokratikus Charta 1992. szeptemberi demonstrációjához. A váratlanul nagy létszámú, közel százezres parlament előtti tüntetésen a szónokok pártkötődése csak „másodlagos politikai jellegként” volt jelen. Bár a demonstráción a Fidesz még röplapoztással is részt vett, szónokokkal nem képviseltette magát. A Charta szóvivői testületébe még 1991-es megalakulásakor delegálta ugyan Bozóki Andrást, de a kezdeményezés mozgalommá alakulását már egyes érzelmekkel szemlélte. A Fidesznek nem a Charta tényleges szándékával, a jobboldali radikalizmus nyílt fellépése elleni tiltakozással volt problémája, még csak nem is az MDF szélsőjobbra nyitottságának kritikájával vagy az MSZP részvételével, hanem azzal, hogy a mozgalom, melyet nem tudott uralni, korlátozza mozgásszabadságát: csak domináns szerepben tudott együttműködést, közös fellépést elképzelni.

A dilemma valós volt, hiszen a liberális politikai erők chartás fellépése az úri Magyarország reinkarnációjával szemben egy általuk nem szándékolt, másodlagos politikai következménnyel járt: a szocialisták karanténbóli kijövetelével. Az antifasiszta harc mindenek elé helyezésével a chartás értelmiség a továbbiakban ráadásul megkérdőjelezte a szocialistákkal szembeni kritikai felvetések „időszerűségét” és jogosságát. Pedig az új rendszerben tiszta lappal indulni, a nem kívánt jelenségekkel szemben közösen fellépni még nem jelenthetett felmentést a múltnak a bűnei, a jelennek az erősödő nosztalgiára építő populizmusa és a jövőnek a szűk horizontú perspektívatlansága alól.

Könnyebb volt elméletben elfogadni a „demokratikus erők összefogásának” szükségességét, mint fizikai valókban együtt menetelni a „régí rendszer kiszolgálóinak” sokaságával: a „véletlenül” elvtársozó idős emberek barátnak szánt köszönetése közepette előttünk az egykori hivatásos békeharcos, volt KISZ KB-titkár, mögöttünk partizánszövetségesek, mellettünk a Jaruzelski-puccsot üdvözlő népszerű tévés személyiség. Ez az ellentmondásos élmény hozzájárult ahhoz, hogy az SZDSZ – mind a „nemzeti”, mind a „szociális” – jelző nélküli liberális pártként határozza meg önmagát.

Szocialista versus liberális internacionálé

Egy párt világképe nem feltétlen illeszthető könnyen a nemzetközi pártcsaládok által teremtett keretekbe. Ugyanakkor annak, hogy egy párt melyik nemzetközi pártcsoporthoz tartozik,

arculatot, politikát meghatározó jelentősége van. Megalakulása idején az SZDSZ még nem döntötte el, hogy a liberális vagy szociáldemokrata internacionáléba lép-e be. A szociáldemokrata – szocialista, illetve a szocialista – kommunista szópárok köznyelvi használatban tisztázatlan viszonya, utóbbi részben szinonimakénti használata, valamint a demokratikus ellenzék kommunista rendszerrel szembeni fellépése eleve kis esélyt adott arra, hogy a későbbi SZDSZ szociáldemokratának nevezze magát. A szabadság és szolidaritás pártjaként határozta meg magát, amivel a demokratikus ellenzék mindkét hagyományára épített. De míg a magántulajdonon alapuló szabadpiaci verseny **liberális** eszméje egy **intellektuálisan megszenvedett igazságként** viszonylag újonnan került az SZDSZ programjába, addig a SZETA **szociálisan érzékeny társadalmi elkötelezettsége érzelmileg mélyen élő hagyomány** volt a jórészt bölcsészekből, társadalomkutatókból rekrutálódott demokratikus ellenzék körében. A demokratikus ellenzék emberi jogi követelései pedig egyaránt illeszthetők voltak a liberális és szociáldemokrata értékvilágba. A kérdés eldöntetlenségét tükrözte a párt névválasztása is, amikor az alakuló ülésen az inkább liberális konnotációjú Szabad Polgárok Szövetsége helyett az e vonatkozásban semleges Szabad Demokraták Szövetsége elnevezésre esett a választás. Sokáig azonban nem lehetett halogatni a döntést, akkor sem, ha a párt egyik nemzetközi pártszövetséget sem érezte teljesen a testére, karakterére szabottnak.

A kelet-európai kemény diktatúrákban éles határvonal volt a tiltjuk és a támogatjuk világa között, melynek nyomán a szociáldemokrata érzelműek szinte automatikusan a tiltott zónába kerültek. Ezen országok ortodox kommunista pártjainak legfeljebb rendkívül sovány reformista szárnyuk lehetett. Ezzel szemben a puha diktatúra viszonyai között a szociáldemokrata érzelmű értelmiségiek az MSZMP-n belüli egyre bővülő lehetőségekkel rendelkező reformista szárnyat alkottak. Az öncenzúrázott szocdem érzület megfért a lelkükben az „emberarcú szocializmus” rendszert még szét nem feszítő igényével. Politikai realitásokat tudomásul vevő, fontolva haladó reformerekként részesei lehettek a puha diktatúra részben támogatott, nagyrészt türt világának. Azáltal, hogy a rendszerváltás felszámolta az MSZP hatalmi monopóliumát, lehetőséget teremtett arra, hogy míg a párt klasszikus ortodox szárnya jelentéktelen, parlamenten kívüli kis párttá (Munkáspárt) zsugorodott, addig a reformkommunistákból létrejövő MSZP az 1990-es választási vereség ellenére egy már nem ortodox kommunista, de még nem is nyugati értelemben vett szocdem pártként stabilizálja magát.

Ha az SZDSZ szociáldemokrata pártként definiálja magát, akkor vagy be kellett volna engednie soraiba a reformkommunista értelmiséget, vagy folyamatos vitában állt volna az MSZP-vel az „igazi szocdem” címért. A liberális pártok többségének társadalmi háttere ugyanakkor jelentősen eltért az SZDSZ-étől, s a gazdasági elképzeléseket nem számítva nézeteikben inkább jobbra álltak a párttól. Az a kérdés, hogy a politikai pártok melyik nemzetközi családjához tartozzanak, megszüntette a vita latens jellegét: dönteni kellett, hogy az SZDSZ a liberális vagy a szocialista internacionáléhoz csatlakozzon-e. Jelentős belső viták után az SZDSZ – a Fideszt követve – 1993-ban a Liberális Internacionálénak lett teljes jogú tagja. A lépésnek szimbolikus jelentősége is volt, hiszen a nemzetközi pártcsaládokhoz tartozás leképezte a magyar pártstruktúrát, megjelenítette a három eltérő értékrendű politikai csoportosulás hazai versengését: MDF, KDNP, kigazdák: a keresztény és konzervatív pártok közössége; SZDSZ, Fidesz: Liberális Internacionálé; MSZP: Szocialista Internacionálé.

A liberális közép

Akár a chartás együttműködésben való szimbolikus részvétel (SZDSZ), akár az azzal szembeni fenntartás (Fidesz) jellemezte a liberális pártok politikáját, az igény, hogy a széthulló jobboldallal és a szükségszerűen hitelét vesztő MDF-fel szemben ne az MSZP jelentse a váltó politikai alternatívát, a két liberális pártot már korán tárgyalásra készítette az 1994-es választási együttműködésről. A közvélemény-kutatások sugallta papírforma szerint a két pártnak együtt volt esélye kormányváltó erőként sikerrel fellépni. Egy ilyen összefogás győzelmi esélyeinek realitásában azonban mindkét

párt komolyan kételkedett. A Fidesz 1993 nyarán mért 30 százalékot meghaladó népszerűségét elsősorban az általános pártellenes érzelmek táplálták, a pártpolitikából kiábrándultak a legkevésbé pártszerű párttal szimpatizáltak. Karakán szókimondásukat, fiatalságukat, alternatív karakterüket kedvelték, de éppen ezek miatt mégsem tekintették őket kormányzóképesnek. Ezek mellett a társadalmi beágyazottság és a kiterjedt szervezet hiánya következtében kimagaslóan magas népszerűségük ellenére egyetlen időközi választáson sem voltak sikeresek, szemben a kevésbé népszerű SZDSZ-szel, amelynek jelöltje 1992 őszén Békéscsabán legyőzte az MDF gazdasági miniszterét.

Az SZDSZ és a Fidesz választási együttműködése a közvélemény számára magától értetődőnek tetszett, hiszen szorosan együttműködtek az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain, közösen léptek fel a négyigenes népszavazás és a Duna-gate ügyében, valamint azonos nemzetközi pártcsalád tagjai voltak. A demokratikus ellenzék a békés rendszerváltás során sem kétpólusú pártrendszerben (kommunisták versus antikommunisták) gondolkodott, hanem az antikommunizmus és diktatúraellenesség különböző irányzatait intézményesen elkülönült politikai alternatívákként kívánta megjeleníteni (SZDSZ versus MDF), hasonlóképpen az MDF-fel szembeni alternatívákban sem a népfrontos egybemosódást, hanem a szocialistákkal is szemben álló harmadik, polgári-liberális pólus felmutatását képviselte. A két liberális párt viszonyát azonban – akkor még a közvélemény számára nem érzékelhető – bizalmatlanság terhelte.

Az SZDSZ bizalmatlanságát az Antall József és Orbán Viktor közötti kapcsolatról szóló hírek is táplálták. Antall, látva egyrészt az MDF térvészését, radikálisainak kitörését a karámból, másrészt koalíciós partnere, a kiscgazdák kormányzást veszélyeztető szétesését, távlatosan a kormányzásba 1994 után bevonható, új partner után nézett. A miniszterelnöknek jócskán volt hajlama történelmi analógiákban látni a világot. Az SZDSZ-t leginkább Jászi Oszkár polgári radikalizmusának szükségszerűen kis párttá zsugorodó és konzervatív szempontból reménytelen utódjának vélte. Ugyanakkor ismerte és elfogadta az ismert sémát: a valamire való politikus fiatalon baloldali és radikális, hogy később konzervatív és mérsékelt lehessen. Az, hogy földi királyságát a halálos ágyon átruházta volna a tékozló fiúra, persze csak utólagosan konstruált legenda, de Antall a még szertelen és nyers modorú, ambiciózus Orbánban láthatta azt a politikai tehetséget, amelyet annyira hiányolt környezetéből. Gondolhatta, hogy a koreografált szembenállás a választások után szükség esetén koalíciós együttműködéssé lesz formálható az ifjonti vadhajítások – lásd Higgins professzor – visszanyesésével. A Fidesz – az új, a Charta létrejötté nyomán kialakult helyzetben – érzékelte, hogy a liberális baloldalon nem nyílik számára tartósan elfoglalható tér, mert ezt az SZDSZ középmezője ideológiailag és generációsan is kitölti, a baloldali mezőt pedig az MSZP veszi újra birtokba. Ugyanakkor látva az anakronisztikus jobboldali erők szétesését, 1992–93 fordulóján megkezdte menetelését a gazdátlanul váló világ meghódításáért. Ennek első nyilvános, szimbolikus gesztusa a pártnak immár mint nemzeti liberálisnak az önmeghatározása volt. Nem lehetett nem észrevenni az új meghatározásban rejlő kettős üzenetet: egyszerre kíván szabadulni liberalizmusuknak a közvéleményben élő alternatív-polgárpukkasztó és „zsidó” konnotációjától. Amikor két liberális párt közül az egyik hirtelen „nemzeti liberálissá” minősíti magát, annak indirekt üzenete az, hogy a másik, az SZDSZ a jobboldali közbeszédben használt módon liberális, vagyis nemzetidegen és zsidó. 1993 nyarán, amikor nyilvánosságra került az MDF és a Fidesz közös székházügye, az SZDSZ számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy ilyen ügy igényelte bizalmi viszony egy kormányzó és egy ellenzéki párt között valamilyen távlatos együttműködés közvetett bizonyítéka.

A Fidesz bizalmatlanságát az táplálta, hogy az SZDSZ chartás involváltságának létrejöttét elképzelhetetlennek tartották a szocialistákkal mint párttal való szorosabb együttműködés nélkül. Nem hitték, hogy ez a helyzetből adódó sodródás volt, amit nem a pártok háttéralkuja, hanem a liberális és reformista baloldali értelmiség társasági összefonódása mozgatott. Rövid távon az SZDSZ választóiért harcoltak, s bizalmatlanságát nyilvánosan túlhangsúlyozva igyekeztek elhitetni az antikommunista választókkal: ha ők nem vigyáznak, a másik párt összeáll a szocialistákkal. A

Charta, majd később az SZDSZ MSZP-vel kötött koalíciója a beállításukban már kerek összeesküvéssé írta át a múltat. Erre az érzésre épített később a Fidesz SZDSZ-ellenes retorikája: „Összenő, ami összetartozik.”

Ödipusz-komplexus: SZDSZ–Fidesz viszony

Az egykori demokratikus ellenzék vezető generációját a negyvenes évek közepén születettek alkották, akik a hatvanas évek második felében fejezték be egyetemi tanulmányaikat. A hetvenes években találkozásuk az 56-osokkal egyszerre hozott ideológiai és generációs színesedést. A kritikai értelmiség elleni 1973-as retorziók, majd a demokratikus ellenzék szervezeti csíráinak megjelenését követően több hullámban került sor az egymást követő értelmiségi generációk elkötelezett tehetségeinek többé-kevésbé tudatos bekapcsolására a disszidensek társasági életébe. Ez a törekvés a még egyetemistákra nem terjedt ki, mert elkerülendőnek tartották, hogy az ellenzékkel fennálló nyílt kapcsolat miatti retorzióként még a diploma megszerzése előtt eltávolítsák őket az egyetemekről. Ezzel együtt az egyetemisták, különösen a szakkollégiumok érdeklődő diákjai a nyolcvanas évek szamizdatjain nőttek fel, s olykor látogatták a repülőegyetemek előadásait is. Közülük az eltökéltebbek diplomát szerezve szorosabb kapcsolatba kerültek a demokratikus ellenzékkel. Így az 1987-ben végzett Orbán Viktor már résztvevője volt a „Társadalmi szerződésről” folytatott vitáknak. Az 1986 után sokasodó autonóm civil szervezetek és politikai kezdeményezések sorában 1988 tavaszán radikális hangütést jelentett a KISZ-szel szembeni alternatív ifjúsági szervezet, a Fidesz megalakulása. Ez magától értetődően vált részesévé a népi írók által vezetett MDF riválisaként 1988 májusában megalakult, a demokratikus ellenzék által irányított Szabad Kezdeményezések Hálózatának. A Fideszt karakán, a demokratikus ellenzékől távolságot nem tartó hangvétele miatt a közvélemény a demokratikus ellenzék ifjúsági tagozataként könyvelte el. Az ellenzék idősebb generációja a magabiztos, gyors észjárású, határozottan – nem a puha diktatúra értelmiségi rébuszaiban – fogalmazó Orbán Viktort egyenesen ajnározta. Úgy tekintett rá, mint a fiatal, alternatív politikusi generáció értelmiségi szorongásoktól mentes ígéretére.

Az SZDSZ a Fideszt nem hogy riválisának, inkább fiatalabbik énjének, jövőbeli utánpótlása forrásának tekintette. Az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain a Liga szakszervezetekkel kiegészülve együtt képeztek liberális-radikális ellensúlyt az MDF által dominált keresztény-nemzeti pártokkal és szervezetekkel szemben. A Fidesz, elfogadva az SZDSZ eljárását, nem írta alá, de nem is vétőzta meg az 1989. szeptemberi Nemzeti Kerekasztal-megállapodást, s csatlakozott az SZDSZ által meghirdetett négyigenes népszavazáshoz. 1990 januárjában a kommunista titkosszolgálatok ellenzékkel szembeni működését leleplező Duna-gate botrány nyilvános kommunikációjába az SZDSZ beemelte a Fideszt is. Saját szervezeteinek tömeges kiépítése mellett segített létrehozni a Fidesz helyi szervezeteit is; megkönnyítve az országos listaállítás lehetőségét az SZDSZ-szervezetek is gyűjtötték számukra a kopogtatócédulákat, szimpatizánsai pedig az SZDSZ egyéni jelöltjei mellett a Fidesz listájára szavazva tömegesen osztották meg szavazataikat az 1990-es országgyűlési választásokon. A kezdeti időkben a kettős párttagság – az általánosan szokásos tilalom alóli kivételként – az SZDSZ és a Fidesz között még elfogadott és meglehetősen elterjedt volt.

A Fidesz alternatív-liberális értékrendje ellenére a közvélemény előtt elvált szülők – a népies MDF és az urbánus SZDSZ – gyermekeként pozicionálta magát, melynek valóságtartalmát az adta, hogy a kollégista fiúk közössége származásában inkább az MDF-re, választott értékrendjében inkább az SZDSZ-re ütött. Az SZDSZ ezt az önmeghatározást egyszerre tekintette a kamasz elszakadási igényének, és egy olyan taktikai húzásnak, mely a liberális erők együttes mozgásterét is bővíti. Ez a pozíció a Fidesznek lehetővé tette, hogy egyrészt a szélesebb értelmiségi közvélemény a sok évtizedes urbánus-népies ellentét meghaladása letéteményesének tekintse, másrészt hogy a nagy liberális párt kis szövetségesének szerepével szemben önálló pozíciót foglaljon le, harmadrészt pedig megteremtette a lelki és kommunikációs alapot a veszekedő pártokból (MDF–SZDSZ) kiábrándulók pártellenes, protesztimpátiáinak begyűjtésére. E szervezeti pozicionálás igényének

rendeltek alá szinte minden kérdést. Ha egy politikai kérdés felmerült, Haraszti Miklós szellemes cikkének címét idézve, megszólalt a „zsebkakukk”: „főlibük”, „közibük”. (Haraszti Miklós: Zsebkakukk, Magyar Hírlap 1991.) Főlibük, azaz az MDF és az SZDSZ fölé, jelezve, hogy gyarló vitáik aktuális tárgya egy emelkedettebb perspektívából lenne megoldható; illetve közibük, azaz az általuk javasolt kompromisszumos javaslattal kellene kimozdítani a két szemben álló felet parttalan és öncélú vitáikból.

Az SZDSZ demokratikus ellenzéki politikai szocializációja nem ismerte és nem fogadta el, hogy a szervezeti önérdeken alapuló politizálás felülírhatja az értékrend képviselését. Akárhányszor felmerült a későbbiekben, hogy valamilyen döntés esetleg ellenkezik az SZDSZ mint párt érdekeivel, a „pártszempont” érvényesítésének még a kísérlete is – az amatőr profira jellemző módon – amorálisnak, s így politikailag elfogadhatatlannak minősült. A Fidesz e pártszempontú praktikáira az SZDSZ szülői elnézéssel tekintett, mivel úgy gondolták, hogy ezeknek azért határt szab a mögöttes radikális-liberális értékrend, melyet a nagyobbik liberális pártnál olykor kevesebb kompromisszummal képvisel, s ez még jó ideig meghatározta a párt karakterét. Ennek kifejeződése volt többek közt a Fidesz kivonulása a parlamentből a Trianoni emléknapon; kemény fellépése az állam és az egyház szétválasztásáért; erőteljes tiltakozása a hittanoktatás tanórai keretbe állításának kísérletével és reprivatizáció bármilyen formájával szemben, de ilyen volt a kormány – akkor még szokatlan élességű – hazuggá nyilvánítása, a kormányprogram gyenge dolgozatnak minősítése és messze nem utolsó sorban Csurka dolgozatának nagyon kemény visszautasítása. Még a liberális mezőben történő pozíciófoglalás kései, esélytelen, de felvetésének módjában már demagóg kísérlete volt a magyar Moncloa-paktum (az MDF-es igazságtételi szándékkal szemben a múlt spanyol mintájú lezárásának) meghirdetése is.

Az SZDSZ-t ugyanakkor meglepte a Fidesz vele szemben néhány méltánytalannak tekintett korai fellépése. Ilyen volt például, amikor 1990 tavaszán a jelöltállítás eljárás és egyeztetés során a Fidesz sajtótájékoztatón támadta meg az SZDSZ-t, állítván, hogy emblematis embereinek célzott indításával a Fidesz ismert személyiségeinek esélyeit kívánja rontani. Vagy például a március 15-e megünneplésének módjáról folytatott vita, amelyben („közibük”) váratlanul magára hagyta az e kérdésben elszigetelődő SZDSZ-t. Ugyancsak pusztán a Fidesz szervezeti önérdekét szolgálta az ország kormányozhatósága, a képvisleti demokrácia intézményrendszerének stabilizálása érdekében kötött, az MDF és SZDSZ kölcsönös önkorlátozására épülő megállapodás („főlibük”) paktumnak bélyegzése. De az igazán váratlan az volt, hogy különleges feltételekhez kötötték a 36 százalékot elért SZDSZ listavezetőjének, Demszky Gábornak a közgyűlés általi főpolgármesterré választásához szükséges támogatást, s hogy – kisebbségi kormányzásra kényszerítve az SZDSZ-t – az összemosódás elkerülése érdekében kimaradtak a főváros kormányzásából. Még legabszurdabbnak tetsző követelésük, hogy Demszky Gábor parlamenti nemzetbiztonsági bizottsági elnöki helyére a fideszes Kövér Lászlót támogassa az SZDSZ, is teljesült. Csak a későbbi évek mutatták meg, hogy ez a pozíció miért is volt olyan fontos számukra.

Ezeket a méltánytalanságokat az SZDSZ elnézően a Fidesz kamaszkori, „szülőktől” való leválási folyamata esetlenségeinek tekintette. 1993-ra, a Fidesz „jobbra át”-jának kezdetére azonban az SZDSZ számára mind világosabbá vált, hogy a szervezeti pozicionálás mögött rejlő hatalmi szándékok felülírják a liberális értékrendet, s ha az előbbi érvényesítéséért világnézetet kell váltani, megteszik. Folyamatosan épültek le belső morális és ideológiai korlátaik. S az érzelmileg egyszerre SZDSZ-es és fideszes kötődésű liberális holdudvar önvádoló szülőként próbálta megérteni, mit rontott el, s kereste felelősségét abban, hogy a gyerek ilyen lett. Hosszú éveknek kellett eltelni ahhoz, hogy belássák, az Orbánban a vidéki kis- és középkáder származású kollégista fiúk gyanakvásából és frusztráltságából fakadó indulat a fővárosi, többgenerációs értelmiségekkel szemben hatalomorientált politikai személyiségének meghatározójává vált. Fokozatosan cserélte fel a polgári emancipációs stratégiát a hódítás és szerzés stratégiájával: „A Fideszt, mint legkisebb fiút, népmesei hevülete hajtotta, hogy elinduljon a gazdagságot jelentő aranyrésztvényt megkeresni. De sehol sem találta, mert azt a két gonosz, a »komcsi« és a »multi« már elorozta. Bolyongása

közben összetalálkozott és frigyre lépett a kommunizmus időszakában maradék vagyonából is kisemmizett és a rendszerváltás során is hoppon maradt történelmi keresztény középosztálybeli úrilánnyal. Elhatározták, hogy igazságot szolgáltatnak maguknak, s megszerzik jussukat – bármi áron.” (Magyar Bálint: A visszautasíthatatlan kétharmados ajánlat, Népszabadság, 2011. március 12.) Elvált szülők gyermekeként liberális apját (SZDSZ) megtagadta, konzervatív anyját (MDF) felfalta.

Szándékteszt: SZDSZ–Fidesz tárgyalások a választási és kormányzati együttműködésről

1993 tavaszán a kölcsönös és mélyülő bizalmatlanság jegyében kezdődtek a liberális közép létrehozására irányuló tárgyalások: mintha a meghirdetett közös életet az eljövendő, de még nem kimondható válás szemszögéből szemlélnék, ahol csak az a kérdés, hogy azt kinek a hűtlensége miatt mondják majd ki. Az SZDSZ a tárgyalásokat egyfajta hűség- és őszinteségpróbának is tekintette a Fidesz valódi szándékait illetően, míg a Fidesz az SZDSZ megmentésének igyekezett beállítani az MSZP-től, tovább mélyítve ezzel a bizalmatlanságot.

Az SZDSZ ügyvivői testülete a kampányfőnök (Magyar) előterjesztése alapján az alábbi megállapodási javaslatot tette: „Amennyiben a választások eredményeképpen az SZDSZ vagy a Fidesz lenne a legnagyobb parlamenti párt, a nagyobb párt a parlamenti eredményekkel összhangban felkéri a másikat a kormányban való részvételre, és együtt tárgyalnak tovább a többi párttal a kormány megalakításáról. Amennyiben a legnagyobb parlamenti párt nem a két párt közül kerül ki, s ez a párt felkéri az SZDSZ-t vagy a Fideszt a kormányban való részvételre, a felek csak közösen folytatnak kormánykoalíciós tárgyalásokat a bármelyiküket külön felkérő párttal. Az SZDSZ és a Fidesz kötelezettséget vállal arra, hogy csak együtt lépnek be a kormányba, vagy együtt maradnak ellenzékben.” (Magyar Bálint: *Feljegyzés az ügyvivői testület részére az SZDSZ–Fidesz megbeszélésekről a választási együttműködés tárgyában, 1993. május 25.*) A mintegy másfél hónapig tartó tárgyalások során e javaslatot a Fidesz nem fogadta el, nem vállalt kötelezettséget arra, hogy a kormányzati szerepvállalást illetően a két párt „politikai tandemet” alkosson, mint ahogy arra sem, hogy a bármelyikőjüket érintő negatív kampány ellen együttesen lépjenek fel. Pedig a pártelnök Pető még azt is felvetette, hogy az SZDSZ kész a Fidesz által megnevezett közös miniszterelnök-jelöltet támogatni. Orbán azt hitte, hogy a javaslat a Fideszen belüli – Fodor vezette – belső ellenzékének támogatására tett kísérlet. Fel sem tételezte, hogy Pető közös miniszterelnök-jelöltként magától értetődően Orbánra gondolt. Ilyen önzetlen amatőrséget egy politikai rivális részéről el sem tudott képzelni.

A megállapodás végül – szerteágazó apró részletei ellenére – két lényegi elemre zsugorodott: egyrészt a polgári közép együttműködésébe beemelte az Agrárszövetséget és a Vállalkozók Pártját, s kizárta a két forduló közti együttműködést mind a kormányzó pártokkal, mind az MSZP-vel; másrészt szabályozta az SZDSZ és Fidesz közti második fordulós – korántsem automatikus – visszalépési rendet.

Az, hogy a Fidesz elutasította a közös kormányzási kötelezettséget és a közös fellépés szolidaritását az esetleges negatív kampány ellen, az SZDSZ számára világossá tette, hogy a megállapodás a Fidesznek a jobboldal irányába tett elmozdulását takaró fügefalevél.

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 5.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1992–1994

*„Pozitívumaként említették, hogy az SZDSZ »piszkálódó, acsarkodó, vicsorgó, gáncsoskodó« tradícióival szemben alkalmas egy új politikai stílus képviselésére.”
(Fókuszcsoporthoz elhangzott vélemény Kuncze Gáborról, 1993)*

Miután Pető Ivánt 1992 őszén nagy többséggel elnökké választották, hosszabb időre lezárult az SZDSZ-ben a nyílt belső konfrontációk korszaka. A korábban megalakult platformok eljelentéktelenedtek, jelentősen csökkent azok nyomása, akik azonnali, radikális, de a demokrácia szabályai közé nem illeszthető megoldásokat szorgalmaztak az MDF-kormányral szemben, részben azért is, mert Tölgyessy elnökségének egy éve alatt sem változott e tekintetben a párt álláspontja. Így a „radiszadi” számottevő része csendben elhagyta a pártot. Mivel már alig másfél év volt hátra a választásokig, az SZDSZ konszolidáltnak nevezhető helyzetben kezdetét vehetett a feladatnak.

A választási kampányhoz három alapvető kérdést kell tisztázni: mi a program, azt ki személyesíti meg, és mi a viszony a többi párthoz?

A szövetségesek. Az SZDSZ a konzervatív és szocialista pólussal szemben meg akarta őrizni a politikai mező hárompólusos jellegét. Ezt szolgálta a liberális közép pártjainak – a korábban tárgyalt gyanakvásokkal és fenntartásokkal terhelt – választási megállapodása. A két párt között az együttműködés követelményét nem csak a választókért folytatott rivalizálás és az abból fakadó nyilvános ütközési kényszer írta felül. Az együttműködés legfőbb gyengeségét az jelentette, hogy a Fidesz elutasította az SZDSZ javaslatát, miszerint csak együtt léphetnek kormányra egy harmadik párttal. Miközben ugyanis a megállapodás a liberális közép szimbolikus felmutatására alkalmasnak mutatkozott, már akkor is valószínűsíthető lehetett, hogy a két liberális párt nem tudja megszerezni a kormányalakításhoz szükséges többséget. Ez esetben tárgyalni kényszerülnének egy harmadik párttal.

A program. Az SZDSZ vezetői számára világos volt, hogy a liberális értékeken alapuló – mind a nemzeti, mind a szociális demagógiát elutasító –, racionális közbeszédre építő politikának korlátozott a szavazatszerző képessége. 1993-ra már nagyjából kikoptak a pártból azok, akik számára a rendszerváltás nem annyira a liberális demokráciát, mint inkább a kommunistákkal való személyes leszámolást jelentette. A társadalmi helyzetükben tömegesen megrendültek számára az SZDSZ racionális, értelmiségi hangvételű, „nézzünk szembe a tényekkel, a lehetőségekkel és a feladatokkal” típusú üzenetei nem hordoztak közvetlenül beváltható, a helyzet gyors javulásával kecsegtető ígéretet. Az „igény az volna rá” nyomása alatt az SZDSZ álláspontja olykor meg-

megbicsaklott, így a reprivatizáció vitájában például ígért valami kézzelfoghatót, de szakmai lelkiismerete ekkor is visszatartotta a politikailag versenyképes demagóg követelés megfogalmazásától. Így született meg az állampolgári jogon járó 20 ezer forintos kárpótlási jegyről szóló javaslat, mely az irreális elvárások kielégítéséhez kevés volt, a szakmai hitelvesztéshez viszont éppen elegendő (mint Kabos Gyula bon mot-ja a csapvízről: inni meleg, mosdani hideg).

Jobboldalon a nemzeti, baloldalon a szociális demagógia a beteljesíthetetlen vágyakhoz is megfelelő hitet, érzelmi keretet és azonosulási lehetőséget teremtett, míg a rendszerváltás során az SZDSZ-hez kötődő, az 1989–90-es sikereket tápláló antikommunista érzelmi bázis jórészt elillant. Mivel az SZDSZ nem kívánta feladni a „csak annyit ígérünk, amennyit meg is lehet valósítani” programját, az volt a kérdés, hogy képes lesz-e úgy érzelmeket mozgósítani, hogy közben nem kérdőjelezi meg programjának racionális bázisát.

Ki legyen a miniszterelnök-jelölt? Pető versus Kuncze

A népszerű és az SZDSZ-t leginkább megszemélyesítő Pető Ivánnak voltak fenntartásai saját, pártelnöki pozíciójából szinte automatikusan adódó miniszterelnök-jelölti szerepével szemben. Kisebb-nagyobb körben megosztott kétségei három mozzanatra vonatkoztak. Egyrészt önironikus, távolságtartó, értelmiségi alkata miatt maga sem tudta az ország vezetőjeként, s így hiteles miniszterelnök-jelöltként elképzelni magát. Másrészt folyamatos támadások érték apja 1945 utáni államvédelmi beosztotti múltja miatt, s joggal tarthatott attól, hogy ennek ódiumát személyén keresztül az egész párt kénytelen viselni. Harmadrészt azért, mert személyében összefonódott a zsidó származás és a szülők kommunistasága, és az egyre gyakoribbá váló antiszemita megszólalások, graffittik miatt a pártra nézve hátrányosnak vélte, hogy az SZDSZ miniszterelnök-jelöltként vele fusson neki a választásoknak. Az MDF 1990-es Apák és fiúk pamfletje óta a jobboldali politikai erők negatív kampánya az SZDSZ-t nemzetidegen, kimondva-kimondatlanul zsidó, kommunista gyökerű, racionális nyelve miatt a „Nagykörúton” belülieket képviselő tojásfejúek népiidegen pártjaként próbálta stigmatizálni. Pető attól tartott, hogy listavezetőként az SZDSZ-re mint pártra aggatott, antropomorfizált negatív karakterjegyek hordozója lehet.

SZDSZ, „a zsidók pártja”

Semmi meglepő sincs abban, hogy más pártokhoz képest a demokratikus ellenzék emberjogi hagyományait képviselő SZDSZ támogatói között szignifikánsan nagyobb arányban jelentek meg a Kádár-rendszerben üldözött vagy diszkriminált kisebbségek, így a kisegyházak hívei, a cigányok, a homoszexuálisok, a könnyű drogok liberalizálását igénylők, a katonai szolgálatmegtagadók és mások. Ugyancsak felülreprezentáltak voltak a zsidó származású értelmiségiek, mivel számukra a nyugatias, szekuláris, baloldali indíttatású liberális értékrend természetes ideológiai közeg volt. A Horthy-korszak alatti, holokausztba torkolló antiszemitizmus ismeretében érthető, hogy nem volt affinitásuk a jobboldali eszmék, különösen annak kelet-európai változatai iránt. 1945 után az életveszélytől megszabaduló zsidó származásúak jelentős része hitte, hogy a kommunistáknál nem számít a származás, s ha éppen azt akarják, ki-ki úgy hagyhatja el zsidóságát, mintha az csak egy vallás lenne. Így nem meglepő, hogy kezdetekben tömegesen a kommunista rendszer támogatóivá, majd néhány évvel később, a tényekkel szembesülve sokan a rendszer értelmiségi kritikusává váltak. Számukra ez egy életúton belül jelentette a hit, a meghasonlás és a kijózanodás fázisait. A fiatalabb generációk viszont már eleve rendszerkritikus ideákon szocializálódtak. A „zsidók” mind a rendszer kezdeti támogatói, mind későbbi kritikusai között felülreprezentáltak voltak.

Az antiszemitizmus magyarországi hagyományainak újjáéledése, mentális és érzelmi feldolgozhatatlansága miatt az SZDSZ nem egy vezetőjében élt a kétség, hogy bár neki magának nincs zsidó identitása, származásával nem szolgáltatja-e ki akaratlanul is pártját előítéleteknek, addig elfojtott indulatoknak.

Ez is indokolta, hogy 1993 tavaszán az SZDSZ kampánystábja egy kutatásban¹ megvizsgáltatta:

túl azon, hogy a válaszadók mennyire tartják fontosnak, hogy az eljövendő miniszterelnök rendelkezzen kormányzási tapasztalattal, ismerje az emberek gondjait, legyen erőskezű vezető – azt a kérdést is, miként vélekednek egy lehetséges kormányfő zsidó származásáról. A választási felkészülések során az első számú jelölttel szembeni előítéletek felmérése magától értetődik: minden valószínűség szerint Kennedy stábja megvizsgálta, hogyan fogadják a választók, ha Amerika lehetséges elnöke ír származású katolikus, Dukakisé, hogy görög, Hilary Clintoné, hogy nő, Obamáé, hogy színes bőrű. Nálunk sem a kérdés feltevése volt a meglepő, hanem az eredmény: **a válaszadók 67 százaléka számára nem jelentett problémát a miniszterelnök-jelölt zsidó származása, s csak 13 százalék volt határozottan elutasító.** 1993-ban az antiszemita érzelmek mértéke nem jelentett kizáró okot a miniszterelnök-jelölt kiválasztásában.

A liberális demokrácia politikai kultúrája az alantas ösztönök megfékezését is szolgálja. Ennek egyik letéteményese egy közös értékrend minimumában konszenzusra jutó politikai elit lehet, mely önkorlátozóan vállalja, hogy szavazatszerzési előnyökért bizonyos civilizációs határokat semmilyen körülmények között sem lép át. Nyugati polgári demokráciákban egy rasszista vagy antiszemita kiszólás elegendő ahhoz, hogy valaki kiiratkozzék a szalonképes politikusok klubjából, és az is elképzelhetetlen, hogy az antiszemita megnyilvánulások elleni fellépésekben ne vegyen részt demonstratívan a civilizált politikai pártok mindegyike. Nincs olyan indok, amellyel legitim módon antiszemita vagy rasszista szelet próbálhatnának a politika vitorláiba fogni, hiszen nem az a döntő, hogy vannak-e egy országban rasszista vagy antiszemita nézeteket vallók, hanem az, hogy ilyen nézetekkel lehet-e a kulturált politika világához tartozni. A szalonzsidózás és a durva cigányozás kultúrájában a politikai elit egy részének ezen indulatok meglovagolását szolgáló cinikus kikacsintgatása kezdettől fogva nem tette lehetővé, hogy e vízv választó következetesen érvényesüljön. Ez a magyar politikai elit egy részének túl nem becsülhető felelőssége: az antiszemita és rasszista érzelmeket legitimálva utat nyitott az ezeket „egyenest magyar beszédre” fordító szélsőséges politikai erők intézményesült megjelenésének. Az idegenszívízés, a nemzetrontózás, majd később a bankárkormányozás – ezek a kifejezések alkották a szocialista-liberális kormányok stigmatizálásának verbális főáramát – előkészítette a talajt a szélsőjobb köznyelvi és politikai térnyeréséhez, a korábban szalonképtelen beszédmód nyílttá válásához. **Az áthallásos verbális kommunikációt áthallásos képi kommunikáció egészítette ki:** a nemzeti színek, majd a kokárda kisajátításától egyenes út vezetett az antiszemita és rasszista jelentéssel terhelt szimbólumok világának masszív alkalmazásáig, az árpádsávos zászlóktól a turulmadarakon át a nyilas egyenruhára hajazó öltözékekig.

1993-ban még a Fidesz hívei körében volt a legalacsonyabb a zsidóság teljes lakosságon belüli súlyozott elutasítási átlaga: egy százfokú skálán 12. (Ugyanez a mutató az MDF esetében 37, a kisgazdáknál 32, az MSZP-nél 18, az SZDSZ-nél pedig 17 pont volt).² Vizsgálatok³ mutatják, hogy a rendszerváltást követő közel két évtizeden át viszonylag állandó volt a zsidókat ellenszenvesnek tartók aránya. A választások éveiben azonban – a kiélezett politikai küzdelmeket kísérő retorika nyomán – mindig nőtt az antiszemita érzelmeket mutatók aránya. A MIÉP 1998-as parlamenti megjelenése, nyílt vagy alig burkolt zsidózása önmagában is jelentősen hozzájárult a rasszista, antiszemita gyűlölet legitimálásához, s csak növelte e hatást a Fidesz-kormány alig leplezett együttműködése Csurka István pártjával. A 2006-ot követő évek fideszes bűnbakképző indulati retorikája következtében a vállaltan antiszemiták korábbi 10-11 százalékos aránya 2010-re 28 százalékos értékre szökött fel. Ez volt **az antiszemiták és a rasszisták coming outjának ciklusa.**

Az SZDSZ vezetői, szembenézve az 1990-es választás hibáival, olyan listavezetőt kerestek, akinek a pártot megjelenítő státusza egyértelmű: olyan miniszterelnök-jelöltet, aki nem csak az SZDSZ országos listáját vezeti, hanem adott esetben kormányzati pozíciót is vállalna, s akit nem mellékesen a széles választóközönség is el tud képzelni egy leendő kormány fejeként. Világos volt, hogy a várható riválisok – Horn Gyula, Boross Péter vagy Orbán Viktor – megfelelnek ennek az elvárásnak.

Kuncze Gábor egy volt az első parlamenti ciklus többiek által nem ismert, a demokratikus ellenzékkel korábban semmilyen kapcsolatban nem álló SZDSZ-es képviselők közül. A frakción belüli és parlamenti fellépései azonban 1992–93-ra megmutatták kvalitásait. Egymástól függetlenül több meghatározó ember is úgy látta, jelentős szerepet kell kapnia az SZDSZ-ben. A Beszélő akkor már önmagát az SZDSZ-től megkülönböztető parlamenti képviselő szerkesztői (Solt Ottilia, Havas Gábor, Kőszeg Ferenc) ugyanígy voltak ezzel, mint párt elnöke (Pető), kampányfőnöke (Magyar), a frakcióvezetés tagjai vagy a tekintélyesebb, idősebb korosztályhoz tartozók (Tardos Márton, Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos), és nem utolsósorban a továbbra is jelentős tekintéllyel és befolyással rendelkező Kis János. Ha ismeretanyaga, kulturális háttere más volt is, mint a demokratikus ellenzékéből érkezetteknek, az érdemi politikai kérdésekben Kuncze azonosult az SZDSZ elképzeléseivel, intellektusa és alapossága révén pedig gyorsan elsajátította a hivatásos politizáláshoz szükséges készségeket. Racionális volt, de nem okoskodó, szakértő, de nem érthetetlen, közvetlen, de nem leereszkedő, humoros, de nem alpári.

Azt, hogy a **Pető és Kuncze közti alkati és habitusbeli különbségeknek** milyen szerepük lehet a politikai üzenetek érzelmi beágyazásához szükséges aura megteremtésében, egy 1993 nyarán végeztetett fókuszcsoporthoz vizsgálat⁴ volt csak képes bemutatni. A miniszterelnök-jelöltség kérdésénél végső soron ezek a szempontok döntöttek el, no meg természetesen az, hogy a két politikus nem rivalizált egymással, hanem hagyta ezt a racionális megfontolást érvényesülni.

A fókuszcsoporthoz tagjai Petőnél a hatalmi ambíciók hiányát erőtlenségnek, meditatív alkatát határozatlanságnak, intellektuális pontosságát körülményességnek, öniróniáját cinizmusnak, mosolyát nyegleségnek fordították. A szerep és a személy közötti érzelmi távolság nem engedte kialakulni benne az „itt vagyok, kövessetek” érzületet, vagyis a politikai vezető alkatához elengedhetetlen egyértelműséget: akaratot, erőt és karizmát. A pártelnök egyszerre volt népszerű és megosztó.

Kunczét ezzel szemben erőt sugárzó, nyugodt, megfontolt, határozott embernek látták, „akiben van magabiztosság, de nem kérkedés”. Az SZDSZ „piszkálódó, acsarkodó, gáncsoskodó” alkatával szemben „alkalmas egy új politikai stílus képviselőjére”, „világosan, egyszerűen fogalmaz”, „tárgyszerűen szól a dolgokhoz”, és az öncélúan háborúskodónak tekintett politika világában van benne „együttműködési készség”. Természetes humora megértő, de semmiképp sem önmaga szerepét megkérdőjelező. Fellépése, megjelenése szintén ezt a képet erősítette: „szép nagydarab ember”, „szépen beszél, erős hangja van, és arra úgy oda kell figyelni”. Vagyis karizmatikus: hallgatása is többet mond, mint ha más beszél.

Miközben a liberális elkötelezettséget és értékrendet tekintve a két politikus nem különbözött egymástól, a külső szemlélők percepciója nagyon is eltérő politikai stílust társított hozzájuk. Így aztán kézenfekvő volt a vizsgálat – egyébként már korábban is feltételezett – következtetése: „Az SZDSZ mostani hívei aligha fordulnának el a párttól, ha nem Pető lenne a listavezető, viszont **Kuncze jelölése valószínűleg sok új szavazatot hozhatna** a társadalom más csoportjaiból.”⁵ Világos volt, hogy a következő választáson nem az 1990 után elvesztett szavazók visszaszerzése, hanem **a megmaradt bázis mellé egy új szavazói kör megnyerése** a cél. Ez volt az első kísérlet annak elkerülésére, hogy egy következetesen liberális program automatikusan a szavazói bázis beszűkülésével járjon. **Az új érzelmi kötődést a normalitás és megbízhatóság érzései köré kellett felépíteni**, melyek a józanság, a méltányosság és az együttműködési készség érzelmein keresztül közvetítik az ország és polgárai boldogulásához szükséges liberális programot az intellektuális belátás iránt kevésbé fogékony szavazók számára is.

Bár Kuncze személye és képességei megfeleltnek ennek az elvárásnak, az viszont kétséges volt, hogy a rendelkezésre álló egy év alatt országosan ismert politikussá tud-e válni, hiszen ekkor nemcsak a szélesebb közvéleményben, de jószívról még a pártban sem ismerték. Hogy miniszterelnök-jelöltsége egyáltalán mérlegelhető legyen, már jóval a döntés előtt a feladatra esélyt

adó helyzetbe kellett hozni Kunczét. Erre az 1993 elején esedékes frakcióvezető választás nyújtott lehetőséget. A személyi kérdésekben konfliktuskerülésre hajló frakció viszont némileg vonakodott nem meghosszabbítani – a megbecsült, de nem éppen a retorikai képességeivel kitűnő – Tardos Márton frakcióvezetői mandátumát, holott a pozíció jelentette országos megszólalási és így bizonyítási lehetőség nélkül az 1993 februárjában mindössze 12 százalékos ismertségű és 26 százalékos népszerűségi mutatóval rendelkező Kuncze bevezetése nem pusztán kockázatos, hanem egyenesen reménytelen lett volna. (Pető ismertsége ebben az időben 80-90 százalék körüli, népszerűsége 55-60 pont közötti volt, melyhez hasonlóval akkor a pártból csak Demszky rendelkezett.)

1993 nyarára alakult ki az akkori pártelnök, frakcióvezető-miniszterelnökjelölt és kampányfőnök között az az egészen az SZDSZ kimúlásáig tartó személyi együttműködés, melyet értékrendbeli, politizálási és szolidaritási kötődésük okán – eltérő habitusuktól, későbbi pozícióiktól, sőt nézeteltéréseiktől is függetlenül – Pető–Kuncze–Magyar hármasként szoktak emlegetni. Ugyanakkor voltak, akik a nyár során lezajló, s hivatalosan szeptemberben az Országos Tanács által bejelentett listavezetői jelölést Pető „hátbatámadásának”, „elárulásának” tartották. E vita mögött azonban egy más természetű vita is rejlett, amely az SZDSZ politizálási stílusának kíváncsított természetéről szólt.

„Bízom benne” versus az értelmiségi gondolkodás érzelemmentes következetessége

A tudományos gondolkodás tényekre épülő oksági láncok logikailag zárt rendszeréből levont következtetésekkel dolgozik. Érvelése racionális, zárt, következetes, érzelemmentes. Az SZDSZ értelmiségi elitjének egy része a politizálás során nem pusztán felvilágosult hívei körében, hanem a társadalom egészében is a meggyőzésnek ezt a tudományos vitákban honos módját kívánta alkalmazni. Pedig az SZDSZ-nek az elveit meghatározó konzisztens értékrendet inkonzisztens értékrendű társadalmi szereplők körében kellett képviselnie. Ugyanakkor a választópolgárok döntő részének világképében a racionálisan egymáshoz nem illeszkedő elemeket egy markáns érzelmi keret fogja össze. Identitásuknak, különféle közösségekhez való tartozásuknak hasonlóan erős érzelmi töltete van, melyek csak korlátozottan írhatók felül racionális érveléssel. Az SZDSZ számára 1990 után az jelentette a kihívást, hogy a kielégítetlen antikommunista érzelmek helyén tud-e olyan, más forrásból táplálkozó érzelmi keretet teremteni, mely a liberális értékrend mentén összetarthatja, megújíthatja táborát. A feladatot nem hogy véghezvinni, még csak megérteni sem volt képes a párt értelmiségi mainstreamje.

A már említett 1991-es kutatás⁶ szerint még az SZDSZ 1989-es tagságának is csak negyede volt emberi jogi, társadalmi kérdésekben konzekvensen liberális, közel harmaduk tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket képviselt. A liberalizmus iránti elkötelezettség az 1990-es választások után SZDSZ-be lépőknél még gyengébbnek mutatkozott: konzekvensen liberálisnak már csak tizedük volt tekinthető, miközben minden második friss SZDSZ-tag tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket vallott. Gazdasági kérdésekben csak minden ötödik tag volt a liberális piacgazdaság híve, míg a többiek felülről korlátozó, protekcionista vagy reformszocialista beállítottságúak voltak. Támogatói körében az SZDSZ liberalizmusa abban volt tetten érhető, hogy a társadalom egésze még ennél is jóval kevésbé mutatott fogékonyságot egy koherens liberális eszmerendszer iránt.

Ezt a tényt mellőzte a liberális értelmiségi felfogást a politikai pozíciójába is átemelő vagy a hivatásos politikából ugyan kimaradó, de meghatározó politikai szerepéhez ragaszkodó elit. Ők a politikát alapvetően **felvilágosító tevékenységként** kezelték, ahol elegendő a pusztán intellektuális belátásra apellálni. Ha – gondolták – az államháztartás egyensúlyának követelménye közgazdasági axióma, akkor mindenki, na jó, a választók legalább 20 százaléka belátja, hogy arra a pártra kell szavazni, amelyik ennek az evidens célnak megfelelően nem ígér semmit, ami ezt veszélyezteti. Nem

véletlen, ha az SZDSZ-ről a választók körében idővel a nagyképű, kioktató párt képe alakult ki, hiszen az említett magatartás számukra leginkább gyermekkoruk szülői lelkifröccseit idézte fel, s hatékonynak is csak annyira bizonyult.

Az SZDSZ hiába áltatta magát, hogy a liberális jelzőt általánosságban akár a népesség harmada is vállalta, ha az egyes konkrét kérdésekben liberális álláspontot elfogadók közös metszetét nézve a „következetes liberálisok” aránya még a párt tagjai között is csak alig öt százalékot tett ki. Hiszen azért, mert valaki nem előítéletes a romákkal szemben, még nem biztos, hogy a piaci verseny híve vagy támogatja a külföldiek földvásárlási jogát; azért, mert valaki helyesli a hátrányos helyzetű gyermekek integrált nevelését, még nem biztos, hogy egyetért a rászorultságot figyelembe vevő szociális támogatási rendszerrel vagy a melegek házasságával. A felvilágosító meggyőzés technikája ráadásul „leleplezéssel” is párosult: ha a potenciális választó az egyik kérdésben liberálisnak mutatkozott, ám egy másikban nem, akkor lelepleződött, s erkölcsi ítéletként, mintegy megszégyenítő szándékkal kérték rajta számon következetlenségét. A „hígliberálisok” és a „mélyliberálisok” aránya közötti ellentmondás feloldásának módját illető vita végigkísérte az SZDSZ történetét. Az egyik fél, „a pragmatikusok” adottságnak tekintették az inkonzisztens választói értékrendet, s ezzel számot vetve próbálták a koherens liberális értékrendet érvényre juttatni. A másik fél, az „elviék” abból indultak ki, hogy mindenki, aki liberálisnak vallja magát, azonosul a párt koherens értékrendjének teljességével, ha pedig mégsem, az a párt eltévelyedésének, elvtelen politikájának következménye. E helyzet megváltoztatását egyfelől a párt kritikájával, másfelől az inkonzisztens egyéni nézeteket képviselők racionális győzködésével kívánták elérni el.

Azt a magától értetődő distinkciót, amit Nyugaton minden vigéc ismer, vagyis hogy egy áru műszaki leírása, használati utasítása és promóciója három különböző műfaj, az SZDSZ elvi doktrínerejei nem voltak képesek elfogadni. Ők ugyanannak a tartalomnak a különböző műfajú feldolgozását az értelmiségi gondolkodástól idegen őszintétlenségnek, demagógiának és a racionális meggyőzés elvi szilárdsággal kikövezett útvjáról való letérésnek, egyszóval az eszme elárulásának tekintették.

Az SZDSZ a Kuncze-kampánnyal valójában mind a nemzeti, mind a szociális populizmust mellőzve próbálta promotálni részletes, ám a nagyközönség számára nehezen emészthető liberális programját. A több száz oldalas választási program érzelmi mozgósítást szolgáló fordítása két, Kuncze által spontán módon megfogalmazott mondatban volt összefoglalható: „tegyük rendbe a dolgainkat”, és „véget kell vetni annak, hogy az ország egyik fele négyévenként lerúgja a pályáról a másik felét”. S ehhez jött az összefoglaló kampányszlogen: „Bízom benne”, azaz a miniszterelnök-jelöltben, a programban és az SZDSZ-ben egyszerre. Kunczéval a mértéktartás, a józanság, megbízhatóság és a méltányosság értékei köré lehetett olyan bizalmi tőkét építeni, melyben a személyiség érzelmileg hitelesíti a többnyire el sem olvasott programot. Az alapvetően antropomorfizált modern pártpolitika ugyanis a tartalmat hordozó személlyel való érzelmi azonosulás nélkül erősen korlátozott hatékonyságú.

1993 őszére az SZDSZ készen állt a választási kampányra, melynek látványos kezdetét a zsúfolásig telt Budapest Sportaréna 12 ezer főnyi közönsége előtt a párt születésének 5. évfordulója alkalmából rendezett nagygyűlés adta. A három legfontosabb pozíciót (pártelnök, miniszterelnök-jelölt, főpolgármester) betöltő politikus (Pető, Kuncze, Demszky) volt a rendezvény három szónoka. Személyiségük – az entellektüel, a megbízható és a tette kész – más-más választói csoportok ízlésére rezonált. A párton belüli három legfontosabb pozíciót megjelenítő triónak már egyértelműbb és letisztultabb üzenete volt a potenciális választók számára, mint az 1990-es választási kampány idején a „hárommajmos” (Pető, Rajk, Magyar) ad hoc plakátnak.

A választásokra Kuncze az SZDSZ egyik legismertebb és legnépszerűbb politikusa lett: ismertsége alig egy év alatt 12-ről 86 százalékra, népszerűsége 26-ról 63-ra emelkedett. A párt pedig

az 1993 decemberben mért 11 százalékkal szemben a választásokon a listás szavazatok 19,7 százalékát kapta. A siker azonban nem csak a kampánynak volt köszönhető.

„Egy ágyban az ellenséggel”

A **jobboldali koalíció** pártjai a négyéves kormányzás alatt összeestek, a Torgyán-féle kisgazdák számára a koalícióból való kiválásuk csak vereségük mérséklésére volt elegendő.

A **Fidesz** 1994-es bukása - épp hogy bejutottak a parlamentbe - a várakozásokhoz képest látványos volt, hiszen 1992–93-ban a közvélemény-kutatásokban mért támogatottsága meghaladta az összes többi pártét együttvéve. A visszaesésben a strukturális tényezőkön túl közvetlen politikai okok is nagy szerepet játszottak. Az időközi választások mindegyike azt mutatta, hogy a párt nem tudja kiugró népszerűségét egyéni mandátumokra váltani. Torgyán gúnyolódásának alapját – „üzenettrögzítő párt” – a Fidesz társadalmi, intézményi és szervezeti beágyazottságának hiánya adta, ami megakadályozta, hogy a politikai elitel szembeni protesztzimpátiákat szavazatokra konvertálják. A katasztrófát mégis a politikai „jobbra át” stratégiájával összefüggésbe hozható három tényező okozta. Egyrészt az MDF-fel közös székházügy kirobbanása, mellyel a közvélemény szemében elvesztették ártatlanságukat (1993 májusa). Másrészt a Chartától történő elhatárolódással láthatóvá váló, de csak a kampány véghajrájában kiteljesedő, a liberális pólust fokozatosan elhagyó, a jobboldali választókra tekintő stratégia, amely az MDF politikájának meglepően megértő kezeléséhez vezetett (1994 márciusa). És harmadikként a politikai fordulatot a mindennapok nyelvén demonstráló lépés, az egyet nem értő liberális fideszes politikusok elszigetelése és kiszorítása a pártból (1993 novembere).

A jobbra át stratégiája, amely persze jelentős részben éppen a társadalmi, intézményi beágyazottság felismert hiányára reagált, a Fideszre nézve rövid távon súlyos következményekkel járt. A meghatározó médiajelenléttel rendelkező liberális értelmiség határozottan szembefordult a Fidesszel, dédelgetett kedvencből fekete báránnyá vált. A köztük lévő viszony végletesen megromlott. A liberális értelmiség egyre csalódottabban és ingerültebben próbálta nevelni eltévelyedett gyermekét, míg a Fidesz mint valami ballasztot rúgta le magáról a felettes én szerepére igényt tartó liberális értelmiséget. Ezt követően Orbán Viktor politikája nem az értelmiség bizalmának kiérdemléséről, hanem – ha tehette – a szolgálok jutalmazásáról és a kritikusok büntetéséről szólt.

A Fideszen belüli liberális szárnyat 1993-ban a liberális értelmiség által tüzelt felforgatóknak és egyben az SZDSZ ügynökeinek tekintették. Ezt csak igazolni látszott, hogy a kilépő liberálisok meghatározó alakjai (Fodor Gábor, Ungár Klára, Molnár Péter) később az SZDSZ 1994-es országos választási listáján nagy eséllyel befutó – közülük a kimagaslóan népszerű Fodor egyenesen a második – helyen találtak politikai menedékhez. A Fidesz ezt a gesztust szavazói egy része tudatos elszívásának, barátságtalan lépésnek tekintette, amiért négy év múlva egyebek között Tölgyessy előkelő listás helyével és Tellér Gyula miniszterelnöki tanácsadói kinevezésével vett revánsot.

Az SZDSZ és a Fidesz eltérő, ám explicitte nem tett stratégiájából adódó kölcsönös bizalmatlanság és romló viszony megalapozott volt. A Fidesz, felismerve, hogy a két liberális párt együtt sem kerülhet kormányra, ráadásul az SZDSZ-szel a liberális, az MSZP-vel a baloldali szavazók megnyerésért folytatott küzdelem szerény mozgásteret ígér számára, olyan helyzetet kívánt teremteni, hogy egy eljövendő jobbközép kormányból kiválthassa a megbízhatatlan, avíttas kisgazdákat. Az SZDSZ jobboldali koalícióba lépése ugyanakkor elképzelhetetlen volt, nemcsak a párt nézetei, de az MDF merev elzárkózása miatt is. A liberális pártok együttműködése és kizárólagos kormányzási pozícióba kerülésük esélytelensége miatt az SZDSZ, bár el akarta kerülni, de a választási eredmények függvényében teljesen nem zárta ki a koalíció lehetőségét az MSZP-vel. Így állt elő az SZDSZ–Fidesz választási szövetség számára az ismert amerikai film címében is megfogalmazott helyzet: egy ágyban az ellenséggel. Ez esetben mindkét fél azt érezte, amit a

filmben csak Julia Roberts: a másik az életére tör.

Versenypben a szocialistákkal

Az MDF mély- és a Fidesz zuhanórepülése következtében az SZDSZ számára az igazi versenytársat a **szocialisták** jelentették. Ugyanakkor nem tehette meg, hogy „szíve” szerint az MSZP-vel és az MDF-fel szemben egyformán erőteljesen kritikus legyen, mert tudta, hogy ez akaratlanul is azt a látszatot keltené, mintha a már bukottnak tekintett MDF-kormány felé mozdulna el.

A rendszerváltás megrázkódtatása gyorsan feledtette, hogy már a nyolcvanas évek második felében is tarthatatlanná vált a késő Kádár-kor korlátozott jóléte és anyagi biztonsága, minek következtében a rendszer felmondta számos, addig tabunak tekintett vívmányát. A rövid távú, nosztalgikus történelmi emlékezetet már önmagában az MSZP szlogenje – „Hogy a szakértelem kerüljön kormányra” – is aktivizálta. Ez kimondatlanul egyszerre hordozta a széteső, amatőr és részben átideologizált kormányzati-önkormányzati apparátussal szembeni megbízható igazgatás és a „3,60-as kenyér” ígéretét. Növekvő népszerűségük még azt a terhet is elbírta, hogy a miniszterelnöki pozícióra a londoni EBRD-s állásából megkésetten bejelentkező, az MSZP-t négyéves „sivatagi vándorlása” során cserbenhagyó Németh Miklóst az inséges éveket levezénylő Horn Gyula nem engedte a miniszterelnök-jelölti szerepbe. Pedig technokrata karakterével Németh mind a választóknak, mind bármilyen esetleges koalíciós partnernek emészthetőbb politikai partner lett volna, mint a kampányban a pufajkás múltjával folyamatosan szembesített Horn Gyula. Horn ráadásul Békesi László és más baloldali közgazdászok realitásokkal számoló, hivatalos pártprogramként elfogadott elképzeléseit félretelva egy fizetett hirdetésben már megvalósíthatatlan ígéretekkel kampányolt. (Míg 1994-ben még ellentmondás volt az MSZP hivatalos programja és kampányígéretei között, addig 2002-re e kettő már a „jóléti rendszerváltás” programjának szociális demagógiájában olvadt össze.) Más tekintetben is a pillanatnyi előnyökre koncentrált, így például a hagyományos szakszervezetek vezetőit nagy számban jelölte parlamenti képviselőnek, és juttatta be az országgyűlésbe. De Horn Gyula múltja, az MSZP-ről négy évvel korábban kialakított vélemény már nem számított. Autóbalesete s az azt körbelengő sejtetések a választók nagy részének érzelmi azonosulását is megkönnyítette. Sőt, az a paradox helyzet állt elő, hogy azok az MSZP-s jelöltek, akik a helyi kampányban nem mutatkoztak, rendre jobb eredményt értek el, mint a kampányban ténylegesen szereplő társaik – a személyes szereplés csak belezavart a nosztalgikus azonosulásba a kádári aranykorral.

A választások első fordulójában pártlistán az MSZP 33, az SZDSZ pedig csaknem 20 százalékos eredményt ért el. Annak ellenére azonban, hogy az SZDSZ-es jelöltek rendre a második helyen végeztek, és a rájuk adott szavazatok száma jóval meghaladta az SZDSZ-re mint pártra adott szavazatok számát, lemaradásuk behozhatatlan volt a szocialista jelöltek mögött. Ez már előrevetítette annak valószínűségét, hogy az MSZP önmagában elnyeri a parlamenti mandátumok többségét.

A két forduló közti SZDSZ-es kampánynak keskeny pallón kellett egyensúlyoznia: egyrészt megpróbálni minél több szavazót mobilizálni annak érdekében, hogy az MSZP ne legyen képes egyedül kormányt alakítani, másrészt el kellett kerülni azokat a megfogalmazásokat, amelyek eleve kizárják az MSZP-vel való koalíció lehetőségét. Ebben a két forduló közötti feszült kampányhelyzetben egy sajtótájékoztatón kívül feltett kérdésre válaszolta a kampányfőnök Magyar, hogy amennyiben az MSZP Horn Gyulát jelölné miniszterelnöknek, az annak a bizonyítéka lenne: az MSZP nem kíván koalícióra lépni az SZDSZ-szel. E rafináltnak szánt választ a sajtó jogosan úgy interpretálta, hogy „Horn Gyulával nem”. Miközben a kijelentés széles körben osztott SZDSZ-es érzelmekre rezonált, a későbbiekben az SZDSZ következtetlenségének bizonyítékaként lehetett idézni. Hasonló lett a sorsa a pártelnök Pető egy kérdésre adott válaszának is, miszerint az SZDSZ nem kíván koalícióra lépni az MSZP-vel.

Az MSZP esetleges egyedüli kormányzásának lehetőségével szembeni mozgósítással az SZDSZ a választások második fordulójában történetében a legtöbb, 1,2 milliót meghaladó szavazatot kapta. Ezzel együtt sem tudta megakadályozni a szocialisták abszolút parlamenti többségét. A második forduló előtti felmérések mutatták ezt a várható eredményt. Így a szombati kampánycsendben a kampányfőnök abban tudatban indult kerti bútort vásárolni, hogy a nyári parlamenti szünet nyugodt lesz, az SZDSZ-re úgy sem lesz szükség a kormányalakításnál.

M

- ¹ Medián-felmérés 1200 fős országos reprezentatív mintán, 1993. március
- ² Medián-felmérés 1200 fős országos reprezentatív mintán, 1993. március
- ³ Előítélet, megbélyegzés és antiszemitizmus; a HVG szerkesztőségi cikke Kovács András kutatásairól, 2011. december 27. (http://hvg.hu/Tudomany/20111227_eloitelt_antiszemitizmus_holokaust)
- ⁴ Pető vagy Kuncze? Fókuszcsoporthoz kutatás az SZDSZ két vezetőjéről. Medián, 1993. augusztus.
- ⁵ Pető vagy Kuncze? Fókuszcsoporthoz kutatás az SZDSZ két vezetőjéről. Medián, 1993. augusztus.
- ⁶ Hol tart a szabad gondolat? Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ-frakció, 1991.

t
ö
r
t
é
n

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 6.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1994

”A küldöttgyűlés felkéri az ügyvivőket és az OT elnökségét, hogy a koalíciós szerződés előzetes tervezetét – megjelölve annak sarokpontjait – zárt borítékban helyezze letétbe. A tárgyalásokat követő küldöttgyűlés vitassa meg, hogy az elkerülhetetlen engedmények nem kezdik-e ki a tervezet lényeges tartalmát.”

Az SZDSZ 1994. június 5-i küldöttgyűlésének határozatából)

A választásokon az MSZP a parlamenti helyek 54, az SZDSZ 18 százalékát szerezte meg. Koalíciós kényszer nem volt, mégis lett koalíció. Ez az SZDSZ kispárttá válásának és későbbi eltűnésének magyarázatában a legfontosabb magyarázó elvvé, mitikus toposzá nőtte ki magát. Kérdés, hogy az SZDSZ a koalíción kívül maradván nyert volna-e több időt és nagyobb teret, megőrizhette volna-e „régiségét”? **Elkerülhető lett volna-e az SZDSZ kudarca?** Liberális értékrendjét megtartva, azzal az alapítói, vezetői és támogatói körrel, azzal az értelmiséggel, azokkal a parlamenti pártokkal, s azokkal a kilátásokkal, amelyeket a jobboldal mára igazolt, ez több mint kétséges. A koalícióba lépéssel szemben már annak felvetésekor is erőteljes hangok szóltak meg mind jobbról („a rendszerváltás elárulása”, „lepaktálás a komcsikkal”, „mérhetetlen hatalomvágy”), mind az SZDSZ-en belülről, részben az antikommunista érzelmeiket a rendszerváltás után a szocialistákra is „jogfolytonosan” ráterhelők köréből („eszméink elárulása”, „végzetes hiba”), valamint azoktól, akik arra hivatkoztak, hogy egy ilyen koalíció felemészti a konzervatív-liberális-baloldali, hárompólusos megoszlás liberális alapjait.

A nyugati demokráciák világában, ahogy azt a Liberális Internacionáléban tömörült pártok relatív kis súlya is jelzi, az önálló liberális pólus nem azonos súlyú a konzervatív és a szociáldemokrata politikai erőkkel, mert az utóbbiak sok évtized alatt jelentős részben értékrendjükbe integrálták a liberális eszmét. A volt szocialista Kelet-Európában viszont a liberális demokrácia értékei és szabályai messze nem váltak a jobb- és balközép pártok értékrendjének meghatározó részévé, így papírforma szerint – gondolhatnánk – nagyobb helye lenne a politikai térben az erős liberális pólusnak, mint a megállapodott demokráciákban. Ugyanakkor demokratikus történelmi szocializáció híján, illetve a rendszerváltást követő csalódások miatt a társadalom jelentős hányada kevésbé mutatkozik fogékonnak a liberális demokrácia értékrendjének és finom szabályainak befogadására, legfeljebb egyes, önmagában nem működő elemeit teszi magáévá. A tömeges fogadókészség hiánya a másik oldalon a nemzeti és szociális demagógia konszolidált demokráciákban szokatlan térnyerésére ad teret, így a liberális

pártok az illiberális politikai erők szorításában működnek. Nem elég erősek ahhoz, hogy önállóan kormányt alkothassanak, sőt ahhoz sem, hogy – az angol liberálisokhoz hasonlóan – hosszú, akár több választási cikluson keresztül tartó ellenzéki szerepre rendezkedjenek be, a jobb- vagy baloldallal koalícióra lépve viszont torznak nevezhető formációk jöttek létre. Egy nyugat-európai nagykoalícióban összehasonlíthatatlanul közelebb állnak egymáshoz a jobb- és a balközép pártok nézetei, mint térségünkben az elvileg középen álló liberálisok és a tőlük jobbra vagy balra található formációké, így a liberális pártok kisebbik kormánypártként nem egyszerűen meggyöngültek, mint az nyugaton szokványos, hanem rendre felmorzsolódtak. Az SZDSZ koalíciója az MSZP-vel így a volt szocialista országok liberális politikai szerveződéseinek egyik tantörténete. A másik tantörténet a szélesebb ideológiai merítésű lengyel Szabadság Unió, amely jobboldali partner oldalán szűnt meg létezni. Az út különböző volt, az eredmény ugyanaz: az egykori kelet-európai antikommunista ellenzéki mozgalmakból kinövő pártalakulatok rendszerint csak néhány évet éltek, függetlenül attól, hogy jobb- vagy baloldalon kerestek-e a kormányzáshoz koalíciós partnert.

A koalícióra lépés indokai

A szocialisták fölkérése nélkül az SZDSZ-ben föl sem merült volna, hogy koalíciót kössön az MSZP-vel. A szocialista pártvezetés természetesen számolt azzal, hogy megnyerik a választásokat, de az abszolút parlamenti többség esélye csak az első forduló eredményeinek ismeretében vált reálissá. A párt vezetőjét, Horn Gyulát holmi ideológiák csak igen tág keretek közt korlátozták politikai döntéseiben, de az 1990 óta eltelt időszak tapasztalatai alapján nem merülhetett fel, hogy a választásokon bukásra ítélt addigi kormánypártok közt keressen partnert egy leendő koalícióhoz. Ugyanakkor a chartás vagy az „igazságtétel” ügyben képviselt politikája, a jobboldali kormánnyal szembeni ellenzéki szerepe, nem mellékesen a Nyugaton is számon tartott, a kommunista rendszer ellenzéki szerepéből eredő demokrácia-hitelessége miatt az SZDSZ az MSZP-tagság egy része számára is kívánatos és alkalmas koalíciós partnernek mutatkozott. A választásokhoz közeledve a szocialisták kapcsolatkeresését az SZDSZ-el már régen nem a karanténból szabadulás igénye, hanem a minél intenzívebb politikai együttműködés szándéka motiválta.

Az SZDSZ, mint erről már esett szó, nem akarta az intézményes együttműködést, de a többi parlamenti pártot jellemző durva MSZP elleni támadástól is igyekezett tartózkodni. (Az SZDSZ egy 1993-as állásfoglalásában a Fideszt szövetségeseiként, a kormánypártokat politikai ellenfélként, az MSZP-t riválisként jelölte meg.) Ennek megfelelően a választások lezárultáig semmiféle hivatalos, intézményes kétoldalú kapcsolatot nem létesített az MSZP-vel, és az informális közeledéseket is jórészt hátráltatta.

Horn Gyula a maga pragmatikus szempontjaira építve az abszolút parlamenti többség megszerzése ellenére is indokoltnak látta, hogy koalíciós kormány alakuljon. Már a választások második fordulójának éjszakáján felhívta telefonon az SZDSZ elnökét, és jelezte, hogy szívesen „átmenne” az SZDSZ székházába. Az ötlet olyan tolató volt, hogy – bár udvariasan, de – csak elutasítani lehetett.

Az informális jelzések után pár nappal hivatalosan is megérkezett a koalíciós ajánlat. Bár az MSZP vezetése nem volt egységes a kérdésben, mind a külügyi és nemzetközi kapcsolatrendszeréért felelős Kovács László, mind a gazdaságpolitikájáért felelős Békesi László szorgalmazta az SZDSZ bevonását a koalícióba. A maguk részéről világosan látták, hogy egyfelől az új kormány nemzetközi elfogadtatása, másfelől a szükséges gazdasági reformok véghezvitele, ha nem is lehetetlen, de legalábbis bajos lenne az SZDSZ kormányzati szerepvállalása nélkül. Horn Gyula úgy vélte, nem jelent nagy kockázatot a felkérés, hiszen az abszolút többség birtokában cselekvési szabadságuk nagyrészt fennmarad. Ráadásul a felkérés jelentette együttműködési gesztus esetleges elutasítása sem rontotta volna megítélésüket a közvélemény előtt, ellenkezőleg: ők megpróbálták nagylelkűen együttműködni.

Az SZDSZ számára kényesebb volt a kérdés. A választások éjszakáján még általános és magától értetődő felfogástól, miszerint ha nincs koalíciós kényszer, már a kérdés felvetése is fölösleges, az SZDSZ vezetése fokozatosan, néhány nap alatt eljutott a koalíció lehetséges elfogadásáig. A folyamat emlékeztetett Reginald Rose darabjában a „tizenkét dühös ember” helyzetére, melyben az esküdtek egy látszólag magától értetődő állásponttól kemény viták és belső vívódások után jutnak el annak ellenkezőjéig.

(Választói nyomás) Arra a helyzetre felkészülve, mikor sem a liberális közép pártjainak, sem a szocialistáknak nincs a kormányzáshoz szükséges többségük, az SZDSZ még jócskán a választások előtt megrendelt egy közvélemény-kutatást a választások második fordulója utánra egy lehetséges koalíció fogadtatásának kérdéseiről.¹ A válaszadók így már az MSZP abszolút parlamenti többségének tudatában nyilatkoztak. Az eredmény meglepetésszerű volt. A mintegy 1,2 millió SZDSZ-szavazó 86 százaléka volt az MSZP-vel kötendő koalíció híve, ami azt üzenté, hogy amennyiben a koalícióra esély nyílik, az aktív kormányzati szerepvállalást, nem pedig az ellenzéki politizálást támogatják. Természetesen a választó nem mérlegelte, hogy az MSZP abszolút többsége mellett az SZDSZ hogyan lesz képes akaratát érvényesíteni, miként fészülhet össze a két párt meglehetősen eltérő programja, és hogyan működik együtt eltérő politikai kultúrájú vezetése. A „laikus” a politikai együttműködés ügyében is inkább a benyomásai, vágyai, érzelmei, mintsem koherens megfontolások alapján nyilatkozik. Ez állt amögött is, hogy az említett közvélemény-kutatás szerint az MSZP szavazóinak 82 százaléka támogatta a koalíciót. Ösztönösen érezték, az egyedüli kormányzásra feljogosító legalitás (a parlamenti helyek 54 százaléka) még nem feltétlenül jelent politikai legitimitást is (hiszen a szocialisták a listás voksoknak „csak” 33 százalékát kapták meg), főleg alig négy évvel a rendszerváltás után. Politikai magányosságukból és a rájuk szakadó felelősségből fakadó szorongásukat akarták oldani az SZDSZ kormányzati jelenlétével. A koalíciót támogató választók azt gondolhatták, hogy a két párt erőnye összerakható: a szocialisták hozzák az ígért „szakértelmet”, magyarul a Kádár-rendszer biztonságát és a bürokratikus rutin kiszámíthatóságát, az SZDSZ meg garantálja az előző 40 év „kellemetlenségeinek” elmaradását, tehát a szabadságjogokat és a rendszerváltás más előnyeit. Nyilván hasonló megfontolással helyezte a többi párt szavazóinak 61 százaléka is az SZDSZ szerepvállalását a kormányban az MSZP mellett. Egy ilyen felállásban mintegy garanciaként gondoltak az SZDSZ-re.

Minden más tényezőtől függetlenül számolni kellett azzal, hogy a koalíciós felkérés elhárítása már önmagában is kedvezőtlenül befolyásolná a párt megítélését, s utólag, a szocialisták egyedüli kormányzása esetén a csalódásokért a liberálisokat is felelőssé tenné, mondván, ha bementek volna, minden jobb lenne.

(A gazdasági helyzet nyomása) Míg Békesi Lászlónak, az MSZP gazdasági kabinetje vezetőjének programja nagymértékben egybeesett az SZDSZ elképzeléseivel, és megfelelt a gazdaságban végrehajtandó reformoknak, addig Horn Gyula választási hirdetésének populista gazdasági ígéretei kétségessé tették az elvárható racionális gazdaságpolitika kormányzati érvényesíthetőségét. Egy tiszta szocialista kormány elkötelezettségét a gazdasági helyzet kívánta lépések megtétele mellett még inkább kétségessé tette, hogy a szocialista képviselők közé jelentős számban kerültek be a költségvetési fegyelmet szétfeszíteni képes csoportok, korporatív érdekérvényesítési képességgel rendelkező vezetők, szakszervezeti és mezőgazdasági korifeusok, de a nagy számok törvénye alapján is világos volt, hogy a szocialista képviselők számottevő része még a rendszerváltás előtti idők kijárásos, érdekeszámítás mechanizmusán nevelődött. Az SZDSZ számára mindez azt a kérdést vetette fel, ha komolyan gondolja az ország iránt érzett felelősségét, és a koalíció révén lehetősége nyílik megakadályozni a felelőtlen gazdaságpolitikát, kitérhet-e ez elől.

(Az SZDSZ helyzetéből adódó nyomás) Az 1990 után eltelt négy év után az SZDSZ egyértelműnek látta, hogy a jobboldali pártokkal belátható időn belül nem talál közös hangot, vagyis liberális-jobbközép együttműködésre távlati esély sincs. És – függetlenül attól, hogy nem

látta a Fidesz további útját – a két liberális párt együttműködésének tapasztalatai sem kecsegtettek alternatív politikai stratégiával. Így a koalíciós felkérés kis túlzással a „most vagy soha” kérdéseként merült fel: ha az SZDSZ nem akar örök ellenzéki szerepben maradni, meg kell fontolnia a lehetőséget. A párt vezetésének többsége úgy gondolta, hogy az SZDSZ önállóan később sem lesz képes kormányt alakítani, a szocialista felkérés elutasítása egyben azt is jelentené, hogy az SZDSZ – sem a baloldallal, sem a jobboldallal nem lévén koalícióképes – az örök ellenzékiiséget választja. Az SZDSZ vezetői azt is mérlegelték, hogy az intézményrendszer átalakulása a következő választásokig jelentősen előrehaladhat, s abba ellenzékéből, mint azt az előző négy év tapasztalata megmutatta, igen kevésbé lehet beleszólni. Félő volt hogy a rendszerváltás konszolidációja liberális részvétel zárul le. Tartottak attól is, hogy szavazóközönségük jelentős hányada nagy eséllyel lemorzsolódik, hiszen olyan pártra nem érdemes szavazni, amelyik még ha esélye is lenne rá, tudatosan elzárkózik kormányzati pozíció vállalásától, vagyis elképzelései megvalósításától.

(Nemzetközi nyomás) Az SZDSZ koalíciós szerepvállalása kérdésében a külföldi politikusok vélemények pozíciójukból adódó világos törésvonal mentén oszlott meg. Ezt jól jelzi, hogy a Magyarországra leginkább figyelő német liberális párt, az FDP két meghatározó politikusa – az SZDSZ vezetőihez érkező észrevételeiben – más-más álláspontot képviselt.

Otto Graf Lambsdorff, a német liberális párt és a Liberális Internacionálé kormányzati pozíciót nem viselő elnöke a kelet-európai visszarendeződés részének látta a választási eredményeket. Az új demokráciák kudarcaként élte meg, hogy Varsó és Vilnius után Budapesten is kommunista utódpart tért vissza a hatalomba. A liberálisok pólusképző szerepét tartva szem előtt erősen antikommunista elkötelezettségének megfelelően ellenezte a koalíciókötést.

Hans-Dietrich Genschernek, Németország liberális külügyminiszterének pragmatikus szempontokra is figyelemmel kellett lennie. Horn Gyulában nem pusztán a volt kommunistát, hanem a határnyitás politikusát is látta. S bár Németország érdekeit nem érezte egy MSZP-kormánytól veszélyeztetve, az SZDSZ koalíciós részvételére mint garanciális és szélesebb nemzetközi legitimitást biztosító tényezőre tekintett.

Az Egyesült Államok és a nyugati országok többségének véleménye Genscher álláspontjával csengett egybe. Az SZDSZ vezetőihez érkező külföldi jelzések döntő része egyértelműen megerősítette, hogy az ország jövőbeni pozitív megítéléséhez nagyban hozzájárulna az SZDSZ részvétele a kormányban. Mert bár a legvidámabb barakk időszakából származó diplomáciai emlékeik nyomán nem tartottak egy durva kommunista visszarendeződéstől, a tisztán utódparti kormány szűkítette volna Magyarország nyugati mozgásterét.

A koalíciós tárgyalások

Az ügyvivői testületben lezajlott viták, ha nem is az összes „dühös embert”, de túlnyomó többségüket meggyőzték arról, hogy koalíciós felkérés esetén az SZDSZ nem zárkozhat el a tárgyalásoktól. Sejteni lehetett, hogy ha elkezdődnek a tárgyalások, nehéz lesz belőlük kifarolni, de azért élt a feltételezés: ha az SZDSZ tartalmi és eljárási feltételeit az MSZP nem fogadná el, megfordítható az MSZP által kialakított helyzet, és a koalíció megghiúsulásáért – mondván, hogy az SZDSZ megpróbálta – az MSZP viseli a felelősséget. Az elképzelés illuzórikus voltát jelezte, hogy – a korábban idézett felmérés szerint – az SZDSZ híveinek több mint 70 százaléka várta el a koalícióra lépést még abban az esetben is, ha az SZDSZ nem lát esélyt programja megvalósulására (ráadásul e kérdésben az SZDSZ szavazóinak véleménye nem tért el az összes megkérdezett álláspontjától).

A felkérés június elején, egy héttel a második forduló után érkezett meg. Az SZDSZ vezetése tudta, hogy küldöttgyűlési felhatalmazás nélkül bele sem kezdhet a tárgyalásokba. Így a koalíció politikai legitimitását két küldöttgyűlésnek kellett biztosítani, hiszen már a tárgyalásokhoz is felhatalmazásra, sikeres tárgyalások esetén pedig a megállapodás elfogadására volt szükség. Az első

küldöttgyűlésen a koalíció ellen felszólalók hangja jóval erősebb volt, mint az a több mint 80 százalékos felhatalmazást megadó szavazatok alapján feltételezhető. Elfogadták a pártvezetés által javasolt kemény feltételeket is, vagyis hogy az SZDSZ érvényesítse programját és garanciális elemeket építsen a megállapodásba. A párton belüli viszonyokat jelzi: a hangos kisebbség igényeit kielégítendő a felhatalmazásba belekerült, hogy a tárgyalásokon elérendő feltételeket mintegy közjegyzői letétbe kell helyezni.

Az MSZP nyolcfős tárgyalódelegációját nagyrészt kormányzati pozíciók várományosai alkották. Ezzel szemben az SZDSZ csapatának összeállítását az határozta meg, hogy – a pozíciójuk alapján evidensen jelen lévő listavezető Kuncze Gáboron és a pártelnök Pető Ivánon kívül – olyan személyek legyenek jelen (Hack Péter, Magyar Bálint), akiknek nem voltak miniszteri aspirációik, s így nem terhelhették egyéni ambíciókkal a tárgyalásokat. Míg Kunczénak mint listavezetőnek mindenképpen be kellett mennie a kormányba, addig a pártelnök Pető és a többi SZDSZ-vezető távolmaradása a kormányzati pozícióktól jórészt a közhatalmat jelentő pozíciók kerüléséből eredt, ami „kifelé” az SZDSZ kétségekkel terhelt, ambivalens viszonyát tükrözte a koalícióhoz.

A tárgyalásokon három témában kellett megegyezésre jutni: a közös kormányzás mechanizmusai és garanciális kérdései; a szakpolitikai programok összehangolása; valamint a kormányzaton belüli miniszteri és államtitkári pozíciók beosztása és az azokat betöltők személye. Bár az SZDSZ elérte – s ez a két párt politikai kultúrájának eltérő mivoltát mutatta –, hogy a témákat a fenti sorrendben tárgyalják, a szocialisták számára a személyi kérdések fontossága mindent felülmúlt.

Az együttműködés garanciáival kapcsolatban azt a lehetetlen helyzetet kellett megoldani, hogy az MSZP ne élhessen abszolút többségével, azaz a kormány vagy a kormánypártok képviselői ne terjeszthessenek törvényjavaslatokat, módosító indítványokat a parlament elé anélkül, hogy az SZDSZ-szel egyeztettek volna, s az ellenzéki javaslatokról is egységesen szavazzanak. E működés ellenőrzéséről, illetve a felmerülő koalíciós konfliktusok kezeléséről a Horn Gyula, Gál Zoltán és Szekeres Imre, illetve Pető Iván, Kuncze Gábor és Magyar Bálint részvételével létrehozott Koalíciós Egyeztető Tanács (KET) volt hivatva gondoskodni. A koalíciós együttműködés közjogi rendszeren kívüli, alapvetően a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló mechanizmusát hosszasan taglaló koalíciós megállapodással mindkét fél elégedettnek látszott: az SZDSZ az írott megállapodás erejében bízott, míg az MSZP – mint később bebizonyosodott – úgy gondolta, hogy az egyes ügyek kimenetele úgyszintén mindig az aktuális helyzettől és erőviszonyoktól függ.

A szakmai munkacsoportokban zajló egyeztetések is hasonló eredményt hoztak az SZDSZ számára: programjának liberális elveiből nem kellett különösebben engednie.

Az írott szó jelentőségét sokra tartó, ennyiben négy év után is politikába cseppent értelmiségiként viselkedők idealista attitűdje ütközött a kommunista politikai rendszerben edzett öreg róka, Horn Gyula cinizmusa által meghatározott MSZP-s kultúrával, ahol az írott szó nem sokat számított. Az eljárási kérdésekben és szakpolitikai programokban kötött megegyezést az MSZP vezetése olyan kötelező kűrnek tekintette, amely nélkül nem jutnak el a tárgyalások számukra valódi politikai témáihoz: a kormányzati pozíciók elosztásához és a személyi kérdésekhez.

A miniszterelnök személye egyszerre volt evidens és lehetett vita tárgya. Az SZDSZ mozgásterét korlátozta, hogy abszolút parlamenti többsége birtokában semmi sem kényszerítette az MSZP-t arra, hogy a választási kampányt sérülten is levezénylő, a pártot a karanténból győzelemre vivő vezérét lecserélje. Bár az SZDSZ felvetette, hogy szívesebben látná miniszterelnöki pozícióban a liberális gazdasági programot hirdető Békesi Lászlót, ezzel csak azt érte el, hogy Békesi később pénzügyminiszteri pozíciójában is ellehetetlenült: Horn Gyula nem tűrt kormányában olyan személyt, aki az ő alternatívájaként felmerülhetett. Pufajkás múltjának exponálása a kampányban, illetve az SZDSZ kampányfőnöke (Magyar) két forduló közötti kijelentése – „Horn Gyulával nem”

– az SZDSZ számára szimbolikusan is kínossá tette a helyzetet, de a rutinos Horn felülemelkedett az ügyön.

A „Hornnal nem” elképzelést a koalíció mellett szóló általános érveken túl számos további körülmény is felülírta. Egyrészt, a választók úgy szavaztak az MSZP-re, hogy ismerték a párt elnökének előéletét; másrészt az SZDSZ szavazóinak döntő többsége Horn pozíciója ismeretében kívánt koalíciót; harmadrészt, a közvélemény-kutatás szerint több mint 70 százalékuk nem tartotta volna helyesnek, ha az SZDSZ a miniszterelnök személyétől tenné függővé a koalícióra lépést.

Végül, de nem utolsósorban a feloldást a lelki teher alól – vagyis hogy az MSZP abszolút többsége és a miniszterelnök személye mellett szabad-e koalícióra lépni vagy akár tárgyalni róla – csak az SZDSZ ekkor ugyan formális vezető pozíciót be nem töltő, de még mindig vitathatatlan szellemi vezetőjének tekintett Kis János adhatta meg. Ő ezt – az ügyvivői testület választások utáni első kibővített ülésén – meg is adta. Szentesítése nélkül a koalíciós ajánlatot akkor sem elfogadni, sem elutasítani nem lehetett volna.

A Mester versus formalizált politikai vezetői szerepek

A Mester archaikus vagy ellenséges közegetől körülvelt közösségek karizmatikus vezetője, egyszerre értékmeghatározó, ideológiai, stratégiai és operatív „első ember”. Mivel a szervezet és a közösség határai többé-kevésbé átfedik egymást, meghatározó ereje, befolyása a beavatottak életének nem csupán egyetlen szeletére szorítkozik. A közösségbe való befogadás erős érzelmi elkötelezettséget jelent, a be nem fogadás tartós sérelmet, szembenállást okozhat. Megállapodott demokráciák politikai szervezeteiben a karizmatikus vezető archetípusa, a Mester szerepe nem létezik, hiszen ez a státusz nem formális elismerésen alapul, s nincs kitéve választási procedúráknak, kihívók versenyének. Nyugati, modern politikai szervezetekben, a formalizált versennyel betölthető posztok rendszerében a karizmatikus vezető személyében egyesülő szerepek rendszerint szétválnak.

Az egykori demokratikus ellenzék közösségébe a szabadság ethosza, a nyílt kiállás a demokrácia értékei mellett és az intellektuális teljesítmény együttese biztosította a bebocsátást. Mindezek alapján tekintették e közösség tagjai a Beszélő indulásától a csoportosulás egyértelmű, karizmatikus vezetőjének Kis Jánost. 1990-es döntése, miszerint 17 éves állástalanság, több mint egy évtizedes nyílt demokratikus ellenzéki politizálás után hamarosan kilép a politikusi státusból, s ezért nem vállalta az SZDSZ választási listájának vezetését, parlamenti képviselőségét, majd az, hogy alig egy év elteltével a pártelnöki tisztségből is visszavonult, csak idő kérdésévé tette, hogy az SZDSZ operatív vezetői státusza után a nem formalizált (a liberális mozgalmat megszemélyesítő, ideológiai és stratégiai) vezetői szerepek meddig kötődhetnek hozzá. Már egykor is úgy látszott, sok év távlatából pedig még világosabb: tíz évvel későbbi kilépése az SZDSZ-ből egy – kifelé vivő – út vége volt. Elemző szándékkal, értelmiségiként politikai kérdésekben szuverén véleményt a nyilvánosság elé tárni és egy politikai párt stratégiai döntéseiben, akár formális pozíció nélkül is meghatározó szerepet fenntartani – a modern parlamentáris demokráciákban – nem lehet egyszerre. Ez az elszakadási folyamat korántsem volt egyszerű, hiszen míg a formalizált politikai szerepről lemondani csak elhatározás kérdése, a karizmáról lemondani nem lehet. Így megszólalásainak az SZDSZ-en belüli és azon kívüli közönség számára is nagyobb jelentőségük volt, mint bármely holdudvarbéli értelmiségi véleményének.

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – koalíciókötés) *A mélyben meghízódó kérdés az volt, hogy fenn lehet-e tartani a háromosztatú (konzervatív, liberális, szocialista) politikai teret, s ha igen, a liberálisok koalícióképesek lehetnek-e mindkét irányban. Mert amennyiben nem, vagy a koalícióképeség – mérsékelt jobbközép erő híján – jobbra zárt, akkor ha az SZDSZ bal felé maga zárja el az utat, örök ellenzékiiségre és eljelentéktelenedésre ítéli magát. Ha a jobb- és baloldali erők szorításában kétpólusú erőter alakul ki, akkor a koalíciós fogadókészségen kívül az is*

kérdés, hogy melyik partner tolerálja inkább az SZDSZ értékrendjét, melyikkel szövetségben képes többet megvalósítani programjából. Csapdahelyzet ez, mint amilyennek a Kádár-kori vicc az értelmiség előtt álló három lehetséges utat leírja: az egyik az alkoholizmusba, a másik az öngyilkosságba visz, a harmadik járhatatlan.

Tölgyessy egyéves elnökségét nem számítva 1994-ben mutatkozott meg először komolyabban a párt formalizált vezetése, illetve a Kis János karizmatikus, informális vezetői szerepéből következő stratégiaalkotás közötti feszültség. Egy 1994. augusztusi interjújában a lehetséges forgatókönyvekről így beszélt: „Ha az MSZP a balközépen is veszít valamit jelenlegi támogatottságából, és az SZDSZ képes lesz megőrizni 20 százalék körüli pozícióját, akkor fennmarad a háromosztatú politikai mező. Létrejöhet azonban kétpólusú szerkezet is, méghozzá többféleképpen. Az egyik szélső esetben az MSZP csak a jobboldali pártok javára veszít, az SZDSZ pedig megindul lefelé. Akkor a magukat jelenleg keresztény-nemzetiként meghatározó pártok válnak a szocialisták váltópártjává. A másik szélső esetben az MDF és a KDNP nem tudja lényegesen növelni támogatottságát, (...) ha az MDF-nek és a KDNP-nek nem sikerül jelenlegi pozíciójukból kitorni – és itt nem a populista demagógia kínálja olcsó lehetőségekre gondolok –, akkor olyan kétpólusú rendszer fog kialakulni, melyben az SZDSZ lesz az MSZP váltópártja.” Egy ilyen kifejelethez persze feltételezni kellett, hogy a racionális – nemzeti és szociális demagógiától mentes – közbeszéden alapuló politikai kultúrának Magyarországon önmagában kormányalakító tömegbázisa lehet. Nem csak az elmúlt másfél évtized mutatta meg, hogy e kiindulásnak kevés alapja volt, mert a liberális párt váltópárttá válásához önmagában nem elég, hogy „az SZDSZ az a párt, amely a magyar társadalom polgárosodását a leghatározottabban képviseli”. Így Kis János hiába fogalmazta meg, hogy „a mai helyzetet egyenesen meghosszabbítva azt tartanám kívánatosnak, hogy – kétpólusú rendszerben – mi legyünk a jobbközép váltópárt”, ez csak kívánság maradhatott, s nem valódi lehetőség. Ugyanakkor érzek az elvárásrendszer ellentmondásosságát, mondván, hogy „ezért a (váltópárti) szerepért meg kell küzdenünk, és nemcsak abban az értelemben, hogy meg kell őrizni és lehetőség szerint növelni kell a szavazótáborunkat, hanem abban is, hogy meg kell maradni jól azonosítható értékeket és világos, gyakorlatias politikát képviselő, liberális pártnak. A kormányban való részvétel elkerülhetetlen alkui és sodródásai minden párt identitását kikezdi. Tudnunk kell védekezni a veszély ellen.”² E megfogalmazásban mindkét stratégia hívei érzelmi és ideológiai támaszt találhattak. Ugyanakkor olyan mércét teremtett a párt vezetőivel szemben, amelynek lehetetlen volt megfelelni.

Elnökként nem állíthatta volna pártja elé mint egyszerre követendőt az egymást kizáró koalíciós, illetve váltópárti stratégiát. Mindkettőnek megvoltak a kockázatai, s eltérhettek a vélemények arról, hogy az ország vagy az SZDSZ számára melyik a kedvezőbb, de az biztos, hogy a kettő együtt kivitelezhetetlen: az ország érdekében történő „önfeláldozás” és a „váltópárttá” erősödés nem volt egyszerre járható út. És akkor még nem is esett szó arról a következményről, hogy az SZDSZ belső viszonyait pontosan nem ismerő MSZP milyen következtetéseket vont le az említett elképzelésből: koalíciós partnere végső soron a leváltására törekszik. Mert a szocialisták el sem tudták képzelni, hogy a liberálisok karizmatikus vezetőjének tekintett Kis János nem az SZDSZ valódi stratégiáját képviseli. Megszólalása – miközben a koalíció elkötelezett híve volt – erősítette az SZDSZ ambivalens viszonyát a közös kormányzáshoz. Mert hiába volt az SZDSZ támogatóinak döntő többsége – pragmatikus megfontolások alapján – a koalíció híve, nagyobb részüik érzelmileg nem tudta megemészteni az együttműködést a szocialistákkal. Ezt csak erősítették az igen gyorsan nyílt vitákká fajuló konfliktusok. A koalíció kérdésében az egymást kizáró alternatívák egyidejű képviseléseiből fakadó önmérsztő viták igazán sohasem jutottak nyugvópontra.

Kis János új helyzetében az jelentette az ellentmondást, hogy miközben a közösségen belül formalizált vezető szerepet nem vállalt, értékmeghatározói és stratégiaalakító szerepe még egy ideig fennmaradt. Egy modern politikai pártban azonban a stratégiaalakítás és a szervezet operatív vezetésének szerepei nem válhatnak szét, s az előbbi semmiképp sem kerülhet párton kívülre. Az 1998-ig tartó ciklusban, látványos lépések nélkül, fokozatosan megváltozott a helyzet: a párt

tényleges és választott vezetése minden tekintetben azonossá vált. Kis János informális súlya, szándékának is megfelelően visszaszorult. Hasonlóan történt ez a napi politikából önként kivonuló vagy oda be sem szálló más tekintélyes, a demokratikus ellenzékéből ismert személyiségekkel is. Egy részüik nem fogadta el, hogy különbséget tegyen egy párt belső és külső nyilvánossága között, s erős késztetést érzett, hogy kritikai észrevételeit a nyilvánosság elé vigye. Sőt, minél kritikusabb volt a viszonya az SZDSZ aktuális politikájához, annál inkább tekintette lelkiismereti kérdésnek, hogy annak nyilvánosan adjon hangot. Kivételes jelentőségű alkalmakkor ugyanakkor, akarva-akaratlan visszarendeződött a korábbi struktúra: az SZDSZ-t saját pártjuknak tekintő ismert értelmiségiek, akik nem vállaltak érdemi pozíciót a pártban, hol morálisnak tekintett állásfoglalásokkal, hol direkt politikai útmutatásokkal kívánták meghatározni az operatív döntéseket, illetve ha ez nem sikerült, nyilvános megszólalásaikkal szembesítették álláspontjukkal az SZDSZ-t, vagy éppen hirdettek ítéletet felette. A közvélemény ugyanakkor nem szabadon lebegő értelmiségieknek, hanem pártjukkal elégedetlen, s ezért attól eltávolodott alapító atyáknak, hiteles politikai személyeknek tekintette őket. Miközben kritikájuk sokszor egymásnak is ellentmondott, az a párt lehetséges támogatói számára mégis a „már nem az igazi” SZDSZ-szel szembeni elégedetlenség egységes érzésévé állt össze.

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – a koalíció felmondása) 2002-ben a D-209-es ügy kirobbanása után Kis János Medgyessy Péter, az egykori kémelhárító SZT-tiszt miniszterelnökségének elfogadhatatlanságát hangsúlyozta: „Ha az MSZP és az SZDSZ megtartja őt, akkor a választást nyert pártok rútul becsapták választóikat. Ez a kormány erkölcsi bukását jelentené. Az erkölcsit pedig hamarosan követné a politikai bukás. Vagy Medgyessy megy most azonnal, vagy az MSZP–SZDSZ-koalíció megy röpke néhány hónap múlva.”³ Ezzel nyílt konfliktusba került a pártvezetéssel, mert az SZDSZ annak ellenére nem mondta fel a koalíciót, hogy nem érte el Medgyessy lemondását. Íme, egy újabb feloldhatatlan csapdahelyzet.

A Medgyessy ügyében képviselt erkölcsi követelménnyel szemben egy másik morálisnak tekinthető elvárás állt: az SZDSZ szavazói ugyanis az igen szoros eredményt hozó választások eredményét megkérdőjelező jobbos és szélsőjobbos, részben erőszakos akciók után azt várták a párttól, hogy tartsa távol a hatalomtól a Fideszt. Minden más szempontot másodlagosnak tekintettek. A politikai realitás pedig az volt, hogy az önérzetében sértett MSZP ekkor nem áldozhatta be a Fidesz legyőzésében vitathatatlan szerepet játszó Medgyessyt, sőt nem is értette, hogy a pufajkás Horn megemésztése után az SZDSZ-nek mi a baja Medgyessy múltjával. A szocialisták abból indultak ki, hogy nekik kevesebb a vesztenivalójuk, ha nem engednek kis koalíciós partnerük zsarolásának, s akár odáig is elmennek, hogy a koalíció felbomlásával és új választások kiírásával kelljen számolni. Az MSZP valószínűleg azt is számításba vette, hogy az SZDSZ tudja: egy megismételt választás a Fidesz győzelmét hozza, hiszen a tavaszi választások első fordulója után kis híján sikerült megfordítaniuk az eredményt. Az új választáson a liberálisok nagy eséllyel kiesnének a parlamentből, hiszen korábbi támogatóik őket tennék felelőssé a történetekért: a közvélemény-kutatások szerint már a koalíció SZDSZ-es felmondásának lehetősége is elvitte a parlamenti bejutási küszöböt csak alig átlépő párt támogatóinak harmadát. Ez a párt történetének végét jelentette volna.

Míg 1994-ben Kis János a gyakorlatias pártelnöki és az elemző értelmiségi szerepből adódó stratégiát (koalíciós partner és váltópárt) egyszerre állította követelményként a párt elé, addig 2002-ben már tisztán – a politikai és választói szempontokat mellékesnek tekintő – erkölcsi követelményt fogalmazott meg politikai stratégiaként. Mércéjét azonban – mármint hogy egy kémelhárító múltját elhallgató ember nem lehet miniszterelnök –, mint kitűnt, csak meglehetősen szűk kör tekintette a magáénak.

A két igényt – a koalíciót támogató választók elvárásait és a Medgyessyvel szemben felmerülő kifogás érvényesítését – egyszerre nem lehetett teljesíteni. A kétféle megközelítés vagy-vagyként való szembeállításának logikus következménye volt Kis János ezt követő kilépése a pártból.⁴ Míg az SZDSZ a versengő pártok rendszerének megfelelően racionális kalkuláción alapuló politikai

döntéseket igyekezett hozni, addig a Mester egy olyan közösség normáit képviselte, amely morális döntéseit semmilyen körülmények között sem teszi függővé a várható politikai következményektől. Ez tipikusan a választási megmérettetésnek ki nem tett civil szervezetek vezetését jellemző magatartás.

Az egykori karizmatikus vezető kilépése ugyanakkor a liberális közönség számára azt üzent, hogy távozott a pártból a demokratikus ellenzéki közösség ethosza és lelke. Ez a párt vezetését morálisan megbélyegezte. Mindez a szélesebb közönségre is erőteljesen hatott, annak ellenére, hogy Kis János a párt belső vitáiba közvetlenül már nem szállt be. Későbbi jelentős politikai írásai egyszerre születtek a helyzetelemzés és a stratégiai orientálás közös igényével, de ezeknek már nem az SZDSZ, hanem maga a nemzet a címzettje. Az egykori ideológiailag koherens ellenzéki közösség karizmatikus vezetői szerepéből így mozdult a bibói műfaj és szerep irányába.

Ettől kezdve válik az SZDSZ elhagyásának szimbolikus gesztusa a párton belüli – főleg Fodor Gábor és Bauer Tamás által megszemélyesített – ellenzék folytonos hivatkozási alapjává, a regnáló pártvezetés igaz liberális elveket feladó magatartásának bizonyítékává. Az SZDSZ-t akár előtte, akár utána elhagyó más emblematikus személyiségek – Hack Péter, Solt Ottilia, TGM, Tölgyessy – kivomulása is az SZDSZ árulásának, hitehagyásának egységes mitikus narratívájába ágyazódott, függetlenül attól, hogy a távozók nézetrendszere egymással is összeegyeztethetetlenül konfliktusos volt.⁵ Az SZDSZ politikai gravitációs teréből azonban Tölgyessy kivételével egyikük sem tudott kiszabadulni.

A koalíció mint eredendő bűn és mint árulás

Az SZDSZ vezetőinek egy szűkebb, tagjainak némileg tágabb köre ellenezte és érzelmileg sem tudta feldolgozni a koalíciókötést, s azt az SZDSZ későbbi kispárttá válása egyik meghatározó okának tartották. Szemükben ez nem pusztán hiba, hanem maga az eredendő bűn, a romlás végső oka lett. Mint minden valamirevaló frusztráció antropomorfizáló-mitologizáló feldolgozásában, a bűnhöz bűnöst, a bűnöshöz bűnös indítékot kellett társítani, hiszen e nélkül nem kerek a történet. Ennek egyik jellegzetes példája Kőszeg Ferenc széles körben idézett "visszaemlékezése". Ez a koalíciókötés okának az előítéletes gondolkodás leegyszerűsítő sémáiba illeszthetően azt jelölte meg, hogy az SZDSZ vezetői, a kampányt segítő vállalkozók kérését teljesítendő, mintegy eladták a pártot.⁶ Az interpretációhoz persze szükséges volt e hazug magyarázatot zavaró minden egyéb tényező és szereplő kiretusálása az 1994-es képből. Nemcsak azért, mert az egykori karizmatikus vezetőt még másfél évtized múltán sem merte ilyesmivel vádolni, hanem azért is, mert e hamisítás nélkül még hiteltelenebb lenne a történet. Ennek a narratívának a logikai megalapozottsága és indulati töltete semmiben sem különbözik a jobboldali teóriáktól, melyek az SZDSZ tevékenységének motivációit a mérhetetlen hatalomvágygal, és a New York–Tel-Aviv-tengely típusú összeesküvés-elméletekkel vélik értelmezhetőnek.

A feltételezett alternatívák egyike sem kecsegtetett azzal, hogy a törvényalkotás, a reformok vagy a közpolitikák terén jobban sikerül érvényesíteni a liberális értékeket. A demokratikus berendezkedés szabályait alapvetően elfogadó, az állam semlegességét hirdető, szekuláris világnézetű szocialista koalíciós partnert inkább tunyasága, konfliktuskerülése, földhözragadt érdekei és a rendszerváltás előtti múlthoz való ambivalens viszonya nehezítette el a lényeges reformok megvalósításában vagy radikálisabb emberjogi követelések érvényesítésében. A jobboldal azonban nem tehetetlenkedése vagy értetlensége, hanem ideológiája miatt feszült szembe az SZDSZ képviselte nyugatias liberális értékrenddel. Míg a baloldallal az értékek részben összehangolhatónak tündek, addig a jobboldallal az értékrendbeli szembenállás alapvető volt: az állam állampolgárt nevelő szerepe, a világnézetileg semleges állam, az állam és egyház szétválasztása, az egyéni szabadságjogok kezelése, kezdve a sajtószabadság kérdésétől, a kisebbségi jogokig, a nemzetpolitikától a szélsőjobbhoz való viszonyig. Ha az SZDSZ a koalícióban nem is tudta a liberális értékeket a kívánt mértékben érvényre juttatni, de feladnia nem kellett őket, azok

„elárulva” nem lettek.

A racionális érvelés ezerszer ismételve sem tudott mit kezdeni azzal, hogy az „árulás” érzete politikailag megkerülhetetlen létezőként rögzült, mivel az az SZDSZ-nek a demokratikus ellenzékéből eredő **identitását**, a kommunista rendszerrel való szembenállását érintette. Hiába a distinkció a **diktatúraellenesség** és az **antikommunizmus** között, hiába az érvelés a békés rendszerváltás „áráról” és hiába a belátás, hogy nem a kisebbségi érzéssel küzdő baloldal jelenthet veszélyt a demokratikus berendezkedésre, ők mégiscsak „komcsik”. **Az SZDSZ nem tudott mit kezdeni azzal, hogy** a demokratikus ellenzékkel a Szabad Európa Rádióon keresztül kapcsolatba került közönség élménye róluk mint antikommunistákról szólt, hogy **nem diktatúraellenes, hanem kommunistaellenes pártként azonosították**. Ez a karakter adta identitásának gyökerét, melyet azonban a párt értelmiségi vezetése sokkal inkább a múlt részének, mintsem a jelen parlamenti demokráciájában alkalmazható szempontnak tekintett. Az SZDSZ vezetése és a rendszerváltás-kori hívek egy része közötti „**történelmi félreértés**” oda vezetett, hogy a szocialistákkal kötött koalíció miatt már semmilyen racionális érveléssel nem kellett bizonyítani az SZDSZ „árulását”. Elég volt rámutatni a tényre, „összeálltak a komcsikkal”, és az árulókénti megbélyegzés egy jelentős réteg szemében lemoshatatlan bűnné, az SZDSZ-szel való azonosulás érzelmileg átléphetetlen gátjává vált.

Értelmiségiként, amatőr profikként a racionális belátáson túli világ politikai erővé váló jelentőségét képtelenek voltunk felfogni – bár ha értettük volna, valószínűleg akkor sem tudtunk volna mit kezdeni vele. **Míg a szocialistákkal kötött koalíció az SZDSZ érzelmi identitását roppantotta meg, addig egy jobboldali együttműködés az értékrendi identitását számolta volna fel.**

Mi lett volna, ha...

Az idő múltával – a bukácsolásokkal, a konfliktusokkal, a Bokros-csomag kellemetlenségeivel – az SZDSZ 1994-es szavazói közül egyre többek történelmi emlékezetében élt a hit, hogy a kezdetektől elleneztek a koalíciót, s tekintették minden bajok okának, árulásnak. A belépés kritikusai úgy vélik, hogy az MSZP-vel kötött koalíció elutasítása nyomán az SZDSZ vagy harmadik pólusként váltópárttá, vagy legalábbis egy jobbközép koalíció meghatározó erejévé válhatott volna. Szemükben csak ez az illúzió változtathatta bűnné és árulássá a koalíciókötést. **A hamis feltételezésre épült forгатókönyvek szerint** az SZDSZ által képviselt liberális értékrend megfelelő politizálás esetén önmagában is kormányalakító erővé válhatott volna. Ezzel szemben a rendszerváltás után készült értékpszichológiai vizsgálatok a magyar társadalom keleties, még a szomszédjainknál is archaikusabb, zártabb, antiliberalis értékrendjéről tanúskodnak.⁷

A „mi lett volna, ha...” kérdéséről csak akkor van értelme elmélkedni, ha nagyjából adottnak tekintjük egyrészt az SZDSZ, másrészt a magyar társadalom értékrendjét. Aki az SZDSZ értékrendjét egy mértéken túl változtatandónak tekinti, az voltaképpen a politikai cinizmust, az elfideszesedést, aki pedig a magyar társadalom értékrendjét véli korlátlanul átalakíthatónak, az az álmódosítást hiányolja az SZDSZ politikájából és stratégiájából. Ha tehát a megoldandó egyenletben ezeket nem változókként, hanem konstansokként kezeljük, akkor arra juthatunk, hogy bár ki lehetett volna maradni a koalícióból, de az sem hoz az SZDSZ számára hosszabb távon nagyon más eredményt. **Csak annak az útnak a kínjai lettek volna más természetűek.**

(Jobbra nyitás – a politikai cinizmus útja) A szocialistákkal kötött koalíció kritikusai szerint az egyik alternatíva az lett volna, ha az SZDSZ a jobboldali pártokkal törekszik kormányképes együttműködés kialakítására. A Fidesz jobboldali menetelése azonban a demokratikus ellenzék pártja számára sem kívánatos, sem járható út nem volt. Ha a ma „centrális erőterként” definiált egységesülő jobboldalba történő politikai befogadáshoz azokat a kritériumokat kellett volna teljesíteni, amelyeket a Fidesz magáévá tett, az a nyugatias, világias, liberális értékek feladását

igényelte volna. S ami Magyarországon a Jobbikhoz képest jobbközépnek tűnik, az nyugat-európai mércével mélyen benyúlik az antiliberális szélsőjobbra.

(Középen állás – vissza az egykori demokratikus ellenzék szerepébe) Az elvben jobbra és balra egyformán nyitott pozíció a gyakorlatban csak mindkét irányban egyformán zárt pozíciót jelenthetett: **míg az egyik irányban a múlt, addig a másikban a jelen torlaszolta volna el** az SZDSZ lehetséges kötődéseinek útját. Az egyenlő távolságtartás következetes doktrínája az örökös ellenzéki, kívülálló kispárt szerepébe kényszerít: ugyanis amennyiben „történeti alapon” a komcsikkal, „értékalapon” pedig a jobboldallal nem kompatibilis, együttműködés-képes az SZDSZ, az lényegében **civil szervezeti pozíciót** jelölt volna ki számára **a kormányzati szerepért versengő politikai pártok világában**.

A kívülálló, „élő lelkiismereti” kispárti lét életképessége más okok miatt is kétséges. Egy tiszta elvi politizálást folytató SZDSZ, ha ellenzékből esélyt lát arra, hogy a kormány esetleg valamit megvalósít elképzeléseiből – például egy egypárti szocialista kormány betérjeszti a Bokros-csomagot –, azt kívülről támogatva nem élt volna az ellenzéki szerep bevett demagógiájával, s elszenvetde volna a kormány népszerűségvesztésének következményeit. Más esetekben – például a média-, vagy rendőrségi törvény esetében – pedig ugyanúgy fenntartásokkal elfogadható kompromisszumokba kényszerül, mint az kormányon is bekövetkezett volna.

El lehet játszani a gondolattal, hogy az SZDSZ nyert volna-e több időt és nagyobb teret, ha nem lép be a koalícióba, de hogy ezen az úton liberális értékrendjét megőrizve nagy párt maradhatott volna, nem gondolható komolyan. A középre húzás kísérletei (Tölgyessy, Demszky) egyben indirekt jobbra nyitást is jelentettek, melyek a fentebb említett értékrendi inkompatibilitáson túl egyrészt a jobboldali elutasítás, másrészt az SZDSZ értelmiségi holdudvarának jobboldallal szembeni averziója miatt rendre kudarcot vallottak. Nem vitás, hogy a demokratikus chartás együttműködéssel és a koalíciókötéssel az SZDSZ a kétfrontos harchoz szükséges politikai pozícióit számolta fel, annak ellenére, hogy az ideológiai hárompólusosság, a mind a konzervatívoktól, mind a szocialistáktól való értékrendi distinkció fennmaradt.

H

¹ A Medián által végzett közvélemény-kutatás eredményei. Népszabadság, 1994. június 3.

² Politika és liberalizmus. Interjú Kis Jánossal. Beszélő, 1994. 32-33. szám

³ Kis János: Medgyessynek mennie kell. Magyar Hírlap, 2002. június 19.

⁴ Haraszi Miklós: A politikai minimum, Élet És Irodalom, 2003. február 7.

⁵ Haraszi Miklós: Kis János kilép, Élet És Irodalom, 2002. augusztus 30, 35. szám

⁶ Kőszeg Ferenc: Sakk! Matt? Élet és Irodalom, 2008. 33. szám.

⁷ Magyarország helye a világ értéktérképén, Tárki, 2009

(http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf.)

S

Z

D

S

Z

n

e

m

t

u

d

o

t

t

ö

n

á

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 7.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet ír a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1994

„Mi hosszú éveken át megfigyeltünk és lehallgattunk titeket. Ismerünk benneteket. Ne engedjétek át a titkosszolgálatokat a szociknak.”

(Egy magas rangú titkosszolgálati vezető egy SZDSZ-es vezetőnek, 1994 tavasza)

A kormányzati pozíciók leosztása nem csak a szocialisták és a liberálisok között, hanem a párton belül is elhúzódó viták tárgya lett, s a későbbiekben az SZDSZ kudarcai indoklásának állandó eleme volt, hogy „nem a megfelelő tárcákat szereztük meg”. Magától értetődő volt, hogy az SZDSZ listáját vezető Kuncze Gábornak a miniszterelnöki után a legkomolyabbnak tekintett, a rendvédelmi szerveket és az önkormányzatok kormányzati ügyeit is magába foglaló belügyi tárcát kell vezetnie. A koalíciós megállapodás eredményeként az SZDSZ jelölt minisztert a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium (KHVM), valamint a Művelődési és Köznevelési Minisztérium (MKM) élére Lotz Károly, illetve Fodor Gábor személyében, azzal a megfontolással, hogy az előbbi területen a gazdaságpolitikát is meghatározó fejlesztéseket lehet végrehajtani, az utóbbi fontosságát a felügyelt terület társadalmi jelentősége és az SZDSZ értelmiségi karaktere adja.

(Miért nem a Pénzügyminisztérium?) Az SZDSZ koalícióra lépésének egyik alapvető oka volt, hogy az ország vészesen romló pénzügyi és gazdasági helyzetében a racionális pénzügyi kormányzást képviselje. Jóllehet sok közgazdásznak – különösen a kormányzati ambíciókkal egyébként nem rendelkező Bauer Tamásnak – meggyőződése volt, hogy a válságból való kilábaláshoz szükséges költségvetési fegyelmet leginkább egy SZDSZ-es vezetésű tárca tudná biztosítani, személyi és strukturális érvek is szóltak a PM megszerzése ellen.

Az SZDSZ kétségbe vonta az Antall-, majd a Boross-kormány alkalmasságát a gazdasági válság kezelésére. Kupa Mihály 1990 végi pénzügyminiszteri kinevezéséig az MDF-kormány nem is volt valódi gazdasági programja. Az SZDSZ nézetei ugyan közel álltak az új pénzügyminiszter válságkezelő programjához, de a párt a következetlen és felhígult konkrét lépéseket többnyire bírálta. Amikor rövid két éves miniszterség után az MDF megbuktatta Kupát, s az 1994-es választásokra készülő kormány látványosan lazított a pénzügyi szigoron, az SZDSZ ismét erőteljesebben lépett fel a felelőtlen gazdaságpolitikával szemben. Csapdahelyzet: ha ellenzéki pártként megszorításokat követel, elveszti szavazói számottevő részét, ha viszont nem támogatja a racionális lépéseket, akkor feladja elveit és csökken a kormányzóképeség hite. Az SZDSZ – bár bizonytalankodásokkal – a szigorú gazdaságpolitika mellett állt, s ez szerepet játszott abban, hogy támogatottsága 1993 végéig az MDF-ével párhuzamosan csökkent.

Az MSZP pénzügyminiszter-jelöltje Békesi László volt, akit nem elsősorban 1990 előtti

pénzügyi szakpolitikusai múltja predesztinált e posztra, hanem a rendszerváltás utáni parlamenti teljesítménye. Gazdasági programjában a szocialista mainstream-mel szemben az SZDSZ-hez hasonló elképzeléseket képviselt. Személye, csakúgy, mint a külügyminiszteri poszton Kovács Lászlóé, gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlen volt.

Az SZDSZ-es tárgyalódelegáció mélyebb, strukturális okok miatt sem kívánta vitatni a pénzügyminiszter-jelölt személyét. Úgy látták, hogy ha a kisebb – ráadásul az abszolút többséghez nélkülözhető – koalíciós partner vezeti a pénzügyminisztériumot, az jelentősen csökkenti a nagyobb partner elkötelezettségét a szükséges, de a politikai népszerűséget erodáló lépések mellett, s könnyen „lázadásokhoz”, kiszavazásokhoz vezethet. Ilyenkor egy SZDSZ-es pénzügyminiszternek nem lehetett volna más választása, mint lemondani, s ezzel a pártját is automatikusan kirántani a koalícióból. Békesi az 1994 végi – akkor még csak – 50 milliárd forintos megtakarítást megcélzó korrekciós csomagjával úgy próbált átvergődni a szocialista frakción, mintha egy jégtömbbel kezében próbált volna átkelni a Szaharán: mire szavazásra került a sor, a véget nem érő belső alkuk következtében a csomag elolvadt. Békesi 1995 eleji lemondása ugyan koalíciós konfliktust okozott, de nem vonta maga után a koalíció felbomlását, s hagyott némi teret a partnerek egyezkedésének. Békesi és programja közül egyszerre csak az egyik lehetett Horn Gyula kormányában: vagy Békesi a programja nélkül, vagy a programja, de nélküle, később Bokros Lajossal.

Az SZDSZ részleges vagy teljes felelőssége a kormányzati tevékenységért

A pénzügyminiszteri pozícióval kapcsolatos dilemma egy mélyebb, az SZDSZ koalíciós részvételét végigkísérő ellentmondásra is rávilágít: miközben döntési kompetenciája az általa irányított szaktárcákon túl korlátozott volt, holdudvara a koalíció egészének tevékenységéért tekintette felelősnek. Ezt az ellentmondást csak súlyosbította a kisebb koalíciós partner helyzetéből fakadó ambivalencia: miként tudja nagyobb partnerétől megkülönböztetni és a nyilvánosság előtt megjeleníteni önmagát, s ezáltal egy „méltányos”, a döntési helyzetekben viselt pozíciójával többé-kevésbé arányos felelősségmegosztást biztosítani.

Az SZDSZ-re és holdudvarára jellemző kioktató attitűd nem csak a választópolgárban, hanem koalíciós partnerében is racionális érveléssel felvilágosítandó, nevelendő alanyt látott, s ha a nevelés, a liberális elvek és program koalíción belüli érvényesítése nem volt eléggé sikeres, rendre kitermelte a koalícióból való elvágyódás érzését. A „rémes szocikon” való szörnyűlködés a hétköznapi liberális társalgás rutinjává vált. Ebben a folytonos frusztrációs állapotban a koalíció elhagyását bizonytalanul felvetők hangja morálisan magasabb rendűvé nemesült a bennmaradás mellett érvelők amorálisként bemutatott pragmatizmusával szemben. Így azonban az SZDSZ a kudarcokból származó felelősség egészét magára rántotta, s a szélesebb közvéleményben a szocialista kutya csóválására igényt tartó liberális farkok, a liberális szimpatizánsokban pedig a megalkuvó párt képe rajzolódott ki.

(Miért nem a titkosszolgálatok felügyelete?)

Az állam erőszakszervezetei (hadsereg, rendőrség) és a titkosszolgálatok kormányzati felügyelete más és más minisztériumok, illetve kormányzati szervek alá tartozott. A demokratikus ellenzék tagjait egykoron a rendőrség és a titkosszolgálatok rendszeresen zaklatták, s így az SZDSZ-ben sokak számára magától értetődőnek tűnt, hogy e szervek felett a párt gyakorolja a kormányzati felügyeletet. E törekvésnek azonban több tényező is útját állta. Egyfelől a liberálisok pozitív programjukat akarták megvalósítani a gazdaság, az önkormányzatok, az infrastrukturális fejlesztések, a kultúra és az oktatás terén, s a kisebbik koalíciós pártként elnyerhető kormányzati bónuszok beváltását nem kívánták csak az egykori ellenzéki létnek alárendelni. Másfelől a szocialisták a választás eredményeként másokkal egyenrangúan demokratikus erőnek tekintették magukat, s nem akartak mindhárom területről (rendőrség, hadsereg, titkosszolgálatok) kivonulni. Ráadásul e szervezetekben a szigorú előmeneteli rendszer és struktúra nagymértékben konzerválta

támogatói bázisukat. Mivel az önkormányzatok és a rendőrség felügyeletét ellátó belügyminisztérium vezetője – s ez a koalíciós tárgyalásokon vita tárgyát sem képezhette – Kuncze Gábor lett, a kérdés valójában úgy merült fel: **önkormányzatok a rendőrséggel együtt vagy önmagukban a titkosszolgálatok.**

A Honvédelmi Minisztérium az SZDSZ számára nem jött szóba. A **hadsereg** az 56-os forradalomban és a rendszerváltás során is semlegesen viselkedett, ezért az egykori ellenzéki mozgalmak nem tekintették a demokráciát fenyegető veszélyforrásnak. A várható NATO és EU-csatlakozás pedig amúgy is új, politikailag semlegesebb kontextusba helyezte a nemzeti honvédség szerepét. Ráadásul az első ciklusban a hadsereg reformját illetően nem volt egységes SZDSZ-es álláspont, hanem két emblemikus 56-os személyiség (Király Béla és Mécs Imre) elképzelései vitáztak egymással. Az SZDSZ csak később kötelezte el magát – a magyar politikai erők közül sokáig egyetlenként – egyértelműen a kötelező sorkatonai szolgálat eltörlése, illetve az önkéntes és hivatásos hadsereg megeremtése mellett.

A **titkosszolgálatok** esetleges SZDSZ-es felügyelete már összetettebb kérdés. Az SZDSZ hívei elvárták, hogy a párt a koalíció tagjaként öntsön tiszta vizet a zavaros löttyel teli pohárba. Aggasztó volt ugyanis, hogy az első kormányzati ciklus demokratikus átmenetet szolgáló nagy törvényei közül – a médiatörvény mellett – éppen az egykori titkosszolgálati iratokhoz való hozzáférés nyilvánosságát biztosító szabályozás maradt el. Ez viszont alapvetően a parlamenti többségen, s nem a miniszteri pozíción múltott. Könnyen előállhatott volna az a helyzet, mely kisebb mértékben még a belügyminisztériumot is érintette, hogy – a hatályos törvények alapján – épp egy liberális miniszternek kellett volna őriznie a rendszerváltás előtti bűnös titkokat. De a tárca „elengedése” szempontjából – a szocialisták ragaszkodásán túl – a legfontosabb az a felismerés volt, hogy az SZDSZ vezetői a titkosszolgálatokat politikai célokra használni nem akarták, ugyanakkor belátták, hogy a civil kontroll ethosa szerint azt uralni nem tudták volna. A Kontroll Csoport egykori híres száma (Besúgók és provokátorok) által leírt helyzetet, miszerint „a magunk módján mi is figyeltünk, aki előttetek áll az a mi emberünk”, nem volt késztetésünk megfordítani, s bár a megfigyelték szerepéről örömmel lemondtak (volna), a megfigyelőké csöppet volt vonzó. Érzékelhető társadalmi igény hiányában az SZDSZ vezetői ezt a kérdéskört **inkább a múlt részének, mint a jelent mérgező ügyének tekintették.** S ha a lanyha közérdeklődés ellenére, mint egykori megfigyelték és üldözöttek ezt állították volna politizálásuk középpontjába, olybá tűnik, mintha sebeiket nyalogatva csak a revansvágy hajtaná őket. A megfontolás érthető, de a végeredmény az lett, hogy **a diktatúra titkos erőszakszervezete szinte intakt módon lépett át a demokratikus rendszerbe.**

Bár a megalakuló nemzetbiztonsági kabinet elnöke belügyminiszterként Kuncze Gábor lett, de a posztjal járó lehetőséggel nem kívánt igazán élni. Mozgásterét eleve korlátozta, hogy a titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter a miniszterelnök alárendeltje volt, így belügyminiszterként ebbéli tevékenységét hűvös távolságtartással a minimálisra csökkentette. Ebben szerepet játszott az is, hogy az Antall-Boross kormány idején erősen élt a gyanú: a kormány emberei „használják” a volt titkosszolgálati iratokat, szelektáltan szivároztatnak, esetleg adatokat manipulálnak, márpedig Kuncze el kívánta kerülni, hogy ilyen vádak egyáltalán fölmerülhessenek. Olyannyira, hogy még a néhai Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály minisztériumban található iratórész helyeit se kívánta megtekinteni, amit a nyilvánosság észre sem vett, ám azzal járt, hogy a megörökölt apparátus manipulálási szándékát nem lehetett kizárni.

A belügyminiszter olyan rendészeti apparátus élére került, amely az SZDSZ-étől idegen normákon nevelődve egyértelmű hierarchikus irányításhoz, parancsokhoz szokott. A miniszternek úgy kellett ellátnia feladatát, hogy a miniszterelnöknek erős hajlama volt, hogy az ő megkerülésével, közvetlenül tartsa a kapcsolatot a nagyobb részt az előző rendszerben főtisztává vált rendőri vezetéssel. Ugyanakkor az egykori demokratikus ellenzék ekkor már parlamenti képviselőiséget nem vállaló, de az SZDSZ-t továbbra is megjelenítő tagjai bírálták, amiért várat

magára a rendőrség emberjogi normákhoz igazodó átalakítása és a régi vezetők leváltása. E részben nyilvános kritikát a rendőri vezetés a miniszterrel szembeni bizalmatlanság látványos jeleként, várható menesztéseként fordította le a maga számára. Mindeközben a jogállami normák eleve korlátozták, hogy pusztán az előző rendszerben betöltött pozíciójuk miatt lehessen felmenteni állásukból embereket, akik ráadásul az előző négy évben már a demokratikus rendszerben szolgáltak.

Az SZDSZ azonban nem mondott le arról, hogy megkísérelje a demokratikus berendezkedés normái szerint rendezni az előző rendszer politikai rendőrségi irathagyatékának ügyét, ezen belül az ügynevezett ügynökkérdést. A kormányban az irathagyaték ügyében – legalább is az SZDSZ kezdeti reményei szerint – meghatározó szerephez jutott a belügyminiszter. Amikor a nem sokkal a választások előtt született ügynevezett átvilágítási törvényt az alkotmánybíróság 1994 decemberében részlegesen alkotmányosértőnek minősítette, és kötelezte az országgyűlést, hogy 1995 szeptemberéig szabályozza az információs önrendelkezés jogát, a törvényjavaslat előkészítése a belügyminiszter feladata lett.

A titkosszolgálatok felügyelete, a korábbi rendszer örökségének ügye

Az iratnyilvánosság mégoly fontos ügye elfedte a titkosszolgálatok továbbélő, a politikát rejtett módon formáló szerepének problémáját. A kérdés jelentőségét az SZDSZ sem ismerte föl. A titkosszolgálatok ügye egyszerre érintette az információs kárpótlást, az előző rendszer iratainak nyilvánosságát, a kommunista rendszer politikai szereplőihöz való viszonyt, azaz a husztrációt, a rendszerváltást követő politikusgárda zsarolhatóságának lehetőségét, a titkosszolgálatok folytonosságának kérdését és részben ezzel összefüggésben depolitizálásának, azaz illegitim politikai célokra való felhasználása megakadályozásának feladatát. Ha azt nézzük, hogy a mindenkori kormány felhasználta-e politikai céljaira, vagy éppen eltüntetett-e az előző rendszerben keletkezett titkosszolgálati iratokat, használta-e a titkosszolgálatokat párton belüli és azon kívüli politikai versenytársakkal és ellenfelekkel, illetve közigazgatási és gazdasági szereplőkkel szemben, akkor kétségtelen, a titkosszolgálatok működésének demokráciákban legitim határait az 1990 utáni kormányok szinte kivétel nélkül átlépték.

Érdemes három, egymással összefüggő, de mégis elválasztandó elem különbségét világossá tenni. Egy kérdés az előző rendszer politikai rendőrségi tevékenységét tükröző iratok nyilvánossága, ettől némileg elválasztandó, amire a témát egyesek szándékosan, mások tájékozatlanságból igyekeznek leszűkíteni, vagyis az egykori besúgók ügye, és megint más az egykori hivatásos személyi állomány sorsa.

A titkosszolgálatok ügyének a demokratikus rendszer normáinak megfelelő rendezése nem a felügyelő kormánytag személyén, hanem a politikai akaraton, az egymást követő kormányokon és a mögöttük álló parlamenti többségen múlott. És 1990 óta mindig kisebbségben voltak azok, akik abból indultak ki: élesen váljon el a korábbi politikai rendőrség tevékenysége, irathagyatéka az 1990 utáni rendszer titkosszolgálatainak, rendőrségének tevékenységétől és ennek archivumi lenyomatától. A korábbi politikai rendőrség dokumentumainak máig lezáratlan ügye jól érzékelteti a liberális párt politikai társalanságát.

Az MSZP, az 1990 és 1994 közötti kormány mögött álló jobboldali pártok, majd az azok választóinak átvételére törekvő Fidesz kormányon és ellenzékben egyaránt azon dolgozott, hogy az egykori politikai rendőrség iratöröksége minél inkább elzárva maradjon a nyilvánosság elől, s hogy a titkosszolgálatok határozhassák meg, mire van szükségük a dokumentumokból.

A rendszerváltás jogállami forradalom jellege miatt, miszerint a régi rendszert az új nem elsöpörte, hanem békésen felváltotta, a rendszerváltó pártok – kezdetben egységesen –

elfogadhatatlannak tartották a forradalmi jellegű, leszámolásos igazságtételt, s ennek részeként a pusztán az előző rendszerben betöltött pozíciók alapján történő felelősségre vonást. Az állampárt központi bizottsági titkárai, politikai bizottsági tagjai is ott ültek például a demokratikusan megválasztott országgyűlés MSZP-frakciójában, és az egykori elnyomó apparátus, így a volt politikai rendőrség tagjai és kiszolgálói ab ovo büntetésének sem volt jogi alapja.

A korábbi politikai rendőrség állománya, ide értve a szigorúan titkos státusú, civil fedőfoglalkozásúakat (szt-tiszteket) is, igyekezett eltűnni a nyilvánosság elől. Viszonylag sokan pályát váltottak, volt, aki valódi civil foglalkozást keresett, ha tehetett, mondjuk ügyvéddé vált, ismereteit, kapcsolatait használva őrző-védő vállalkozásba kezdett vagy korábbi foglalkozásától távoli területen találta meg a helyét. Mások tovább maradtak az apparátusban, olykor a „sima” rendőri állományban vagy a titkosszolgálatokban. Akik viszont nem a felosztatott III/III-as (belső elhárítás) Csoportfőnökségben, hanem a titkosszolgálatok más egységeinél szolgáltak, zavartalanul dolgozhattak tovább a cégnél. A továbbszolgálók egy részének kapcsolata egy ideig különlegesen szoros maradtak a szocialistákkal. Megint mások az új viszonyoknak megfelelően a mindenkori kormány iránt lojális technokratává váltak, s próbálták elhitetni, és voltak, akik hitték is, hogy munkájuk korábban is „pusztán” technokrata tevékenység volt.

Az állomány korábbi tagjainak leleplezése és kiszorítása komoly formában nem merült fel. A szolgálatok 1990 után átszervezve ugyan, de jelentős részben folyamatosan működtek. A folyamatosságot és a folytonosságot jellemzi, hogy a nemzetbiztonsági apparátus vezetőinek 60-65%-a még a kétezres évek közepén is a pártállami időszak munkatársaiból került ki. Az MDF, az MSZP és később a Fidesz is azt kívánta elhitetni, hogy mindez nélkülözhetetlen a titkosszolgálatok és a rendőrség működőképességéhez, így államérv, hogy a rendszerváltás cezúrája a megvalósítottnál ne érvényesüljön erőteljesebben.

A rendszerváltó pártok egységes és erőteljes akaratára lett volna szükség ahhoz, hogy biztosítani lehessen az információs kárpótlást, a múlt feltárását, az egykori politikai rendőrség iratainak, hálózatának nyilvánosságát, s azt, hogy a titkosszolgálatok maradjanak távol a politikától, a pártoktól.

A pártok érintettsége

A titkosszolgálatok az új ellenzéki pártok – MDF, SZDSZ, Fidesz – megalakulását csak akadályozni tudták, meggátolni igyekezetük ellenére sem voltak képesek. Az ún. történelmi pártok újraélesztése viszont kifejezetten aktív közreműködésükkel történt.

Az első demokratikus választások után a leköszönő miniszterelnök, Németh Miklós számára összeállítottak egy listát az 1990-ben megválasztott parlament politikai rendőrségi ügynöki múlttal rendelkező képviselőiről. Az információk saját pártjaikra vonatkozóan mind a kormányoldali, mind az ellenzéki pártok néhány vezető politikusa számára megismerhetővé váltak. Bár a lista korántsem volt megbízható, terjedelme, valamint az érintettség szintje miatt a kormánypártokra sokkolóan hatott. A rendszerváltó pártokban ugyanis – az SZDSZ és a Fidesz kivételével – magas szinten is voltak beszervezett, s életük valamely szakaszában ügynöki tevékenységet ellátó személyek. Az ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy az MSZP parlamenti képviselőinek egy része a titkosszolgálati jelentések megrendelője, fogyasztója, vagy a rendszer alsóbb szintű apparátusának represszív funkciókat is ellátó tagja volt.

Az SZDSZ képviselői közül a listán szereplő néhány személy kevéssé volt ismert, s nem volt szerepük a demokratikus ellenzékben. Miután diszkréten szembesítették őket a ténnyel, rövid időn belül csendben visszavonultak, majd kikerültek a frakcióból. A párt felső vezetésében nem voltak állambiztonsági ügynökök vagy besúgók. Ez abból adódott, hogy miközben másfél évtizedes működése során a demokratikus ellenzék mindvégig célpontja volt a politikai rendőrség tevékenységének és hemzsegték körülötte a besúgók, addig a szamizdat konspirációs kényszeréből

adódóan kitűnt, hogy a legszűkebb ellenzéki garnitúrába nem sikerült beépülni. A demokratikus ellenzék „kemény magjáról” a poloskával felszerelt lakások, a telefonlehallgatások és a nyolcvanas évek bővülő ellenzéki nyilvánosságának külső körébe beépített informátorok szolgáltatták az információkat a rendőrség számára. A rendszerkritikus gondolkodás terjedésének eszközeit (szamizdat, SZER) és az ezek technikai háttérét kiszolgáló konspiratív tevékenységeket el kellett választani a lényegében nyílt szerveződések színtereitől (tiltakozó akciók, repülő egyetemek, társasági összejövetelek, baráti érintkezések). A bővülő ellenzéki nyilvánosság körében elkerülhetetlen volt az informátorok, ügynökök nyüzsgése, akiknek egy kisebb részét a demokratikus ellenzék maga is beazonosította, ám többségük ismeretlen maradt.¹

A kormányoldal (MDF, FKGP, KDNP) képviselői közül nagyságrendileg több nevet tartalmazott a dokumentum, s a személyes tapasztalatok még azt is megerősítették, hogy a lista bizony hiányos. A demokratikus ellenzék SZDSZ soraiban ülő szereplője furcsa helyzetbe csöppent: ha jobbra nézett, az MSZP frakciója felé, azt az egyébként kedélyes egykori kerületi apparatcsikot láthatta, aki szamizdatbutikként is működő lakásának „nem rendeltetésszerű használatáról” szóló határozatot szignálta; ha szembe, az MDF-frakcióra tekintett, ott meg azt a később más pártban magas titkosszolgálati felügyeleti posztot betöltött képviselőt, aki 1989 előtt szorgalmasan érdeklődött nála olyan erdélyi kontaktcímek iránt, ahová szamizdatot vihetne, s aki a nyolcvanas évek végén egészen egy amerikai magyar emigráns szervezet konferenciájáig követte – nem a rendezők megbízásából. Szakértői vélemények szerint az első szabadon választott parlament nemzetbiztonsági bizottsága is erősen fertőzött volt ügynökökkel, olyannyira, hogy még az egyik alelnök is közülük került ki. Jellemző, hogy karrierje akkor sem tört meg, amikor még az MDF kormány idején más okból lemondott képviselői mandátumáról: a múltját jól ismerő belügyminiszter (az Antall József halála utáni miniszterelnök) kabinetfőnöke, az első Fidesz-kormány idején a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok Főosztályának helyettes vezetője, majd a sajtófőosztály vezetője, végül szóvivő lett.

A „tudjuk, hogy tudják, hogy tudjuk” helyzet nem csak a korábbi politikai rendőrség ügyeinek feltárását befolyásolta, de érzelmileg is színezte a többi politikai párt SZDSZ-hez való viszonyulását. A szocialisták egy része egy ideig talán zavarban is volt. Az egykori demokratikus ellenzék parlamenti jelenlétével hazugságaik és megalkuvásaik indokai omlottak össze, nevezetesen, hogy mindegyik azért volt szükség, mert nem lehetett másképp. Ugyanakkor a párt emberei közül nem kevesen keményen dolgoztak azon, hogy a politikai rendőrség apparátusát átmentsék a diktatúra oldaláról a jogállam térfelére. A kommunistából áttért jobboldali neofiták nem kezelhették az ügyet a szocialisták joviális pragmatizmusával, hiszen új pártjaik ideológiai gerincét egy idő után éppen a harcok antikommunizmus, az „igazságtétel” adta. Ők egyenesen gyűlölték azokat, akik élő bizonyosságai voltak annak, hogy a kommunista rendszerben is lehetett másképp. Indulatuk múltbeli alkalmazkodásukat feledtetni akaró igyekezetükből, frusztrációjuk zsarolhatóságukból fakadt. Az ügynököktől nyilvánosságának elszabotálása örök szorongásra és szolgaságra kárhoztatta őket.

A Fidesz kezdeti garnitúrája, életkori sajátosságainál fogva csak korlátozottabban lehetett beszervezési kísérleteknek kitéve, egyfelől a kötelező sorkatonai szolgálat, másrészt az egyetemi évek alatt, a rendelkezésre álló adatok szerint sikertelenül. Ügynökkérdésben bekövetkező látványos paradigmaváltásuk jobboldali politikai irányváltásukkal áll szoros összefüggésben: egyrészt az erősen fertőzött jobboldali pártokat kívánták maguk alá gyűrni, s így a „nemzeti” oldalon belüli vezetést a maguk számára biztosítani; másrészt az **egyházakra** nem csak ideológiailag, hanem szervezetileg is támaszkodni kívántak. Mivel az egyházak képtelenek voltak e kérdéssel akár intézményesen, akár személyes bünvallással szembenézni, a múltfeltárásban nem érdekelt Fidesz védelme alá helyezték magukat. Így a nem szelektív politikai múltfeltárás kikerült a Fidesz politikai agendájából. A múltat az ellenfél stigmatizálására vagy az érintett hívek sakkban tartására használták.

Az 1990 utáni két évtized azt mutatja, hogy az SZDSZ-t nem számítva a magyar parlamenti

politikai pártok számára az iratokhoz való hozzáférés, egyáltalán, a múlt ügyeinek demokratikus normák szerinti lezárása nem hogy sürgős nem volt, de kívánatos sem, legfeljebb annyi érdeklődést váltott ki belőlük, amennyire pillanatnyi politikai kampányokhoz használni tudták. Minden tartós megosztottság és szembenállás ellenére abban „nemzeti egység” alakult ki a jobb- és baloldal között, hogy a múlt bűnös dokumentumaihoz való hozzáférést elszabotálják.

Az új politikusok, köztük a korábban a politikai rendőrség által vegzáltak is, kezdetben kevés ismerettel rendelkeztek az állambiztonsági szervezetről. Számukra a megfigyelők, az üldözők bevett szóhasználatával egyszerűen belügyesek voltak. A rendszerváltás után egy ideig még a témába magukat jobban beledolgozók, például az országgyűlés nemzetbizottsági bizottságának tagjai sem igazodtak el az állambiztonsági tisztek bennfentes információi vagy dezinformációi között. Még a demokratikus ellenzék egykori célszemélyei sem tudták, hogy az 1989 előtti Belügyminisztérium állambiztonsági ügyekkel foglalkozó III. Főcsoportfőnökségén belül milyen erős mozgás jellemezte az állományt. Nem tudták, hogy az információk tartalma szerint került valamilyen ügy az egyik vagy másik részleghez, az ügynököket pedig hírforrás szerint mozgatták a különféle egységek között. Így a korábbi állambiztonsági szolgálat szándékának megfelelően hosszabb ideig mindenki elhitte, hogy a rendszerváltás részeként megszüntetett, a hazai politikai ellenzékkel foglalkozó III/III-as Csoportfőnökség végzett csak politikai rendőrségi tevékenységet. A III. Főcsoportfőnökség III/I-es külföldi hírszerzéssel és a III/II-es kémelhárítással foglalkozó csoportfőnökségeinek tevékenységét Boross Péter (MDF), Gálszécsy András (MDF), Nikolits István (MSZP), Tóth András (MSZP), Horn Gyula (MSZP), Demeter Ervin (Fidesz), Kövér László (Fidesz) és Pintér Sándor (Fidesz), különböző pozíciókban, nem feltétlen formális együttműködésben, de egy irányba húzva igyekezett átmenteni. A különböző csoportfőnökségek közötti felelősséglokalizálás megtévesztő manővere egészen 2002-ig, Medgyessy Péter (III/II, kémelhárítás) lelepleződéséig működött és alkalmas volt a személyükben érintettek szelektálására.

A korábbi politikai rendőrség iratainak védelme

Az MSZP és a mindenkori jobboldali pártok (MDF, majd a Fidesz) közötti informális szövetség a nemzetbiztonsági feladatok ellátásával indokolta az információk visszatartását. Egyetértettek abban, hogy az SZDSZ-t az iratok közelébe se engedjék, és hogy szabotálják az ügy demokratikus normák szerinti rendezését kikényszeríteni szándékozó javaslatokat. A titkosszolgálati iratok nyilvánosságával foglalkozó különböző intézmények és ad hoc testületek összeállításánál hivatkozott „szakmai” szempont olyan volt, mintha a koncepciók perek iratainak őrzését, szelektálását és hozzáférhetőségének megítélését csak egykori bírák és ügyészek végezhetnék, mondván: ők rendelkeznek a megfelelő szakértelemmel.

Az egykori politikai rendőrség iratai hozzáférhetőségének akadályozásában és a titkosszolgálatok folytonosságának szükségességére hivatkozó törekvésekben valójában **három indíték** játszott érdemi szerepet.

(Első indíték: az elhallgatás) Antall József és az MDF szűkebb vezetése számára az úgynevezett Németh Miklós-féle lista világossá tette a koalíció súlyos érintettségét. A jobboldali pártok esetében a szégyen magától értetődő volt, hiszen az előző rendszerbe nem beilleszkedő, valamilyen élethelyzetükben megsarolt, de a rendszerváltás után antikommunista politikai szerepben fellépőket fenyegette egykori kollaboránsi múltjuk lelepleződése. A parlamenti frakció szégyenének eltitkolási szándéka motiválta, hogy ameddig csak lehetett, a kormány meg sem kísérelte az ügy jogi szabályozását. Még inkább motiválta az elhallgatást ideológiai támaszuk, az évtizedes zaklatásnak és üldözésnek kitett történelmi egyházak magas rangú vezetőinek teljes hitelvesztéssel fenyegető érintettsége. Végül az elhallgatásban voltak érdekelték a nemzeti-keresztény gondolathoz megtért – olykor komoly kormányzati pozíciókba kerülő – egykori kommunisták is.

Az elhallgatást motiválta továbbá az egykori támogatójuk és tűrjük kategóriába tartozó értelmiségiek, művészek és újságírók érintettsége. A puha diktatúra viszonyai között valaki egyszerre lehetett a rendszer moderált kritikusja és a titkosszolgálatok besúgója. A skála mind a beszerzés időpontját, körülményeit, tartamát és a jelentések műfaját illetően rendkívül széles volt. A hazafias (azaz önkéntes) alapon történő beszerzéssel szemben a kényszer és zsarolás különböző formái domináltak. A rendszerváltást követően sokaknál nem is egyszerűen csak a szegény, illetve a megbocsátás jelentett problémát, hanem annak a morális piedesztálnak az elporladása is, mely a korábbi vagy az új viszonyok között kritikai magatartásuk talapzatát jelentette. Minden esetre az ügy maszatolása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy még a megzsarolt és környezetüket el nem áruló besúgók döntő része sem „leplezte le” magát, hanem a „megúszásban” reménykedett, s így válhatott később a sokszor esetleges lelepleződés áldozatává.

(Második indíték: a zsarolás) Az egykori ügynökök számára az iratfelszabadítás elmaradása, az akták „spájzolója” a zsarolt állapot véglegesítését, a függésben tartás állandósítását jelentette.

A szocialisták nem vártak külön szolgáltatást értelmiségi holdudvaruk érintettjeinek védelméért: elég volt, ha felvilágosult-szekularizált értékrendjüknek megfelelően vettek részt a közéletben. Nekik nem kellett ideológiai pálfordulást végrehajtaniuk, s a diktatúra lelki terhetől mentesítve ballasztok nélkül képviselhettek, akár a szocialistákkal szemben is a mérsékelt kritikai magatartást.

Ezzel szemben a jobboldalhoz húzó érintettek neofita buzgalommal kompenzáltak, s régi engedelmességüket engesztelhetlenségre váltották. Helyzetük részben analóg a kommunista rendszer bukása után megtért egykori tudszoc-tanárokéval, párttollnokokkal és egyéb ideológiai pártmunkásokkal, akik „az én kommunistám nem kommunista, az én besúgóm nem besúgó, hanem jó hazafi” védett státuszáért fizetnek szolgálattal. A formális szereptől olykor idegen, irracionálisnak tűnő mozgások önleleplezőek az avatott tekintet számára. Bár Antall József a kiscigányok „kérésére” az ügynökműltat cáfoló vagy igazoló borítékok átnyújtásával próbálta radikalizálódott koalíciós társait hitelteleníteni, ezt nem tette általános gyakorlattá. Egy dolog a leleplezéssel büntetés és más a zsarolhatóság, melynek lényege, hogy a zsarolt ember engedelmessége esetén a kompromittáló tény rejtve marad.

(Harmadik indíték: a politika manipulálása) A titkosszolgálatok politikát formáló manipulációiról nehezen ellenőrizhető feltételezések keringenek és egyértelmű helyzetek tanúskodnak. Amikor egyes emberek politikailag izgalmas helyzetben váratlanul felbukkantak, majd ugyanolyan váratlan eltűntek, már a demokratikus ellenzéki időkben, majd az SZDSZ megalakulásakor és később is az a mondás járta: „ügy mozog, mint egy ügynök”. A titkosszolgálatok szükség szerint aktivizálták és hibernálták droidjaikat.

A merészebb feltételezések az úgynevezett Duna-gate ügy mögött is hátsó szándékot sejtene. Eszerint a politikai rendőrség ezzel az akcióval el akarta hitetni az új politikai szereplőkkel, hogy az iratok túlnyomó részét megsemmisítették, illetve a III/III-as Csoportfőnökség „lebuktatásával” akarta a szolgálat többi részét – hírszerzőket, külföldi kémelhárítókat, katonai hírszerzést, elhárítást – átmenteni. Tény, hogy a Duna-gate ügyet 1990 elején vizsgáló országgyűlési bizottsággal, köztük a már a rendszerváltás jegyében bekerült újonnan megválasztott képviselőkkel is sikeresen elhitették, hogy a nagymértékű iratmegsemmisítés miatt rendkívül hiányosan maradt meg a politikai rendőrség irathagyatéka. Csak a Kuncze belügyministersége idején működő iratfeltáró bizottság állapította meg, hogy az iratállomány döntő része sértetlen maradt.

El a feltételezés, hogy a Németh Miklós-féle ügynöklista is titkosszolgálati manipuláció eszközéül szolgált: az érintettséggel kívántak ráijeszteni az új pártokra és a hivatásos állományról a profikat nem nagyon érdeklő egykori besúgókra irányítani a figyelmet.

A feltételezések vagy megalapozottak vagy sem, de az tény, hogy Kuncze Gábor miniszterségének kezdetén, négy évvel a rendszerváltás után az az ember volt a belügyminisztérium politikai rendőrségi információikat is őrző adatvédelmi részlegének vezetője, aki a rendszerváltás előtt hol az MSZMP KB apparátusában foglalkozott a sajtó ügyeivel, hol az akkori BM főtisztjeként tevékenykedett. Végül is a miniszter elmozdította posztjáról, de hasonlóan az Al Caponéval történt egykori leszámoláshoz (amikor is a gengsztert nem az igazán súlyos, de nem bizonyítható ügyei, hanem adócsalás vádjával fogták le és ítélték el), nem azért mentették fel, mert élt a gyanú, hogy érdekelt a kezében lévő információk manipulálásában, hanem egy ennél jóval kisebb jelentőségű munkaköri mulasztás miatt. Kuncze hivatalba lépésekor a BM központi épületében a titkosszolgálatok továbbra is saját iratórész helyet tartottak fenn, ahová még a BM-alkalmazottak se léphettek be.

A titkosszolgálatokért folyó harc idővel a jobb- és baloldal közti konfliktusok fontos terepévé vált. A szolgálatok vezetőinek egy része, csakis, mint a rendőri vezetés, hosszú időn át **kétféle jelentett:** az MSZP és előbb az MDF, majd a Fidesz „illetékesei” felé. Ez nem a mindenkor ellenzék által betöltött nemzetbiztonsági bizottsági elnöki posztjal járó parlamenti kontroll, hanem a politikai helyezkedésben eszközként használt manipulációs szándék következménye. A külső szemlélő számára nehezen megítélhető, mikor akarták a titkosszolgálatok önjáróan befolyásolni a politikát, és mikor használta a politika a szolgálatokat saját céljaira: **kész helyzeteket kívántak-e teremteni, vagy „csak” megrendelést teljesítettek.**

Az elmúlt két évtizedből több olyan ügy részletei maradtak tisztázatlanok, amelyekben a **titkosszolgálatok érdemi szerepe több mint valószínűsíthető.** A teljesség igénye nélkül, csak utalásszerűen említjük a legismertebbeket.

- Az 1998-as választásokat megelőző, ellenzéki fideszes és kiscgazda politikusok elleni robbantássorozatról nem lehet tudni, hogy a kormány egésze vagy csak a közbiztonságért felelős kisebbik koalíciós partner lejárására irányult. Az akciót a profi, szakszerű kivitelezés jellemezte (a robbantássorozatban senki sem sérült meg, s az anyagi károk is jelentéktelenek voltak), ugyanakkor sem akkor, sem azóta nem derült fény egyetlen elkövető vagy megrendelő kilétére sem. A Fidesz győzelmével végződött választások után nem sokkal a politikai indíttatású robbantások szinte varázsütésre abbamaradtak. (A több halálos áldozatot követelő Aranykéz utcai robbantás és persze sok más akció is a maffialeszámolások közé tartozik.)
- A Magyarországon lefoglalt bombagyárossal, Dietmar Clodo-val, a Fidesz-kormány 1998-2002 közötti (és jelenlegi) belügyminisztere többször is nehezen magyarázható személyes kapcsolatba került.
- Földi László volt hírszerző ezredes az 1996-ban kipattant Nyírfa ügy néven elhíresült homályos történetben vált ismertté. Az ügyről nem lehetett tudni, hogy MSZP-n belül, esetleg a párt ellen irányuló politikai leszámolás eszköze, vagy az önjáróvá váló titkosszolgálatok akciója volt. Földi pár évvel később, már a Fidesz-kormány alatt az állami megrendelések sokaságával a biztonsági piac meghatározó szereplőjeként, a Defend Security Kft. nevű cég élén tűnt fel, miközben a Fidesz vezetőinek állítólagos, később valótlannak bizonyult megfigyelése ügyében corpus delictiként vásárolt kazetta vevőjeként került újra rivaldafénybe.;
- Az első Fidesz-kormány idején egy különös Trabantos önrobbantásos merénylet történt. Az „áldozat” az ügynevezett megfigyelési ügy fideszes bizottsági elnöke által koronatanúként megnevezett titkosszolgálati munkatárs volt, aki a balul elsült provokáció után közvetlenül a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter kabinetfőnökét hívta fel mobilján..

- Mindmáig nem tudni, hogy honnan és hogyan kerültek nyilvánosságra Medgyessy Péter D-209-es státuszának iratai, hiszen a botrány kitörésekor még semmilyen átvilágítási, kutatási szabályzat nem tette lehetővé, hogy azokhoz az örökön kívül bárki is hozzáférjen.
- 2005-ben a titkosszolgálatok által készített telefonlehallgatási jegyzőkönyveket juttattak el külföldi honlapokhoz. Így derült ki, hogy a kormány több tagjának telefonbeszélgetéseit egy megfigyelttel tartott kapcsolatra hivatkozva rögzítették.
- A titkosszolgálati fedőcégek zavaros ügyei közül valószínűleg csak a jéghegy csúcsa az Egymásért, Egy-Másért Alapítvány esete. Az 2006-ban kipattant ügyben a Vám és Pénzügyőrség nagy összegű csalást állapított meg az alapítványnál, s nyilvánosságot kapott, hogy a cég szoros kapcsolatban állt a nemzetbiztonsági szolgálatokkal.
- Az UD Zrt. ügy, amelynek egyik eleme az MDF által nyilvánosságra hozott telefonbeszélgetés tartalma, a korábban titkosszolgálatoknál tevékenykedők alternatív titkosszolgálati tevékenysége, a másik eleme, hogy nem tudni, a titkosszolgálati eszközökkel készült hangfelvételt ki és miért juttatta el az MDF-hez.
- Mindmáig tisztázatlan a titkosszolgálati szál a 2008-2009-es romák elleni gyilkosságsorozatban.

A biztonsági apparátusokból kiszoruló emberek megjelenése a magánpiacon nem csupán azt jelenti, hogy az „elbocsátott légió” egyes tagjai gazdasági vállalkozásokban kamatoztatják szakértelmüket, hanem hogy komoly anyagi háttérrel már olyan vállalkozások is létrejöttek, melyet a közvélemény **alternatív titkosszolgálatnak** tekintett. E vállalkozásoknál nem csak az információáramlás nem legitim csatornáinak fenntartásáról, hanem alternatív megbízások önálló elvégzéséhez szükséges magán-hírszerzési kapacitások megteremtéséről volt szó.

A **2006-os választások utáni** kormányalakítással felbomlott a békétlen egymás mellett élés kölcsönös elrettentésen alapuló alkujja. De ez nem csak a Fidesz és az MSZP közötti, hanem az MSZP-n belüli konfliktust is jelentett. Frissen megerősített miniszterelnökként Gyurcsány Ferenc az MSZP egykori reformista utódparti establishmentjével szemben kívánta pártjában és annak környezetében stabilizálni helyzetét. Míg a 2004-es kormányfőváltásnál érintetlenül kellett hagynia a régi struktúrákat, addig 2006-ban néhány érzékeny ponton belenyúlt az MSZP és a Fidesz bejáratos alkurendszerébe. A **titkosszolgálatok** kormányzati felügyeletét kivette a régi gárda kezéből, és azt régi bizalmi emberére, később pedig operatív vezetését olyan személyre bízta, aki véget vetett a „kétfelé jelentés” és a kiszivárogtatás gyakorlatának. Utóbbi aztán, még a kormányváltás előtt kinevezett utódja feljelentette jogosulatlan adatgyűjtés miatt, s az ebből indult eljárás részben összefonódott azzal, hogy a 2010-ben alakult kormány idején két az előző években működő titkosszolgálati vezető ellen kémkedés vádjával indult eljárás. A **rendőrség** felügyeletének a civil kontroll szükségességére hivatkozva történő 2006-os áthelyezése az igazságügyi tárcához, szintén a korábbi kétirányú „bekötöttség” megszakításának – balul elsült – kísérlete volt. S ha ehhez hozzávesszük az MSZP-n belüli **pártfinanszírozási** csatornák átrendezésére irányuló törekvést, látható, hogy a felszínen a Fidesz és MSZP közötti, 2006-tól totálissá váló háború egyik – a nyilvánosság által kevésbé érzékelt – frontja az MSZP-n belül húzódott.

A **Fidesz 2010-es kormányra kerülése után** Pintér Sándor belügyminiszterként nem csupán a rendőrséget, hanem a titkosszolgálatokat is felügyeli, ami a rendszerváltás egy szimbolikus döntésének, a két testület elkülönítésének „visszacsinálását” jelenti. Emellett szintén az ő felügyelete alatt létrejött a különleges anyagi és technikai feltételekkel ellátott Terrorelhárító Központ, mely a kormányzati szereplők védelmét is ellátja. A tény, hogy az új onnipotens szervezet vezetőjének Orbán Viktor személyi testőrének nevezte ki, akit egy mozdulattal őrnagyból dandártábornokká léptetett elő, harmadik világbeli mintákat idéz, ahol az autokratikus politikai

vezetőnek titkosszolgálati jogosítványokkal fölrüházott saját elit kommandója van.

A politikai rendőrségi iratok nyilvánossága: az esély elszalasztott pillanatai

Amikor a szakértők nyilvánosságot követelnek, nem az iratok automatikus és még csak nem is szelektív közzétételéről beszélnek, hanem – kivételes eseteket leszámítva – a titkosság megszüntetéséről, az akták titkosszolgálati irattárakból állami levéltárba történő átadásáról és a kutathatóság szűk korlátozással biztosított jogáról. Ez jelentette volna az egykori politikai rendőrség történetének radikális lezárását.

A rendszerváltás előtti politikai rendőrségi iratokhoz való hozzáférés különböző kelet-európai történeteit leginkább a váltás jellege határozta meg. Ahol tárgyalásos átmenetre került sor (Lengyelország, Magyarország), egy ideig paradox módon éppen a békés rendszerváltás óvta meg a titkosszolgálatokat és hagyta kezelésükben a politikai rendőrségi iratokat. De a kemény diktatúrák durvább, forradalmi átmenetei sem hoztak egyforma történeteket. A skála egyik szélén találjuk a német modellt, ahol a civil mozgalmak bontották le az egykori kommunista Stasit, és a volt NDK demokratikus ellenzéke játszott döntő szerepet a példaszerű nyilvánosság megteremtésében. Másik véglet a román történet, ahol bár fegyveres összecsapások zajlottak a politikai rendőrség, a Securitate egységeivel, a velük szoros kapcsolatban álló magasrangú politikusok az átalakulás utáni viszonyok meghatározó szereplői maradtak, s hosszú ideig őrizték az előző rendszer titkait.

Ezzel együtt az elmúlt húszegynéhány év során szinte minden volt európai szocialista országban messze teljesebbé vált a korábbi politikai rendőrségi iratokhoz való állampolgári hozzáférés lehetősége, mint Magyarországon. Bár a megfigyeltek, ma már, éppen az SZDSZ újabb és újabb fellépésének köszönhetően akár több száz oldalnyi titkosszolgálati irathoz is hozzájuthatnak, azok leginkább az iratfajtáknak csak egy szűk szegmensét, a besúgói információkon alapuló jelentéseket tartalmazzák. Nem váltak hozzáférhetővé az operatív jelentések, a lehallgatási jegyzőkönyvek, a fotó- és filmfelvételek, a besúgók és tartótisztjeik, az szt-tisztek és a polgári hírszerzés teljes listái.

(Az első pillanat – a Duna-gate botrány) A demokratikus ellenzék utolsó konspiratív akciója a titkosszolgálatok ellenzéki pártokkal szemben még 1989-ben is zajló megfigyelésének Duna-gate botrány néven ismertté vált leleplezése volt. Egy állambiztonsági tiszt, a később meghurcolt Végvári József őrnagy tette lehetővé, hogy videóra vegyék az állambiztonsági szolgálat ellenzéki és nemzeti kerekasztal tárgyalásokkal párhuzamosan folyó, akkor már illegális tevékenységének dokumentumait. Végvári személyes sorsa – akiről máig nem lehet teljes bizonyossággal tudni, hogy hős volt-e, esetleg a titkosszolgálatok balesete vagy áldozata – szimbolizálja a magyar politikai elit döntő részének a volt politikai rendőrséghez való, rendszerváltás utáni viszonyát: a Duna-gate ügy miatt meghurcolták, s csak röviddel a 2010-es választások előtt kapott magas állami kitüntetést „a jogállami Magyarország megteremtéséhez való hozzájárulásáért, személyes kockázatvállalásának elismeréseként”.

Az 1990. január 4-én kirobbant botrány elvben jó alkalom lehetett volna a hivatalosan megszűnő politikai rendőrség irathagyatéka ügyének rendezésére. Utólag nehezen érthető, hogy miért nem foglalkoztak ezzel az akkori ellenzéki pártok vagy a civil szervezetek. Némi magyarázatul szolgál, hogy amikor 1990 februárjában, a még nem jogállami parlament bizottsága vizsgálta a Duna-gate ügyet, a bizottsággal elhitették, hogy az iratokat szinte teljesen megsemmisítették. A kijelentést a Katonai Ügyészségen a bizottság elé tárt üres dosszié-fedlapok támasztották alá. Bár a bizottságnak már ellenzéki képviselők is tagjai voltak, akiket a lemondott állampárti képviselők helyére demokratikusan választottak, az akkori viszonyok között semmilyen önálló kutatási lehetőség nem állt rendelkezésre, s így még azt sem tudták, hogy a III/III Főcsoportfőnökség egyik ügyosztálya vagy az egésze volt-e a politikai rendőrség a Kádár-korszakban. Az ismeretek szintjét jelzi, hogy a bizottság szóvivőjeként Tamás Gáspár Miklós közölte a Magyar Nemzet március 3-i

számában: „A BM III/III. majdnem teljes iratanyagát gyorsított ütemben megsemmisítették, és hasonló módon jártak el a budapesti és megyei főkapitányságokon is.” Valójában, mint utóbb kiderült, az úgynevezett élő ügyek iratait semmisítették meg, elsősorban a fővárosban.

Az ekkor előállított és még egy ideig magát tartó mítoszokkal ellentétben a politikai rendőrségi iratok számottevő része nem semmisült meg. Ugyanakkor szinte bizonyos, hogy az iratmegsemmisítés az 1990-es szabadon választott kormány megalakulásával sem állt le, hanem nagy valószínűséggel célzottan, nem nagy tömegben, de egészen 1995-ig folytatódott. A szelektivitás nem csak a megsemmisítésben, hanem a kompromittáló iratok zsarolási céllal történt spájzolásában is érvényesülhet.

(A második pillanat – az MDF-SZDSZ megállapodás) Az 1990-es választások után kötött MDF-SZDSZ megállapodás előkészítésekor a felek tudatlanul, megfelelő ismeretek hiányában nem vetették fel a politikai rendőrségi iratok sorsának rendezését, holott, ha rendelkezésre áll a szükséges információ, ez lehetett volna a megfelelő időpont.

(A harmadik pillanat – a Demszky-Hack javaslat) A demokratikus választások után összeülő parlament nemzetbiztonsági bizottsági elnöki posztját néhány hónapig, főpolgármesterré választásáig az egykori üldözött, Demszky Gábor töltötte be. Ekkor még élt a hit: a politikai rendőrségi iratok túlnyomó része megsemmisült, s arról sem tudtak szinte semmit a bizottságba került képviselők, hogy milyen nyilvántartások léteztek az egykori besúgókról, azok utólag manipulálhatók voltak-e. A helyzet ironiája, hogy a bizottság több tagja joggal kereshette volna magát valamelyik besúgói listán.

Az SZDSZ a Németh Miklós-féle lista ismeretében, szerény tárgyi tudás alapján ekkor még úgy látta, hogy nem a politikai rendőrségi iratok sorsának átfogó rendezése, hanem az új képviselők esetleges zsarolhatóságának megakadályozása a legsürgősebb feladat. A párt álláspontja az volt: ha a politikai rendőrség állományából, az MSZMP tisztségviselői közül vagy más politikailag fenntartásokkal kezelt foglakozásúak közül elindul valaki a választáson, a választó tudhassa, hogy ki ő, s ennek ismeretében dönthessen, hogy támogatja-e. A korábbi besúgók és az úgynevezett szigorúan titkos állományú tisztek azonban látszólag civilként működtek, életrajzukban polgári foglalkozásuk szerepel, így ha elindultak képviselőnek, valódi tevékenységük ismerete nélkül választották meg őket, ráadásul múltjukkal még zsarolhatók voltak.

Ennek szellemében született 1990 nyarán **Demszky Gábor és Hack Péter** törvényjavaslata „a Belügyminisztérium egykori III/III-as ügyosztályának állományába tartozó, illetve nyilvántartásában szereplő »szigorúan titkos« állományú tisztek és hálózati személyek adatainak kezeléséről”. Ez előírta volna, hogy a legfontosabb választott tisztségeket betöltő személyek esetleges III/III-as ügynöki, illetve SZT-tiszti múltja esetén mi a követendő eljárás. Az elgondolás lényege szerint az említett körnek számolnia kell azzal, hogy ha a hivatalos vizsgálat során az érintettség bizonyossá válik, és az illető nem lép vissza posztjáról, az adatokat nyilvánosságra hozzák. A lelepleződés jogkövetkezménnyel nem járt volna. Az SZDSZ azt vallotta: a történészek feladata a múlt feltárása, s nem kell az országgyűlésnek volt ügynökökkel foglalkozni, mert a beszerzés és a tevékenység egyediségének mérlegelése intézményesen aligha megoldható. De ha valaki az érintettek közül a tervezetben megjelölt posztokra pályázik, számoljon a következményekkel. Bár a javaslatot a parlamenti többség még csak napirendre sem tűzte, ahogy később, néhány ember ügynökmúltjának nyilvánosságra kerülése nyomán Kőszeg Ferenc értékelte: a koncepció arra a tévesnek bizonyuló feltételezésre épült, hogy az ügynökmúlt nyilvánossá válása után a közvélemény ítélete eleve kirekeszti a fontosabb posztokról az érintetteket.

A kormányon lévő jobboldalnak a törvényjavaslattal szemben két érdemi ellenvetése volt. Egyfelől sérelmezték, hogy a javaslat nem nyújt megoldást az egykori elnyomó rendszer nem titkos szereplőinek (ávósok, pufajkások, egyáltalán a hivatásos politikai rendőri állomány stb.)

„kezelésére”. Erre az ellenvetésre Hack Péter, a törvényjavaslat egyik előterjesztője úgy reagált, hogy az úgynevezett pufajkások (az 1956-57-es kommunista karhatalom tagjai) kérdése azért nem azonos a téglák (beépített informátorok) kérdésével, mert a pufajkásokról lehetett tudni, hogy azok voltak, hiszen azért hívjuk őket pufajkásoknak, mert pufajkát hordtak, a téglák viszont nem hordtak magukkal téglát. Vagyis a két kategória megkülönböztetésének éppen az az értelme, hogy az egyikről nem lehet tudni, hogy ki volt, a másikról meg – elvben, miután főhivatású munkahelyük volt – igen. A másik, „szakmai” jellegű ellenérv az volt, hogy a titkosszolgálatokra minden rendszernek szüksége van, nem szabad a kérdést bolygatni. Konkrétabban: miután nagy volt az átjárás a politikai rendőrségi csoportfőnökség, a kémelhárítás és mondjuk a kémszolgálat vagy a politikai rendőri feladatokat is végző katonai titkosszolgálat között, az ügynökök leleplezése nem áll az állam érdekében. Ahogy Boross Péter, aki 1990-ben a titkosszolgálatokat felügyelte, majd az év végén belügyminiszter, Antall József halála után pedig miniszterelnök lett, fogalmazott: „nem titkosszolgálat az, amelyik titkait kiszolgáltatja külföldi társszervezeteknek”.

Az, hogy a ténylegesen megoldandó problémához képest szerény törvényjavaslatot a parlamenti többség tárgyalni sem volt hajlandó, nem sok jót ígért. A tervezet maradandóbb következményeként az egykori politikai rendőrség irathagyatékának témáját ettől kezdve ügynöktörvénynek nevezte a szélesebb közvélemény, erősítve azt a részben szándékoltnak kialakított hitet, miszerint néhányan valami önös érdekből ügynökliságokat szeretnének közzétenni.

(A negyedik pillanat – az átvilágítási törvény) Az MDF-kormány 1991-es törvényjavaslata kiterjesztette volna az átvilágítandók körét. Ekkor már a kormány illetékesei tudták, hogy valószínűleg a korábbi legendák az iratmegsemmisítés arányairól, s képtelenek voltak arról is, hogy az átvilágítandó hivatásos és ügynöki állomány nyilvántartása is teljesebb annál, mint ahogy azt 1990-ben igyekeztek elhitetni. Mindez azonban nem az ügy rendezésére sarkallta a kormányt, hanem éppen ellenkezőleg, érdemi tárgyalás nélkül visszavonta a tervezetet. Végül Kónya Imre MDF-es belügyminiszter csak 1994-ben, nem sokkal a választások előtt nyújtotta be „Az egyes fontos tisztségek ellenőrzéséről” szóló átvilágítási törvénytervezetet. A Demszky-Hack javaslatához képest, nyilvánvaló politikai megfontolásból jelentősen bővítették azon közszereplők körét, akiknél kötelezően előírták az esetleges III/III-as érintettség miatti átvilágítást. A törvény a parlamenti képviselőket már csak a következő választástól érintette volna, ugyanakkor, nem függetlenül az MDF-nek a sajtóval kialakult rossz viszonyától, a média vezető munkatársait is bevonta az érintett körbe. Az ügynöki múltat viszont olyan feltételek együttes megléte esetén (a belső elhárításra vonatkozóan aláírt beszerzői nyilatkozat, írásos jelentés, kifizetési dokumentum) ismerte el bizonyítottnak, amivel minimálisra szorították a jogilag is ügynöknek minősülőket. Ugyanakkor a törvényjavaslatról hosszú évekre elnyúló vita a vizsgálat alá vonandó közszereplői kör bővítéséről vagy szűkítéséről, bizonyos érintetteknek folyamatos fenyegetettséget és zsarolási lehetőséget jelentett, másoknak pedig reményt adott, hogy megúszhatják, hogy elfelejteni szándékozott múltjuk titok marad.

(Az ötödik pillanat – az alkotmánybírói döntés) Az alkotmánybírók Kónya-féle törvényről született határozata kötelezettségeket állapított meg az országgyűlés részére. A Horn-kormány jogszabály-előkészítéssel megbízott belügyminisztere, Kuncze Gábor Varga László vezetésével egy **civil szakértőkből álló Iratfeltáró Bizottság**ot hozott létre, felderítendő az egykori politikai rendőrség irathagyatékát, annak 1990 utáni sorsát és, hogy tegyen javaslatot az új szabályozásra. A bizottság viszonylag pontos képet kapott az iratok sorsáról, felmérhette a megsemmisített és megőrzött akták arányát, feltárt addig „elfelejtett” nyilvántartásokat, köztük a később sokat emlegetett 19 mágnesszalagot, amelyek az 1973-tól 1989-ig felvett ügynöki, célszemélyi és más állambiztonsági adatokat rögzítették. A bizottság tagjai tanulmányozhatták az egykori politikai rendőrségi iratok állományát és kezelésük rendjét, de magukba az iratokba nem kaptak betekintést. Munkájukat csak a BM-ben végezhették, a titkosszolgálatokkal már kapcsolatba sem kerültek. Mielőtt bármi további történhetett volna, a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter, az MSZP-ben erős titkosszolgálati lobby közreműködésével elérte a bizottság ellehetetlenítését, majd

felszámolását. Ehhez a miniszterelnök adta meg a politikai felhatalmazást. A belügyminiszter számára készített javaslatuk lényegében az akkor már ismert németországi minta átvételét ajánlotta, egyebek közt így azt, hogy az érintett iratok kerüljenek ki a titkosszolgálatok felügyelete alól és civil levéltárban biztosítsák nyilvánosságukat.

Amíg Kuncze minisztersége alatt, az Iratfeltáró Bizottság munkáján túl is történtek érdemi lépések az előző rendszer örökségének felszámolására. Az adatvédelmi törvény lehetővé tette, hogy a korábbi megfigyelték megkaphassák a rájuk vonatkozó iratokat, így a BM kabinetirodája megkezdte az áldozatok információs kárpótlását. Ekkor szolgáltatta vissza – Gyekiczki András kabinetfőnök javaslatára – a BM, a magyar történelemben példa nélkül álló módon azokat a személyes tárgyakat jogos tulajdonosaiknak, az áldozatoknak, akiktől azokat az ÁVH házkutatásain kobozta el az 50-es évek koncepciók pereihöz, s több más olyan intézkedést is hozott, amelyeket már 1990 és 1994 között is meg kellett volna hozni, s amelyeket aztán az utódok nem is folytattak. Így kapta vissza például Szász Béla, a Minden kényszer nélkül című legendás könyv szerzője Londonban, a háború előtti és utáni személyes iratait, amelyeket 1949-ben, letartóztatásakor foglalt le az ÁVH. Tény, az SZDSZ erejéből arra tellett, hogy gesztusokat tegyen az egykori áldozatoknak, de sem a belügyminiszter, sem az SZDSZ nem élezte végsőig az ellentéteket a volt politikai rendőrség hagyatéka körüli küzdelemben, ami akkor is áll, ha – mint annyi más ügyben – a kellő erély csak a koalíció felmondása lehetett volna. Tény az is, hogy ekkor még csak sejthető is alig volt, hogy a múlt titkosszolgálati mérge az új demokráciában egyre áttételesebben, egyre több szövődémmel hat tovább.

A belügyminiszter által az országgyűlésnek benyújtott törvény-tervezet hosszú és éles koalíciós vita során nyerte el végső formáját. A miniszter, illetve az SZDSZ nem először került kényszerhelyzetbe: vagy nem lesz törvény és marad az elfogadhatatlan helyzet, vagy olyan tervezet kerül az országgyűlés elé, amely előrelépést jelent ugyan, de nehezen vállalható. A liberális párt végül is a második megoldást választotta, azzal, hogy képviselői az eredeti elképzelésre épülő módosító indítványokat nyújtottak be. Ezeket a szocialista partner és az ellenzék rendre leszavazta, s maradt a kis előrelépést hozó, de egészében szegénytelen törvény. Minden esetre azért létrejött az egykori állambiztonsági iratokat kezelő civil levéltár, a **Történeti Hivatal**, de úgy, hogy gyakorlatilag a titkosszolgálatok döntötték el milyen iratokat adnak át és mit nem. Azért mégis e törvény alapján indult meg az érdemi kutatás és tudatosodott szélesebb körben, hogy elsősorban nem „a ki volt ügynök, ki nem” a politikailag kényes téma, hanem az állambiztonsági apparátus egész korábbi működése.

(A hatodik pillanat – a Történeti Hivatal bekebelezése) A Fidesz 1998-ra átvette a politikai rendőrségi örökségről az MDF álláspontját: az ügyek bolygatása nemzeti érdekeket sértene. Sőt, vonzó volt számukra, hogy a titkok védelme a zsarolás rendszerszerű működtetésének alapját képezhesse. Az érintett személyek némelyikének testimony jellegű, nyílt elkötelezettsége a „nemzeti” politika mellett pedig már a „hazafias” beszervezések korszakát idézte. A Fideszt antikommunista retorikája nem fékezte abban, hogy az „átállt” egykori ügynököket – sokszor demonstratív módon is – használja. Bár a politikai rendőrségi iratok nyilvánossága ügyében az előző időszak sem vádolható látványos előrelépéssel, az 1998 és 2002 közötti időszak egyértelműen az addigi szerény fejlemények leépítése jegyében tel. Az Alkotmánybíróság 1999-ben egy újabb határozatával foglalt állást a Horn-kormány három évvel korábbi, említett törvényéről. Csak ekkor helyezte hatályon kívül azt a passzust, amely az áldozatok előtt is titkosította a rá jelentő ügynököket. Ugyanakkor továbbra is fenntartotta a nyilvánosságra hozatal radikális korlátozási tilalmát. 2000-ben az Országgyűlés, részben az alkotmánybírósági döntésre reagálva, ismét módosította az ügynöktörvényt. Az átvilágítandók közé visszatették az előző ciklusban kihagyott újságírókat, ezért meghosszabbították az átvilágítás határidejét. Mellékesen érdemes megjegyezni, hogy sem a korábbi, az MDF által kezdeményezett, sem az ekkor a Fidesz által felkarolt, civilekre is kiterjesztett husztráció nem hozta meg a várt eredményt, a jobboldalnak nem tetsző újságírók látványos bukását. Az új törvény, és a Fidesz valódi botrányaként, egy módosítással a Történeti Hivatalt az addigi civil

státuszból a működő titkosszolgálatok szaklevéltárává változtatta. Ezzel a szolgálatok visszakapták azokat az iratokat, amelyeket egyszer már „leszereltek”, vagyis szentesítették, hogy a kommunista rendszer politikai rendőrségének öröksége felett teljes mértékben a titkosszolgálatok rendelkeznek.

(A hetedik pillanat – a D-209-es botrány) A D-209-es ügynél az SZDSZ naivan azt gondolta, hogy a miniszterelnök leleplezése és az ebből származó hátrányok begyűjtése után az MSZP-nek sem áll érdekében az egykori politikai rendőrség tevékenységének leleplezése. A hiteltelenség árát kifizetve már „csomagban” rendezhetik az ügyet – vélték a liberálisok. Nem számoltak azzal, hogy a titkosszolgálatok érdeke és befolyása erősebb az MSZP-ben, mint a szocialista hard core pártstruktúráján kívüli miniszterelnöké, vagyis a lelepleződéséből nem következik semmi érdemi. A miniszterelnök ugyan első megrendülésében az ügynöklistán nyilvánosságra hozatalát ígérte, de gyorsan korrigálta magát, s utóbb már radikálisan új „ügynöktörvény” sürgősséggel történő beterjesztését emlegette. Bár az SZDSZ, érezve a vissza nem térő lehetőséget, kidolgoztatott egy a politikai rendőrségi iratok sorsát a demokratikus normák és a szakszerűség követelményei szerint rendező javaslatot, de ennek sorsa is hasonlóvá vált az 1995-ös Kuncze-féle törvényhez.

Önmagában is hiba volt, hogy az SZDSZ támogatta azt a kezdeményezést, amely parlamenti bizottságot állított fel annak felderítésére, hogy Medgyessyhez hasonlóan léteznek-e érintettek az 1990 utáni kormánytagok, képviselők között. Sőt, a bizottság elnökének az SZDSZ börtönviselt 56-os politikusát, Mécs Imrét delegálta. Ekkorra már átvilágították az 1994 utáni képviselőket és kormánytagokat, hogy álltak-e kapcsolatban a III/III. Csoportfőnökséggel, a politikai rendőrség belső ellenzékekkel foglalkozó részlegével, de a többi ügyosztály ügynökei kimaradtak a husztrációból. Az átvilágító bizottság létrehozásakor élt a feltételezés, ha bővítik a szempontokat, akkor a jobboldal néhány prominense is fennakad a hálón. De ellentmondott az addig képviselt normáknak, hogy az ilyesmi egy parlamenti bizottság feladata legyen, és a készülő törvénytől függetlenül, olyan látszat keletkezett, mintha pusztán politikailag motivált „ügynökvadászat” lenne. Néhány hiba és az érdemi tevékenység tudatos külső akadályozása miatt a bizottság hitelét veszítve kudarcot vallott.

Mire az országgyűlés 2002 decemberében elfogadta a D-209-es ügyre reagálni kívánó törvényt, az megint nem hasonlított az SZDSZ eredeti elképzeléséhez, de az MSZP ígéreteihez sem. A törvényt – az MSZP és az ellenzéki pártok támogatásával – megint a titkosszolgálati érdekek domináltak. Bár a törvény kimondta, hogy a szolgálatok csak indokolt esetben tarthatják vissza a rendszerváltás előtti politikai rendőrségi iratokat a Történeti Hivatal helyébe lépő Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárnak történő kötelező átadásától, a mai napig nem tudhatják a levéltári anyag kutatói, hogy minek a hányadrésze az, amit kézhez kapnak. A Medgyessy-ügy kirobbanásának hevéletében, az emlegetett törvény tárgyalásakor az SZDSZ ígéretet kapott, hogy az Állambiztonsági Levéltár élére az egykori demokratikus ellenzék és az SZDSZ bizalmát élvező személyt nevez ki a szocialista parlamenti elnök. A jelöltet, Gyekiczki Andrást, aki a Horn-kormány idején a belügyminiszter kabinetfőnökeként az Iratfeltáró Bizottság támogatásával sok borsot tört a titkosszolgálatok orra alá, sikeres pályázata ellenére, közvetlen a kinevezés előtt – alig leplezetten „külső” kérésre és a Fidesz támogatásával – ejtette az országgyűlés elnöke.

(A nyolcadik pillanat – a Kenedi-bizottság) 2007-ben, a koalíciós együttműködés javítása érdekében teendő intézkedések között az SZDSZ elérte, hogy a Gyurcsány-kormány elfogadja: át kell tekinteni a 2002-es törvény végrehajtásának tapasztalatait. A Kenedi János vezetésével életre hívott civil bizottság is számos akadályba ütközött, de minden addiginál részletesebb, több mint 400 oldalas jelentést készített a kommunista rendszer állambiztonsági hagyatékáról, az iratok kutathatóságáról, és a szükséges teendőkről.² Nem pusztán a megbízó kormányfő röviddel későbbi lemondásán múlt, hogy a javaslatokból vajmi kevés valósult meg. Az alig egy évig működő Bajnai-kormány fő feladata a gazdasági válság kezelése volt, de megteremtette a lehetőséget, hogy a Kenedi-bizottság munkájának folytatásaként az akkor már közel 15 éve ismert mágnesszalagok technikai lementése megtörténjék.³ Ugyanakkor az információk továbbra is a titkosszolgálatok

kizárólagos hatáskörében maradtak.

A 2010-ben kormányra került Fidesz nem foglalkozott a Kenedi-jelentésből adódó teendőkkal, néhány hónap elteltével formálisan is feloszlatta a bizottságot. A jogszabályban, az alaptörvény részét képező úgynevezett átmeneti rendelkezésekben beígért Nemzeti Emlékezet Bizottság nem a dokumentumok nyilvánosságával foglalkozik majd a nyilatkozatok szerint, hanem a hivatalos történelmet foglalja kánonba és egyúttal morálisan „ítélkezik” is. Így megalapozhatja az új husztrációs gyakorlatot, azaz kimondhatja az előző rendszer egyébként jól ismert vezetőinek személyes felelősségét. Egy ilyen testület, mint afféle **Nemzeti Amnézia Bizottság**, alkalmas arra, hogy el lehessen választani a „jó útra tért hazafit” a nemzetárulótól. Mint az ismert viccben, mikor összeírják az erdő kitelepítendő lakóit, s a nyuszi megkérdezi: Mondd medve, rajta vagyok a listán? Igen, válaszolja a medve. S nem lehetne onnan kihúzni engem? De, hangzik a válasz.

—M—

1 Hodosán Róza: Szamizdat történetek, Noran, 2004;

k Hodosán Róza: A konspiráció szabályai a puha diktatúrában, Alibi, Titok, 2005, 153-165. oldal

2 <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>

3 <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IlyZB7jdyrUJ:magnesszalagok.blog.hu/2010/01/26/aebkronika+M%C3%A1gnesszalagok&cd=2&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

b

e

n

a

z

S

Z

D

S

Z

t

i

s

z

t

á

b

a

n

v

o

l

t

a

z

z

a

l

,

h

o

g

y

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 8.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet ír a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet. A sorozat közlését szeptembertől folytatjuk.

1994-1996: Az SZDSZ a koalíciós konfliktusokban

„– Szervusz Sanyi, te hogy kerülsz ide?

– Miért, Gábor, már balettra sem járhatok?”

(Kuncze Gábor és Nagy Sándor beszélgetése 1996 nyarán a Győri Balett előadásán, miután az SZDSZ megvétózta Horn Gyula javaslatát Nagy Sándor gazdasági csúcsminiszteri kinevezésére.)

Önkorlátozó kétharmados hatalom

Az MSZP–SZDSZ koalíció a parlamenti helyek 72 százalékával rendelkezett. S bár ez a többség jogilag lehetővé tette volna, hogy a két párt az alkotmánytól kezdve a házszabályon át minden kérdésben az ellenzék kizárásával döntsön, ezzel a lehetőséggel – gyakorlatilag egyetlen alkalom kivételével – nem éltek. Az MSZP óvakodott attól, hogy „kommunista restaurációnak” minősíthetően, erőből politizáljon, az SZDSZ pedig a kisebbségi jogok elkötelezettjeként természetesnek vette a parlamenti arányokat felülíró ellenzéki reprezentáció biztosítását. Így, bár két eltérő politikai szocializációjú párt lépett koalícióra, a parlamenti erőfölényből eredő lehetőségek önkorlátozásában az MSZP-n belüli némi dohogást nem számítva egyetértésre jutottak. A parlamenti szokásjogot nemcsak fenntartották, hanem az ellenzéki frakcióknak a különböző tisztségekben és bizottságokban súlyukat meghaladó arányban juttattak pozíciókat. A bizottságokban például minimum egyharmados képviseletet biztosítottak számukra, ami lehetővé tette, hogy indítványaikat a kormánypárti képviselők támogatásának hiányában is a parlament plenáris ülésének nyilvánossága elé vihessék, és szavazásra bocsáthassák. A lényegében konszenzussal módosított házszabály a parlament ellenőrző szerepének új intézményeit – mint például az azonnali kérdés lehetőségét – hozta létre, s a kormánypárti többség az ellenzéki kezdeményezésű parlamenti vizsgálóbizottságok felállításához rendre hozzá is járult.

A parlamenti pártok között a **választási törvény módosításáról** folyó 1994 nyári egyeztetéseket belügyminiszterként Kuncze Gábor vezette. A törvény három lényeges pontban változott: egyrészt a polgármesterek közvetett választásával szemben közvetlen választásukat intézményesítette, másrészt megszüntette az országgyűlési képviselői és a polgármesteri tisztségek összeférhetetlenségét, harmadrészt pedig 4-ről 5 százalékra emelte a parlamenti bejutási küszöböt. Bár az előkészítő tárgyalások során a javaslatokat a parlamenti pártok többsége támogatta, a szavazás előtt – a Fidesz kezdeményezésére – az ellenzék visszakozott. Így a parlament csak a két kormánypárt szavazataival fogadta el a módosítást. Az ellenzék erőfölénnyel való visszaélésről, diktatórikus hatalomgyakorlásról beszélt, s a liberális értelmiség egy része is elfogadhatatlannak

látta a döntés ilyen módját. E morális megbélyegzést követően az MSZP–SZDSZ koalíció formalizálta is az önkormányozás gyakorlatát, és a kétharmados törvények megváltoztatását legalább egy ellenzéki párt támogatásához kötötte. A leglényegesebb kérdésekben, mint az alkotmány vagy a házszabály, akár normatív, akár eseti jelleggel minimum 80 százalékos támogatást szabott a változások feltételül. Mindezzel mellékesen érdemben segítette az ellenzéki összefogást, közvetve az ott hangadóná váló Fidesz jobboldalon kialakuló vezető szerepét. A Fidesz, bár a nyilvánosság előtt élen járt az erőfölénnyel visszaélés vádjában, informális keretek között nem nagyon titkolta, hogy politikai balgaságnak, öncsonkításnak tartja a kormánypártok önkormányozását. Az 1998-as választási győzelmük után aztán, amikor az MSZP és az SZDSZ ellenzékéből bírálta a Fidesz addigi parlamenti szokásokat és olykor írott szabályokat is lesöpörő eljárásait, csak mosolyogtak azokon, akik nem éltek a jog biztosította lehetőségekkel, mondván, a hatalmat használni kell, nem szégyellni.

Az önkormányzati választási és az összeférhetetlenségi törvény megváltoztatásának dilemmái és következményei

A liberális demokráciákban számos példa létezik mind a polgármesterek közvetlen, mind közvetett választására, valamint arra is, hogy polgármesterek lehetnek vagy nem lehetnek országgyűlési képviselők. A módosítással érintett ügyeknek tehát önmagukban nincs liberális vagy antiliberális dimenziójuk. Az SZDSZ belső vitáiban e törvények elfogadásának módja és nem tartalmi tette morális váddá, a párt antiliberális elhajlásának „bizonyítékává” a döntést. Nem arról folyt politikai vita, akár morális alapon is, hogy a koalíció önkormányozó magatartása nem eredményezi-e a szükséges reformlépések indokolatlan elhalasztását, az obstrukció lehetőségének megteremtését, a parlamenti kisebbség vétőjének biztosítását, hanem az önkormányzati választási törvény kétpárti elfogadásának kivételes ügye vált bélyeggé, a párton belüli moralizáló kritika ideológiai sarokkövévé. Pedig felvethető lett volna, hogy az 1990-es MDF–SZDSZ megállapodás helyesen jelölte ki a kétharmados törvényekkel szabályozott területeket, illetve ha már a máshol egyszerű parlamenti többséggel elfogadható körbe tartozó ügyekben ilyen nagy többségre van szükség, melyek azok az ügyek, ahol valóban indokolt az önkormányozás, és melyek azok, ahol bátran lehet élni a kétharmaddal, mert mondjuk egy kormány működését, az ország költségvetését meghatározó reformot érintene a döntés, és nem az alkotmányos, politikai berendezkedést. Az önkormányzatoknál maradvány, felvethető lett volna, hogy miért nem hajtotta végre a koalíció az önkormányzati rendszer négy évvel korábban, a létrehozáskor megígért felülvizsgálatát, a kétszintű, 23 fejedelmi szétaprózott fővárosi önkormányzat átalakítását, vagy az elavult megverendszer helyett miért nem hozta létre a régiókon és kistérségeken alapuló önkormányzati rendszert, amely előfeltétele lett volna az egyéb nagy elosztórendszerek (egészségügy, oktatás, munkaerő-piaci szabályozások) reformjának, vagy, hogy miért nem vezette be az országgyűlési ciklusokat felező önkormányzati választási rendszert, holott már 1990-ben is látható volt: a tavasszal alakuló új kormányok a fél évvel későbbi önkormányzati választásokig vagy választási gazdaságpolitikát folytatnak, vagy gyakorlatilag átengedik az önkormányzatokat ellenzéküknek.

A helyzetet bonyolította, hogy a kétharmados törvényeknél az MSZP vezetése azért is fogadta el az önkormányozást, mert világossá vált számukra, hogy az érintett ügyek többségében elképzeléseik közelebb álltak a jobboldali ellenzéki pártokéhoz, mint koalíciós partnerükéhez. Így a kétharmados jóváhagyást igénylő ügyek többségében végül is vagy az ellenzéki pártok obstrukciója, vagy a koalíció nézetkülönbségei miatt nem került sor reformokra, hanem konzerválódtak a rendszerváltás pillanatában kialakult viszonyok. Ahol meg a bal- és jobboldal megegyezett volna, azt olyan avított víziók alapján tehetők volna meg, hogy annál még a fennálló helyzet fennmaradása is kevesebb kárt okozhatott. Ez is hozzájárult az 1990-ben kialakult rendszer tanulás- és megújulásképtelenségéhez.

A polgármesterek közvetlen választása – miközben a közvélemény is inkább ezt támogatta, mint a közvetett választás személytelen rendszerét – az SZDSZ érdekét is szolgálta. Az 1990-es

önkormányzati választás tapasztalatai ugyanis jelezték, hogy az egyes településeken a relatív többséggel rendelkező SZDSZ folyamatos alkuknak és zsarolásnak volt kitéve, ha polgármester-jelöltjét a képviselő-testület által meg akarta választatni. Az 1994-es önkormányzati választáson viszont még azzal a lehetőséggel is számolni kellett, hogy a sikeres és népszerű SZDSZ-es polgármestereket a közvetett választás rendszerében a pártok helyi alkujá kitenné a vezetésből. Nehéz bizonyítani, de valószínű, hogy a négyszer újraválasztott Demszky Gábor, valamint a kerületi és vidéki liberális polgármesterek többsége már 1994-ben áldozatul esett volna a pártközi alkuknak.

A közvetlen polgármester-választásnál nagyobb vitát váltott ki az országgyűlési képviselői összeférhetetlenség lazítása, vagyis hogy a polgármesterek, megyei önkormányzati vezetők parlamenti képviselők is lehessenek. Az SZDSZ érdeke, hogy a kettős poszt megengedésével a népszerű polgármesterek nemcsak az önkormányzati, hanem az országgyűlési választásokon is húzzák magukkal pártjuk listás eredményeit, más pártokat is előnyösen érintett. De emelkedettebben úgy is lehetne fogalmazni: a helyi teljesítményeket így jobban lehetett hasznosítani az országos politikában, s nem mellékesen az új megoldással könnyebben nyílt meg az átjárás a helyiből az országos politikába. Az állampolgárok ugyanakkor eltérő stratégiát követtek az országgyűlési és az önkormányzati választásokon: az SZDSZ Demszky Gábor vezette fővárosi önkormányzati listája rendre kétszer akkora támogatást kapott, mint az országgyűlési választások budapesti listája. Bár idővel, különösen a nagy településeken a pártpreferenciák rendszerint felülírták az egyéni polgármesteri teljesítményeket, mégis, a lassú erodálódás ellenére csak a 2006-os önkormányzati választás számolta fel végérvényesen az SZDSZ 1990-ben megválasztott egykori polgármestereinek köszönhető relatív önkormányzati helyzeti előnyét. Nélkülük már 2002-től kétséges lett volna az SZDSZ parlamenti léte.

A összeférhetetlenség feloldása ugyanakkor azzal járt, hogy már 1994-től igen nagy számban kerültek a törvényhozásba önkormányzati tisztségviselők. Az országgyűlésben rendszerint a nemzet egészét, nem pusztán a lokális érdekeket szem előtt tartó döntéseket kell hozni. A magyar parlamentben viszont 1994 óta olyan erőssé vált az önkormányzatok képviselete, hogy a vitákat hallgatva az a benyomás keletkezett, mintha az ország pusztán települések halmaza lenne.

Koalíció: két politikai kultúra ütközése

Amikor az SZDSZ a koalíció mellett döntött, jobbra csak a racionális érveket mérlegelte, és nem számolt igazán a két párt eltérő politikai kultúrájával, az abból eredő emóciókkal. Míg az SZDSZ a koalíciós szerződésbe foglalt eljárási rendet és az ahhoz kötődő kormányzati pozíciók felosztását a ciklus egészére elfogadott adottságnak tartotta, addig a szocialisták inkább pillanatnyi kényszemek, az erőviszonyok függvényében felejtethetőnek tekintették. A szerződés tiszteletének értelmiségi-polgári kultúrája ütközött az erőn és ügyeskedésen alapuló bizáncias, szovjet típusú kultúrával.

A koalíciós partnerek kölcsönös bizalmatlansága, idegenkedése egymástól gyökereit tekintve abból eredt, hogy míg az MSZP politikáját alapjaiban mindig a *van* határozta meg, addig az SZDSZ-ét a *legyen* determinálta.

Az SZDSZ, miközben komolyan gondolta a koalíció melletti érveket, s hitte, hogy az MSZP – úgy általában – elkötelezett a demokrácia és a piacgazdaság mellett, lenézte az MSZP-t. A liberális politikusok úgy látták, hogy a szocialista párt szinte parttalanul pragmatikus, s megvetették, hogy a demokratikus normák igen tág kereteket jelölő általános normáinak elfogadásán belül generális elvként csak a nem igazán kidolgozott, átgondolt szociális elkötelezettséget és a még homályosabb haladáspártiságnak nevezett modernizációs eszmét vallják magukénak. A pártot megjelenítő Horn Gyula, és persze a sok hozzá hasonló háttérű helyi és parlamentben helyet kapó politikus nyelve, viselkedése, politizálási kultúrája ráadásul ismerős volt a Kádár-korszakból, csak akkor értelemszerűen ellenfélként és nem szövetségként.

Az SZDSZ önmagát cizellált elvek alapján működő, intellektuálisan kiérlelt mondanivalóval tömegeket maga mögé állítani képes programpártnak hitte, s ebből a pozícióból hajlott arra, hogy a helyes politizálás mikéntjéről leckéztesse koalíciós partnerét. Az alig leplezett felsőbbrendűségi tudatot nem zavarta, hogy a politika sikerét választási eredményekben mérik, s az 1994 és 1998 közötti koalíció idején a szocialistáknak abszolút többségük volt a parlamentben. Persze az MSZP is lenézte az SZDSZ-t, mert életidegen idealistának, „elvieskedőnek”, a néptől távol álló politikai kultúrájának látta. A miniszterelnök, más logika mentén, de hasonlóan Antall Józsefhez, és megint más okokból, de hasonlóan a „népben, nemzetben gondolkodó” jobboldali politikusokhoz, az SZDSZ ekkor már két választáson felmutatott sikeres szereplését történelmi rendellenességnek tartotta. Mindennek nem mond ellent, hogy a kormányzati munkában szerzett tapasztalatai alapján kimondottan elismerően értékelte Kuncze és Magyar miniszteri és általában politikai teljesítményét, ami akkor is igaz, ha mikor érdekei úgy kívánták - igyekezett ellehetetleníteni munkájukat. Horn Kunczéban nem láthatta a belvárosi entellektüelt, ezért nem is feszélyezte a vele való érintkezés. Nem úgy mint a nem kormánytag Petővel, akivel nem csak másféle nyelvet beszéltek, de az arcáról is leolvashatta, hogy **egy koalícióban lehetnek ugyan, de egy társaságban nem**. A szocialista és liberális vezérkar esetében szóba sem jöhetett a későbbi Fidesz-kormányok ritualizált, egyszerre politikai és társasági „futballbarátsága”.

törölt:

További feszültséget keltett a két párt belső viszonyainak különbözősége. Az MSZP meglehetősen heterogén párt volt, melyet jelentős gazdasági érdekcsoportok és politikai nézetkülönbségek szabdalnak. Ugyanakkor Horn Gyula – előnyök nyújtásával, pozíciók osztogatásával, a riválisok egymás elleni kijátszásával – uralta a pártját, fontos kérdésekben az ő akarata érvényesült. Szemben az MSZP-vel, az SZDSZ elveit tekintve kimondottan homogén volt, és vezetői nem engedték, hogy gazdasági vagy más érdekcsoportok befolyást szerezzenek a pártban. Fontos különbség, hogy az SZDSZ elnöke nem uralta a szervezetet. A liberálisok kultúrájához szervesen hozzátartoztak az állandó, lezárhatatlan belső viták. A holdudvar is ide sorolva pedig még szembeötlőbbek a hasonló elveket vallók közti permanens morális és ideológiai jellegű nézeteltérések, leckéztetések, az alapelvek úgymond megsértésének számonkérése. Az ebből következő természetlen viták inkább helyettesítették, mintsem segítették a politikai döntéseket.

Az ütközésekben és konfliktusokban mindkét párt úgy tett, mintha nem értené a másikat. Az MSZP, illetve Horn Gyula **kész helyzetek teremtésével**, míg a liberálisok a **szerződéshez ragaszkodás** technikájával operáltak. A miniszterelnök sorra vitte nyilvánosság elé sokszor a pillanat szülte ötleteit, s ehhez felzárkóztatta a szocialista pártot. Erre az SZDSZ nyilvános reakciója többnyire a visszafogottnak szánt elhatárolódás volt: „nem ismerjük az elképzelést, nem tárgyaltunk még róla”, „majd akkor nyilatkozunk, ha koalíciós partnerünk konkrétan kifejti elképzeléseit”.

Az SZDSZ azzal, hogy az ilyen „kezdeményezések” miatt nem mondta fel a koalíciót, már csak rosszul reagálhatott: az állandóan jogaiban sértett kispárt pozíciójában szólalt meg, eljárásrendi keckeckedésnek tűnt sérelmi politikája, ráadásul a koalícióval szimpatizáló közönség jelentős része benne látta a kívánt egység bomlasztóját. Az SZDSZ ezen eljárásjogi megközelítése figyelmen kívül hagyta, hogy a mediatisztált politika lényege a nyilvánosság tematizálásával történő folytonos pozíciószerezés, nem pedig zárt ajtók mögötti tárgyalás. E „félreértés” következtében az emberek szemében a mindig **valamit akaró, proaktív MSZP mellett az SZDSZ az okoskodó kerékkötő szerepébe szorult**. S míg az „értelmiségi klubban” lehetett szörnyülködni az MSZP bumfordi hatalmi technikáin, addig a politika nyilvános közterein a partner politizálási technikáihoz való alkalmazkodásképtelenség eleve vesztes pozíciót teremtett.

Hasonló helyzet alakult ki az **MSZP koalíción belüli határrevíziós igényeivel** is. Az SZDSZ a koalíciós megállapodással lezártnak tekintette a hatáskörök elosztását. A pártelnök-miniszterelnök azonban változatos eszközökkel folyamatosan igyekezett a szerződésben rögzített elosztást érdemi egyeztetés nélkül újraprendezni, s a koalíciós partnertől újabb és újabb kompetenciákat lerabolni. Az

átstrukturizálásokat, új MSZP-s posztok kreálását, a koalíciós megállapodás kiegészítését megváltoztatását az SZDSZ hívei megaláztatásként élték meg. A miniszterelnök jórészt az addig az SZDSZ vezette minisztériumokban ellátott feladatok elcsatolására kormánybiztosokat és megbízottakat nevezett ki, összesen hetet: a szocialistákkal a bős-nagymarosi stratégia kapcsán konfliktusba keveredett liberális minisztertől, Lotz Károlytól a „vízlépcsőügyi kormánybiztoshoz”, Nemcsók Jánoshoz kerültek az ügy jogosítványai. A rendőrségi ügyekbe közvetlenebb beleszólásra igényt tartva Horn megbontotta a rendőrség egységes irányítási rendszerét, és Kiss Emő vezetésével létrehozta a vadonatúj Központi Bűnüldözési Igazgatóságot. (Csekély vigasz, hogy az eredeti szándékot, az új intézmény Miniszterelnöki Hivatalon belüli létrehozását sikerült megakadályozni.). Más esetben az érintettek „kérésének” eleget téve magasabb szintre, rendszerint a Miniszterelnöki Hivatalhoz emelte az adott szféra irányítását (Tudománypolitikai Kollégium létrehozása, illetve a vallási és határon túli ügyek elcsatolása a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól). Ezek a kezdeményezések olykor az SZDSZ pozícióinak gyengítését, máskor az MSZP-n belüli különböző lobbik egységülének fenntartását szolgálták, de a miniszterelnök alkalomadtán saját pártján belüli rivalisait is így kívánta korlátozni (az Európai Integrációs Kabinet létrehozásával például Kovács Lászlót). És az ötletek nemcsak bizalmasainak pozícióba juttatását, vagy az „éhes” szocialisták kielégítését szolgálták, hanem az olykor túlerősödő párttársai leveretését is az SZDSZ-szel. Például amikor bejelentette, hogy gazdasági csúcsmisztériumot kíván létrehozni Nagy Sándor vezetésével, pontosan tudta, hogy az SZDSZ ehhez nem járul hozzá. A bejelentést ugyanis csak azt követően tette meg, hogy Kuncze Gábor közölte vele: az SZDSZ nem fogadja el sem az újabb, az addigi hatásköröket átrendező minisztérium létrehozását, sem pedig a pénzügyminiszter kormányzati ellenlábásának szánt egykori szakszervezeti erős ember személyét. Az átrendezéseket vagy azok kísérletét indokló nyilvános „szakmai” érvek ellenére ezek a lépések alapvetően a hatalmi praktikák logikáját követték. A minisztériumi végvári portyázások és csetepaték ugyanakkor állandó izgalmi állapotban tartották a koalíciót, s a közvéleményben is olyan benyomást keltettek, mintha az ország ügyei helyett a felek egymással lennének elfoglalva.

„Vegyes” vagy „tisztá” minisztériumok

Az SZDSZ a koalíciós tárgyalásokon azt képviselte, hogy az egyik párthoz tartozó miniszter mellé ugyanaz a párt delegálja a politikai államtitkárt is. Korábban Antall József is erre törekedett, nem utolsósorban azért, mert jól ismerte az 1945–1948-as koalíció működését, ahol az egyik párthoz tartozó miniszterek rendszeresen éles konfliktusokba kerültek a más pártokhoz tartozó államtitkárokkal. Az 1998–2002 közötti jobboldali koalíció egyszerű séma szerint működött: Orbán Viktor megkérdőjelezhetetlen autoritásként, kényszerűen gyakorolta hatalmát, de a kormányalakítással kiosztott fideszes, kiscgazda és MDF-es tárcák-feudumok érinthetetlenek voltak, a felelősség pártok szerint is lokalizálható volt. A Horn-kormány a minisztériumok egy részénél a vegyes megoldást választotta. A Belügyminisztérium és a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium (KHVM) „tisztá” SZDSZ-irányítással működött, míg az oktatási-kulturális élén álló SZDSZ-es miniszter mellé szocialista politikai államtitkárt neveztek ki, viszont a Külügy- és a Földművelésügyi Minisztériumban a szocialista miniszterek mellett SZDSZ-es politikai államtitkárok kerültek hivatalba. A konfliktusos koalíciós kormányban sokféle változat keveredett ki a különféle megoldásokból.

A „tisztá” minisztériumokban legalább a pártok közötti viták nem terhelték közvetlenül a napi munkát. Volt, ahol a tárca fennhatósága alatti terület érdekeit a vegyes minisztériumokban közösen tudta képviselni a szocialista miniszter és a liberális parlamenti államtitkár, utóbbi tudomásul vette, hogy az operatív irányítás nem az ő feladata. A területet még az előző rendszerből jól ismerő szocialista miniszterek mellett az SZDSZ-es államtitkárok nemigen tudtak áttörni a szocialisták által uralt, viszonylag intakt apparátusokon. A Művelődési és Közoktatási Minisztériumban (MKM) nem önmagában az rontotta Fodor Gábor és államtitkára, az MSZP egyik alelnöke, Jánosi György közötti viszonyt, hogy Jánosi maga szeretett volna miniszter lenni, hanem az is, hogy a miniszterelnök Fodor koptatására, lejáratására használta az államtitkárt. Az 1996 eleji

miniszterváltás után fordulatszerűen változott a helyzet. Az új SZDSZ-es miniszter, Magyar Bálint maga választotta ki szocialista államtitkárát, Szabó Zoltánt, és az MSZP soraiból érkező támadások jelentős részét párttársukkal hárította el oly módon, hogy például a parlamenti kérdésekre, interpellációkra rendszeresen az államtitkár válaszolt.

Horn Gyula szovjet iskolán nevelődött kamarillapolitikusként nagy rutinnal és élvezettel egyensúlyozott, lebegtetett, ugrasztott össze, s végső soron uralt különböző klikkeket, személyeket és az egész koalíciós kormányt. Egy régi kollégája úgy jellemezte: „Gyula ösztönös politikus, behunyt szemmel, ezerral megy a saját feje után, de megérzi, amikor falnak ütközne, és akkor befékez.” Amire adódott a reakció: elég, ha csak egyszer téved, falra kenődik, ahogy az 1998-ban aztán meg is történt. Szekeres Imre jellemzése szerint „igaz, hogy Gyula csak egy méterre lát, de addig nagyon élesen”. Ezzel szemben az SZDSZ, ha távolra élesebben látott is, sokszor már a küszöbön is megbotlott. Horn olykor csodálkozva, máskor ingerülten vetette oda a vitatott kérdésekről tárgyalni kívánó SZDSZ-vezetőknek: „Hát miniszterelnökként szeretetek még erre sincs jogom?” Már késő volt, mire a liberálisok felismerték, neki csak nyűg az együttes kormányzás. Üzemszerűen állította kész helyzet elé az SZDSZ-t, nem mellékesen azért, mert egyik célja a liberálisok lehetőség szerinti gyöngítése, a ciklus végére pedig felmorzsolása volt.

Az SZDSZ nem találta a kormányzati populizmus, a posztkadári eljárás ellenszerét. Ha nem döntötte el, hogy felmondja a megsértett koalíciós megállapodást, belekényszerült a „utolsó figyelmeztetés” jellegű elhatárolódásokba. Márpedig az utolsó döntés soha nem született meg,

Koalíciós Egyeztető Tanács (KET): politikai kormányzás helyett koalíciós konfliktuskezelés

A Koalíciós Egyeztető Tanács 1994-ben a két párt közti informális egyeztetések döntési jogosítvány nélküli, formalizált intézménye volt. Egyrészt a partnerek közötti konfliktusok megelőzését, illetve kezelését szolgálta, másrészt az SZDSZ azért javasolta a KET létrehozását, mert abból indult ki, hogy a kormányzás stratégiai célok politikai megvalósításának folyamata, s nem pusztán szakapparátusok működtetése. Ennek megfelelően határozták meg az apparátus nélküli, konzultációs testület összetételét is: miniszterelnök, az ő koalíciós helyettese, a koalíciós pártok elnökei, frakcióvezetői, valamint még egy-egy politikus. Mivel az MSZP-ben a pártelnök volt egyúttal a miniszterelnök is, az SZDSZ-ben pedig a frakcióvezető, ez összesen hat főt jelentett, egyik oldalon Horn Gyula és Szekeres Imre mellett a parlamenti elnök Gál Zoltánt, a másik oldalon Pető Iván és Kuncze Gábor mellett Magyar Bálintot.

Annak ellenére, hogy a KET a közjogi berendezkedést nem érintette, az ellenzék azzal támadta, hogy az a parlament ellenőrzésétől független kormány feletti intézmény, mivel a két párt erős emberei részvételével ott születnek a valódi döntések. Ezt az interpretációt semleges politikai elemzők is osztották. Ugyanakkor a KET nemhogy árnyékkormányként nem működött, de korlátozott feladatait sem látta el. Igaz, néhány hónapig hetente ülésezett, 1994-ben összesen húsz alkalommal, de itt az érdemi politikai stratégia kialakítását célzó SZDSZ-es kezdeményezések rendre kudarccal zárultak, már csak azért is, mert a miniszterelnök számára a stratégia nem volt egyéb taktikai lépések végeláthatatlan soránál, s bármilyen stratégiai jellegű megállapodásban saját mozgásterének szűkítését látta. Ösztönös politizálásába a nyugati demokráciákra jellemző politikai stratégia mint olyan nem fért bele. Ugyanakkor a koalíciós konfliktusok kezelése sem lehetett sikeres, s legfeljebb az alkalmi viták átmeneti lezárásáig juthatott. Horn látszólag bosszankodott, magában viszont valószínűleg inkább szórakozott, amikor az SZDSZ emberei, pártjuk szokásainak megfelelően, racionális érvekre épülő vitákkal próbálkoztak. Ha máshonnan nem, a KET működéséből világossá vált: a koalíciós megállapodásban aláírt közös kormányzásról szóló szándék komolyságában hinni - ahol a partnerek egyetértésével születnek a döntések, ahol a koalíciós miniszterelnök-helyettes kormányzati döntésekben gyakorlatilag vétőjoggal rendelkezik, s ahol véleményeltérés esetén a KET-ben kell egyetértést kialakítani - illúzió volt. Horn nemcsak természete, hanem tudatos politikai megfontolásai miatt sem szerette a belső kontrollt.

Békesi 1995. januári lemondása után a KET ülései megritkultak, s ad hoc válságkezelésre korlátozódtak. Maradt az addigi ügy, ahogy működő kormányon belüli egyeztetés, kritikusabb esetekben négy szemközt, a miniszterelnök és koalíciós helyettese között.

Amikor az SZDSZ 2002-ben másodszor lépett koalícióra az MSZP-vel, azért nem kötött a korábbihoz hasonló részletes megállapodást, és azért nem is kísérletezett a korábbi KET-hez hasonló intézmény felállításával, mert a kisebbik párt nélkül a nagyobbiknak nem volt parlamenti többsége. A koalíciós együttműködés SZDSZ-es koordinációjára ekkor külön államtitkári posztot hoztak létre. A poszt létrehozását az indokolta, hogy a kormányzás egészét érintő koalíciós viták és konfliktusok képviselője ne koptassa az egyes SZDSZ-es tárcák alkupozícióit. Ugyanakkor a koalíciós államtitkárság által működtetett szakértőgárda feladata volt, hogy az SZDSZ-t a nem saját tárcáit érintő ügyekben vitaképessé tegye. Így e feladatokat nem kellett az SZDSZ-es miniszterek szakapparátusára terhelni. Mindenestre ez az államtitkári poszt valóban közjogi ficamnak is nevezhető, ami ugyanakkor – szemben a KET-tel – nem váltott ki politikai támadásokat. Túl azon, hogy olyan kormányzati szervezet jött létre, amelynek formálisan sem volt kormányzati reszortfeladata, az ennek élére kinevezett Horn Gábor gyakorlatilag a minisztereket is meghaladó jogosítványokkal vett részt a kormány ülésein, hiszen pártja nevében vétőzhatta a törvényjavaslatokat.

A Bokros-csomag

Az 1994-es kormányalakítást követően, a koalíciós megállapodásban is rögzített pénzügyi és gazdasági intézkedéseknek és reformoknak két tényező állt az útjában: főképp a közelgő önkormányzati választások, vagyis hogy a szocialisták fontosabbnak tartották a párt támogatottságának megőrzését, mint a költségvetési konszolidációt, kisebb részben pedig, hogy Horn Gyula a választási megfontoláson túl is szembeszegült a pénzügyminisztere szándékaival. Nem is annyira azért, mintha bármiféle realitása lett volna annak, hogy Békesi a riválisa lehet, sokkal inkább azért, mert a miniszter stílusában „MSZP-idegen” volt, és nem nagyon leplezte, hogy lenézi Horn populizmusát. A két politikus ellentéte jóval korábban kezdődött, s akkor vált a nyilvánosság számára is láthatóvá, amikor a pártelnök 1993. augusztus végén, a párt hivatalos gazdaságpolitikáját semmibe vevő, egész oldalas, a választópolgároknak ígérető hirdetést jelentetett meg. Horn olyannak látta Békesit, mint az SZDSZ-t: nem a nép vágyaiból, reményeiből, hanem elvont tételekből indul ki.

1994 második felében a gazdasági helyzet tovább romlott, s az IMF és a miniszterelnökkel egyébként jó viszonyt ápoló német politikusok is egyértelműen jelezték nyugtalanságukat az elszabadulni látszó költségvetési deficit miatt. A Pénzügyminisztérium kidolgozta ugyan a stabilizációs programot, de azt Békesi érdemben nem tudta a miniszterelnökkel és pártja nagyobb részével elfogadtatni. Összességében a felduzzadó ikerdeficit – az államháztartás és a folyó fizetési mérleg hiánya – Békesi pénzügyministersége végére már az ország fizetőképességet veszélyeztette. Pénzügyi kiigazító csomagjának MSZP-s ellehetetlenítése és a privatizáció teljes leállítása nyomán 1995. január végén Békesi László benyújtotta lemondását, amit Horn március eleji hatállyal – örömmel – elfogadott.

Horn – liberális körökben szokatlan – lejárattási technikáival az SZDSZ vezetői először Békesi lemondásának előkészítésekor találkoztak. Az eszközök változatosak voltak, de a módszerek ismétlődtek: a „Ha tudnád, hogy mik jutottak tudomásomra Laci pénzügyeiről!”, „Sajnos súlyos, még csak kevesek által ismert egészségügyi problémái miatt valószínűleg nem tudja sokáig folytatni!” típusú megjegyzésektől a nyilvános lejárattási akciókig a repertoár meglepően gazdag volt (mint amilyen a HungarHotels privatizációjának botrányos meghíúsítása, vagy 1995 őszén, Fodor Gábor miniszter távollétében, a szocialista államtitkárnál tett munkahelyi látogatáskor megígért fedezet nélküli pedagógus-béremelésről tett bejelentés stb.).

A pénzügyi csőddel fenyegető gazdaságpolitikai kényszer több területen igényelt sürgős beavatkozást: a költségvetési kiadások lefaragásában, a bevételek növelésében, a leállított privatizáció újraindításában, valamint a kiszámítható monetáris politikában. Az önkormányzati választásokat és Békesi eltávolítását követően, Horn öt hónapos késéssel „hirtelen megértette”, amit korábban is tudott, hogy a gazdasági stabilizáció, az ehhez szükséges megszorítás elkerülhetetlen.

Horn megismételte a koalíciókötéskor követett módszert, szinte feltétel nélkül elfogadta Bokros Lajos 25 pontban összefoglalt, az IMF által is igényelt stabilizációs programját, nagyjából ugyanolyan megfontolással, mint korábban tette: ha a helyzet ezt kívánja, miért ne, az élet majd felülírja. A feladatokra Bokros Lajos pénzügyminiszterként (adó- és vámbevételek növelése, kiadások gyors lefaragása), Surányi György a Nemzeti Bank elnökeként (monetáris politika), valamint Suchman Tamás, a privatizáció felgyorsításával megbízott tárca nélküli miniszterként kapott megbízatást. A felállás látszólag az SZDSZ erejét demonstrálta, hiszen Bokros és Surányi György személyében liberális nézetű szakemberek kerültek kulcspozícióba. Bokros annak ellenére, hogy az első parlamenti ciklusban rövid ideig az MSZP képviselője volt, korábban rendszeresen publikált álnéven a *Beszélő*-ben. Surányit az, hogy az Antall-kormány kiszorította az MNB-elnöki tisztségéből, a Nemzeti Bank kormánnyal szembeni függetlenségi küzdelmének szimbolikus alakjává tette. Korábban mindketten a Pénzügykutató Intézet reformközgazdász-gárdájához tartoztak, s megbecsültségnek örvendtek a liberális értelmiség körében. Az SZDSZ ugyanakkor ellenezte a privatizációs miniszteri poszt létrehozását és Suchman kinevezését is, de a csomag megvívásáig nem jutott el: a közvélemény szemében telhetetlennek tűnt volna, hiszen Bokrost és Surányit a liberálisok jelöltjének könyvelték el, s az sem volt védhető, hogy egy olyan komoly feladat, mint a privatizáció, miért ne igényelhetne a kormányon belül önálló pozíciót. Suchmant a közvélemény egyáltalán nem ismerte, számukra a hármast jelölés olyan volt, mintha a miniszterelnök új csatársort javasolt volna: Pelé, Maradona, Suchman – ahol az ismeretlen harmadik is nyilván olyan kvalitás, mint a másik kettő. Horn tudta, hova kell szakembereket, s hová a személyéhez lojális, hályogkovács bátorságú kádereket kinevezni.

A több mint féléves elvesztegetett idő miatt a Bokros-csomag, szemben Békesi 50 milliárdos kiigazításával, a fizetéseképtelenség elkerülése érdekében már 170 milliárdos megtakarítást volt kénytelen tervezni. A költségvetési megszorítások mellett a pluszbevételek legnagyobb forrását az időlegesen kivetett vámok jelentették. A forintleértékelés és az újra megugró, csaknem 30 százalékos infláció ugyanakkor leértékelte a lakosság jövedelmét.

A kényszerhelyzetben a fűnyíróelv alapján végrehajtott megszorítások, Bokros elképzelésének megfelelően, egyfajta felvilágosító-pszichés népnevelés funkciót is betöltöttek: tanulja meg mindenki, hogy nincs ingyenebéd. A csomag intézkedéseinek negyötöde, jelentős részben az, amelyekkel a lakosság közvetlenül szembesült, a megtakarítások alig egyötödét hozta. A nevelő célzat politikai ára akkor térült volna meg, ha a megszorításokat a nagy ellátó rendszerek reformja követi, ami azonban - a nyugdíjrendszer egyes elemeit nem számítva - elmaradt.

A Bokros-csomag az SZDSZ számára mintegy visszamenőleg is igazolta koalíciós részvételének értelmét, hiszen több mint kétséges, hogy azt a liberálisok nélkül Horn Gyula keresztül tudta volna vinni. A miniszterelnöknek azonban nemcsak a csomag biztos elfogadtatásához volt szüksége az SZDSZ koalíciós jelenlétére, hanem a felelősség áthárításában is használta. A két párt ugyanis merőben eltérő kommunikációt folytatott. A szocialisták kezüket tördelve sajnálkoztak a dolgok ilyen alakulásán, miközben az intézkedések drasztikusságára az ő politikai igényeik motiválta késlekedés miatt volt szükség. A megszorítások elleni tiltakozásul Kovács Pál népjóléti, illetve Kósáné Kovács Magda munkaügyi miniszter le is mondott. Katona Béla is a Bokros-csomagot használta ürügyül, hogy megváljon kényelmetlennek érzett titkosszolgálati tárca nélküli miniszteri posztjától. Ezzel szemben az SZDSZ üdvözölte, hogy végre megtörténtek a sokaknak fájdalmat okozó, de szükséges lépések, és még a csomagban nekik nem tetsző részelemeket sem támadták, mondván, ne gyöngítsük azt, amire már régen szükség lett volna. A liberális oktatási miniszter

például annak ellenére értett egyet – elvi alapon – a felsőoktatási költségvetés jelentős megkurtításával, hogy miközben a hallgatói létszám dinamikusan növekedett, az egy hallgatóra jutó költségvetési támogatás reálértéke drasztikusan csökkent. Az SZDSZ kiállt a felsőoktatásban bevezetett, egységesen havi 2000 forintos tandíj mellett is, ami valójában egyfajta adóként funkcionált, holott miközben érdemi költségvetési következményei szerények voltak, nem differenciált sem a tanulmányi eredmény, sem a képzési költség, sem a diplomával szerezhető várható bevétel szerint, s nem társult diákhitelrendszerrel. Így hosszabb távon megterhelte, majd ellehetetlenítette a tandíjról folytatható értelmes politikai közbeszédet. Nem ez volt az egyetlen ügy, ahol a liberális szemléletű fiskális ráció sarkos intézkedése szembekerült a liberális ráció más megközelítésű szakpolitikai szempontjaival.

A késő Kádár-kori rendies értelmiség megrendülése

Miközben az MDF-kormány idején a semmiből rövid idő alatt kialakuló 13 százalékos munkanélküliség jórészt a gazdasági szférában keletkezett, addig a kultúra és a közmédia alkalmazottait, illetve az oktatás és az egészségügy szakértelmiségét a rendies közalkalmazotti státusz jórészt megóvta a munkanélküliség begyűrűzésétől. Bár a válság következtében e területek helyzete is romlott, ez nem járt tömeges értelmiségi munkanélküliséggel, inkább a dologi költségek csökkenésével, a munkafeltételek romlásával és a fizetések reálértékének erodálásával. A Bokros-csomag volt az első jelzése annak, hogy a nagyrészt központi vagy önkormányzati költségvetési forrásokból finanszírozott alkalmazotti státuszú értelmiség helyzete a Kádár-kor biztonságos, munkajogilag védett rendies státuszából a piaci változásoknak és a költségvetési lehetőségeknek inkább kitett pozíciók irányába tolódik el.

Az állami ipar összeomlásával és privatizációjával a hagyományos szakszervezetek eltűntek a versenyszférából, s beszorultak a köz-, illetve állami jellegű alkalmazotti státusszal védett területekre. A szakszervezetek alkupozíciója két területen maradt számottevő: a rendies státuszú értelmiség világában és a közlekedés állami, önkormányzati tulajdonú szférájában (MÁV, Volán, BKV), ahol a közszolgáltatás leállításával is nagy nyomtatékot tudtak adni követeléseiknek. A szocialisták helyzetét a szociális elkötelezettség önképén túl nehezítette, hogy a hagyományos szakszervezetek választási együttműködésben is megerősített, intézményes partnereik voltak. A közalkalmazottakat tömörítő szakszervezeteknek sztrájkokban és tüntetéseken demonstrált mozgósító ereje magyarországi mércével a kilencvenes években meglehetősen nagy volt, s klasszikus bér- és státuszörző harcaikkal a nagy ellátó rendszerek reformja kerékkötőinek bizonyultak. Ez is oka annak, hogy 1994 után a szocialisták az osztogató és megszorító politikák egymást váltó ciklusainak foglyaivá váltak.

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – elvi piacpártiság versus rendies státuszféltség) A tudomány, a kultúra és a média világában közalkalmazotti státuszban lévők körében az országos átlaghoz képest felülreprezentált volt a baloldali és liberális értékeket követők aránya. Egy, a kulturális minták és politikai vonzalmak összefüggését kutató 2001-es vizsgálat¹ azt mutatta, hogy az SZDSZ értelmiségi szimpatizánsai között igen sokan voltak azok, akik kifinomult minőségérzékkel rendelkeztek, de idegenkedtek a kultúra vagy az oktatás terén amúgy is nehezen értelmezhető piaci versenytől. A tapasztalatok is hasonlókat jeleztek: a liberális elvek elkötelezettjei ugyanakkor nehezen fogadták el a normatív szabályokat, ha számukra is hátrányosak voltak. Amikor a kormány például a szabadúszó értelmiség honoráriumaira is kiterjesztette az általánosan kötelező tb-járulékot, azaz igyekezett felszámolni az értelmiségi „köznevelő” adómentességét, az SZDSZ addigi támogatói közül sokan csalódtak a pártban.

A konszolidált Kádár-korban a rendszer iránti ájtult odaadásra már nem volt szükség, a mindinkább szakmai teljesítményen alapuló sikerhez elegendő volt némi önkorlátozó lojalitás. A „tűrjük” szélesedő világa így erősítette e szférában a művészi-intellektuális egót, hogy közben az egzisztenciális biztonság is töretlen maradt. A pártállami izlésterror liberalizálódásával a művészet

és tudomány plurális ízlés- és gondolatvilágának tolerálásához közalkalmazotti státusz és biztos költségvetési intézményi háttér is társult. A kultúra ily módon nem intézményesülő világa azonban páriálásra volt kárhoztatva.

A rendszerváltás után a szocialisták fenn kívánták tartani e szféra finanszírozásában a **közalkalmazotti egalitárius elvet**, s elvetették a teljesítmény- vagy programfinanszírozással járó konfliktusok kockázatát. Értelmiségi társadalmi bázisuk – a szakszervezetekkel való összefonódottságuk miatt is – inkább az átlagos teljesítmény biztonságában érdekeltekből került ki. (Velük szemben a jobboldalivá váló Fidesz a politikában biodiszletként közvetlenül is felvonultatható személyiségeket preferálta, akik az udvari művész, értelmiségi vagy akár sportoló státuszába kerültek.)

A biztonság és teljesítmény együttes érvényesítésének liberális kísérletei az értelmiségpolitikában

Az értelmiségi tevékenységek teljesítményen alapuló állami programfinanszírozásának, illetve a teljesítmények versenyszerű honorálásának célja a mechanikus, bürokratikus elosztás korlátozása volt. A cél természetesen csak megfelelő források mobilizálásával volt elérhető, olyanokéval, amelyek némileg függetlenek az állami költségvetés éves felosztási vitáitól. Ellentmondásos helyzet keletkezett: a liberális közgazdászok az adók és járulékok egyszerűsítéséért, és az adók vállalkozásokat serkentő csökkentéséért léptek fel, az értelmiség teljesítményéhez kötött támogatását szem előtt tartó liberális politikusok viszont e célra elkülönített forrásokat, zárt – járulékokkal táplált, célorientált, nem elvonható – alapokat igyekeztek teremteni. A képletet csak bonyolította, hogy eközben erős érdekérvényesítő képességgel léptek fel a státuszörző szocialista-szakszervezeti körök, valamint bal- és jobboldalon is jócskán mutatkozott hajlam a „kézből etetés” gyakorlatának kiszélesítésére. A közgazdászok csak törekvésük gyengítését látták a kultúra és oktatás teljesítményalapú finanszírozását képviselő politikusok speciális célú adók, járulékok megteremtésére irányuló törekvésében, utóbbiak meg az egyes alrendszerek működésének tényleges ismeretét hiányolták a generális megoldásokat képviselőknél, ráadásul azt tapasztalták, hogy a politikai alkukban a költségvetési források elosztásakor a szigorú gazdálkodási elvek jócskán sérülnek is.

A kulturális és kutatási programfinanszírozásnak a rendszerváltás után két alapvető intézménye született.

A **Nemzeti Kulturális Alapot** még az Antall-kormány alatt hozták létre, szűkös, évi egymilliárd forint körüli bevétellel, amelyet 1996-tól, a kulturális adóztatás kibővítésével sokszorosára növeltek. Bár a pályázatokat elbíráló kuratóriumok tevékenységével szemben kifogások – a források túlzott elaprózása, ízlésbeli részrehajlás stb. – mindig támaszthatók, a liberális tárcá sosem kívánt engedni annak a kísértésnek, hogy az alap miniszteri keretét megnövelje. Az 1998-ban hivatalba lépő Fidesz-kormány a már amúgy is bővülő alap miniszteri keretét az addigi 10-ről 50 százalékra emelte, ez a pórázon tartás és kézből etetés eszköze volt. Bár 2002-ben a szocialista vezetésű kulturális tárcá e keretet 25 százalékra csökkentette, a Fidesz 2010-ben ismét 50 százalékra pumpálta fel.

Az **Innovációs Alap** annak nyomán jött létre, hogy 1998 után a Fidesz az addig relatív függetlenséggel működő Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot és annak forrásait, kvázi államosítva, az oktatási tárcá egyik államtitkárságába olvasztotta. A 2002-es kormányváltás után a szocialisták számos kísérletet tettek a kutatás-fejlesztési feladatkörök és források megszerzésére. Ezt is kivédendő hozta létre a liberális vezetésű oktatási tárcá az autonóm módon működő Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatalt, illetve a programjai finanszírozását biztosító Innovációs Alapot, amelynél a cél az innovációs járulék bevezetése révén új, a rendies csatornákat elkerülő források bevonása volt. Az alap létrehozása annak tudomásul vételét jelentette, hogy a megcsontosodott

akadémiai struktúrákhoz lehetetlen hozzányúlni. A köztestületként működő akadémia nem csak belső szerkezete miatt tudott volna ellenállni a teljesítményelvű reformtörekvéseknek, hanem azért is, mert az akadémia mint afféle „szekuláris egyház” mindig is szerepet játszott az aktuális kormányzati hatalom legitimálásában. Az akadémia világát, melynek megreformálása reménytelen lett volna, nem legyőzni, hanem megkerülni kellett. Így nem az egyébként is alacsony K+F források más típusú megosztását, hanem új források megnyitását kellett elérni, melyek elosztásába beleszólást kaptak a piaci szereplők is, azt remélve, hogy ily módon innovációs csatornák hozhatók létre a kutatási tevékenység és a piaci felhasználás között. Az alap forrásai a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedtek, hiszen bevételei a költségvetési forrásokat meghaladó mértékben egészültek ki az innovációs járulékból származó, sok tízmilliárdos bevételekkel. Az alap tette lehetővé, hogy számos esetben nemzetközi zsűri bevonásával koncentrált, többéves, nagy finanszírozású programok folyhassanak, melyek ösztönzik a tudomány világának együttműködését a gazdaság szférájával. 2006 után az NKTH új felügyelőjeként a liberális vezetésű gazdasági tárca már kísérletet tett annak korlátozására, majd 2010 után e törekvés az alap állami forrásainak csökkentésével és autonómiájának felszámolásával teljességedt ki.

Az oktatás területén a teljesítmények versenyszerű honorálásának intézményes kereteit a minőségi bérpótlék, illetve a Széchenyi Professzori Ösztöndíj 1997-es bevezetése jelentette.

A közalkalmazotti előmeneteli rendszer jószerivel csak a szolgálatban eltöltött időt jutalmazta, s minden más többletteljesítménnyel vagy minőségi szemponttal szemben érzéketlen volt. Bár a közoktatásban léteztek különféle – például osztályfőnöki – pótlékok, a szocialisták és szakszervezetek közötti béralkuk következtében e tételek rendre vesztek reálértékükből. A kezdetben alacsony minőségi bérpótléknak fokozatosan kellett volna elérnie a teljes bérpótlék egyötödét. Elosztása a tantestület által meghatározott kritériumok alapján az iskolaigazgató jogkörébe tartozott. Az intézkedés azonban Erisz almájának bizonyult, hiszen már a meglehetősen kismértékű pluszjövedelemért is vállalni kellett a differenciálással járó konfliktusokat. A teljesítményekre érzéketlen egalitárius javadalmazási rendszer igazságtalan, de legalább otthonos volt. A szocialisták tudták, hogy míg a pedagógus-szakszervezetek készek és képesek demonstrációkat vagy sztrájkokat szervezni az általános béremelés elégtelensége miatt, addig a teljesítmény szerinti differenciálás elmaradása nem viszi utcára a tömegeket. Így ez a bérokeret végül teljesen elenyészett. A Fidesz által preferált életpályamodellek pedig sokkal inkább a katonás szolgálati rend, mintsem a rugalmas, időről időre változó, teljesítmény szerinti differenciálási eszméjét követik.

A 2002-es kormányalakítás után a szocialisták által meghirdetett 50 százalékos közalkalmazotti béremelésnél még adódott volna esély, hogy differenciált és teljesítményösztönző elemek épüljenek a bérrendszerbe, de Medgyessy Péter miniszterelnök ragaszkodott ahhoz, hogy az 50 százalékos emelés kampányígérete mindenkre nézve érvényesüljön. Így ez a pénzügyi realitásokat egyébként negligáló béremelés egyszerű, a munkavállalói kultúrát érintetlenül hagyó osztogatás maradt. Az SZDSZ a diplomás minimálbér bevezetésével ekkor arra törekedett, hogy az egalitárius szocialista-szakszervezeti logikával szemben megpróbálja útját állni a közszféra értelmiségi pozíciói további devalválódásának. A diplomás minimálbér, mely akkor a minimálbér kétszeresét jelentette, megvalósult, de a későbbiekben szintén erodálódott, hiszen jogszabályi védelmet nem kapott. Bár az elgondolás élvezte Békési László, Csillag István és Surányi György támogatását, az SZDSZ-en belül éles kritikákat váltott ki, mert a közgazdák egy részének ítéletében besöpördött a szocialisták száznapos programjának felelőtlen költségei, azaz a hamarosan bekövetkező drámai költségvetési problémákat előidéző okok közé.

A kilencvenes évek közepére szembe kellett nézni azzal a kihívással, hogy a több mint húszeszes felsőoktatási és kutatói gárda relatíve nyomott, valós teljesítményekre érzéketlen bérvizonyai és a megnövekedett hallgatói létszám nyomán bővülő oktatási igények gyakorlatilag ellehetetlenítik a felsőoktatási elit alkotói tevékenységének ösztönzését. 1997-ben az oktatási tárca ezért vezette be a

Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, melynek keretében 2000 kutató, oktató részesülhetett az egyetemi fizetésén túl a minimálbér nyolcszorosának megfelelő négyéves ösztöndíjban. Az ösztöndíj célja alapvetően az alkotóereje teljében lévő középgeneráció megerősítése és itthon tartása volt.

A Széchenyi Professzori Ösztöndíj három vonatkozásban került konfliktusba a rendies akadémiai világgal. Először is az ösztöndíj meghaladta volna az akadémiai tagsággal járó pótlék összegét, s ezt az MTA mélységesen sérelmezte, noha az ösztöndíj csak négy évre szólt, nem életfogytiglan. A miniszterelnöknél elérték, hogy ha bevezetésre kerül az ösztöndíj, az akadémiai díjakat is növelhessék, és mellette létrehozassák saját ösztöndíjukat, a Bolyai Ösztöndíjat. Másodszer a Széchenyi Professzori Ösztöndíj 55 év alatti oktatók-kutatók számára került kiírásra, hogy ne a korábbi, részben kontraszelektációs mechanizmusok mentén lehessen az ösztöndíjat elnyerni, hanem olyan nyílt verseny legyen, melyben az alkotóerejük teljében lévőket lehetett ösztönözni, s nem múltbéli teljesítményeket utólag jutalmazni. Ezt mind a vezető egyetemi gárda, mind az Akadémia ellene irányuló nyílt támadásnak értelmezte, s az egyébként a jórészt 55 évnél idősebb egyetemi tanárokból álló alkotmánybírósággal alkotmányellenesnek nyilvánította az 55 éves korhatárt. Harmadszor az ösztöndíjat tömeges méretűvé kellett tenni, odaítélését pedig az egyetemi mechanizmusoktól elkülöníteni ahhoz, hogy egyrészt az arra érdemesek mind bekerülhessenek e körbe, másrészt pedig hogy ez a kivételes lehetőség ne politikailag motivált osztogatás tárgya legyen.

Az 1998-as Fidesz-kormány a meglévő ösztöndíjakat kifuttatta, az újak időtartamát és mértékét csökkentette, majd a rendszert felszámolta, és a Széchenyi Professzori Ösztöndíjban megtestesülő, teljesítmény szerinti differenciálásra szánt összeget a felsőoktatáson belüli általános béremelésre használta: nyilván mert húszezer szavazó több, mint kétezer. A 2002-es 50 százalékos általános közalkalmazotti béremelés viszont oly mértékben feszítette meg a költségvetést, hogy reálisan fel sem merülhetett újra hasonló, intézményesített differenciálási rendszer.

A szocialisták az egalitárius közalkalmazotti bérrendszer viszonyai közé szorított oktatási-kulturális intézményrendszert részesítették előnyben, mely érzéketlen maradt mind a kiemelkedő teljesítmények, mind az intézményi háttérrel nem rendelkező értelmiségi-alkotói tevékenységek igényeivel szemben. Új intézményeket saját értelmiségi háttérüknek nem teremtettek.

A jobboldal, különösen a Fidesz viszont függésben akarta tartani az értelmiséget, ezért mindig bővítette a különböző politikai posztok diszkrecionális jogköréhez tartozó forrásosztás lehetőségeit, s egyre közvetlenebb politikai befolyás alá vonta az állami vagy önkormányzati intézmények vezetői kinevezéseit. 2010-től az oktatási és kulturális intézmények szinte teljes államosításával már az udvari értelmiség státuszába kényszerítette a korábban relatív autonómiát élvezőket.

A liberálisok kísérletei a minőségi teljesítmények ösztönzésére és az értelmiségi tevékenységek biztonságának megteremtésére nem éltek túl a más párthoz tartozó miniszterek kinevezését, így sem szocialista koalíciós partnerük közönyét, sem a jobboldal más elvekre épülő értelmiségpolitikáját. Mindeközben a visszatérő költségvetési gondok orvoslásával foglalkozó liberális közgazdák egy része is úgy vélekedett: a próbálkozások egyszerűen felesleges vagy mindenképpen időszerűtlen pénzköltési akciók. Az érintettek döntő többsége sem szerette a minőségi verseny és biztonság szempontjainak együttes érvényesítésére irányuló törekvéseket, annál többre értékelte a kiszámíthatónak vélt egalitárius biztonságot, még ha politikai függéssel járt is. Ez az értelmiség társasági és intellektuális partnerként a liberálisokat, ám intézményes pozícióinak védelmezőiként a szocialistákat preferálta. A politikában pedig ez utóbbi az igazán releváns.

1 TGI Magyarország: 4500-fős pártpreferencia, valamint magatartásszabályozó érték és attitűd vizsgálat, 2001 október-december;

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 9.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

A nyilvánosság intézményei

*„Ez a törvény Angliában egész jól elműködne.”
(Egy tévés személyiség a 96-os médiatörvényről)*

A kiinduló helyzet

A rendszerváltás időszakában, a digitalizálás és az internet széles körű elterjedése előtt a liberális demokráciák tömegkommunikációt érintő normarendszere némileg eltért a mai viszonyoktól. Az információs piacot a nyomtatott sajtó, valamint a rádió és a televízió uralta. A nyomtatott sajtó nem számított korlátos jószágnak: piacán a demokratikus országokban csak magánkezdemenyezés működött, s az államnak a szabadságjogok biztosításán túl nem volt szerepe. Az elektronikus média működését ezzel szemben a korlátozott számú, állami tulajdonú frekvencia biztosította. A frekvenciaelosztás eleve hatósági jellegű beavatkozást kívánt. Részben a tömegtájékoztatás kiemelkedő hatékonysága, részben kulturális lehetőségei miatt a legtöbb demokratikus országban működött az adófizetők pénzéből fenntartott állami rádió és tévé, sőt monopolhelyzetük csak viszonylag későn szűnt meg. A nyolcvanas évekre azonban már általánossá vált a plurális rendszer, ahol tehát a több csatornán sugárzó, közszolgálatinak is nevezett állami rádió és tévé mellett magáncégek is működtettek nyereségelvű, kereskedelminek nevezett rádió- és tévéadókat, s elterjedt a különféle közösségek igényeit szolgáló úgynevezett közösségi rádiók rendszere is.

Az állami tulajdonú elektronikus média kultúrája a demokratikus országokban is eltérően alakult. Az angolszász országokban, valamint Észak-Európában pártoktól, kormányoktól független, objektív tájékoztatásra törekvő rádiókat és tévéket működtettek, míg Dél-Európában a nyolcvanas évekre már jelentősen felpuhulva, de élt még a mindenkor kormányokhoz közeli, máshol a meghatározó pártok között felosztott csatornák, műsorok szisztémája.

Az Antall-kormány megalakulásakor hatályos 1986-os sajtótörvény természetesen a pártállami viszonyokra készült, evidenciának tekintette a sajtóban az állami, pontosabban pártellenőrzést, a rendszer szervezeteinek tulajdonosi pozícióját. Ugyanakkor, ugyancsak az evidensnek tekintett hatalmi viszonyoknak megfelelően, szinte egyáltalán nem szabályozta a monopolhelyzetben lévő országos állami rádió és tévé jogállását. A Magyar Rádió és a Magyar Televízió jogi helyzetét egy hatályban maradt 1974-es kormányhatározat formalizálta, amely ezen intézmények kormányfelügyeletét írta elő.

A rendszerváltás során a nyomtatott sajtó jórészt megszabadult a pártállami felügyeletről. Miközben a működési szabályok még a pártállami rendszernek feleltek meg, és az újságírók döntő részének szakmai pályája a puha diktatúra lazuló rendszerében bontakozott ki, a sajtómunkások jelentős része, köztük a rádió, de részben a tévé politikai, kulturális műsorainak szerkesztői, sőt rovatvezetői is már alapvetően szekuláris-liberális nyelvet beszéltek, és többségük joggal érezte magát a rendszerváltás elkötelezett hívének.

A rendszerváltó kerekasztal-tárgyalásokon az ellenzéki pártok elvben egységesen álltak szemben a kommunista rendszer tájékoztatási monopóliumra épülő szisztémájával, sőt abban is egység látszott, hogy a születő demokráciában az Észak-Európában honos megoldást kell követni, vagyis a pártok ne kapjanak tévé- és rádiócsatornákat. A gyakorlati kérdésekben azonban éles nézetkülönbségek mutatkoztak. Nem véletlen, hogy a háromoldalú tárgyalásokon – a korábban tárgyalt politikai témák mellett – éppen a médiaügyekben nem sikerült megállapodásra jutni. Itt azonban kevésbé a gyengülő MSZMP és az ellenzék, mint inkább a liberális és a népi, keresztény-nemzeti ellenzék között mutatkoztak összeegyeztethetetlen nézetkülönbségek. Az MDF jobbszárnya már az 1990-es választások előtt világossá tette, hogy szerintük a politikai fordulatnak a média világában nem a politikai hatalom befolyásának felszámolásában, hanem a diktált tartalomban kell megmutatkoznia. Csurka István, az MDF alelnöke már a választási győzelem pillanatában kimondta: a sajtó működtetésében érvényesülnie kell annak, hogy kik nyerték meg a választásokat – ami egyértelműen nem a demokratikus normák érvényesítését, hanem az államhatalmi beleszólás új tartalomra épülő folytonosságát jelentette.

A rendszerváltás alkotmányozó szakasza, majd a kormányzás lehetőségét és felelősségét biztosító MDF–SZDSZ megállapodás után 1990 nyarára három fontosabb alapjogokat érintő terület maradt, melyek a rendszerváltás értékrendjének szellemében még rendezésre vártak. Az önkormányzati, és vele összefüggésben a fővárosi törvény, mely az önkormányzatiság és a helyi autonómiák kibontakozásának biztosította intézményi feltételeit; a kommunista politikai rendőrség iratai nyilvánosságának kérdése, amely nélkül az információs önrendelkezés nem lehet teljes; és a médiatörvény, melynek minden demokráciában kulcsszerepe van abban, hogy az információknak és véleményeknek nem pusztán az artikulációja, hanem az áramlása is akadálymentes legyen, s hogy a választópolgárok kormányzati manipulációjának lehetőségét minimalizálni lehessen.

Hogy az 1994-ig tartó első ciklus alatt sem a teljes médiatörvény, sem a teljes irattörvény nem született meg (ez utóbbi máig sem), az már *a kegyelmi pillanat gyors elmúlásának*, a liberális ellenzék, a kormánypártok egyre élesedő szembenállásának, s ennek részeként a médiaháború kitörésének következménye volt.

Az MDF–SZDSZ megállapodásban rögzített törvényeket a kormánynak kellett volna kodifikálnia és benyújtania. Még a rendszerváltó lendület és a liberális demokrácia alapértékeiben való egyetértés hullámán született meg az adatvédelmi törvény, a nyilvánosságot szabályozó törvények közül az egyetlen olyan átfogó jogszabály, amely valóban megfelelt a rendszerváltó ethosznak.

Míg az információs törvény megszületésében még működött a rendszerváltó szándék, az Antall-kormány a médiára és a titkosszolgálatra vonatkozó megegyezéssel törvények előkészítéséért nem tett erőfeszítéseket. Ezért 1990 nyarán a szabad demokrata Haraszti Miklós nyújtotta be az első médiatörvényt, a Magyar Televíziót és a Magyar Rádiót közszolgálativá, azaz függetlenné nyilvánító „kinevezési törvényt”. Ugyanígy járt el az SZDSZ az irattörvény első változatával: Demszky Gábor és Hack Péter nyújtotta be a „III/III-as törvényt”, amely a politikai szereplők kötelező átvilágításával és az állampolgárok saját irataihoz való hozzáféréssel szolgálta az információs jogokat. Az utolsó konszenzusos pillanat volt, amikor az Antall-szárny fanyalgása és a Csurka-szárny acsargása közepette az MDF végül is elfogadta az ellenzéki SZDSZ szorgalmazta közmédia-függetlenítést elvben részlegesen biztosító kinevezési törvényt. Ügynöktörvény azonban

már csak a ciklus végén született, a teljes iratnyilvánosság megteremtésére eleve alkalmatlan formában.

Az antiliberális média-nagykoalíció

A sajtó és az iratok szabad nyilvánossága az SZDSZ identitásának és missziójának egyik legsajátabb része volt. E küldetés máig tartó csődjét nem magyarázza a számos posztkommunista országban megfigyelhető atavizmus, hogy a hatalom nehezen engedi ki kezéből a kommunista rendszertől örökölt információs hatalmat. Hozzájárult ehhez a magyar rendszerváltás mikéntje is: a jobb- és baloldal a kezdetektől együttműködött az információs jogok szabotálásában, mégpedig SZDSZ-ellenes, tudatosan antiliberális érrel. A rendszerváltás kezdetétől szinte automatikusan állt fel a nyilvánosság jogai elleni nagykoalíció a mindenkor jobboldali főerő és a szocialista baloldal között. Kivételt jelentett egyrészt az Antallék által viselt első médiaháború, amikor a közmédia függetlenségének védelmében a még kicsiny szocialista párt csatlakozott az SZDSZ–Fidesz együttműködéshez, valamint a Fidesz kormányzási időszakai, amikor jogi trükkökkel és a MIÉP-pel együttműködve (tisztán kormánypárti csonka kuratóriumok a közmédiumok élén), vagy a parlamenti kétharmad révén nem kényszerültek az MSZP-vel kötendő alkura. Az antiliberális nyilvánoságtorzító, -korlátozó nagykoalíció nagymértékben felelős a magyar demokrácia tönkremeneteléért.

Az SZDSZ politikai társtalanságának egyik szimptomatikus eleme a média körüli abszurd történetben, hogy az MSZP-vel kötött koalíciói idején is működött az antiliberális nagykoalíció. Az SZDSZ úgy látta, ha emiatt kilép a koalícióból, miközben az 1995-ben elfogadott médiatörvény lehetővé tette a kereskedelmi tévécsatornák megjelenését, csupán azt éri el, hogy a két antiliberális erő akadálytalanul alakíthatja közös alkuit.

Az SZDSZ körüli értelmiség ugyanakkor hol a szocialistákkal szembeni keménykedésért, hol a velük szemben tanúsított gyengeségért marasztalta el a pártot. Hol azt kívánták, hogy a párt legyen az elvek kovásza a koalíció térsztájában, hol meg azt, hogy hagyja abba a felhőkön lépdelést, az elvi finnyáskodást, szálljon be a médiamutyikba. Ez utóbbi szemrehányásban éppen a médiaértelmiség jeleskedett.

A médiaháborúban a kormány szándéka, hogy elfoglalja a monopolhelyezetű állami rádiót és televíziót, illetve az ez elleni fellépés közti küzdelemben alakult ki az egyik front, és a médiatörvény kidolgozása körüli csatározás körül a másik. A háborút nem önmagában az a minden kormányra, így az 1990-ben alakultra is jellemző törekvés váltotta ki, hogy a médiában befolyásra igyekeztek szert tenni, hanem – ahogy Haraszti Miklós utólag értékelte – „a mi médiaháborúnknak ezen az örök nyomuláson túl posztkommunista jellegzetességei voltak” (*Hasonlóságok, különbségek, mélyebb értelmek: 1993–2000. Haraszti Miklóssal beszélget Mihancsik Zsófia. Beszélő, 2000. 4. szám*). Ez egyik oldalról abból áll, hogy az MDF, majd később a Fidesz látszólag orvosolni szerette volna mindazt, amit a kommunista rendszer tovább élő örökségéből elutasított: valójában elsősorban a szocialista párt társadalmi beágyazottságát kívánták ellensúlyozni, de úgy, hogy ezt a kihívást fontosabbnak tekintették, mint a jogállamiságot, a liberális demokrácia követelményét. Az SZDSZ viszont a jogállamiságot előfeltételnek, sőt gyógymódnak tekintette a posztkommunista szociológiai problémára is. Az SZDSZ csapdája az lett, hogy miközben a jogállamiságot félretoló antikommunizmussal nem kívánt közösséget vállalni, a koalícióba lépve még inkább beszűkült annak lehetősége, hogy a szociológiai értelemben megalapozott igény nevében, jogállami kereteken belül lépjen föl. Hatalmi marakodásnak, köztöködésnek tűnt minden, a szocialisták posztkadári populizmusa elleni megszólalás.

A nyomtatott sajtó

A nyomtatott sajtó rendszerváltás körüli befolyását jelzik a ma már elképzelhetetlenül magas

példányszámok. A közel félmillió példányban megjelenő legnagyobb *országos politikai napilap*, a *Népszabadság*, az MSZMP (majd MSZP) tulajdonában volt. A kommunista rendszer meghonosodott gyakorlata szerint a másik három országos napilap tulajdonosai is a rendszer intézményei voltak, így a Hazafias Népfront a *Magyar Nemzeté*, a kormány a *Magyar Hírlapé* és a szakszervezetek a *Népszaváé*, de természetesen ezek is szoros pártfelügyelet alatt álltak. A négy országos napilap eltérő stílusa a nyolcvanas évek utolsó harmadáig inkább csak az eltérő célközönségnek szólt, legfeljebb az MSZMP-n belüli ortodox és reformista irányzatok különböző árnyalatait tükrözte. Az országos politikai sajtó mellett ugyancsak az állampárt, illetve az MSZP tulajdonában működtek az úgynevezett megyei lapok, illetve a fővárosban megjelenő egyetlen délutáni lap, az *Esti Hírlap*. Ezeknek a helyi újságoknak az összpéldányszáma messze meghaladta az országos napilapok példányszámát, sőt a rendszerváltást, privatizációt követően viszonylag gyorsan a nagyobb megyéké egyenként is az országos napilapokét, a *Népszabadságot* nem számítva.

A puha diktatúra kikacsingatós világa, majd a rendszerváltás kétéves átmenete lehetővé tette, hogy 1989–1990-re e lapok többé-kevésbé kiszolgálhassák olvasóik immár cenzúrázatlan információk iránti igényét, a fokozatos politikai fellazulás következtében képesek voltak egyfajta hitelességi megújulásra, és valóban önálló karaktert alakítottak ki. Egy pillanatra úgy tűnt, mintha a szerkesztőségek függetlenek lehettek volna a tulajdonosoktól.

Miután a kerekasztal-tárgyalásokon semmilyen megállapodás nem született a médiaszabályozás ügyében, a nyomtatott sajtó privatizációjára az általános privatizációs szabályok voltak érvényesek. Mivel a puha diktatúra és békés rendszerváltás nyomán az MSZMP-t, s jogutódjaként az MSZP-t nem számolták fel, s a vagyonszámolatás keretében csak ingatlanjaik nagy részétől fosztották meg őket, a sajtóportfólió átjátszása formálisan legitim keretek között zajlott. Csakhogy míg a gazdasági szférában az új tulajdonos az állam helyébe lépett, s a jól-rosszul megállapított vételár az államkasszába került, addig a nyomtatott sajtó jelentős része formálisan is az egykori állampárt és szatelitszervezetei tulajdonában maradt, így a privatizációs bevételek, még inkább, mint a gazdaságban, eltűntek a nyilvánosság szeme elől.

Az MSZP eljövendő biztos választási vereségének, a rendszer összeomlásának tudatában egyszerre akarta biztonságba helyezni a sajtóorgánumait, és értékesítésük révén kipótolni megcsappanó forrásait. A választások körüli időkre az MSZP a *Népszabadságot* és a megyei lapok közel felét nagy német sajtóvállalkozásoknak adta el, úgyhogy komoly bevételhez jutott. A *Népszabadságban* jelentős tulajdonrésze maradt, valamint itt is, a vidéki lapoknál is a szerkesztőségi garnitúra többé-kevésbé intaktan működött tovább.

Az SZDSZ az új kormány alakulása utáni időszakban azzal nézett szembe, hogy vagy az MDF jobbszárnya követelte megoldás következik be, és a korábbi MSZMP tulajdonában lévő, még nem privatizált nyomtatott sajtó a kormány fennhatósága alá kerül, vagy tovább folytatódik a már előrehaladt privatizáció, de a korábbinál konszolidáltabb keretek között. A liberálisok úgy vélték, ha a nyomtatott sajtó valódi tulajdonosok, nem utolsósorban nyugati sajtóvállalkozások kezébe kerül, az garanciát jelenthet az állam politikai beavatkozási szándékával szemben.

1990 elején felmerült ugyan, hogy a három nagy országos napilapot osszák szét a három vezető politikai erő között (*Népszabadság* – MSZP, *Magyar Nemzet* – MDF, *Magyar Hírlap* – SZDSZ), a liberálisok azonban ezt az elképzelést visszautasították, mert nem kívánták a sajtót a pártstruktúra lenyomatává tenni.

A még nem privatizált 11 *vidéki napilapot*, az MDF egy részének államosítási szándéka ellenére, így végül is az új országgyűlés ellenőrzésével a tulajdonos MSZP gyakorlatilag privatizálhatta, már áttekinthető pályáztatással, úgy, hogy a bevétel döntő része az államkasszába került, s csak kis része gyarapította a szocialista párt sajtóalapítványát.

A megyei napilapok fele az Axel Springer német sajtócég, míg a további vidéki lapok más külföldi újságkiadók, angolok, osztrákok, franciák tulajdonába kerültek. Mivel az új tulajdonost, néhány általános normán túl elsősorban a lapok gazdasági eredményei érdekelték, a volt pártlapok, de általában is a privatizált nyomtatott sajtó politikai irányultságát vagy éppen antipolitikusi attitűdjét jelentős részben az előző rendszerből megmaradt főszerkesztő és a szerkesztőség határozta meg.

Sőt a szerkesztőség kezdeményezésére lezajlott privatizáció miatt még a kormánylap, a *Magyar Hírlap* sem került az új kormány kezére, hanem – egyébként mint az *Esti Hírlap* is – egy időre Robert Maxwell, angol sajtómágnás tulajdona lett. Az időközben mérsékelt konzervatív arculatúvá vált *Magyar Nemzet* viszont megmaradt az állami lapkiadó tulajdonában, de a jobboldali kormánykoalíciónak itt csak annyi befolyása maradt, hogy a lapot a szerkesztőség által preferált mérsékelt, centrista svéd tulajdonos helyett egy konzervatív francia csoport kezére játssza. A szakszervezetek napilapja, a *Népszava* volt az egyetlen országos politikai napilap, amely a rendszerváltás után is megmaradt a régi tulajdonos kezében, példányszáma és jelentősége azonban társaiéhoz képest jelentéktelenné vált. 1993-ban aztán a magyar magántulajdonban álló VICO cég vette meg, amely addigra már jelentős sajtóportfóliót működtetett.

A kisebb tökeigény és az élénk kereslet miatt nagyobb pezsgés alakult ki a *közéleti-politikai hetilapok* piacán. A legjelentősebb tartós siker mégis a hetvenes évek végén induló *Heti Világgazdasághoz (HVG)* kötődik, amely sajátos gazdasági tematikájával mindmáig a legnagyobb példányszámú, politikai témákkal is foglalkozó hetilap. A *HVG* sikertörténetét az alapozta meg, hogy már több mint egy évtizeddel a rendszer bukása előtt, a gazdasági tematika ürügyén képes volt tudatosan szakítani a kommunista ideológiai nyelvezettel. A folytatás lehetőségét pedig az biztosította, hogy a tulajdonos Magyar Kereskedelmi Kamara a lapot a szerkesztőségből összeálló társaságnak adta át. Ha jóval kisebb példányszámmal is, de hasonló utat járt be az *Élet és Irodalom* is, amely mérsékelt rendszerbíráló kritikai és irodalmi lapból vált liberális félpolitikai hetilappá. A rendszerváltás idején indult mértékadó politikai hetilapok közül csak az eredetileg mind kritikusabb hangvételű, sikeres rádióműsor nyomtatott változataként megjelenő, reformista baloldali *168 Óra* és a kezdetben a Fideszhez kötődő, de alternatív-liberális arculatát megőrző *Magyar Narancs* tudott életben maradni. Külön műfaj az MDF-hez kötődő *Hitel* és az SZDSZ-hez kötődő *Beszélő* története. Az első szabad választások idejére mindkét lap sok tízezres példányszámra futott fel, hogy aztán néhány év múlva kis példányú havilapként vegetáljon tovább.

A *politikai-társadalomtudományi havilapok* a rendszerváltást követően hamarosan egy önmagába zárt világ részeivé váltak. A puha diktatúra kései időszakának szellemi életében jelentős szerepet betöltő egyensúlyozgató, mérsékelt kritikai attitűdű havilapok (*Valóság, Világosság, Mozgó Világ*) és erős közéleti tematikájú irodalmi folyóiratok (*Kortárs, Új Írás, Alföld, Jelenkor, Tiszatáj*) kiestek az értelmiségi közbeszédet meghatározó intellektuális érdeklődés köréből. Formális létezésük nem párosul valóságos társadalmi jelenléttel. A kritikai-politikai havilap mint műfaj gyakorlatilag kimúlt, ugyanis a késő Kádár-kor lassúdad tovazötyögését felváltotta a politikai élet egyre gyorsuló ritmusa, amelyben a korábbi havilapok revelatív mondanivalója a heti-, sőt napilapokba költözött: a havilapok „átcommogási” ideje képtelen volt követni a felgyorsult közélet ritmusát. Nem véletlen, hogy a puha diktatúra két legradikálisabb kritikai-társadalomtudományi folyóirata, a nyolcvanas évek elején induló *Medvetánc*, illetve az azt fél évtizeddel követő *Századvég*, felismerve a műfaj halálát, a rendszerváltáskor beszüntette tevékenységét (az utóbbi később újraindult ugyan, de közéleti hatása éppúgy nincs, mint a többi társadalomtudományi folyóiratnak).

Beszélő: az SZDSZ története kicsiben

Az országos politikai napilapok ismeretében a rendszerváltást követő első években fel-fel merült, hogy volna igény egy szellemiségében SZDSZ-közeli, független liberális napilapra. A Beszélő sorsa

legalábbis megengedi, hogy feltételezzük: ennek piaci és intellektuális feltételei nem álltak össze. Maga a párt ilyet nem szervezhetett, független tényezők pedig közelébe sem jutottak egy ilyen tervnek. Az ideáltípus a Gazeta Wyborcza lett volna, hiszen szerkesztője, Adam Michnik a lengyel demokratikus ellenzék egyik legismertebb tagjaként a profi politikusi pálya helyett az újságkészítést választotta, s megteremtette Lengyelország legjelentősebb napilapját.

Az 1981 decemberétől negyedéves szamizdat (illegális) folyóiratként megjelenő Beszélő nemcsak azért volt a demokratikus ellenzék központi jelentőségű, meghatározó orgánuma, mert szerkesztősege egyben a különböző tiltakozó akciók kezdeményezője, névadója és szervezője volt, hanem azért is, mert a „vörös” kategóriáktól megszabadított, cenzúra- és öncenzúramentes nyelvvel kulcsszerepet játszott a rendszerváltás értelmiségi közbeszéde új, koherens, kritikai nyelvének kialakításában. Ahogy az általa kezdeményezett politikai akciók túlnyúltak a demokratikus ellenzék kemény magján, s a hivatalosság megtűrt világából még nem teljesen száműzött pár száz fős értelmiségi kört is mozgósítani tudtak, úgy a Beszélőben álnéven publikáló szerzők nagy része egyetemi-kutatóintézeti státuszokban dolgozó értelmiségi volt. Nagy részüknek három elkülönült „publikációs piacuk” volt: az intézetek zárt terjesztésű kiadványai; a tradicionális Kádár-kor kiegyensúlyozgató folyóiratai; illetve a radikális Medvetánc és Századvég. A politikai kockázatvállalás mértéke szerint a demokratikus ellenzék kemény magja elkülönült ugyan a politikai manifesztációk alkalmi résztvevőinek alkalmi világától, de a rendszerkritikai nyelv létrehozásában a politikailag tagolt közeg mégis kontinuuussá vált. Ez tette lehetővé, hogy 1989–90 fordulóján egy-két hónap alatt elkészüljön a rendszerváltás programja, melynek szerzői – a munkában jelentős szerepet játszó Tölgyessy Péter kivételével – a Beszélő és a Medvetánc alkotói gárdájából kerültek ki.

Ily módon az 1200-ról 6000-re növekvő példányszámú Beszélőben megjelent írások politikai zanzái a Szabad Európa Rádió sok százazreket elérő közvetítése révén váltak széles körben ismertté. De ez inkább csak a rendszerváltó mozgalom érzelmi hitelességét teremtette meg. Ezzel egyenrangú fontosságú volt a szekuláris-liberális kritikai értelmiség új, homogén nyelvének kialakításában játszott szerepe. Így a rendszerváltás folyamán e nyelv nemcsak a demokratikus ellenzék és a hatalom közti tárgyalások fogalmi keretét határozta meg, hanem alapvető szerepet játszott abban, hogy a szélesebb, akár az értelmiségi közegen túlnyúló közbeszéd vitáit, dilemmáit fogalmilag strukturálja.

A szamizdat Beszélő „piacképességét” intellektuális teljesítményén túl a politikai represszió, a hivatalos és megtűrt sajtó cenzúrája és öncenzúrája biztosította. A sajtószabadság megszületése ugyanakkor a Beszélő represszióban fogant szabadbeszéd-monopóliumát szüntette meg. Az illegális Beszélő szellemi és anyagi háttere a rohamosan növekvő SZDSZ hullámán lehetővé tette, hogy a negyedéves periodika hetilappá alakuljon, s az 1990-es választások utáni hónapokra 40 ezres példányszámot érjen el. De akár ahhoz, hogy hetilapként stabilizálni tudja helyzetét, akár ahhoz, hogy napilappá váljon, befektetőkre, professzionális menedzsmentre és az olvasóra is figyelő szerkesztőségre lett volna szükség. Erre az újságírónak amatőr szerkesztőgárda nem volt képes. Az illegális Beszélő manufaktúráis, ráérős munkakultúráját vitték tovább a profi sajtó versenyvilágába. A hetilap Beszélő szürke, kisbetűs, monoton tördelése, egyen terjedelmű írásai lassan versenyképtelenné váltak a szabad sajtó színesedő piacán. Amikor fölmerült, hogy a HVG egykori főszerkesztő-helyettesét leszerződtesik a laphoz, vagy a megszűnő Mai Nap munkatársainak nagy részét átveszik, ezt az intellektuális luxusiparon edződött szerkesztőség elhárította, ahol a meghatározó emberek státuszuk szerint politikusok, képviselők és részben az SZDSZ választott testületeinek tagjai voltak. A helyzetet az is bonyolította, hogy a lap 1990 utáni szerkesztői (Havas Gábor, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia) az SZDSZ belső, plebejus ellenzékéhez tartoztak, akik – részben mint az egykori Szegényeket Támogató Alap (SZETA) vezetői – fenntartással viseltettek a párttá válás következményeivel és a demokratikus ellenzéknek az SZDSZ-ben megtestesülő liberális fordulatával szemben. A szerkesztőségi kötelezettségek olykor időben is ütköztek a képviselői feladatokkal, a független kritikai szerep egyre többször a pártpolitika napi pragmatizmusával. Ugyanakkor az SZDSZ és a Beszélő között nem került sor olyan jellegű végletes szakításra, mint a

Fidesz és a Narancs között. Míg a párttal konfliktusba került Narancs, melynek szerkesztői nem viseltek politikai tisztségeket, kiűzetett-kimenekült a magánpiacra, s ott nehezen bár, de stabilizálta helyzetét, addig a Beszélő a közönség szemében a félhivatalos pártlap és a független kritikai szerep között vergődött. S bár a pártpolitikusi és a független kritikus szerepeket keverő szerkesztők tevékenysége kapcsán a pártvezetés ugyan dohogott, de soha nem törekedett a szerkesztőség személyi vagy tartalmi önállóságának csorbitására. A piaci igények szerint megújulni képtelen hetilapot sem a párt, sem a közönség nem tudta eltartani. A Beszélő a kilencvenes évek közepétől havilappá zsugorodott. Marginalizálódását nem elsősorban példányszámának elolvadása jelzi, hanem az, hogy elvesztette azt az intellektuális szerepet, amely egykor a politikai közbeszéd meghatározó vonatkoztatási keretévé tette.

Ahogy a Beszélő kicsiben a demokratikus ellenzék és az SZDSZ története, úgy a Hitel kicsiben a népies íróké és az MDF-é. A Hitel létrehozásának 1979-es gondolata után némi késéssel 1982-ben Csoóri Sándorék a lap megalapításának szándékával az akkor kulturális és oktatási miniszter Pozsgay Imréhez fordultak. A két lap indítása közötti különbség is illusztrálja a demokratikus ellenzék és a népies írók eltérő viszonyulását a hatalomhoz: míg az előbbi nem tárgyalta a hatalom mégoly „felvilágosult” képviselőivel sem, s az illegális Beszélő kiadásával a szólásszabadság jogát provokatívan gyakorolta, addig az utóbbi engedélyt kért az engedetlenségre. Annak hiányában azonban nem vállalták a kockázatot, hogy lapjukat szamizdatként adják ki. Végül a rendszer kezdődő felbomlása és két lakiteleki találkozó után a Hitel 1988 novemberében a hivatalos engedélyek birtokában jelent meg. A Beszélő ekkor még szamizdat lap volt, ezzel is jelezve, hogy a reformkommunisták csak az MDF-ben tömörülő népiesek „konstruktív kritikáját” tolerálták. A Hitel 1992-től csak havilapként, politikai és szellemi jelentéktelenségre kárhoztatva élt tovább. Csurka István Magyar Fórumának jobboldali radikalizmusa elszívta előle a levegőt.

Médiaháború a nyomtatott sajtóban

Az Antall-kormány idején igazolódni látszott a liberálisok várakozása: a nyomtatott sajtó világa a tulajdonos, olvasó, hirdető működtetésében mintha kezdett volna hasonlóná válni a mintának tekintett nyugati világ sajtóstruktúrájához. Ugyanakkor „nem alakult ki a többpártrendszer újságírói technológiája, a róla való tudósításhoz szükséges újságírói tudás. A magyar médiának egyszerűen nincs meg a technikája ahhoz, hogy médiahatalom legyen, vagyis ne lehessen megvezetni a közélet témáiban” – nyilatkozta még tíz évvel később is joggal Haraszi Miklós (*Hasonlóságok... Haraszi Miklóssal beszélget Mihancsik Zsófia. Beszélő, 2000. 4. szám*).

Másként látta a helyzetet a jobboldali kormánykoalíció. A médiumokat uraló nyelv a parlamenti ellenzék beszédmódjához hasonlított, s ez csak felerősítette a kormányerők elégedetlenségét az „illojális” kritikai hangvétellel szemben. Szociológiai értelemben igazolta a kormánykoalíció sajtóval kapcsolatos érzéseit, hogy a piacot a rendszerváltás előtti, privatizált lapok uralták, jelentős részben a régi szerkesztőségekkel, bár megváltozott normákat követve. A kormánypártokhoz köthető, akár mérsékelt, akár radikálisabb jobboldali lap kezdetben nem tudott érdemi piaci pozíciót szerezni. A jobboldalon nem csak az MDF radikálisai látták úgy, hogy a magyar sajtópiacot elfogadhatatlan véleményaránytalanság határozza meg, s ezen csak állami beavatkozással lehet változtatni.

Az SZDSZ tiltakozott minden kormányzati beavatkozás, lapalapítás ellen. Mindenesetre a *Magyar Nemzet* eladása nem elégítette ki az MDF-ben uralkodó igényeket, s így új lapindításokra is sor került. A kormányzati segítséggel létrehozott és közpénzen működtetett *Pesti Hírlap* és *Új Magyarország* már inkább megfelelt a magyarországi értelemben konzervatív, jobboldali igényeknek, de piaci, olvasottsági, hirdetői teljesítményük gyenge maradt. (Ami aztán újabb összeesküvés-elméleteket szült, miszerint szervezett hirdetési bojkott áll a jelenség mögött.) Majd az 1998-ban hatalomra kerülő Fidesz államilag szponzorált pénzügyi háttérrel, a *Magyar Nemzet* patinás neve alatt, jórészt az *Új Magyarország* radikálisabb gárdájára építve hozta létre a piacon

állami segédlettel megkapaszkodni képes jobboldali politikai napilapot. A hetilapok piacán másfél milliárdos állami tőkeinjekcióval létrehozták a *Heti Választ*. 2010-től a nyomtatott sajtó világában alkalmazott kormányzati „pozitív ösztönzők” (állami tőkeinjekció, kötelező előfizetés, központilag irányított állami és kikényszerített magánhirdetések) addigi eszközei kiegészülnek a negatív kényszerek eszközeivel (állami hirdetések letiltása, magánhirdetők eltérítése, tulajdonosváltás kikényszerítése).

Az első médiaháború az elektronikus sajtóban

Másként alakult az elektronikus média világa.

Az Antall-kormány az átfogó médiaszabályozásig fenntartotta a még 1989 júliusában – jogilag támadható formában, mert nem törvényben, hanem kormányhatározatban, de tartalmában az ellenzék által is méltányolt szempontok alapján – meghirdetett frekvenciamoratóriumot. Ennek célja az volt, hogy a konszenzuson nyugvó további szabályok megalkotását ne előzhesse meg a frekvenciák hatalmi osztogatása. Ha a konszenzusos munka az Antall-kormány megalakulása után tovább haladt volna, ha az MDF beleegyezik a kereskedelmi alapon fenntartott önálló médiumok megszületésébe, vagyis megszűnik a moratórium, a közmédiumok nem válnak automatikusan a vágy és a csata tárgyává. Egészen az 1996-os médiatörvény végrehajtásáig fennmaradt a jogi értelemben illegális frekvenciastop, amely egyfelől demokráciákban megengedhetetlen módon megtagadta új, országos műsorsugárzási engedélyek kiadását, másfelől viszont biztosította, hogy jogi szabályozás hiányában ne hatósági önkény, politikai elfogultság alapján osszák el az új rádió- és tévéállomások létrehozásának lehetőségét. A moratórium nemcsak fenntartotta a Magyar Rádió és a Magyar Televízió monopolhelyzetét, hanem hamarosan azzal társult, hogy ezeket az intézményeket közvetlen kormánybefolyás alá helyezték.

Azért 1991-ben, minden szabályt kijátszva, a kormány országos frekvenciát biztosított egy magánrádió, a Juventus számára. Az SZDSZ – s ez jól jellemzi a légkört – azt feltételezte, hogy a kormány nemcsak a nyomtatott sajtó és az állami rádió és tévé területén igyekszik befolyását érvényesíteni, de a frekvenciaengedélyeken is, vagyis megkezdődik a jobboldal ízlése szerinti politikai műsorszolgáltató felépítése. Idővel kitűnt, hogy ezúttal nem politikai, „csak” üzleti visszaélés történt, a Juventus ugyanis az első nyugati országokban bevett, populáris zenét sugárzó, magán, kereskedelmi, reklámbevételekből működő csatornaként működött. (Hallgatottsága az évtized közepére meghaladta az állami rádióét, majd – feltehetően – jó pénzért eladták egy amerikai cégnek.)

Az antiliberális média-nagykoalíció első megtestesülése még a Pozsgay Imre államminiszter által, 1989 novemberében, a népszavazás előtt egy héttel a tévé és rádió felügyeletére felállított bizottság volt. Az SZDSZ és a Fidesz elutasította a részvételt a kinevezéses alapon felállított, MSZP–MDF többséggel működő intézményben. A testület azonban érdemi tevékenységet már nem fejtett ki, hiszen valószínű feladata Pozsgay segítése lett volna a januárra már meghirdetett köztársasági elnökválasztási kampányban. A négyigenes népszavazásban kudarcot szenvedett MSZP és az MDF csak január elejére tudott összehozni egy újabb kormányrendeletet, amelyben Pozsgay formálisan is visszavette a novemberben látszólag leadott tévé és rádió felügyeleti jogát. Mivel az MSZP és az MDF – részben okkal – a tévé esti vitaműsoraiban kereste a népszavazási eredmény magyarázatát, ezúttal a tévé megszerzésére koncentrált. Arra hivatkozva, hogy a tévének nincs elnöke – tudniillik a korábbi felügyelő bizottság, kinevezését politikai beavatkozásnak nevezve, még novemberben lemondott –, ezúttal elnökséget nevezett ki az intézmény élére. Így 1990. januártól az áprilisi választásokig a tévé elnöke Nemeskürty István lett, a kuratórium titkára pedig Szilvássy György, akkor még Pozsgay közvetlen munkatársa. Az új tévévezetés leváltotta a politikai hír- és magazinműsorok tárgyilagos műsorkészítésre törekvő szerkesztőit, vezetőit, és MDF-közeli, az MSZP számára is elfogadható embereket ültetett a helyükre.

1990 nyarán aztán, még az MDF–SZDSZ megegyezés hullámán, az új „kinevezési törvény” szabályai szerint, Antall József jelölése alapján nevezte ki Göncz Árpád köztársasági elnök Hankiss Elemért az MTV, és Gombár Csabát a Magyar Rádió elnökévé. Mindkét médiaelnök komoly személyes tekintéllyel rendelkezett, párthoz sem akkor, sem később nem kötődtek, elnöki tevékenységük során intézményük autonómiáját védték. Kinevezésük pillanatában lényegében valamennyi parlamenti párt elfogadta személyüket, a kormánykoalíció radikálisait kivéve.

A közmédia körüli megnyugvás azonban nem tartott sokáig. A közmédia újságírói, akiknek szakmai pályája a puha diktatúra lazuló rendszerében bontakozott ki, alapvetően posztkommunista, szekuláris-liberális nyelvet beszéltek. Közük bekerülni sem a népies-új jobboldali táborból, sem a liberális-demokratikus ellenzéki táborból gyakorlatilag nem lehetett. Míg azonban a közmédiaikat uraló kormánybírálok beszéd az utóbbiak nyelvén szólt, addig a jobboldali kormányerők értetlenül álltak a közmédia „illojális” kritikai hangvételével szemben.

Az MDF–SZDSZ megállapodást és a hiányzó médiaszabályozást megkerülendő 1992 decemberében a kormánypárti parlamenti többség a rádió és a tévé költségvetését a kormány alá rendelte, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy a pénzügyi feltételek a politikai lojalitás függvényében alakulnak. A médiatörvény-tervezet év végi bukásával a remény is elszállt, hogy a viszonyok konszolidálhatók, s az ellehetlenített, a parlamenti kulturális és sajtóbizottság kormánypárti többsége közvetlen beavatkozásával vegzált Gombár Csabát és Hankiss Elemért 1993 januárjában lemondásra készítették. Utánuk a közmédia irányítását a kormányhoz igazodó két, teljes elnöki jogkörrel felhatalmazott alelnök, a későbbi MIÉP-képviselő Csúcs László és a kispárt által később a médiahatóságba juttatott Nahlik Gábor vette át és hajtotta végre a politikai megrendelő igénye szerinti változásokat.

Az állami rádió és a tévé, a később meghonosodott kifejezéssel, a közmédia rendszerváltás után kinevezett új elnökei egyértelműen a nyugati demokráciák liberális szellemiségét képviselték. Feladatuk azonban jelentősen eltért a szokványosnak nevezhető médiumigazgatói teendőktől, hiszen monopolhelyzetű intézményeket kellett a demokratikus normáknak megfelelően, gyakorlatilag törvényi szabályok nélkül átalakítani.

Az egymást meg nem értő értékrendek konfliktusainak szimbólumává vált, hogy a tévé lekeverte az első szabadon választott kormány beiktatásának élő közvetítését, és a labdarúgó BEK-döntő színhelyét kapcsolta (Milan-Benfica 1-0, góllövő Rijkaard). A tévé illetékesei abból indultak ki, hogy a már eldölt választások után az állami rituálénál jobban érdekli az egyetlen műsorszolgáltató közönségét a sportközvetítés. A kormány és pártjai viszont úgy látták, hogy a rendszerváltás szimbolikus aktusát bagatellizálja a tévé, s mindez beleillik az addigra már kialakult képbe: az új kormánnyal nem barátságos média egész tevékenységét az ellenzék aránytalan befolyása jellemzi. Az önkormányzati választási vereség és a taxisblokádnál találatos csak felerősítette ezt a hitet.

A keresztény-nemzeti pártok azt tapasztalták, hogy a közszolgálati rádió és televízió úgy lett független, hogy az ő értékrendjük nem, illetve csak egy-egy műsorban vált részévé. S bár a kommunista párthoz egykor lojális és más médiamunkások közül már verbuválódott, szerepet is kapott egy neofita népies-új jobboldali csapat, az MDF-ben, nemcsak a radikálisok, hanem a párt mérsékelt politikusai részéről is egyre nőtt a nyomás a közmédia kormányzati átvételére. Ezzel kezdetét vette a rádió és a tévé kormányzati ostroma.

Az Antall-kormány a médiaháborúnak nevezett, törvény nélküli időszakban igyekezett tehát kihasználni a – kádári korszak politikai vezérlési rendszerét biztosító – szabályokat a függetlennedni akaró médiavezetők megzabolázására. Eközben a köztársasági elnök az alkotmányosság határán mozogva igyekezett védelmezni az elnököket, illetve az intézmények függetlenségét.

A médiaháború és a köztársasági elnök jogosítványainak alkotmánybírói korlátozása

A közszolgálati médiumok vezetőinek 1990-es kinevezése még a hatalommegosztás elve szerint történt. Az egyetértés a személyekben elfedte azt a kérdést, hogy a miniszterelnöki javaslatra történő köztársasági elnöki kinevezés érdemi mérlegelési, vagy pusztán formális jogosítványt jelent-e az elnök számára. A közszolgálati médiumok körüli konfliktusok egyben az eltérő szerepfelfogások harcát is jelentették. 1991 júliusában az MDF-nek nem tetsző médiaelnökök ellensúlyozására a miniszterelnök három-három alelnököt kívánt állítani, de kinevezési okmányukat a köztársasági elnök nem írta alá. E szerepfelfogásban a köztársasági elnök nem pusztán protokolláris jogkörrel, hanem a hatalmi ágak közötti egyensúlyt érdemi jogosítványaival biztosító személyként, mérlegelési joggal rendelkezett. Vagyis amikor a kormányfő az akkor még monopolhelyzetű közszolgálati médiumok vezető tisztségeibe egyoldalú jelöléssel kívánt vezetőket kinevezni, az a közszolgálati médiumok kormányzat alá rendeléseként jelent meg, melyet a köztársasági elnöknek alkotmányos kötelessége megakadályozni. Az így kibontakozó konfliktus végül is kompromisszummal zárult: a köztársasági elnök aláírta a miniszterelnök két új jelöltje, Csúcs László és Nahlik Gábor alelnöki kinevezését a médiumok élére. A konfliktus megismétlődött, amikor Antall nem sokkal később Hankiss és Gombárt le akarta váltani, és Göncz Árpád nem írta alá a kezdeményezést. Amikor aztán a két médiaelnök lemondásra kényszerült, s helyükre a teljes elnöki jogkörrel felruházott alelnökök léptek, a fejlemények igazolták a köztársasági elnök aggodalmainak jogosságát.

A médiaháborús konfliktusokban a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság úgy foglalt állást, hogy nem tekinti a köztársasági elnöknek az államszervezet demokratikus működése feletti ellenőrzési kompetenciájába tartozónak a miniszterelnök személyi javaslatainak felülbírlását. (A sors fintora, hogy az AB-elnök Sólyom László sok évvel később, köztársasági elnökként – saját korábbi álláspontjával szemben – felülbírlta a miniszterelnök döntését, s nem volt hajlandó aláírni Horn Gyula kitiűntetését, majd a megváltozott összetételű Alkotmánybíróság úgy látta: az elnöknek személyi kérdésekben is valódi mérlegelési joga van.)

Az Alkotmánybíróság 1992 júniusában egyébként alkotmányellenesnek minősítette a rádió és tévé kormányirányítását. Ám némileg maga is beszállt a politikai csatába, mert „... az alkotmány sértő passzus megsemmisítését elhalasztotta az új médiatörvény megszületéséig, azzal a meglehetősen vitatható érveléssel, hogy az alkotmányellenes kormányfelügyelet is jobb, mint a felügyelet teljes hiánya.” (Halmai Gábor: Médiaháború: szabadság és szabályozás. Beszélő, 1997. 8–9. szám). Amikor 1993 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy az 1994-ig tartó parlamenti ciklusban már nem lesz médiatörvény, az AB hasonló érveléssel ismét megtagadta, hogy meghatározzák az alkotmány sértő szabály megsemmisítésének időpontját.

(Az Alkotmánybíróság a köztársasági elnök jogosítványait korábban már egy másik vonatkozásban is korlátozta. Göncz Árpád még az 1990. őszi taxisblokádnál idején, mint a hadsereg főparancsnoka megakadályozta a honvédség mint rendfenntartó felhasználását, s ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a spontán, tömeges útlezárások nem torkolltak erőszakos összeütközésekbe. 1991 áprilisában pedig nem fogadta el a honvédség parancsnokának lemondását. Ezeket követően az AB úgy döntött, hogy az elnököt nem illetik meg sem a taxisblokádnál, sem a hadsereggel kapcsolatos személyi döntések kapcsán gyakorolt döntési jogosítványok.)

A médiatörvény-tervezet 1992-es bukása

A médiaháború másik frontján zajló ütközet, az átfogó médiaszabályozás körül zajló csata 1992 végén groteszk bukással zárult. A hosszas pártközi és szakmai, érdek-képviselési egyeztetéssel elkészült, egy pillanatig konszenzusosnak tekintett törvénytervezethez a szavazás előtti utolsó pillanatban az egyezséget felrobbantó, mert a kormánybefolyást részben átmenteni kívánó kormánypárti képviselői javaslatot nyújtottak be az Antall-kormány álláspontjával összhangban. Az SZDSZ a későbbiekben gyakran előállóhoz hasonló csapdahelyzetbe került: vagy elfogadja a normáit sértő, de az addigi helyzetenél normálisabb viszonyokat biztosító javaslatot, vagy a kormánypárti puccs eljárása és főleg tartalma miatt veszni hagyja azt is, amit sajnál. Az SZDSZ

ezúttal az utóbbi „megoldást” választotta: úgy döntött, hogy rossz törvényt nem támogat. S az általa kiszavazott részek miatt már a kormánypártok sem fogadhatták el a tervezetet, melyet így a végszavazáskor senki sem támogatott.

A sajtó, ide értve az egyértelműen liberális elveket követő újságírókat is, és részben ennek hatására a liberális értelmiség is értetlenül fogadta a történeteket, s az akkorra már uralkodóvá váló szokásoknak megfelelően, mintegy az elfogulatlanság bizonyításául a bukásért a kormánypártok mellett az ellenzék, azon belül is elsősorban az SZDSZ felelősségét emlegette.

Az ügy tanulsága messze hatónak bizonyult. Hogyha az SZDSZ „elvi alapon” döntött, hívei azért hibáztatták, mert nem gyakorlatias, ha meg a kompromisszumos tökéletlent választotta a lehetőségek közül, az a vád érte, hogy feladta elveit. Az SZDSZ dilemmája világos volt: vagy vállalható kompromisszumokkal ügyek megoldására törekszik, vagy egyedül maradván megőrzi tisztaságát, s megmarad az ideális követelmények pusztán verbális felmutatásánál. Az első út a hitelességet, az utóbbi a kormányzóképeségbe vetett hitet ássa alá.

Az 1994-es kormányváltás

Még csak elvi egyetértés létezett a kormánypártok között, hogy mihamarabb médiatörvényre van szükség, egyelőre – eredménytelenül – tárgyalt a koalíció és az ellenzék a rádió és a tévé elnökelőltjeinek személyéről, amikor Horn Gyula, türelmét veszítve, élt az előző kormány jogosítványaival, és egyeztetés nélkül terjesztette fel a köztársasági elnöknek az új tévé- és rádióelnök (Horváth Adám és Szirányi János) személyét. Az SZDSZ, miután a jelöltekkel szemben nem volt kifogása, és a köztársasági elnök is aláírta a kinevezést, nyilvánosan nem tiltakozott az eljárás miatt. Ugyanez volt a helyzet Horn Gyula másik rapid médiadöntésével is, amikor koalíciós egyeztetés nélkül, a még érvényes frekvenciamoratórium ellenére, a népnemzeti támogatás biztosítása reményében egyszerűen megígérte, hogy megmarad az MDF elindította önálló Duna Televízió. Ez egyfajta gesztus volt az ellenzékbe szorult jobboldalnak, amely egyharmadnál kisebb parlamenti arányával hirtelen álláspontot váltott, s mint később ellenzékben mindig, a közmédia csatornáinak felosztását kezdeményezte a pártoldalak között.

A médiatörvény – 1995

Horn Gyula olyan médiaszabályozást képzelt el, amellyel nemcsak a jobboldal, hanem a szocialisták által is túlsúlyban lévőnek tartott liberális médiahatalom visszaszorítható, ahol a szabályok megfelelnek ugyan a demokratikus normáknak, de azért a kormány nem veszíti el a lehetőségét a sajtó közvetlen befolyásolására. E törekvésében gyorsan megtalálta az érdekszövetséget az időközben jobbra tolódott Fidesszel, amely 1994-es választási kudarcát szintén a liberális média számlájára írta.

1994 nyár végére elkészült egy dominánsan szakmai, nem politikai normákat szem előtt tartó médiatörvény-tervezet, s a kormánypártok parlamenti többségükkel önmagukban is dönthettek volna az intézményi és személyi kérdésekben. Az MSZP azonban, szemben a tervezet elképzelésével, szeretne volna elérni, hogy most már törvény biztosítsa: a kormánynak is legyen szerepe a rádió és a tévéelnök kinevezésében. Ez az SZDSZ számára elvi, az ellenzék számára praktikus okokból volt elfogadhatatlan. Őszre kitűnt, hogy Hornnak nem tetszhet, amiben a kormánypártok egyetérthetnek, így könnyen belement, hogy általános szabályként, a médiatörvényre is érvényesen a koalíció elfogadja a konszenzuskényszert, miszerint az ellenzék vagy annak egy része nélkül a legfontosabb kérdésekben a kormánypártok nem döntenek. Így viszont a frontvonalak áthelyeződtek: konszenzusjáték kezdődött, hogy milyen feltételekkel lehet egy médiatörvény mögé a szükséges támogatást biztosítani. Valójában azonban az MSZP-t médiaügyekben képviselő Jánosi György és a Fideszt képviselő Deutsch Tamás megjelenítette antiliberális nagykoalíció működött a liberális szellemiségűnek feltételezett kereskedelmi média megjelenése ellen. Bár ősz végére készen volt egy olyan szöveg, amelyet nagyjából az ellenzék

is támogatni tudott, még több mint egy év kellett a törvény elfogadásához, mert egyik oldalon az MSZP és az ellenzéki pártok, másikon az SZDSZ között folytatódott a vita a frekvenciamoratórium megszűnése utáni plurális médiarendszerről.

Az 1995 nyarán megrekedt hatpárti médiatárgyalások felgyorsítására az SZDSZ-t addig képviselő Molnár Péter és Tímár János mellé a párt Magyar Bálintot delegálta. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy az SZDSZ normái jelentősen eltérnek a másik öt párt elképzeléseitől, így olyan médiatörvény nem születhet, amely mindenben kielégíti a liberális párt igényeit. Az általános elvek elfogadtatásán túl az SZDSZ redukálta céljait, s a vitatott kérdésekben döntőnek a plurális rendszer megteremtését tartotta. A liberálisok úgy vélték, hogy ha egyáltalán nem, vagy csak egy országos frekvenciát adnak át a kereskedelmi televíziózásnak, akkor nem alakulhat ki versenyhelyzet. Kompromisszum eredményeként jött létre az a megoldás, hogy a köztelevízió egyik csatornája műholdra kerül, s így a köztelevízióknak is lesz két csatornája, plusz a Duna Televízió, és a földi sugárzású országos magántelevisziók számára is marad két frekvencia. Cserébe az SZDSZ belement a közmédia három különálló – a rádió, a tévé és a Duna tévé ügyében illetékes – kuratóriumának felállításába, holott a három közmédia fölé egy közös, mindössze ötfős kuratóriumot javasolt. Egy másik vitakérdésben az SZDSZ szintén egyedül maradt, mivel vele szemben ötpárti egyezség alakult ki arról, hogy a közmédia fölött álló közalapítványi kuratóriumokat civil szervezetek képviselőivel egészítsék ki. A kurátorok elvben a tulajdonost, a magyar társadalmat lettek volna hivatva képviselni, s az SZDSZ hitte is, hogy a tagok pártok általi jelölése csak technika e cél elérése érdekében. Aztán kitűnt, ami azért tudható lett volna, hogy a pártok delegáltjait és persze a kurátorok nagyobb része önmagát a jelölő megbízottjának tekinti. A civil kurátorok pedig előre kiszámíthatóan nem a politikán túli civil világot képviselték, hanem jelentős részben pártokhoz tapadó klónok voltak, akik közül később többen országgyűlési képviselők is lettek, így Újhelyi István (MSZP), Hoffmann Rózsa (KDNP) és Ékes Ilona (Fidesz), és akadt példa arra is, hogy valaki főhivatású civilként bér munkában vállalta különböző szervezetek képviseletét. A politikai delegálás legsúlyosabb következményei a későbbi években az Országos Rádió- és Televízió Testület (ORTT), az egyébként meglehetősen átgondolatlan és definiálatlan jogkörű médiahatóság tevékenységében mutatkoztak meg. E hatáskör persze azért is volt tág, mert az elképzelés szerint a politikusok közvetlen konfrontációi helyett e testületet szánták a remények szerinti szakmai viták terepének. Az SZDSZ szakmai, „önjáró” delegáltja kivételével azonban a többiek erősebb pórázon tartott pártdelegáltaknak bizonyultak.

Az 1995 végén végül is megszületett, a kiszáradt kivételével minden parlamenti párt által támogatott törvényen brutális nyomokat hagytak a politikai kompromisszumok. Bár a rendszer valamennyi gyengesége a tervezet elfogadásakor még nem látszott világosan, az egyértelmű volt: ha az SZDSZ az 1992-es mércét alkalmazza, ezúttal sem születhetett volna meg a törvény. Ez esetben persze marad a frekvenciamoratórium, az Alkotmánybíróság szerint is elnézhető állami tévé- és rádióirányítás, és szinte minden probléma, ami a törvény elfogadása után is felmerült.

Míg az 1992-es médiatörvény-bukás sokak szemében a kérlelhetetlen SZDSZ számláját terhelte, az 1995-ben elfogadott médiatörvény hatálya alatt működő magyar médiarendszer a kompromisszumos, reálpolitikus SZDSZ kudarca is lett. A közszolgálati televízió és az ORTT pénz- és frekvenciaosztó tevékenysége a korrupció szinonimájává vált, miközben az egymást váltó kormányok közvetlen politikai beavatkozása, illetve a műsorkészítők mindenkor kormányokhoz igazodása csak időlegesen enyhült a törvény előtti időszakhoz képest. A magyar közszolgálati televíziók nézettsége igen gyorsan a legrosszabbak közé süllyedt a volt szocialista országok hasonló intézményei között, s a kereskedelmi televíziózás csak részben váltotta be az SZDSZ reményeit, miszerint a verseny a sokoldalú tájékoztatás előnyére válik.

A frekvenciaoszt(ogat)ás törvénysértő gyakorlata

A törvény fogyatékoságainál is súlyosabb következményekkel járt, hogy magát a törvényt a

politikai szereplők rendszeresen figyelmen kívül hagyták. A médiatörvény az eljárásjogi konszenzuskényszeret képes volt biztosítani, de az alkalmazásához szükséges civilizált politikai kultúrát nem. Az előbbi feltétel ugyanis egy törvényhozási aktus, az utóbbi viszont politikai szocializáció eredménye. Már az első frekvenciaosztás bizonyította, hogy a nyugatias intézményrendszert miként formálja a maga képére a politika világát is uraló keleties értékészlet. Ha a helyzetet a BBC szabályozásával vetjük össze, azt látjuk, hogy ott a kormányzati beavatkozásnak intézményesen nagyobb teret engedő szabályozás ellenére a politikai szereplők nem élnek a lehetőséggel, s a közszolgálati média pártatlan. Nálunk viszont a szigorúbb jogi szabályozás sem tudta megakadályozni, hogy a politikai erők ne telepedjenek rá a közmédiákra: a kétharmados korlát nem a távoltartás, hanem a politikai osztozkodás kényszerét teremtette meg. Nem azt a nyugatias kultúrát, hogy együtt őrködjének a mindenoldalú politikai nyomás elhárításában, hanem azt a keleties kultúrát, melyben „méltányosan” osztoznak a politikai befolyás mértékén. S ha az SZDSZ ettől lehetőség szerint távol kívánta tartani magát, akkor olyan politikai erőként jelent meg, amely még az övét sem tudja megvédeni. Ezt mutatta már a botrányos és később a Legfelsőbb Bíróság által is törvénytelennek ítélt első kereskedelmi televíziós frekvenciaosztás története is.

Az ORTT első elnöke, Révész T. Mihály Horn Gyula személyes tanácsadójaként vett részt a törvény-előkészítő tárgyalásokon, és az SZDSZ ellen már akkor is szorosan együttműködött az ellenzékkel. Komoly felelőssége volt abban, hogy a nyögve elfogadott plurális rendszert biztosító tévé-frekvenciapályázatot csak a médiatörvény elfogadása után több mint egy évvel tette közzé az ORTT, s hogy az MSZP delegáltjai, összefogva az ellenzékiekkel, számos, később bíróság által is megállapított műhibát elkövetve ítélték sikertelennek az amerikai tulajdonú Írisz tv pályázatát.

A két országos kereskedelmi televíziós frekvenciára hárman pályáztak, közülük a messze legmagasabb műsorszolgáltatási díjat ajánló, nagyrészt Ronald Lauder által tulajdonolt és a korábbi budapesti USA-nagykövet, Mark Palmer által vezetett, az Írisz tévével pályázó CME-t hozták ki vesztesnek. A CME-t SZDSZ-közei cégnek tekintették, amire Ronald Lauder és az ügyvezető igazgató, Baló György zsidó származása, valamint az adott „alapot”, hogy Mark Palmer a rendszerváltás idején – az MDF által nehezményezetten – az akkori demokratikus ellenzékkel rokonszenvezett. A zsidó származás itt a liberális elkötelezettség és SZDSZ-szimpatia további érvelést nem igénylő bizonyítékaként szolgált. Az ORTT törvénytelen döntését egyedül az SZDSZ jelöltje, Timár János nem szavazta meg. A szélsőjobb ünnepelte, hogy „a zsidó párt nem kapott zsidó tévét”, és az antiliberális MSZP–Fidesz–MDF–kisgazda–KDNP–MDNP összefogás is elégedetten nyugtázta a történeteket.

Az RTL Klub és a TV2 frekvenciájának meghosszabbítására 2005-ben más tartalmú, de hasonló konfliktusok keretében került sor. Az SZDSZ növelni kívánta a frekvenciahasználat díját annak érdekében, hogy egy ösztönző beépítésével elősegítse a frekvenciabőséghez vezető digitális átállást (mivel csak a digitális műsorszórás számolhatná fel a frekvenciák politikai osztogatását). Timár javaslatát azonban senki sem támogatta, s végül ő is megszavazta, hogy változatlan feltételekkel hosszabbítsák meg a frekvenciákat. Az SZDSZ-en belüli zavart jelezte, hogy míg Pető a parlament kulturális bizottságának elnökeként az SZDSZ elvi álláspontját képviselte, addig az SZDSZ ORTT-s tagja a párt kampányérdekeire tekintettel más ajánlást kapott. Bár a Fidesz antikapitalista retorikával felszólalt a frekvenciahasználat változatlan árú meghosszabbítása ellen, az SZDSZ-szel soha nem szavazott együtt, 2010 után, kormányon pedig maga csökkentette a nagy kereskedelmi rádiók és tévék sugárzási díját. A digitális átállás uniós kötelezettségét ugyanakkor éveken keresztül ki. A földi sugárzás fenntartása teremt ugyanis számára lehetőséget arra, hogy a frekvenciaosztás monopóliumával elhallgattathassa a vele szemben kritikus médiumokat.

A két országos kereskedelmi rádiófrekvenciának nem az 1997-es odaítélése (nyertesek: Danubius, Sláger), hanem a 2009-es újrapályázatát volt botrányos. A nagy piaci részesedéssel rendelkező, külföldi tulajdonú, népszerű csatornákkal szemben itt is összeállt az MSZP és Fidesz

antiliberális nagykoalíciója. *Míg a választási vereség elé néző MSZP korrupciós arcukat még élesebben rajzolta meg a két csatorna ki-ki alapon történő elosztása, addig a Fidesznek az ügy nem ártott, s kormányra kerülve már gazdasági eszközökkel, hirdetések elterelésével lehetetlenítette el az MSZP-közelinek tartott NEO FM működését. A törvénytelen eljárást eredményező politikai alkut az SZDSZ delegálta ORTT-tag, Tímár János nem szavazta meg, az ORTT elnöke, Majtényi László pedig tiltakozásul lemondott. A pártos döntés után viszont az eredetileg vállalt, irreálisan magas frekvenciahasználati díjat a Médiatanács csökkentette, mértékét pedig titkosította. Az antiliberális média nagykoalíció utolsó akciója az volt, amikor az MSZP és a Fidesz közösen megakadályozta a köztársasági elnök Sólyom László és a miniszterelnök Bajnai Gordon közös, pártoknak nem elkötelezett, nyugati normákat képviselő jelöltjének megválasztását az ORTT élére.*

1996-ig, a médiatörvény elfogadásáig torz kettősség szabta meg a magyar elektronikus médiarendszert: országosan a monopolhelyzetű állami televízió és rádió, illetve a helyi politikai hatalom szoros felügyelete alatt működő ezernyi helyi rádió és televízió. 1993 és 1995 között még kultuszminiszteri jogosultsággal zajló helyi rádiófrekvencia-osztás – részben – oldotta a frekvenciamoratóriumot, és hozzájárult a későbbi legitim médiapiaci állapotok, médiapiaci térkép kialakulásához, felemésztve a frekvenciakincs jelentős részét. Így a médiatörvény a helyi rádiófrekvenciák piacán már kész helyzetet talált. A helyi politikai elit – az önkormányzati nyomtatott sajtó mellett – a saját hatáskörébe tartozó kábeltévék létrehozásával, működtetésével erősítette politikai befolyását.

A rádiófrekvenciák osztásában másfél évtizeden keresztül érvényesülő kétharmados korlát következtében, bár a jobboldali médiumok fokozatos térnyerésével, mégis létrejött egyfajta politikai egyensúly. Az országos kereskedelmi rádiókat és televíziókat azonban a depolitizálódás jellemzi, s legfeljebb egy-egy szórakoztató műsorukban politizálnak. Olyannyira, hogy hírműsoraikból egyfajta bűnügyi krónikaként a politikai tartalom gyakorlatilag kiveszett, hatástalanítva ezzel az SZDSZ-nek még a médiatörvényben elfogadtatott javaslatát, miszerint az országos televízióknak főműsoridőben 20, a rádióknak 15 perc egybefüggő hírműsort kell szolgáltatniuk. A helyi rádiófrekvenciák esetében viszont egyszerre volt megfigyelhető az erős politikai tartalmat hordozó ideológiai polarizáció (Klubrádió kontra Lánchíd Rádió, Inforádió), és többségében kizárólag a szórakoztatást szolgáló zenei adók. A talking rádióknál végbement polarizáció az országos lefedettségű talking kábeltévék piacán is kialakult – ATV kontra Hír TV, Echo TV.

A második médiaháború – 1998

„Az 1994–1998-as ciklus volt a médiaháború történetében a legbékésebb. Az egyetlen, amikor a kormánytöbbség önkorlátozó stratégiát követett, nem törekedett hatalmi lehetőségei maximális kihasználására, önként, kényszer nélkül biztosított az ellenzéknek paritásos döntési lehetőséget a legfontosabb kérdésekben. Az első MSZP–SZDSZ-koalíció mutatta fel az alternatívát azzal – a parlamentáris demokrácia szellemével homlokegyenest ellentétes – kisajátító törekvéssel szemben, amit elődje és utódai képviseltek. Ez fontos példa még akkor is, ha tudjuk, hogy Horn Gyula ebben a ciklusban kétfrontos harcot folytatott az ellenzékkel és koalíciós partnerével annak érdekében, hogy pártja 1998 után egyedül kormányozhasson, ebben a kétfrontos harcban felváltva fogott össze az egyik oldallal a másik ellen, és ehhez jól jött a liberálisok ellen is felhasználható kétharmados döntéskényszer.” (Révész Sándor: Médiaháború 1989–2010. *Kritika*, 2011. június)

A Fidesz 1998 utáni kísérlete az elektronikus média fölötti kizárólagos kontroll megszerzésére, a közmédiákat felügyelő csonka kuratóriumok létrehozásában jelentkezett. A médiatörvény politikai kompromisszumának jellegzetes következményeként a pártok képviselőinek fantáziájába nem fért bele, hogy a politikai paletta másként is összeállhat, mint az első két parlamenti ciklusban, s így a kuratóriumoknál előírt konszenzusos ellenzéki, illetve kormánypárti jelölés már nem működik. Az 1998-ban hatalomra került, Fidesz vezette jobboldali kormánynak ugyanis az MSZP-n és az SZDSZ-en kívül parlamenti ellenzéke lett a jobboldali radikális MIÉP is. A kurátorok

kormánypárti, illetve ellenzéki oldalankénti egységes jelölésének elvárásával visszaélve a Fidesz összejátszott a MIÉP-pel. Az utóbbi megakadályozta az ellenzéki kurátorok egységes jelölését, Áder János házelnök pedig nem volt hajlandó szavazást elrendelni az ellenzéki kurátorok személyéről, így a csak kormánypártok által delegáltakból felálló testületek elérték, hogy a közszolgálati rádió és televíziók kizárólagos kormánypárti befolyás alá kerüljenek.

A Fidesz ezzel először tette meg, amit kormányra kerülve azt követően mindig: felrúgta az MSZP-vel működtetett antiliberális médiakoalíciót. Hiába mondta ki Györgyi Kálmán legfőbb ügyész, hogy a házelnök döntése törvénytelen, Áder „irrelevánsnak” nevezte a főügyész álláspontját, akit aztán a Fidesz lemondásra is kényszerített. Az ügy drámai körülményeire utal Györgyi Kálmán azóta is tartó némasága. Az új főügyész, Polt Péter és helyettesei aztán, az ügyészség közszolgálati médiumok ügyében érvényes törvényességi felügyeleti feladataira hivatkozó számos panaszos beadvány ellenére sem találtak kivétnevelőt a rádió és a tévé működésében, holott utóbbinál nemcsak a politikai kisajátítás, hanem brutális gazdasági bűncselekmények, hűtlen kezelés gyanúja (bevételek évekre előre történő „elköltsége”, járulékok elsikkasztása) is megalapozottnak látszott.

A közszolgálati média függőségét erősítette, hogy a 2002-ben alakult kormány beváltotta az MSZP populista választási ígéretét, és eltörölte a tévés, rádiós előfizetői díjat, a szerény hirdetési bevételek mellett az egyetlen olyan pénzügyi forrást, amely a mindenkori kormányok döntéseitől némileg független bevételt biztosított a közszolgálati intézményeknek. Némileg független bevételről beszélhetünk csak, hiszen a médiatörvény semmilyen normatív szabállyal nem biztosította e díj automatikus valorizálását, így a költségvetéshez kapcsolódó parlamenti döntések szabályozták a tarifát. Bár az intézkedés hátrányai hamar evidenssé váltak, nem volt politikai erő, amely az előfizetői díj visszaállítását programjába vette volna.

A 2002-es kormányváltás után a kuratóriumi tagok választása politikai manipuláció terepe lett. Az ekkor négypárti parlamentben az ellenzéki Fidesz és MDF nem tudott megállapodni az ellenzéki kuratóriumi jelöltekről, ezért a Fidesz nem jelölt tagokat. A Fidesz eljárását az előző ciklus után rajtamaradt bélyeg kompenzálása motiválta, miszerint a korábbi sértettek is hasonlókat tesznek, mint ők tettek. A különbség azonban igen lényeges volt: míg a Fidesz-kormány idején az ellenzék jelölt kurátorokat, csak a parlament elnöke nem volt hajlandó szavazásra bocsátani őket, addig 2003-ban a Fidesz nem is jelölt, s ezért ellenzéki oldalról csak az MDF jelöltjei kerültek a kuratóriumokba. A trükk bejött: az SZDSZ belső ellenzéke eltekintett attól, hogy tudatos provokációról van szó, s hogy a megvalósultnál csak rosszabb alternatívák léteznek: a pártvezetés bűnei között emlegette, hogy asszisztált a „csonka” kuratórium létrehozásához.

Bár a sok milliárd forintot megmozgató ORTT-ben minden nagyságrendben zavartalanul folyt a Fidesz és az MSZP között az üzletelés (például a kübekházi operettgála fideszes támogatásáért cserébe a felcsúti Puskás Akadémia honlap-fejlesztésének szocialista támogatása), más területeken éles maradt az ellenségeskedés. A médiatörvény korrekciójában (például az MTV és a Duna TV SZDSZ által javasolt összevonásában vagy a kuratóriumok párttalanításában) nem lehetett megállapodni, csak az európai uniós jogharmonizációhoz nélkülözhetetlen módosításokban állt össze a szükséges kétharmados többség.

A médiatörvény rossz rendszerének, illetve a pártok erre épülő kölcsönös zsarolásának következtében a tévének többször nem volt elnöke, mint volt, de egyébként is, az SZDSZ által rendszeresen támogatott szakmai jelöltek mindig elbuktak a pártok politikai megfontolású jelöltjeivel szemben, akiket aztán a másik oldal lőtt ki. A rádiónál a csonka kuratórium által, 2001-ben megválasztott, ekkor már elkötelezetten jobboldali Kondor Katalin mandátuma 2005-ben járt le. Működése idején a még megmaradt sztár rádiósok közül, ismét politikai alapon szelektálva, távolítottak el többeket, miközben a politikai műsorok egyoldalúsága látványosan erősödött. Az SZDSZ támogatta, hogy utódjának az évekkel korábban a Fideszben tevékenykedő, de liberális

gazdasági nézeteiről ismert, sikeres menedzsert, Such Györgyöt válasszák meg, aki az intézmény radikális átalakításának programjával pályázott. Egy ideig az MSZP és jobboldali körök bizalmatlansága is akadályozta megbízását, de 2005-ös elnökké válása után gazdasági és tartalmi értelemben is sikeresen vezette az intézményt, egészében véve a rendszerváltás utáni időszak egyetlen valóban közszolgálati műsorszolgáltatójává tette a Magyar Rádiót. És ez akkor is áll, ha az ő vezetési időszakában is távolítottak el az intézményből igazságtalanul, méltánytalanul régi, országosan ismert munkatársakat.

Az antiliberális koalíció terméke volt az SZDSZ ellenében 2009 végén elfogadott *titoktörvény*. Bár rendelkezései a korábinál racionálisabbak lettek, csak szerény mértékben védték az újságírókat, és egészében a titkosság igényei és a közérdekű ügyek nyilvánossága közötti konfliktusban a mindenkor kormányzat szempontjait részesítették előnyben. A választási vereség elé néző MSZP már az utódainak szállította le a törvényt. Jellemző, hogy a téma iránt minimális közfigyelmet sem sikerült felkelteni még a közvetlenül érdekelt újságírók körében sem.

2007-ben született meg a digitális átállásról szóló, jórészt az uniós normákat tartalmazó törvény, melyet még az előző ciklusban a Kovács Kálmán (SZDSZ) vezette Informatikai Minisztérium dolgoztatott ki. A törvény elfogadásának feltétele az volt, hogy a Fidesz és az MSZP által preferált két magántévé, a Hír TV és az ATV garantáltan helyet kapjon az először létrejövő platformokon. Az SZDSZ ebben és eljárási kérdésekben is a szokásos választás elé került: vagy szembemegy a nagykoalíciós alkuval, s ezzel a vele szimpatizáló médiatérfelel is haragosokat szerez, vagy praktikus okokból is támogatja a döntő részben elfogadható törvényt. Ez utóbbit tette.

Politika és média: normatív szabályozás vagy kézi vezérlés?

Kiegyensúlyozott erőviszonyok között a politikának két fő eszköze volt az elektronikus média befolyásolásra: egyfelől a frekvenciák odaítélése, másfelől az állam és a hozzá kötődő gazdasági szereplők hirdetési gyakorlata. Az SZDSZ ellentmondásos helyzetét a nagy pártok alkujában az jelentette, hogy vagy a normativitás szigorú elvárásainak megfelelően balekként kimarad az osztozkodásból, vagy maga is részesévé válik, s így kompromittálódik. Ha az előbbi úton halad, akkor – a helyi frekvenciák esetében – magára hagyja liberális önkormányzatait; ha az utóbbit választja, akkor purista liberális értelmiségének rosszallását váltja ki, akik különben elvárták, hogy a nyilvános médiajelenlét lehetősége ne szűküljön be. Ezen ellentmondásos szerepelvárás nyomán az SZDSZ jórészt nem játszott jelentős szerepet az országos frekvenciák elosztásában, miközben a helyi frekvenciáknál súlyának megfelelően részese volt az érdekérvényesítő alkuknak.

Az ORTT-ben és a kuratóriumokban az addigi kiegyensúlyozott politikai jelenlét egyszerre két politikai szerepfelfogást tett lehetővé: szolgálhatta volna – önkorlátozó politikai szereplők esetén – a politikai megrendelések távol tartását a közszolgálati médiumok világától, de inkább e megrendelések egyre kendőzetlenebb érvényesítésének eszközévé válhatott. Ennek korlátot szabott mind a kétharmados hatalom hiánya, mind az SZDSZ médiát uralni nem kívánó szerepfelfogása, mind az MSZP „ki-ki kapja meg a magáét” arányos érdekbeszámító attitűdje.

Az első Fidesz-kormány idejének tisztán kormánypárti kuratóriumai csak előképét jelentették a média 2010 utáni egypárti lerohanásának.

A harmadik, totális médiaháború – 2010

A Fidesz kétharmados parlamenti többségével totális pusztítást vitt végbe a plurális médiavilágban. Már törvényesen teremtették meg minden szinten a tisztán kormánypárti csonka kuratóriumok világát, s mondták fel az MSZP-vel ellenzéki helyzetben mindig működtetett antiliberális médiakoalíciót. Az állami médiumok a direkt kormánypropaganda eszközévé lettek.

Az ORTT-t felváltó Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság kilenc évre kinevezett elnökét és

Médiatanács szintén kilenc évre választott tagjait kizárólag a kormánypártok jelölték. A testület rendeletalkotási, frekvencia-odaítélési és szankcionálási jogosítványai révén korlátlan ura az elektronikus médiának. Ha a fennálló szabályok nem elegendők a kormányzati akarat érvényesítéséhez, „szakmai, törvényfogalmazói” segítséget nyújtanak a parlamentnek ahhoz, hogy akár visszamenőlegesen is az önkényes gyakorlathoz lehessen igazítani a jogszabályokat, felülbírálni a kormányzat számára kedvezőtlen bírósági döntéseket. Az állami hirdetések kormánypárti irányításával és a magánhirdetők megfegyelmezésével gazdaságilag lehetetlenítik el a kormányzattal szemben kritikus vagy a nem saját gazdasági érdekkörükbe tartozó médiumokat. Gazdaságon kívüli kényszerek alkalmazásával folyik a Fidesz-barát sajtóportfólió feltőkésítése és továbbépítése. Az önkényesen kiszabható büntetések és a hirdetők eltérítése öncenzúrára kényszeríti a magánmédiumok döntő részét, s a kritikus hangvételű közönséget elszigetelt kis médiarezervátumokba kényszeríti.

A

m
a
g
y
a
r

s
a
j
t
ó

2
0
1
2
-
b
e
n

m
á
r

n
e
m

k
a
p
t
a

m
e
g

a

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 10.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1996-98: A Tocsik-ügy következményei és a pártfinanszírozás anomáliái

„...”

1996 tavaszára a koalíció kezdte kiheverni a Bokros-csomagból fakadó népszerűségvesztést. A „politikai helyreállítási periódus” azonban a két koalíciós párt közül csak az egyik esetében volt sikeres: az MSZP visszaszerezte, az SZDSZ viszont tartósan elvesztette támogatóinak negyedét. Miközben a kormány igen kemény megszorítások révén, egy szocialista miniszter nevével fémjelzetten biztosította az ország fizetőképességét, a gazdasági növekedés feltételeit, az SZDSZ szinte egyedül fizette meg az ezzel járó társadalmi gyötrődések politikai árát. Hasonlóan hatott a két párt támogatottságára az 1996 kora őszen kirobbant Tocsik-ügy is. Bár az MSZP-nek a közvéleményben mért korrupciós indexe ezt követően is rendre meghaladta az SZDSZ-ét (Medián), és a szocialista politikusok megítélése – szemben a szabad demokrata politikusokéval – erősen romlott, 1997-re az MSZP visszakapaszkodott az 1994-es választásokon elért népszerűségi szintre, az SZDSZ támogatottsága viszont – híveinek további negyedét veszítve – 1998 tavaszára az 1994-es felére esett vissza. Ennek megfelelően az SZDSZ tartós térszűkítésében a Tocsik-ügy mitikus magyarázó elemmé vált. Míg a kis párttá válás SZDSZ-es narratívái egyéb elemeiben (koalíciókötés az MSZP-vel, beragadás a koalícióban stb.) megosztotta a pártot és közönségét, addig a Tocsik-ügy hatásának katasztrofális voltában szinte mindenki egyetértett. De az ügy önmagában nem idézte volna elő ezt a hatást, ahhoz kellett **az SZDSZ múltjából és a botrány kezeléséből fakadó számos körülmény.**

- Az SZDSZ a demokratikus ellenzéki előtörténetéből és 1990-94 közötti ellenzéki létéből fakadóan nem volt részese sem a Kádár-rendszer nómenklatúrája „támogatott gyarapodásának”, sem pártállami menedzsmenteknek kedvező spontán, sem pedig az Antall-Boross-kormány idején zajlott privatizációnak, sem az MDF-Fidesz – a Tocsik-üggyel összemérhető nagyságrendű – székházbizniszének.
- Míg a koalíciókötéssel az SZDSZ sokak szemében a politikai, addig a Tocsik-üggyel a morális szűzességét veszítette el, feddhetetlensége szűnt meg. Az SZDSZ korábbi híveinek és értelmiségi holdudvarának számottevő része a Tocsik-ügyben vélte megtalálni csalódásaik totális magyarázatát. Ez szemükben olyan tragikus vétséggé vált, mely alól a bűnhődés után sem adtak feloldozást. **A koalícióval a hatalmi, a Tocsik-üggyel a**

gazdasági haszonlesés motívuma épült be a közvéleményben a pártról kialakult képbe. Ez pedig a demokratikus ellenzéki, mint az egyéni haszonszerzéstől mentes, morális indítékú mozgalom mitologikus örökségét ásta alá. Elenyészett azon beszédmod lehetősége, mely az SZDSZ-t a politikai gyarlóságokon felülálló közösségként jeleníthette meg.

- Nem számított, hogy az SZDSZ (és a kormány) – minden addigi és későbbi, hasonlóan tekinthető gyanú felmerülésétől eltérően, vállalva a következményeket – **nem akadályozta az ügy kivizsgálását:**
 - Kuncze Gábor belügyminiszterként nem hogy gátolta volna a rendőrségi vizsgálatot, hanem még el is háritotta a testület korábbi reflexekből táplálkozó, az ügy „lojális” kezelését célzó felajánlkozását;
 - nem állták útját az ügyészség, a Kormányzati Ellenőrző Iroda, az ÁPV Rt. felügyelő bizottsága vagy más szerv vagy testület vizsgálatának sem;
 - a kétharmados koalíciós parlamenti többség támogatta a paritásos, ellenzéki vezetésű parlamenti vizsgálóbizottság felállítását;
 - fel sem merült, hogy az SZDSZ megpróbáljon beleszólni az igazságszolgáltatás menetébe, eljárásába.

Mindez a későbbi fejlemények ismeretében igazán szembeötlő. A következő parlamenti ciklusban a Fidesz-MDF-kisgazda többség a legfőbb ügyész lemondását kikényszerítve a párthoz lojális kádert ültetett a helyére. Az ennek nyomán átszervezett ügyészség rendre elutasította a Fideszt érintő korrupciógyanús ügyek kivizsgálását, a rendőrség feltűnően „magatehetetlennek” bizonyult a kormánypártokat kínosan érintő ügyek nyomozásában, a parlamenti többség pedig megakadályozta parlamenti vizsgálóbizottságok felállítását. A 2006-2010-es kormányzati ciklusban az ügyészség számos kormánypárti politikust meggyanúsított. Az ügyészségi és rendőrségi vizsgálatok kormánypártokra terhelő információi a Fidesz választási kampányának igényei szerint landoltak a jobboldali médiumoknál, majd – a hatalmon lévő MSZP-t érintő, Zuschlag-ügyben született feltűnően szigorú ítéletet nem számítva – évekig tartó eljárások után, már jóval a Fidesz választási győzelmét követően zárultak le, úgy, hogy a vádak az esetek jelentős részében nem nyertek igazolást, illetve ahol mégis elmarasztaló ítélet született, ott az a vádhoz, az előzetes letartóztatás időtartamához képest feltűnően enyhe lett. 2010 után a Fidesz újra nem engedte, hogy a korrupciógyanús ügyekben parlamenti vizsgálóbizottság alakuljon, Mindezen túl a kormánypárt az igazságszolgáltatás csúcsaira telepített káderein keresztül már azt is meghatározhatja, melyik ügyet melyik bírói tanács tárgyalja.

- A koalíció levonta a kormányzati politikai felelősségből fakadó **személyi konzekvenciákat:** az ügy kirobbanását követően lemondott mind az ÁPV Rt.-t felügyelő ipari és kereskedelmi miniszter, Suchmann Tamás, mind az ÁPV Rt. teljes igazgató tanácsa.
- Az **SZDSZ** Tocsik-ügy okozta **megrendülése és reagálása** megakadályozta, hogy a párt a megállapodott demokráciákban elfogadott kármentő magatartást érvényesíthesse. Az SZDSZ nem „pártszerűen”, hanem „civilként” kezelte az ügyet, amiben a hívei csak a bűn beismerését látták.
 - Miként az SZDSZ értelmiségi közönségében élt a feltételezés: a politikai kommunikáció nem más, mint hatékony érvelés racionális igazságok mellett, úgy élt az a feltételezés is, hogy a széles közvélemény az e körökben honos gesztusokat

ugyanúgy érti, fordítja le a maga nyelvére, mint a liberális intellektüelek. Kitűnt, hogy a politikai felelősség vállalásában, a szüntelen önostorozásban és a nyilvános gyónásra történő felszólításban a közvélemény nem az erkölcsi emelkedettség, hanem a bűnösség bizonyítékát látta. Míg azokban az esetekben, amikor politikusok, pártok nyilvánvaló visszaéléseiket átláthatóan letagadják, nem reagálnak a morális indítékú vádakra, többnyire sikeresen biztosítják az ügy közfelejtését.

- Bár a politikai felelősséget átérezve Pető Iván, az SZDSZ elnöke az ügy kirobbanását követően, a még csak részlegesen ismert tények alapján az ügyvivői testület ülésén lemondott, a testület ezt nem fogadta el, mondván: a lemondás indokolatlan mértékű felelősséget húz az SZDSZ-re. Pető arra a körülményre reflektált, hogy bár a pártvezetés az SZDSZ működéséhez és kampányaihoz szükséges fundraising tevékenységben nem vett részt, s így a Tocsik-ügyben felmerültekről sem rendelkezett ismeretekkel, de jelezni akarta, hogy a pártban pozíciót nem betöltő fundraiserek tevékenységéért a szervezet elnökeként mégis politikai felelősséggel tartozik. Miközben az ÚT nem fogadta el Pető lemondását, a szándék kiszivárgott. Ez a közvélemény számára az SZDSZ súlyos érintettségeként demonstrálódott, hiszen pártelnök ilyen ügy kapcsán sem addig, sem azóta nem ajánlotta fel lemondását. Az MSZP-ben fel sem merült a pártelnök Horn Gyula politikai vagy személyes felelőssége.
- Ráadásul ezt követően – szintén erősítve a párt felelősségét – az elnökre szakadt a belső és külső nyilvánosság előtt az ügy kommunikációja, megfelelően annak, hogy az ilyen típusú, népszerűtlen feladatok leosztása az SZDSZ-ben sohasem működött. A pártvezetés ugyanis sosem volt elég erős ahhoz, hogy védelmet nyújtson a kellemetlen kommunikációs feladatokat vállaló politikusainak. Így a párt kommunikációját a csapatjátékhoz szükséges szerepmegosztás helyett az egyéni egzisztenciát építő szolózások dominálták.
- A Fidesz Tocsik-ügyi politikus, Deutsch Tamás jelezte a párt egyes vezetőinek, hogy SZDSZ-esek segítsége nélkül nem juthatott volna az ügy kommunikációs kiaknázásához szükséges információkhoz. Eközben az SZDSZ vezetése még annyira sem volt tisztában az üggyel, hogy a parlamenti bizottsági meghallgatáson Deutsch a Tocsik-ügyhöz tartozó pénzáramlásnak a párt vezetése számára is teljesen ismeretlen tényeivel tudta meglepni Petőt.
- Erősítette az SZDSZ érintettségének tudatosítását a közvéleményben az is, hogy miközben a vizsgálat ügyészi és bírói szakaszban volt, az SZDSZ nem egy aktív politikus, emblematikus értelmiségi híve szólalt meg nyilvánosan morális ítéletet hirdetve, sőt, Rajk László az SZDSZ érintettsége miatt, az ügy kipattanását követően, még 1996-ban lemondott országgyűlési képviselői mandátumáról. (E gesztus közvélemény általi értelmezésének félreértését és ellentmondásosságát jelzi, hogy egy későbbi közvélemény-kutatásban a Tocsik-ügy felelőseit firtató nyitott kérdésre Rajk az ötödik legtöbb említést kapta).
- Bár Petőt a Tocsik-ügy kipattanása után esedékes tisztújításon újra elnökké választották, ez nem jelentett változást az ügy SZDSZ-en belüli kezelésében. Pető végül a téma lezárhatatlansága és a belső szolidaritás hiánya miatt 1997 tavaszán lemondott.

A pártelnök lemondását ugyan többen mint a „megoldást” várták, de az megkönnyebbülést csak a lemondottnak hozott. A későbbiekben a Tocsik-ügy egyszerre vált a párton belüli viszályokban hivatkozási alappá és az SZDSZ sikertelenségének – a koalíciókötéssel együtt vagy önmagában is -

a valódi okokkal való szembenézés helyett nyilvánosan hangoztatott magyarázatává. A nyilvános sorozat-gyónással és a morális ítélkezéssel a liberálisok maguk hitelesítették az SZDSZ alapbűneinek minősített vádakát: a koalíciókötést és a Tocsik-ügyet. A két téma az SZDSZ-ről szóló liberális kritikai beszédben egyszerre kérdőjelezte meg az SZDSZ tevékenységének morális alapjait, s akadályozta meg a politikai károk lokalizálását.

A pártfinanszírozás anomáliái a rendszerváltás után

Az első magyarországi szabad választás az 1989. novemberi négyigenes népszavazás volt. Miután ez a kezdeményezés az ellenzéki kerekasztal résztvevői MSZMP-hez való viszonyában mutatkozó konfliktusának (MDF kontra SZDSZ) következményeként került meghirdetésre, melyhez csak a Fidesz, a Liga Szakszervezetek, majd később a szocdemek és a kisgazdák csatlakoztak, fel sem merült, hogy az Ellenzéki Kerekasztal egységesen lépjen fel a népszavazási kampány költségeinek állami támogatása érdekében. A szűkösen rendelkezésre álló pártforrások csak szórólapok és plakátok gyártására voltak elegendőek, elhelyezési költségeit minimalizálta a vadplakátolás gyakorlata. A kampány kommunikációs sajtóerejét a közmédia által kötelezően szolgáltatandó reklámidők, a stúdióviták, no meg a közügyek iránti felfokozott érdeklődés biztosította. A szabad demokrata politikusok és az őket fuvarozó önkéntesek „haknija” a legkisebb falvakban is több száz fős érdeklődőt vonzott. Bár a kampány terheit szinte egészében az SZDSZ viselte, annak eredményeit is ő élvezte. Ez a kampány volt a szervezetépítés egyik legfőbb eszköze, és indította meg az SZDSZ kezdeti öt százalékos népszerűségét az 1990 februárjára az MDF-ét beérő, meredeken növekvő pályáján.

1989 második felében már megjelentek olyan nemzetközi szervezetek és nyugati politikai pártok, melyek – a kommunista titkosszolgálatok figyelmétől kísérve – tanácsadókat és olykor természetbeni, jórészt nyomdai támogatást nyújtottak az ellenzéki szervezeteknek. Ekkor már nem csak a demokratikus ellenzék idejéből megörökölt kapcsolatok, hanem a nyugati demokráciák (különösen az USA, Németország és Franciaország) figyelme generálta a külföldi pártok és szervezetek támogatásainak döntő részét. Ez könnyítette meg például 1990 elején a demokratikus ellenzéki DE-s arculatból a hárommadaras pártarculatra való áttérést (300 ezer matricának és jelvénynek a politikai piacra dobását) és az SZDSZ országgyűlési választási plakátjai egy részének elkészítését.

Az ellenzéki kerekasztal tárgyalások 1989. szeptemberi lezárulásáig nem született megállapodás a pártfinanszírozásról, mivel az ellenzéki szervezetek úgy gondolták, hogy azt meg kell előzze az MSZP vagyoni elszámoltatása. Naiv doktrinerség, mely nem számolt azzal, hogy a politikai lehetőségek rendje nem szükségszerűen követi egy elméleti konstrukció mégoly logikus sorrendjét. Ugyanakkor azonban Németh Miklós kormánya egyoldalú gesztusként húsz ellenzéki szervezetnek juttatott egy-egy budapesti irodát, két-kétmillió forintot, egy-egy Zsigulit és egy-egy telefontvonalat (!). 1990 tavaszán a nagyobb pártok az MSZMP korábbi ingatlanvagyonából jutottak székházhoz – így lett az SZDSZ-é a korábbi V. kerületi pártbizottság Mérleg utcai épülete.

Az 1990 tavaszi országgyűlési választási kampány állami juttatásait az új választójogi törvény szabályozta, s eszerint már nem csak „természetbeni”, hanem – korlátozottan – állami pénzügyi források is a pártok rendelkezésére álltak. A kormány a törvény alapján 100 millió forintot különített el a szükséges ajánlószelvényeket összegyűjteni képes jelöltek támogatására, melynek eredményeképpen egy-egy jelöltre 23 ezer forint támogatás jutott. Az önkormányzatoknak (akkor még: tanácsoknak) kampánycélokra irodát, kampánygyűlésekre pedig termet és hangosítást, a Magyar Televízióknak és a Magyar Rádióknak pedig ingyen hirdetési felületet kellett biztosítani az országos listát állítani képes pártoknak, valamint konszenzusos koreográfia alapján választások viták sokaságát bonyolítani. 2010-ig nagyjából ez határozta meg a választási kampányok rendjét a közszolgálati médiában.

Az 1990-es országgyűlési választásokat követően az egy százalék fölötti eredményt elérő politikai pártok degresszív támogatási rendszerben jutottak költségvetési támogatáshoz. Ezzel kívántak esélyt adni az esetleges parlamentbe kerüléshez azon politikai erők számára, melyek nem érték el a parlamenti bejutási küszöböt. A parlamentbe került pártok frakciói az Országgyűlés büdtségéből meghatározott szabályok szerint ettől függetlenül kaptak támogatást. A frakciók inflációs követő finanszírozása fedezte a tényleges szükségleteket (adminisztráció, szakértők, működési költségek stb.), és ezt az elkülönült keretet csak a szabályok ellenére lehetett párt- illetve kampánycélokra felhasználni. (Bár egy párt és frakciója szakértői vagy kommunikációs tevékenységeinek finanszírozása még teljes jóhiszeműség esetén is nehezen választhatók szét.) Az Országgyűlés költségvetésébe ágyazott támogatás politikailag kevésbé volt a közvélemény számára irritáló és a politikai demagógia számára kiaknázható, mint a pártok közvetlen állami finanszírozása.

Maga a pártfinanszírozás azonban téves és hiányos előfeltevésekre épült.

A nyugati minták alapján a rendszerváltáskor élt a feltételezés: a pártok a **tagdíjakból**, illetve legális támogatóktól jelentős bevételekkel fognak rendelkezni. Bár nyilvánvaló volt, hogy az MSZMP egykori 800 ezres taglétszámát a rendszerváltás után együttesen sem érik el, arra nem gondoltak, hogy az 1990-91-es csúcson is annak csak tizedéig jutnak. Ezt követően folyamatosan csökkent a pártok tényleges taglétszáma, sőt, a kampányidőszakon kívüli csökkenő közéleti aktivitás, a romló jövedelmi viszonyok, a növekvő munkanélküliség és infláció következményeként csak szimbolikus mértékű tagdíjat szabhattak meg, mert ha nem ezt teszik, azzal mintegy a fizetni nem tudó tagokat zárják ki a pártból. Ennek viszont a szervezeti és kommunikációs vesztesége sokkal nagyobb lett volna, mint az erőltetett tagdíjbevételekből származó haszoné. Az új politikai pártok későbbiekben csökkenő tagsága értelemszerűen csökkenő tagdíjbevételekkel párosult, melynek eredményeként a **minimális szervezeti infrastruktúra fenntartása is nehézségekbe ütközött.**

Az állami pártfinanszírozás éves költségvetési rendszere ugyanakkor a **választási kampányok ciklusaira** sem volt tekintettel, s a növekvő kampányköltségek állami költségvetésből finanszírozható hányada már 1994-től elenyésző volt. Kezdetben a pártok által a választási kampányra fordítható költségeket nem maximálták. Erre csak 1996-ban, Kuncze Gábor belügyministersége idején került sor, mikor is a limitet – máig érvényesen – jelöltként egymillió forintban húzták meg. Ez nem csak azért vált problematikus, mert nem követte az akkor még két számjegyű inflációt, hanem azért is, mert a választási kampánnyal valamilyen módon összefüggő kiadások túlléptek mind a jogilag kampányidőszakként meghatározott időkereten, mind pedig a szűken vett kampányesemények körén. Ez egyszerre eredményezte a kampánykiadások eszkalálódását, és az elszámoltathatóság lehetetlenségét. Az Állami Számvevőszéknek ráadásul csak a pártok bevallott kampányköltségei ellenőrzésére volt jogosultsága, vagyis arra, hogy ellenőrizze a pártok által közölt tételek összeadásának helyességét. Jellemzi a viszonyokat, hogy az 1999-es egyik (székesfehérvári) időközi országgyűlési képviselőválasztást követően az SZDSZ beadvánnyal fordult az ÁSZ-hoz, melyben csatolta a Fidesz és az MSZP egyenként, listaáron számolva 3-4 millió forintos – megyei lapban megjelentetett – hirdetéseit. Az ÁSZ azzal utasította el a törvénysértés megállapítására irányuló panaszt, hogy az említett tételek nem szerepeltek a két párt hivatalos kampányelszámolásában, így neki nincs joga azokat érdemben vizsgálni.

A hivatalos pártfinanszírozás szűkösségének következtében az országos lefedettséggel rendelkező pártok eleve működésképtelenné váltak volna, ha csak tagdíjakból, és állami támogatásból gazdálkodnak – holott egy kisebb város polgármesteri hivatalában több alkalmazott dolgozott, mint a legnagyobb rendszerváltó pártok országos apparátusában. Mivel szükségképpen pótlólagos forrásra szorultak, és a hivatalos költségvetésen kívüli pénzügyeik gyakorlatilag ellenőrizetlenné váltak, „felpuhult” gazdálkodásuk költségvetési korlátja. A bevonható forrásoknak az adott párt tényleges és várható politikai befolyása, valamint erőszakossága, valójában szinte csak az önkorlátozás szabott határt, vagy adott ösztönzést.

A pártok tudták, hogy a várható tagdíj- és költségvetési bevétel nem fedezi az alapvető működésen túli kiadásokat. Az igen tetemes választási kiadásaihoz visszakövetkeztethető láthatatlan bevételek mellett a jelentős hitelfelvétel is a finanszírozási rendszer részévé vált, úgy, hogy eleve azzal kalkuláltak: adósságaikat a többnyire ingyen vagy kedvezményesen kapott ingatlanjaik értékesítésével, vagy hatalmi pozícióba kerülve törlesztik. Miközben, a politikai rokonszenv alapján nyújtott, ellenszolgáltatás elvárása nélküli **párttámogatás elsorvadt, a pártok eladósodása nőtt és a pénzszerzéssel járó korrupció szükségszerűen terjedt**. Az állami támogatásokon kívüli bevételek súlypontja nem csak a tagdíjakról tolódott el az „egyéb”, a gazdaságból származó támogatás irányába, hanem ez utóbbin belül is egyre erősebben jelent meg a „más típusú, közvetlen érdekeltség”, a viszonyosság is. Az ilyen kapcsolatok magukban hordozták nem csak a pártok törvényeket megkerülő gazdálkodását, hanem a politikai osztály tagjai személyes korrumpálódásának lehetőségét is.

Ahová már nem értek el a központi pártfinanszírozás forrásai, ott még nagyobb volt az összefonódás veszélye. Mivel a települési önkormányzatok, polgármesterek választási kampánya ugyancsak jelentős költségeket igényelt, s a helyi pénzek felhasználásában még közvetlenebb az átfedés a lehetséges „támogatók” és a viszonyossági alapon kedvezményezettek között, a központi pártfinanszírozás anomáliái végiggyűrűztek az országon.

Az SZDSZ normái

Miközben a pártok az elmúlt húsz évben óhatatlanul a pártfinanszírozás szürkétől feketéig terjedő területén bolyongtak, s a közvélemény a pártok összességét egyformán korruptnak tartja, ebben a tekintetben is van néhány olyan vonás, amelyben különbözik az SZDSZ a többi párttól.

- **Több mint két évtized tapasztalatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy az SZDSZ emblematisztikus vezetői, sok ciklust végigszolgált polgármesterei politikai pályafutásuk során nem váltak vagyonossá.** Nem csak azért, mert maguk és családtagjaik tudatosan távol maradtak a komolyabb vállalkozói tevékenységtől, hanem azért is, mert a pártfinanszírozást nem azonosították a párt vezetőinek finanszírozásával. (A kilencvenes évek közepén egy a parlamenti pártokat a várható választási eredményeik arányában támogató bankvezér meg is lepődött, mikor kérdésére, hogy az SZDSZ-nek szánt támogatásból mennyit különítsen el a párt vezetői számára, a fundraiser csak annyit mondott: nálunk ez nem szokás.) A nyugati demokráciákban is előforduló „pártfinanszírozási balesetek” bár jogilag üldözendő büncselekmények, de politikai és morális megítélésük a közvéleményben élesen elválik a személyes indíttatású korrupciótól.
- A pártfinanszírozás említett sajátosságai miatt az MSZP-ben és a Fideszben pártfinanszírozás gazdái pártjaikban kulcsszerephez kerültek, sőt, politikaformálók, s részben káderek is voltak. **Az SZDSZ tudatosan kerülte, hogy fundraiseri politikai, stratégiai szerephez juthassanak a párt életében.** Csak 2008-ban jelentek meg olyan pénzügyi támogatók, akik politikai tanácsadóként is aktívan befolyásolták a párt tevékenységét.
- Miközben az SZDSZ országos fórumain rendre felmerült az átlátható, ellenőrzött és korlátok közé szorított pártfinanszírozás igénye, a párt szervezetei és hívei folyamatosan ostromolták a központot újabb és újabb, a szervezeti életet serkentő vagy egyéni egzisztenciális problémákat enyhítő forrásokért.

A pártfinanszírozástól a maffiaállamig

A korrupció jelensége a szocializmusnak rendszertipikus velejárója volt, melynek a „harmadik gazdaság” kategóriájával (többek között Galasi Péter, Gábor R. István és Juhász Pál által) leírt formái szinte egyenletesen hatották át a társadalom egészét a portástól a bürokratán át párttitkárig. Az állami monopóliummal együtt járó hiánygazdaság viszonyai között a gazdasági kapcsolatok szinte minden pontján volt valakinek valamilyen áruba bocsátható diszkrecionális jószága vagy szolgáltatása, melyért borrravalót, hálapénzt vagy korrupciós járadékot szedhetett. Ez a rendszer „egalitáriánusan” működött, hiszen az állami tulajdon monopóliumára épülő gazdaságban a felső vezetők illegitim vagyonosodási csatornáit is puritán módon korlátozottak voltak, miközben minimonopóliumaik révén a rendszer alsóbb régióiban lévő százezrek is szedhettek járadékot.

A rendszerváltás a magángazdálkodás uralkodóvá válása és a privatizáció révén nem csak a vagyonok, hanem a „korrupcióképes” pozíciók tekintetében is korábban nem tapasztalt egyenlőtlenségeket eredményezett. Miután a magánpiaci szereplők egymás közötti érintkezésében a hiánygazdaság felszámolódott, a korrupció tere az állami és magánszféra közti érintkezés „kereskedelmi kapuira” szorult vissza. De e cserekereskedelemben a megrendelői oldal már nem a Kádár-rendszer kisfogyasztója, hanem egyre inkább a vagyonosodó vállalkozók világa. Ez utóbbiak persze széles skálán mozognak: az önkormányzati üzlethelyiségek kis bérlőitől a törvényi szabályozást megrendelő energetikai mogulokig.

A korrupció rendszerváltás utáni eskalációja alapvető okának és mozgatójának a pártfinanszírozás megoldatlanságát és átláthatatlanságát szokás megjelölni. Ez azonban a jelenség egészét nem magyarázza, hiszen a korrupció hazai változatának mind formáit, mind nagyságát tekintve messze túllépett a pártfinanszírozás igényei által magyarázható körön és mértéken. Mikor a megállapodott nyugati demokráciákban a korrupció veszélyeiről beszélnek, azon általában azt értik, hogy gazdasági szereplők a politikai döntéshozók által biztosítható szolgáltatásért viszonzásul valamilyen támogatást nyújtanak. Egyes országokban és bizonyos korszakokban a korrupció túlmegy a „szimpla” kölcsönös gazdasági - politikai haszonszerzés keretein és összefonódik alvilági kapcsolatokkal is. Nálunk azonban ennél is tovább jutott a szabályok és normák kijátszása. A politikával összefüggésbe hozható korrupció nem csak időben változott, hanem az egyes politikai szervezetekben más és más formája dominált.

Ha a politikai osztályhoz kötődő korrupció rendszerváltás utáni evolúciós típusait kívánjuk bemutatni, logikailag három szintet különíthetünk el:

- **A politikai osztály tagjait elérő egyedi megkeresések szinte természetes módon éltek tovább a rendszerváltás előtti időktől, azzal a különbséggel, hogy (1) a korrumpálandók köre szűkült (alapvetően a közigazgatás szereplőihöz és a széles értelemben vett politikai osztályhoz kötődött); (2) a korrupció érintette döntések szerkezete átalakult (a hétköznapi fogyasztáshoz kötődő előnyökkel szemben a vagyonosodási versenyben előnyöket jelentő állami segítség került előtérbe, úgymint privatizáció, állami, önkormányzati megrendelések, tenderek, ingatlan átsorolások stb.); s (3) az egyedi döntésekkel elérhető haszon jelentősen megnövekedett (már nem a fehér porcelán vécécsészét lehetett kapni pult alól, hanem az azt előállító gyárat a hozzávaló üzletlánccal, állami hitelből, hozomra).**

Ebben a keretben működik a pártfinanszírozási korrupció is, ahol nem személyeket „vesznek meg” valamilyen döntésnél nyújtott előnyért cserébe, hanem pártok támogatásáért várnak ellenszolgáltatást, ami összefonódhat az ilyen döntésekre befolyással bíró, s az efféle megkeresésekre nyitott politikusok javadalmazásával is.

- **A szervezett alvilág a kilencvenes évek elejétől tartós és stabil kapcsolatot igyekezett kiépíteni a politikai osztállyal. Ez a direkt politikai szerepre nem törő, ám a politika világát megvásárolni igyekvő, részben alvilági tevékenységből hirtelen**

meggazdagodott újmilliárdosok klasszikus alvilágának időszaka, ahol a nem legitim kapcsolati tőke jelentős részben illegális vagyonszerzést szolgál. A politikai kapcsolat olykor a jogi kiskapuk biztosításának, máskor a piaci konkurens kiiktatásának eszköze, s így lesz könnyedén a piaci versenytársak egyikéből börtöntöltelék, másikából miniszter. Így születtek a kilencvenes évek első felében az olajszőkítés jövedelmei, vagy az éjszaka világából, az őrző-védő szolgáltatásokból származó bevételek. Itt az alvilág nem a politikai osztályból rekrutálódik, s tagjai általában nem is törekszenek politikai szerepre, „pusztán” biztonságban szeretnék tudni illegális tevékenységüket. Emmyiben ez leginkább az olasz típusú maffia világára hajaz, mellyel a rendszerváltás utáni új politikai elit részben leszámolt, részben keretek közé szorította, részben inkorporálta.

- A Fidesz-kormányok idején működő modell jelentősen eltér a demokratikus országokban is jelen lévő korrupciós „szokásoktól”. Az olasszal szemben **a magyar polip esetében a maffiaképző tényező maga a politikai elit**, mely az állam teljes arzenáljával tör a vagyoni viszonyok gazdaságon kívüli eszközökkel történő radikális átalakítására, s válik **maffiaállammá**. Ezért beszélhetünk a hagyományos alvilággal szemben **szervezett felvilágról**. Az 1998-2002 között már fellelhető technikák a Fidesz 2010-es, kétharmados parlamenti többségével bontakoznak ki igazán, amikor a törvényhozást, ügyészséget, bíróságot, adóhivatalt, állami médiát, a támogatások és megrendelések elosztását állítják a szinte katonai rendbe klientúra létrehozásának szolgálatába. A nemzeti keresztény középosztály megteremtésére hivatkozó „centrális erőter” számára a maffiaállam a legfőbb eszköze annak, hogy ne egy személyes autonómiával rendelkező vagyonos osztály alakuljon ki, hanem egy olyan hatalmi-gazdasági rend, ahol a tisztviselői-értelmiségi réteg a feudalizmus **szolgáló nemességéhez** hasonló függő renddé válik, miként a gazdaság érdemi szereplői az egykori **udvari beszállítókhoz** hasonló függelmi viszonyba kerülnek a megrendelő, privilégiumaikat biztosító államtól. E törekvés inherens következménye az állami kontroll és szerep folyamatos bővítése, s normatív szabályok helyett egyedi hatalmi-politikai döntések alkalmazása. Így válik a maffiaállamban a törvényhozásból az önkény legalizálásának szerve, egyfajta „mérték utáni szabóság”, ahol a jogszabályokat kivételezett egyénekre, csoportokra, vállalkozásokra szabják. A törvény előtti egyenlőséget felváltja a törvény utáni egyenlőtlenség. A korrupció szétszórt, decentralizált rendszerét felváltja a zárt, hierarchikus rend, ahol az egyéni járadékszedés „köznemesi” jogát felfüggesztik, s az egységes, hierarchikus rendbe szervezett új szolgáló nemesség nem autonóm kisvállalkozója, hanem szigorúan ellenőrzött részese a központilag vezérelt, törvényesített korrupciónak. A maffiaállam sajátossága, hogy a gépezet szereplői hatalmi pozíciójuk arányában részesednek a zsákmányból – pénzből, földből, vállalkozásból.

Ez a világ már messze túlmutat a pártfinanszírozás anomáliáin, hiszen a viszony megfordul: nem a pártfinanszírozás igényei által generált illegitim források egy része válik magánvagyonná, hanem a politikai párt döntéshozó potenciáját használják magánvagyonok létrehozására. Az elburjánzó korrupció klasszikus világát az egymással versengő kisebb-nagyobb illegális tranzakciók szövevénye jellemzi. Az első evolúciós típus az a „szabad versenyes” korrupció világa. A második már a maffia alvilági csoportjainak meg-megújuló háborúkkal, leszámolásokkal kikényszerített, lokális-parciális monopóliumokból álló oligopolisztikus világa. A harmadik evolúciós típus, a szervezett felvilág azonban már felszámolja az oligarchák anarchikus, csákmátés világát, s függelmi rendbe szervezi, nemzeti szinten centralizálja és államilag monopolizálja a korrupció gyakorlatát. Ez már nem a klasszikus eset, hiszen a korrupció **rejtegetni való devianciából az állami politika rangjára emelt törvényesített rendszer** lesz.

Az Európai Unió és más nemzetközi szervezetek korrupcióellenes fellépése döntően a fenti első

evolúciós típussal való küzdelemre vonatkozik, mikor a közbeszerzési jogszabályok minőségét és gyakorlatát teszik kritika tárgyává. A második típust, az alulról nyomuló, befolyáshoz jutó oligarchák világát talán érzékeli, de kényelmetlen lenne tudomást vennie róla. A harmadik típust, a maffiaállam politikavezérelt, önkényes és gazdaságon kívüli eszközökkel kiépülő rendszerének viszont még az érzékelését is elhárítja, hiszen ebben az esetben elkerülhetetlen lenne, hogy Magyarországra mint egy posztszovjet vagy harmadik világbeli autokrata rendszerre tekintsen.

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 11.

Magyar Bálint – Pető Iván

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

Beragadás a koalícióba, az SZDSZ kispárttá válása, 1996–1998

„...már az SZDSZ frakcióvezetőjeként is volt egy hibája: mindig véleményt mondott olyan dolgokról, amelyekről fogalma sem lehetett...”

Horn Gyula Pető Ivánról, Magyar Hírlap, 1998. április 27.

A koalíción belüli megkülönböztetés természetes nehézségei

Egy koalícióban a pártoknak úgy szerencsés együttműködniük, hogy megőrizték arculatukat. A politikai logika szerint úgy indokolt közös nevezőre hozni az eltérő véleményeket, hogy választóik tudják, mi az, amit az egyes pártok – az indokolható kompromisszumokkal – programjukból megvalósítanak. Ez a politikai koreográfia kölcsönös toleranciát és önfegyelmet igényel. Általában is nehezen kezelhető, hogy a felek vitáiból mi és mikor kerüljön nyilvánosságra, a friss magyar demokrácia közönsége pedig különösen kevésbé tolerálta a politikai vitákat. Már az 1990-ben összeült parlament időszakában is kitűnt: a választók számottevő része úgy képzelte a demokráciát, hogy a pártok, képviselők vita és veszekedés helyett összefognak, és egységbe forrva hozzák az emberek életét boldogabbá tevő törvényeket.

Az 1994-ben koalícióra lépő pártokra szavazók közül sokan gondolták: most olyan kormány jön, amelyik valóban az emberek napi gondjaival foglalkozik, a partnerek nem vitáznak, hanem teljes harmóniában döntenek. Ettől jelentősen különbözött az elkötelezett hívek igénye, akik elvárták, hogy pártjuk ne szűrüljön bele az együttműködésbe, partnerével szemben nyilvánosan is képviselje álláspontját.

A koalíciós konfliktusok főbb okai, esetei

Bár koalíciót alkotó pártok között a viták, feszültségek természetesnek tekinthetők, hiszen különböznek programjaik, politikai eszményeik, ezek csak szélső esetben fenyegetik felbomlással az együttműködést. Az 1994-ben létrejött koalíció nemcsak abban volt különleges, hogy egy parlamenti abszolút többséggel rendelkező párt volt a kezdeményezője, hanem abban is, hogy a ciklus alatt mindvégig folyamatosan megjelentek a koalíció szétesésével fenyegető konfliktusok.

(Gazdasági racionalitás versus osztogatás)

Voltak, akik szerint **a racionális gazdaságpolitika fenntartása és a költségvetési korlát**

felpuhulásának megakadályozása egy idő után már nem igényelte a további liberális kormányzati jelenlétet. Érvelésük azt feltételezte, hogy az MSZP már túljutott az „életszínvonal szüntelen emelése” jegyében fogant és a közérzetjavító intézkedések sokaságában manifesztálódó politikai szocializáción, és ellen tud állni a párt belső egyensúlyát fenntartó – regionális, szakmai és gazdasági – érdekkijáró csoportok állandó nyomásának. A privatizációról és a privatizációs bevételek felhasználásáról éveken át folytatott vita példája segíthet megítélni a liberális jelenlét indokoltságát. Mert bár az MSZP maga is elkötelezett volt az állami tulajdon gyorsított leépítése mellett, a tekintetben, hogy az így keletkező bevételt mire fordítsa a kormány, jelentős ellentét feszült a két párt között: míg a szocialisták ezt jórészt „közérzetjavító” – egyébként nehezen fenntartható – intézkedésekre költötték volna, addig az SZDSZ ezt adósságcsökkentésre szánta. Végül is a pénzügyminiszter álláspontjával egyezően az SZDSZ, valamint a szocialista képviselők egyharmada az ellenzék támogatásával megszavazta, hogy a pénzt az államadósság csökkentésére fordítsák.

A gazdasági stabilizáció (a Bokros-csomag, a privatizáció, a külföldi tőke beáramlása) kimozdította Magyarországot az állami monopóliumra és a keleti piacokra épülő gazdaság összeomlása okozta válságból: mind a GDP, mind a háztartások fogyasztása növekedésnek indult. A helyreállítási periódus növekedésének tartóssá válását a világgazdasági konjunktúra is segítette. Sikeresen folytak a nyugati demokráciák közösségébe történő integráció előkészítő lépései. A társadalmi klíma változásáról tanúskodott, hogy a Bokros-csomag 1995-ös meghirdetését követően oly gyakori tüntetések és sztrájkok lecsendesedtek. A privatizációt követően a szakszervezetek nagyrészt beszorultak a közalkalmazotti szférába és az állami tulajdonú vállalatok körébe (pedagógusok, vasutasok), melyeket a kormányzat 1996-tól a hagyományos tárgyalási technikákkal pacifikált.

Ebben a helyzetben az MSZP, s különösen Horn Gyula miniszterelnök egyre kevésbé érezte szükségesnek a koalíciós szerződésben vállalt, de jogilag nem kikényszeríthető kötelezettségek betartását. Ettől kezdve erősödött fel a **miniszterelnöki rögtönzések politikája**, s állította sorozatosan kész helyzetek elé koalíciós partnerét. Az SZDSZ számára a helyzet csapdajellegét többek között az adta, hogy a konfliktusokban nem termelődött ki a koalíció felmondásához a közvélemény számára is meggyőző magyarázat. Vagy azért, mert az ügyek bár **a közjogi vagy a politikai kultúra** szempontjából ugyan súlyosak voltak, de az állampolgárok életfeltételeit közvetlenül nem érintették, s így fontosságuk érzelmileg nem volt kellően átélethető; vagy ellenkezőleg, mert az MSZP „népszerű” intézkedésein felháborodva (pl. az ingyenes tömegközlekedési jogosultság korhatárának leszállítása 70-ről 65 évre, vagy a Malév bevonása a kedvezményt nyújtók körébe), **a „népnyúzó” szerepébe** ragadva kellett volna kilépni a koalícióból.

Éles nézetkülönbség alakult ki az 1996-os évre tervezett személyijövedelemadó-tábla ügyében is, melyben az SZDSZ **a „gazdagok támogatójának”** szerepébe került. Az önkormányzati gazdálkodás forrásai mellett ez volt a másik téma, ahol az SZDSZ úgy ítélte meg, hogy sikerül megkülönböztetnie magát a koalícióban, ráadásul úgy, hogy álláspontja nem hogy nem veszélyezteti a stabilizációs gazdaságpolitikát, de még egybe is vág a párt liberális arculatával, legjobb meggyőződésével. Az alacsonyabb jövedelműek terheinek csökkentése érdekében az MSZP már közepesnek tekinthető jövedelmeknél is (évi 900 ezer Ft-os határról beszélünk) az amúgy is magas személyi jövedelemadó 44-ről 48 százalékra emelését kívánta, az SZDSZ viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a legmagasabb kulcs 44 százalék maradjon. A két párt közötti egyeztetés nem hozott eredményt, így került az Országgyűlés elé az adótörvény tervezete, melyet az SZDSZ nem szavazott meg, de elfogadását a szocialista frakció abszolút többsége biztosította. Függetlenül a konkrét ügy szimbolikus vagy tényleges jelentőségétől, a parlamentáris demokráciák normái szerint ha egy a gazdaságpolitikát részben demonstráló lényegi törvény nem fogadható el egy koalíciós párt számára, az jószerivel az együttműködés végét jelenti. Itt ráadásul, kisebb jelentőségű korábbi szétszavazások után az SZDSZ arra „tanította” az MSZP-t, hogy nincs semmi következménye, ha – szemben a koalíciós megállapodással – az abszolút többséggel rendelkező szocialisták erőből

visznek át a parlamenten valamit, ami a másik pártnak elfogadhatatlan. A figyelő közönség pedig újra azt láthatta: az SZDSZ erőteljesen képvisel egy álláspontot, majd miután partnere azt semmibe veszi, minden megy tovább, mintha mi sem történt volna.

Az **osztogató gazdaságpolitika kormányzati hatalmi bázisának** megteremtése céljából a miniszterelnök 1995 nyarán a koalíciós egyeztetést mellőzve bejelentette, hogy a pénzügyminisztérium súlyát csökkentendő, **gazdasági miniszterelnök-helyettesi posztot** kíván létrehozni. Sőt javaslatát néhány héten belül megfejlte a kormány kommunikációs tevékenységéért felelős új politikai államtitkári státusz tervével és azzal, hogy a miniszterelnöki hivatalt vezető addigi közigazgatási államtitkári posztot tárca nélküli miniszterséggé kívánta átalakítani.

Az ügyben az SZDSZ ügyvivői testülete állásfoglalást adott ki: amennyiben a miniszterelnök egyoldalú lépésre szánja el magát, azt a koalíciós megállapodás felmondásának tekintik. Pető Iván, az SZDSZ elnöke kijelentette, hogy pártja nem kíván a kormányátalakítás részleteiről további vitát folytatni, s mert a koalíció még egy hasonló konfliktust nem bír el, javasolta, hogy a két párt elnöke közös nyilatkozatban rögzítse az együttműködés addig íratlan szabályait. Végül is Horn Gyula lemondott a kormány kibővítésének tervéről, és bejelentette, hogy elképzeléseit más úton, a miniszterelnöki hivatal szervezeti reformjával valósítja meg.

Az osztogatás versus gazdasági racionalitás gazdaságpolitikáinak konfliktusaiban a liberális párt nemcsak a népboldogító (MSZP) kontra népnýúzó (SZDSZ) dimenziója mentén került ki kommunikációs szempontból rendszeresen vesztesként, hanem **a mindig valami jót akaró (MSZP), illetve az azt rendre elgáncsoló (SZDSZ)** szerepkonfliktusában is. Az MSZP elfogadhatatlan akcióit az SZDSZ rendre nem tartalmi, hanem eljárásjogi érvekkel támadta. S hiába próbálta magát a demokratikus kultúra és a racionális gazdaságpolitika garanciájaként megjeleníteni, a nagyközönség számára is átélhető problémamegfogalmazás híján keckeckedőnek, a jó szándékú javaslatok megakadályozójának szerepébe került. „Garanciális” ügyekben aratott győzelmei valójában felértek egy-egy kommunikációs vereséggel, mert csak a racionálisan és konzisztensen gondolkodók egyre szűkülő világát tudhatta maga mögött, miközben meg sem tudta érinteni e racionális konzisztenciát nemcsak intellektuálisan, hanem érzelmileg is követni, feldolgozni és befogadni képtelen választók világát.

A konfliktus nyomán az SZDSZ változtatott magatartásán. A vezetés többsége – a szerzőket is beleértve – úgy gondolta, hogy bár a koalíció legfontosabb céljainak megvalósítása jól halad, és kezdenek beérni a népszerűtlen, de a párt által támogatott intézkedések eredményei, a párt és az ország érdeke azt kívánja, hogy maradjon fenn a koalíció, melyet a racionális gazdaságpolitika fenntartása garanciájának tekintettek. Ennek megfelelően – szemben az addigi magatartással – ki kell térni a koalíciós partner „provokációi” elől. Ez azt jelentette, hogy az SZDSZ akkor sem tudott és nem is akart kilépésre okot adó helyzetet teremteni, amikor alapvető ügyekben került újra szembe egymással a két párt.

(Szerződés és jogkövetés versus normasértő akciók)

(Az 1996-os alkotmányozási kísérlet bukása) Féléves előkészítés és pártközi egyeztetések sokasága után az Országgyűlés egy csomagban szavazott az alkotmány-előkészítő bizottság által támogatott közel száz indítványról, de a szükséges 257 helyett csak 252-en szavaztak igennel. Az ellenszavazók és tartózkodók (utóbbiak az egy Tölgyessy Péter kivételével, aki nem csinált titkot szándékából) valamennyien az MSZP vezető politikusai, kormánytagok, elnökségi tagok voltak. A botrányt az váltotta ki, hogy szocialisták senkit, még az SZDSZ-t sem tájékoztatták előzetesen szándékukról, s javaslatot sem tettek a számukra elfogadhatatlan megoldások továbbtárgyalására.

Az új alkotmánykoncepció megbuktatása olyan skandalum volt, amely akár a koalíciót is szétverhette volna. A szabad demokratákat az eljárás önmagában is kompromittálta, de az MSZP nyilvános bírálatában kötötte koalíciós helyzete. Az ellenzék a kormánypártokat együttesen okolta,

ami kényszerítette az SZDSZ-t, mivel jelentős szerepe volt abban, hogy az alkotmány megváltoztatásához ne pusztán kétharmados, hanem négyötödös többségre legyen szükség. Az MSZP-s akció az ellenzéknek tett gesztust farizeuskodásnak mutatta.

Az SZDSZ mégis azért tette viszonylag könnyen túl a történeteken, mert nem tekintette problematikusnak az 1990-re kialakult alkotmány fennmaradását. Egyrészt mert nem tulajdonított szimbolikus jelentőséget a tartalmilag vállalható alkotmány 1949-es keletkezési dátuma megváltoztatásának, másrészt mert kifejezetten kellemetlenül érintette az új alkotmánykonceptió szövegében megjelenő antiliberális koalíció, amelynek eredményeként egyfelől az állam világnézeti semlegességét kikezdő, a keresztény értékrendre történő utalások, másfelől pedig jogilag nem szankcionálható szociális ígérek kerültek a szövegbe. Az SZDSZ első reakciói igen élesek voltak: a koalíciót egyébként elkötelezetten támogató prominens SZDSZ-es véleményformálók, mint Haraszti Miklós és Szabó Miklós, puccsról beszéltek, Pető Iván pedig a koalíció felülvizsgálatát helyezte kilátásba. Az MSZP vezetői azonban joggal építettek arra, hogy a szélesebb közönséget nem hozza lázba az alkotmány ügye.

E történetnek sem lett tehát közvetlen következménye, de **hosszú távú hatása** annál inkább. Túl azon, hogy ismét kitűnt, nincs olyan sérelem, amely miatt az SZDSZ koalíciót bontana, az alkotmányozás ekkori bukása majd a 2011-es úgynevezett alaptörvénynél ütött vissza. Nem mintha azt feltételeznénk, hogy a Fideszt korlátozta volna, ha 1996-ban sikerül új, végleges alkotmányt állítani az 1949-es helyébe, de így a liberális demokrácia lebontásának hívei 2010 után demagóg módon hivatkozhattak a „sztálini alkotmány” felszámolásának szükségességére.

(Népszavazás a NATO-csatlakozásról) Az 1999-es NATO-csatlakozás pusztán a parlament jóváhagyását igényelte, ám a miniszterelnök egy hirtelen ötlettől vezérelve megígérte, hogy népszavazásra bocsátja a csatlakozási szándékot. Ezt az SZDSZ nem kifogásolhatta nyilvánosan, hiszen mind a NATO-, mind később az EU-s csatlakozás népi megerősítése legitimációs többletet jelentett. Miután azonban az 1989-es négyigenes népszavazást leszámítva érvényes, azaz 50 százalékos részvételt meghaladó népszavazásra nem került sor, kitört a kormányzati pánik. Ennek nyomán a parlament az ellenzék támogatásával oly módon változtatta meg a népszavazási törvényt, hogy a választásra jogosultak több mint 25 százaléka egybehangzó szavazata 50 százalékos részvétel alatt is elegendő legyen a népszavazás eredményességéhez. A félelem jogos volt, hiszen a NATO-népszavazáson a részvétel 50 százalék alatt maradt, s beláthatatlan legitimitási problémákat eredményezett volna a csatlakozást jogilag nem megerősítő népszavazás.

A népszavazási érvényességi küszöb megváltoztatásának hosszú távú következményei

A miniszterelnök akciójának következményeként kialakított új népszavazási szabályok idővel erodáltak a demokratikus berendezkedést. Egyrészt, mivel jóval könnyebben biztosítható lett a népszavazások érvényessége, megszűnt a korábbi rendszer felelőtlen kezdeményezéseket visszatartó ereje. Másrészt viszont, éppen az érvényességi szabály felpuhítása miatt az állampolgárok kevésbé érezték személyes felelősségüknek a véleménynyilvánítást, s összességében az egész alkotmányos intézmény a korábbiaknál sokkal inkább politikai játszmák eszköze lett. Az 1997 utáni népszavazások világosan mutatják a következményeket.

Az európai uniós csatlakozásról kiírt 2003-as népszavazást megelőzően az ellenzékbe került Fidesz annak tudatában változtatta meg az unió melletti addigi elkötelezettségét, s kötötte belpolitikai feltételekhez a csatlakozás támogatását (a földtörvény módosításához, a versenyszférában három százaléknál nagyobb béremeléshez, valamint a Széchenyi-terv továbbviteléhez), hogy azzal nem veszélyezteti a referendum érvényességét.

A kettős állampolgárságról 2004-ben kiírt referendum az összes választó 37 százalékát kitevő érvényes szavazattal, és a leadott voksok csupán 51 százalékos támogatottságával érvénytelen lett. (A másik kérdést, a kórházprivatizáció tiltását 65 százalék támogatta). Bár a

jobboldal elbukta a népszavazást, a hazai közvéleményt és a határokon túli magyarságot tartósan megosztó ügy romboló hatása jóval brutálisabb lett, mint azt a sikertelen népszavazás alapján feltételezni lehetne. Ha még a szigorúbb népszavazási törvény lett volna hatályban, a kezdeményezők talán bele sem vágnak, illetve ha mégis, akkor az előre kalkulálható bukás miatt szinte biztosan nem csatlakoznak hozzájuk a politikai pártok.

Hasonló volt a helyzet a 2008-as ún. „szociális” népszavazással. A feszült belpolitikai viszonyok, éles konfrontáció ellenére, a demagóg referendum végeredményének ismeretében, miszerint csak a jogosultak 50,5 százaléka adta le voksát (valamivel több mint 80 százalékuk támogatólag), valószínűsíthető, hogy a Fidesz az 1997 előtti népszavazási szabályok alapján nem vállalta volna a kezdeményezés kockázatát. Amennyiben mégis, úgy a demagóg kérdésfelvetéseket ellenző pártok távolmaradásukkal érvénytelenné tehetnék volna a reformok és a kormányerők végső összeomlását előidéző népszavazást.

A koalíció elhagyásának lehetséges forgatókönyvei

Egy párt kétféle módon léphet ki egy koalícióból: vagy kényszerhelyzetben, amikor valamilyen történésre, amely nyilvánvalóvá teszi a további együttműködés teljes ellehetetlenülését, csak a koalíció felmondásával reagálhat, vagy stratégiai megfontolásból, jól átgondolt politikai kalkuláció alapján.

A koalíció történetében három olyan drámai csomópont volt, amikor a **kilépés kényszere** a választók számára is átélhető lett volna. Más-más okokból azonban ez egyik esetben sem következett be. 1995 tavaszán Békesi bukásakor a válsághelyzetet Bokros és Surányi gyors kinevezése oldotta fel; 1996 nyarán a Tocsik-ügy kirobbanásakor az SZDSZ érintettsége ásta alá a kilépés morális alapját; 1998 elején az MSZP SZDSZ elleni offenzívájára a kilépéssel adott válasz a választás előtt néhány héttel neveltséges lett volna. Az első alkalom után még reménytelinek ígérkezett a folytatás, a második után politikai értelemben sodródás, folyamatos erodálódás következett, a harmadik után a kis párttá válás folyamatát megerősítő választási vereség.

Ha a kilépés előre megfontolt **politikai kalkuláció alapján** történik, jó, ha ez kidolgozott forgatókönyvet követ – vagyis az elhatározásnak előbb kell megszületnie, mint az alkalomnak. Egy kilépésre készülő pártnak tudatosan kell kitermelnie az okok és ürügyek azon sorát, mely hívei, lehetséges választói túlnyomó többsége számára érzelmileg és racionálisan is elfogadhatóvá teszi a döntést. Egy ilyen stratégia az SZDSZ-ben még csak gondolati szinten sem jelenhetett meg, mert a „magasztos célokat” felülrő pártérdek sem az SZDSZ vezetése, sem tagsága számára nem volt elfogadható. A párt léte mint önérték legitim módon nem létezett számukra, s bármilyen ezt szolgáló felvetést a hamis, értékalapot nélkülöző politizálás megnyilvánulásaként értelmeztek.

Természetesen a koalíciót kényszerhelyzetben felmondó döntést is annak bizonyosságával indokolt meghozni, hogy az okokat a párt támogatói megértik. Az eleve ambivalensen elfogadott koalíciós felkérés, a folyamatos konfliktusok és miniszterelnöki normasértések ellenére mégis mi tartotta az SZDSZ-t Horn Gyula kormányában? Ha az 1994 és 1998 közötti, az SZDSZ további történetét sorsdöntően befolyásoló időszakot a koalícióból kilépés, illetve bennmaradás aspektusából vizsgáljuk, azt látjuk: annak ellenére, hogy a két pártban erős érzelmek munkáltak egymással szemben, egyikük sem készült arra, hogy a megfelelőnek látszó pillanatban felmondja az együttműködést, egyik sem dolgozott ki kilépési stratégiát.

A koalícióból természetesen ki lehetett volna lépni, ám ez nem változtatott volna azokon a szociológiai korlátozó tényezőkön, melyek a közép- majd a kispárti létbe szorították az SZDSZ-t. A „ha kilépünk a koalícióból, még ma is nagy párt lehetnénk” -típusú gondolkodás éppen ezekkel a tényezőkkel nem számoló illúzió.

A koalíció elhagyását akadályozó tényezők

(Választói szempontok, a chartás választók) Az SZDSZ a koalíció felmondásának lehetőségét mérlegelve közvélemény-kutatásokra és a tagságtól, szimpatizánsoktól érkező jelzésekre támaszkodva igyekezett felmérni a döntés várható hatását. A párt vezetése úgy ítélte meg, hogy saját közönségének nagyobb része nehezen tudná elfogadni a koalíció felmondását, ezért arra csak akkor kerülhet sor, ha kimerültek az egyéb politikai eszközök, és a konfliktus a közönség számára érzelmileg is átélhető. A kiesésnél a hatalomból komolyabb fenyegetést jelentett a választók elvesztése.

A döntéshozók úgy vélték, a különböző fajsúlyú konfliktusokban nem teremődött meg a kilépéshez a közvélemény számára is kellően indokolható magyarázat. Vagy azért, mert bár azok a **koalíciós megállapodás, a közjog vagy a politikai kultúra** szempontjából súlyosak voltak, de **az állampolgárok életfeltételeit közvetlenül nem érintették**, s így nem voltak kellően átélhetők; vagy ellenkezőleg, az MSZP osztogató jellegű, „népbarát” intézkedéseivel szemben az SZDSZ a **„nép ellensége” szerepébe ragadt volna**.

Az az aggodalom, amelyet a jobbközép nyitottsága keltett a jobboldali radikalizmus iránt, valamint a Demokratikus Charta fellépése a választók jelentős tömegei számára bontotta le a szocialisták és a liberálisok között a rendszerváltáskor kiépült falat. Már az 1994-es választásokon – főleg az MSZP-t ekkor már vállaló, de 1990-ben még a rendszerváltó pártokra szavazók közül – sokan érezték úgy, hogy átjárás van az MSZP és az SZDSZ között. A választási gyűlések és a lakossági fórumok napi tapasztalata szerint tipikussá vált az olyan választó, aki érzelmi libidóját az SZDSZ-re tette, de az MSZP-re szavazott. Az SZDSZ holdudvarába került reformértelmiségiek számottevő része az SZDSZ-hez emocionálisan közelebb állt ugyan, de az MSZP-től sem idegenkedett, egyrészt a személyes kapcsolatok miatt, másrészt mert valódi erővel rendelkezőnek és védelmet nyújtani képesnek a szocialistákat tekintették. Ez a két párt felé egyaránt nyitott, ízlésbeli és pragmatikus igényeit egyensúlyban tartó választó kapta a később meghonosodott kifejezéssel a **balliberális** elnevezést. Ha a pártok programját, politikai karakterét nézzük, e közönség jelentős része fogékony volt a szocialisták képviselte késő kádári korszakot idéző politikára, de az önképüknek, a múlttal való szakítás igényének az felelt meg, ha liberálisnak tekintették magukat.

Az SZDSZ rendszerváltásban csalódó, radikálisan antikommunista közönségének fokozatos lemorzsolódásával a balliberális választók egyre nagyobb arányt képviseltek az SZDSZ hívei között, s szemléletük „begyűrűzött” a hagyományos tagság világlátásába is. Mindebben döntő szerepe volt annak, hogy a Fidesz jobboldali fordulata és a koalíció létrejötte a szélesebb közönség számára leegyszerűsítette a politika világáról kialakult képet. Úgy látták, jobb és baloldal áll szemben egymással, ahol a nacionalista íz, az olykor irredenta megnyilvánulások, a történelminek nevezett keresztény egyházakkal politikai és világnézeti értelemben is közös nyelv, a két világháború közötti időszak, a történelmi Magyarország idealizálása, a család, a magánélet és a kultúra keresztény-nemzeti értelmezése, a zsigeri kommunistázás és a jobboldali radikalizmustól elválasztó határok puhasága jelentette a jobboldaliságot. A baloldaliság látványos ismervének a világias nyelv, a Horthy-korszak hagyományainak elvetése, az állam világnézeti semlegességének hirdetése, a szomszédsági politikában a határokon kívül élő magyarok vélt vagy valódi szempontjai mellett az államközi együttműködés szándéka, a család, magánélet, kultúra ügyében a nyugati értelemben vett szabadság eszménye tűnt. Mindez azt a látszatot erősítette, hogy a liberálisok és a szocialisták között nincs is érdemi választóvonal. A gazdaságról, szociálpolitikáról, az állam és a piac szerepéről vallott, az emberi jogokban, azok gyakorlati megvalósításában mutatkozó erőteljes különbségek ebből az alapállásból másodlagosnak mutatkoztak.

A magyar politikai szerkezet látszólag hasonlított a mélyebb demokratikus hagyományokkal rendelkező országokéhoz. Hasonlított, de egy alapvető ponton különbözött tőle: Nyugaton a 20. század második felére a liberális minimumnak nevezett közös normarendszer a jobb- és balközepet

egyaránt jellemezte. A pártok szembenállása a közös liberális alapelvek miatt elsősorban nem világnézeti konfrontációt, hanem a gazdaság- és szociálpolitikát érintő különbségeket jelentett. Mindez azzal is együtt járt, hogy a nagy konzervatív és szociáldemokrata pártok mellett többnyire érdemi szerep jutott a kisebb, más mondanivalójú formációknak, például a liberálisoknak vagy a zöldeknek. Ezzel szemben nálunk az aktív választók döntő többsége számára a rendszerváltás még sokszínű pártterképétől távolodva egyre inkább mindent elfedett a kelet-európai típusú jobb- és baloldal konfrontációja, amelybe egyre kevésbé fért bele az SZDSZ és az MSZP nézetkülönbségeinek mérlegelése. Egyik oldalon az antifasiszta népfront analógiájára képzeltek a politikai együttműködést, ahol a jobboldal elleni közös fellépés igényeinek alá kell rendelni minden elválasztó szempontot. A másik oldalon a szocialistákkal azonosított kommunistákkal és a hasonlóan bűnösnek látott liberalizmussal szembeni összefogás igénye gyűrt maga alá minden egyéb megfontolást, így a rendszer már 1994 és 1998 között vészesen közelített a kétpólusúsághoz.

Amikor az SZDSZ tarthatatlannak látta a huzakodást az MSZP-vel, rendre azzal találta szemben magát, hogy ha távozik a koalícióból, szimpatizánsai ezt elsősorban a jobboldal elleni fellépés gyöngítéseként értékelik. Ennek nem mond ellent, hogy a párt értelmiségében és belső közvéleményében önálló műfajjá vált az „elviselhetetlen szocik és a tarthatatlan koalíció” ostromozása (ezt a retorikát egyébként a párt feltörekvő politikusai a sikeres mobilitás szinte elengedhetetlen kellékének tekintették). De ha bármelyik testület (küldöttgyűlés, országos tanács, ügyvivői testület) a koalíció folytatását illetően tényleges választás elé került, a döntő többség Barabást kiáltott.

(Kilépni, de hova?) Már a koalíciókötésben is fontos szerepet játszott, hogy a Fidesszel kölcsönös volt a bizalmatlanság, a jobbközép pártok pedig minden együttműködést kizártak a liberálisokkal. Az SZDSZ kormánypárttá válását követően a jobboldali pártokkal tovább romlott a viszony, a helyét közöttük kereső, az egyházakkal szövetséget kötő, a Bokros-csomagot populistán támadó Fidesszel kiegészülve pedig még formális esélye sem maradt annak, hogy a liberális párt a belátható jövőben bennük találjon együttműködő partnert. Közjogi kérdésekben a Fidesz egy ideig még jobboldali fordulata után is kitartott ugyan korábbi nézetei mellett, és az SZDSZ-hez hasonló álláspontot képviselve lépett fel az MSZP-vel, illetve olykor a szocialistákkal közös platformon álló jobboldali pártokkal szemben – de ez volt a kivétel. Az ellenzék, ha egyáltalán mutatott valami affinitást a kormánypártok iránt, akkor az MSZP-t „féltette” az SZDSZ túlhatalmától, s ha valamiben együttműködött a kormánykoalíció pártjaival, akkor az a szocialisták SZDSZ-szel szembeni erősítését szolgálta.

1994-re mind a Fidesz, mind az SZDSZ számára nyilvánvalóvá vált, hogy középről, liberális platformról nem hozható létre kormányzati többség. A Fidesz stratégiája erre a felismerésre reagált, amikor a szétesett jobboldali pártokat egybefogva azokon belül törekedett domináns pozícióba kerülni. Ennek érdekében már 1994 nyarától szinte átmenet nélkül oldódtak föl a köztük lévő ideológiai és értékrendbeli különbségek. 1994 és 1998 között rendre közösen képviselték a kormánnyal szembeni álláspontjukat, s ezek a fellépések szimbolikusan is kifejezték, hogy nincs helye közöttük SZDSZ-nek. Amellett, hogy az ellenzékét összetapasztó erő az antiliberális volt, a Fidesznek egyébként sem állt érdekében az SZDSZ-t az erős rivális szerepében tartani. Egy ideig még magának is naponta kellett kanosszát járnia ifjúkori tévelygései miatt, s éveken át küzdenie, hogy a jobboldalon hiteles nemzeti-keresztény pártnak fogadják el. Az SZDSZ vezetői semmilyen hatalmi kalkuláció miatt nem kívánták a Fideszt ezen az úton követni, ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a polarizálódó politikai térben a koalícióból kilépve csak politikai magányukat és koalíció-, azaz kormányképtelenségüket demonstrálhatják.

Mindezek ismeretében a pártban többségi véleménnyé vált, hogy a koalíció elhagyásával nem egyszerűen a kormányzati tényezővé válás esélye veszne el, hanem – mint azt a térség demokratikus ellenzékéből érkező rendszerváltó pártjainak sorsa mutatta – a parlamentbe jutás is kétségessé válna. A koalíciót felmondó liberális pártnak azzal kell számolnia – vélték –, hogy a

nemzeti demagógiára építő, a szigorú stabilizációs gazdaságpolitikával szemben álló, több állami kiadást követelő és kevesebb bevételt ígérő ellenzék, valamint a szociális demagógiára hajlamos, „népbarát” arcukat őrizni kívánó szocialisták mellett az ellenzékbe kerülő SZDSZ szükségszerűen páriapárttá válna: a koalíció alternatívája az, hogy politikai úrbe kerülnek, vállalják a hősiességüket, perifériára szorulást.

Látszottak a kilépés kommunikációs veszélyei is. Bár egyesek szerint az „őszinte, elvszerű” politizálást a közvélemény jutalmazná, ennek az álláspontnak nem sok alapja volt. Egy igen szűk közönség feltételezhetően valóban így reagált volna, de a fő üzenet nyilván az **összeférhetetlenség**, a **doktrinerség** lett volna, miszerint nincs a politikai palettán olyan szervezet, amellyel az SZDSZ képes együttműködni. Azzal is számolni kellett, hogy a jobboldali pártok és az MSZP egy ilyen döntés után a **kettős árulás** bélyegét sűti a liberálisokra: az SZDSZ 1994-ben koalícióba lépésével elárulta kommunistaellenes múltját, majd kétségbeesett kilépésével elárulta koalíciós partnerét.

(Választási rendszer, politikai kultúra, értékészlet)

Az SZDSZ mozgásterét szociológiai értelemben három tényező határozta meg: a rendszerváltáskor kialakított választási rendszer, a versengő pártrendszer játékszabályainak felrúgása és a magyar társadalom keleties értékészlete.

A választási rendszer 1989-es kialakításában a demokratikus átalakulás valamennyi szereplőjét az átmenettel szükségszerűen együtt járó kockázatok és bizonytalanságok minimalizálásának szándéka vezérelte. Úgy gondolták, hogy a pártállamból a demokratikus többpártrendszerbe való átmenet sikerének legfontosabb előfeltétele a **stabilitás**, a megfelelő parlamenti többségen nyugvó kormányzás, a sikerre leselkedő legnagyobb veszély pedig a kormányválságokban, előre hozott választásokban megjelenő **politikai bizonytalanság**. Ennek megfelelően a rendszerváltás minden komoly szereplője (MDF, SZDSZ, Fidesz, MSZP) egyetértett abban, hogy olyan választási rendszert kell kialakítani, amellyel kiegyenlített erőviszonyok esetén is biztosítani lehet a stabil kormányzáshoz szükséges parlamenti többséget anélkül, hogy e csak nagyszámú politikai szereplő kényszerkoalícióját eredményezné. Ez a cél – a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményén túl – a mandátumarány és a társadalmi támogatottság jelentős eltérítésével, vagyis a viszonylag magas (1994 nyaráig 4, azóta 5 százalék) bejutási küszöböt előíró, és a nagyobb pártokat jutalmazó, aránytalan választási rendszerrel volt elérhető.

A törekvés sikeres is volt, hiszen egyetlen kormány sem bukott meg a ciklus közben, és előrehozott választásokra sem került sor. Hamar kiderült azonban, hogy a politikai stabilitást szolgáló választási technika a tömbösödés, a rugalmatlan, kétpólusú politikai rendszer kialakulása, a középpártok felmorzsolódása/felmorzsolása felé lök, és a politikailag értékelhető pártkínálat elszívatosodásához és megújulásképtelenségéhez vezet. A rendszer a politikai kultúrára is hatott: nem megközelítőleg hasonló súlyú és különböző koalíciós megoldásokat is megengedő pártok, hanem két falanx alkotta a kínálatot, ezért a pártok a parlamenti többség kialakításáért nem kényszerültek a tárgyalóasztalnál megharcolni, koalíciós partnert szerezni, szakpolitikákról, programokról és személyi elképzelésekről egyeztetni. Ebben az aránytalan rendszerben az SZDSZ (és a hasonló rétegpártok) szimpatizánsainak mérlegelni kellett: nem túl kockázatos-e őket választani, hiszen ha a párt nem éri el a bejutási küszöböt, elvesz a szavazatuk. Összefoglalóan: a hangsúlyt a stabilitásra helyező választási rendszer kevesebb lehetőséget adott az arányos szisztéma keretei között elérhetőnél.

Ez azonban önmagában még nem szűkítette volna le végletesen az SZDSZ mozgásterét, hiszen egy liberális párt más országok tömbökbe rendeződő pártrendszereiben is mindkét irányban koalícióképes lehet. A magyar politikai kultúra közegében azonban teljességgel elképzelhetetlen volt, hogy a jobboldal el tudjon fogadni partnernek egy liberális pártot. Mervé elzárkózásuk a kezdetektől illuzórikussá tett minden „kiugrási gondolat kísérletet” – más kérdés, hogy a

liberálisokat sem vonzotta a létező jobboldal. A „nemzeti-keresztény” tábor merev, történelmileg kódolt elzárkózása a liberálisoktól és a baloldaltól oda vezetett, hogy idővel magát a parlamenti demokrácia alapját, **a versengő pártrendszer játékszabályait** utasították el (a 2002-es vesztes választások után tették explicitté, hogy nem fogadják el a választási vereséget).

A magyar társadalom értékszerkezetét nemzetközi összefüggésbe helyező 2009-es TÁRKI-kutatás megrajzolja azokat a kereteket, amelyek az SZDSZ növekedésének kemény korlátját jelentik. A kutatás által leírt jellemzők időben alig változnak, hiszen a nyolcvanas évek elejétől kezdve a 2009-es volt az ötödik adatfelvétel. Az elemzés a nyugatias értékészletre építő liberálisok számára azt a kijózanító helyzetet mutatja, hogy az értéktérképeken Magyarország legközelebbi szomszédai az ortodox kultúrájú országok, mindenekelőtt Moldova és Bulgária, valamint Ukrajna és Oroszország. Az értéktérképeken tőlünk jóval messzebbre vannak nem csak a Lajtán túli, de a közép-európai nyugati keresztény kultúrájú országok is. A magyar társadalomra jellemző értékszerkezet még a Nyugat periferiájától is távol esik. A kutatás részletei azt mutatják, hogy az egyébként a nyugatihoz hasonlóan szekularizált **Magyarországot a gondolkodás zártsága tolja messze kelet felé:** a magyar embereket a szabad véleménynyilvánítás melletti elkötelezettség, a közügyekbe való beleszólás igénye, a szabadságjogok gyakorlása, az emberekbe vetett bizalom, a más gondolkodásuk tolerálása és a saját sors irányíthatóságába vetett hit csak annyira jellemzi, mint a moldávokat, messze nem olyan mértékben, mint akár szlovák vagy szlovén szomszédainkat. A értékvizsgálat azért is kijózanító, mert az SZDSZ politikájának gerincét, szimbolikus magját éppen ezen értékekre építette.

(A liberális program megvalósítása, a kormányzati és önkormányzati pozíciók szerepe) Sok bukácsolással, konfliktussal és kompromisszummal ugyan, de haladt előre a koalíció programjának megvalósítása. A koalíció elhagyásának perspektívatlanságával szemben kétségtelen kormányzati eredményeket lehetett felmutatni.

Az SZDSZ hatalom nélküli helyzetben szocializálódott, demokratikus ellenzékéből érkezett vezetőinek döntéseit nem a hatalomnélküliségtől való félelem befolyásolta. Hatalmi allűrjeik nem voltak, sőt többségük számára inkább az jelentett gondot, hogy lerítt róluk, nem igazán érzik jól magukat a posztjukkal járó protokolláris elvárásokban. Nem véletlen, hogy sokan, akik nem kívántak kormányzati vagy önkormányzati posztokat betölteni, a képviselői tevékenységet is tartalmatlannak találták, s önként vonultak vissza a politikusi létből. Míg az SZDSZ-t ellenfelei sikerrel láttatták hataloméhes szervezetnek, vezetőihez nem tudtak ilyen képzeteket társítani: nehéz lett volna elhiteni a közönséggel, hogy a párt tojásfejú vezetőit személyes hatalomvágy motiválja. Sőt elemzők később az SZDSZ bukása egyik okaként éppen a személyes hatalmi ambíciók hiányát jelölték meg.

Az 1994-ben létrejött koalíció révén minisztériumi vezetői, polgármesteri, önkormányzati pozícióba került vagy utóbbiakban maradt SZDSZ-es politikusok nem látták érdemben másként az együttműködést az MSZP-vel, mint a párt más vezetői, országgyűlési képviselői, sőt mivel a mindennapi munkában tapasztalták az együttműködés nehézségeit, kritikájuk talán még megalapozottabb volt. Ugyanakkor kisebb vagy nagyobb apparátusok és programok irányításában, menedzselésében élve életüket, akarva-akaratlan ebből, a gyakorlatba mélyen beágyazott pozícióból is mérlegelték a koalíció esetleges felmondásának következményeit. Nyilván hatott a hit: ha befejezetlen marad az elkezdett munka, az nemcsak az ő személyes kudarcuk, hanem az országnak is káros. Nem lehet kimutatni, hogy éles helyzetekben másként foglaltak volna állást a koalíció ügyében, min a párt más döntéshozói. Az állami-önkormányzati pozíciókban tevékenykedő SZDSZ-politikusok azt tapasztalták, hogy az MSZP-vel szembeni ellenérzések és a nyílt koalíciós konfliktusok végső soron meddő vitákat eredményeznek. A munka eredményei és a még előttük álló feladatok láttán kevésbé volt szembeötlő számukra, hogy a koalíciós együttműködés normáival szembemenő lépések 1997-re a lassan adagolt arzenhoz hasonlóan halmozódnak, s átlépik az SZDSZ politikai létét fenyegető határokat. A kormányzati pozícióban lévők szakpolitikai

elkötelezettsége beszűkítette figyelmüket, tompította politikai érzékenységüket.

A liberális tárcák rendszerszintű reformjai

Az SZDSZ-es miniszterek a négy év alatt reformok sorát hajtották végre, vagy indították el, melyek döntő részére nem került volna sor, ha a tárcát nem liberális miniszter vezeti.

Belügyi tárca:

- *Az önkormányzati rendszer liberális alapú kialakítására az MDF–SZDSZ-megállapodásnak megfelelően még az 1990–91-es törvényhozási folyamatban került sor. Ez biztosította a központosított államigazgatás részleges lebontását, a decentralizált és autonóm önkormányzati rendszer kiépülését. A rendszer alapvető működési elvei 2010-ig nem változtak.*
- *A rendőrség reformját a szolgálati törvény alapozta meg. A szocializmus korabeli szabályozást felváltó törvény azonban magán viselte a koalíció összes ellentmondását, s így a kétségtelen előre lépés ellenére nem elégítette ki a liberálisok emberjogi-civilesítési elvárásait.*
- *1996-ban a szubszidiaritás elvének megfelelően a tűzoltóság szervezete kettévált: az országos és megyei tűzoltó-parancsnokságok továbbra is állami szervezetként irányító, felügyeleti és ellenőrzési feladatot láttak el, a települési tűzoltóságok az önkormányzat intézményeivé váltak. A csaknem 3200 település tűzvédelméről 94 önkormányzati tűzoltóság gondoskodott, s az önkéntes tűzoltóság is újra szerepet kapott. A tűzoltóság finanszírozásába a biztosítótársaságok is bekapcsolódtak.*
- *1997-től a sorozott határőrséget önkéntes és hivatásos állomány váltotta fel (a honvédségnél a kötelező sorkatonai szolgálat megszüntetésére – szintén az SZDSZ nyomására – 2005-ben került sor).*
- *A menedékjog – nemzetközi emberjogi normákkal összhangban álló – 1997-es törvényi szintű szabályozása biztosította, hogy az üldöztetést elszenvedő külföldieknek módjuk legyen korrekt eljárásban bizonyítaniuk jogosultságukat a védelemre. Magyarország 1988 és 1996 között ideiglenesen 135 ezer, zömmel magyar nemzetiségű embert fogadott be, túlnyomóan Romániából, majd a délszláv válság következtében a volt Jugoszláviából.*
- *Az SZDSZ saját tárcahatáskörben megtette a lehetséges lépéseket a pártállami múlt megismerésére. Varga László történész vezetésével egy civil szakértőkből álló Iratfeltáró Bizottságot hozott létre, felderítendő az egykori politikai rendőrség irathagyatékát és annak 1990 utáni sorsát. A bizottság felmérte a megsemmisített és megőrzött akták arányát, feltárt addig ismeretlen nyilvántartásokat, köztük azt a 19 mágnesszalagot, amelyek az 1973-tól 1989-ig felvett ügynöki, célszemélyi és más állambiztonsági adatokat rögzítették.*
- *Az 1996-ban újraalkotott sporttörvény megteremtette az intézményrendszer, a sportszervezetek autonómiáját. Azok a sportszervezetek és önkormányzatok, amelyek garantálták ingatlanjaik sportcéli hasznosítását, ingyenesen megkapták az ingatlanok tulajdonjogát.*

Infrastrukturális tárca

- *Pályáztatott igazgatói kinevezések rendszerének bevezetése (közúti és közlekedésfelügyeleti igazgatóságok, Volán-társaságok, hírközlési felügyelet, vízügyi igazgatóságok).*

- **Autópálya-fejlesztések** (M1 befejezése, M5 Kiskunfélegyházáig, M3 Füzesabonyig, M2 fél autópálya megépítése Vácig, M0 Déli szektor („halálút”) rendbetétele (2×2 sáv elválasztása).
- **Kombinált áru fuvarozási terminálok** fejlesztése (Sorokság, Gönyű, Csepeli Szabadkikötő)
- **Vasút:** az állam és a MÁV közötti szolgáltatási és teljesítmény alapú támogatási szerződés bevezetése, melynek eredményeként az 1998-as kormányváltáskor a MÁV-nak nem volt érdemi vesztesége; vasút-villamosítási program indítása és első szakaszának befejezése; a magyar–szlovén vasútvonal megépítése (60 év után először épült új vasútvonal a mai Magyarország területén).
- **Légiközlékedés:** önálló Légügyi Felügyelet létrehozása, a Ferihegy 2/A terminál megépítése.
- **Hírközlés:** Az új távközlési törvény megteremtette az egyetemes szolgáltatás rendszerét; a Hírközlési Felügyelet és a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács létrehozása; a Matáv második lépcsős privatizálása; a Nemzeti Informatikai Stratégia kidolgozása; az internet „Teleház”-rendszer országos kiépítése.
- **A vízügyi szolgálat** átszervezése, karcsúsítása (25 000-ről kb. 5500 főre); új rendszerű, a polgármesterek vezetésével működő, önkormányzat-centrikus árvízvédelmi irányítás kialakítása.

Oktatási és kulturális tárca:

Közoktatás

- a Nemzeti Alaptanterv létrehozása és elfogadása;
- a tankötelezettség felemelése – felmenő rendszerben – 16-ról 18 évre;
- az átállás elindítása a kompetenciaalapú képzésre, az alapkészségek oktatási idejének meghosszabbítása négyről hat évre; ennek keretében a $4 + 4 + 4$ -es pedagógiai ciklusok átalakítása $6 + 6$ -os ciklusra;
- döntés az elkülönült egyetemi felvételi vizsgák eltörléséről és a kétszintű érettségi 2004-es bevezetéséről;
- az egységes, ötéves tanárképzés megteremtése;
- a minőségi bérpótlék bevezetése;
- tanár-továbbképzési rendszer létrehozása a normatív költségvetési támogatással;
- digitális írásbeliség az oktatásban: a Sulinet-program elindítása és első lépésben az ország összes középiskolájának bekapcsolása az internethálózatba; a Sulinet Digitális Tudásbázis létrehozása;

Felsőoktatás:

- az elaprózott felsőoktatási intézményrendszer integrációjának elindítása (1996 és 2000 között az állami felsőoktatási intézmények száma 66-ról 31-re csökkent);
- a fejkvóta alapú – a politikai nyomásgyakorlás lehetőségét felszámoló – finanszírozási rendszer bevezetése, valamint egy kezdetleges tandíj és a költségtérítéssel képzés bevezetése;
- a Széchenyi Professzori Ösztöndíj létrehozása, melynek során kétezzer kiváló oktató és kutató juthatott négyéves, újrapiályázható, a fizetésen felül a minimálbér nyolcszorosának megfelelő ösztöndíjhoz;
- az oktatási és a kutatási infrastruktúra érdekében világbanki kölcsön tető alá hozása 50 milliárd forint értékben;

Kultúra:

- a közművelődési törvény és a társadalmi szervezetekről szóló törvény megalkotása;
- a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatását szolgáló járadékok forrásainak kibővítése révén az alap 1,2 milliárd forintos éves bevételeinek 7-8 milliárd forintra növelése;
- a Kortárs Képzőművészeti Múzeum létrehozása;
- negyven kiemelkedő író és költő támogatására és műveik elektronikus elérhetőségének biztosítására a Digitális Irodalmi Akadémia létrehozása.

Az MSZP háborúja az SZDSZ ellen

A koalíció első három évében az MSZP – abszolút többségét kihasználva – számos esetben leszavazta az SZDSZ-t, felpuhította a koalíciós szerződés kötöttségeit vagy igyekezett átrendezni a koalíciós megállapodásban rögzített erőviszonyokat. Ahogy azonban 1997 végére nyilvánvalóvá vált, hogy a felére apadt támogatottságú SZDSZ-szel szemben az MSZP ismét elérte 1994-es népszerűségét, Horn Gyula úgy érezte, hogy pártja a következő választás után képes lehet az akadékoskodó liberálisok nélkül is kormányozni. Ekkorra már a potenciális választói támogatáson túli két legfontosabb feltételt is biztosítva láthatta: egyrészt a Nyugat számára bizonyította, hogy a hatalmat a demokratikus játékszabályok betartásával gyakorolja, másrészt a sikeres stabilizációs programmal a magyar gazdaság növekedési pályára állt. Új választói rétegek megnyerésével és a kormányzati kudarcok SZDSZ-re terhelésével látta megvalósíthatónak, hogy megszabaduljon a liberálisoktól. Az MSZP merész, provokatív stratégiája meglepetésként érte az SZDSZ-t, s mire a párt vezetése felfogta a fordulat lényegét, már késő volt: pár hónappal a választások előtt kilépni a koalícióból ugyanolyan hiteltelen lett volna, mint ha a kampányát addigi koalíciós partnere ellen hangolja. Az új MSZP-s stratégia három jellegzetes elemét érdemes kiemelni.

(A koalíciós felelősség áthárítása: közbiztonság)

A rendszerváltást követően az állami tulajdon visszaszorulásával és a tulajdonviszonyok átrendeződésével együtt megjelentek a szervezett alvilági csoportok, melyek rivalizálása 1995–96 tájára nyílt leszámolásos formát öltött. A közvéleményt sokkolták az egymást követő **maffiagyilkosságok, robbantásos merényletek**. A célpontok csak szűk körben ismert alvilági szereplők voltak, egészen 1998 februárjáig, amikor két hónappal a választások előtt a nyílt utcán lelőtték Fenyő János vállalkozót, az egyik legnagyobb magyarországi sajtóbirodalom, a VICO Rt. elnök-vezérigazgatóját. A miniszterelnök kihasználta a felelősségáthárítás lehetőségét: „Ami ma Magyarországon van, az nem közbiztonság, nem az, amit elvárnak az állampolgárok. Elfogadhatatlan, hogy naponta történjenek rablások és gyilkosságok – mondta a köztelevízióban”. Nem pusztán a koalíciós szolidaritás hiányáról volt szó, amikor a kívülálló pozíciójából bírálta a liberális belügyminisztert. Holott Kuncze Gábor lehetőségei rendőrségi ügyekben is korlátozottak voltak, mivel érintették a takarékosági intézkedések, s a rendőri vezetés cseréjében sem kapott szabad kezét. Amikor 1996-ban felvetette egyes rendőri vezetők leváltását, a miniszterelnöki egyetértési jogával élve választás elé állította: vagy érintetlenül hagyja, vagy lecseréli a teljes rendőri felső vezetést. Ez utóbbi történt.

Az 1998-as választások előtt **politikai célzatú robbantások kezdődtek**, amelyek célpontjai ellenzéki politikusok (Torgyán József, Szájer József), ellenzéki pártszékházak (Fidesz, kisgazdák), valamint a Parlament és a Mátyás-templom voltak. Míg azonban az alvilági leszámolások céljaikat és eredményüket tekintve is különböztek egymástól (a figyelmeztetéstől a likvidálásig), a politikai robbantások elkövetői láthatóan ügyeltek arra, hogy személyi sérülés ne történjen, sőt a károkozás is a lehető legcsekélyebb legyen. Ez erősen valószínűsíti a „sorozatmerényletek” titkosszolgálati befolyásoltságát feltételező elméleteket. (Ilyen kapcsolat lehetőségét támasztja alá az egy évvel későbbi, az ún. megfigyelési ügy bizonyítására megrendelt önmerénylet, amikor a balul sikerült önrobbantás után a pánikba esett „áldozat” megbízóját, a titkosszolgálatokat felügyelő fideszes miniszter kabinetfőnökét hívta eligazításért.) Az azóta eltelt több mint másfél évtizedben egyetlen politikai „merénylet” megrendelőjének vagy elkövetőjének kilétére sem derült fény.

A **közbiztonság** rendszerváltás óta tartó **romlása** és a szokatlan bűncselekménytípusok (robbantások, leszámolások) megjelenése kedvezőtlenül befolyásolta a közhangulatot. A miniszterelnök az „ami itt van, az nem közbiztonság” kiszólással az alvilági leszámolások esetében eredményesen tolta át a felelősséget a liberális belügyminiszterre, ám ezzel elvesztette az esélyt, hogy a kormánypártokat együttesen hátrányosan érintő politikai robbantásokkal szemben fel tudjon lépni. Kijelentése tovább fokozta a merényletekkel is erősített rossz közbiztonság érzületét, amit az

ellenzék választási kampánya egyik kiemelt témájaként használt, s amely hozzájárult a koalíció választási vereségéhez.

A miniszterelnök a liberális belügyminisztert bíráló megjegyzésével nemcsak a robbantásos merényletekre reagált, nemcsak a középosztálynak üzent, hanem a **csekély értékű vagyon elleni bűncselekmények felszaporodása** miatt nyugtalan szélesebb, középosztály alatti választói rétegeket is megcélózta – sikerrel. A rendszerváltás okozta gazdasági átalakulás nyomán kialakuló tartós munkanélküliség, a munkaintenzív nagyvállalatok tönkremenetele, a betanított és segédmunkát alkalmazó, jelentős részben ingázó munkaerőt alkalmazó munkatevékenységek és a téészek visszaszorulása, a szezonális mezőgazdasági munkát kiegészítő melléküzemágak elsorvadása, s ezzel szociális biztonságot nyújtó szerepük elenyészése, a hátrányos helyzetű térségek tartós társadalmi és gazdasági depresszióba süllyedése révén ugyanis megnövekedtek a később „megélhetési bűnözésként” azonosított tulajdon elleni bűncselekmények. A lakosság nem kis hányada volt ezek elszenvedője. Ugyanakkor a kétszámjegyű infláció ellenére változatlanul az ötezer forint fölötti károkozás minősült bűncselekménynek. Mindez a statisztikában láthatóvá, s ezáltal politikailag könnyen kommunikálhatóvá tette a közbiztonság részben valós, részben virtuális romlását. (1998 után a Fidesz-kormány a szabálysértési határ 10 ezer forintra emelésével statisztikailag egy csapásra megszabadult több százezer bűncselekménytől.)

Az 1998-as kampány volt az első, amikor jobboldali és szocialista politikai erők még kódoltan ugyan, de a **cigánybűnözésre** hivatkozva próbáltak, nem sikertelenül, választói rétegeket megnyerni.

Önkényes lakásfoglalók a Rádió utcában – kormányzati és jogvédő szerepek konfliktusa az SZDSZ-ben

Az emberjogi aktivista mozgalomban szocializálódott SZDSZ-es vezetők ellentmondásosan viszonyultak a mindenkori kormányok tradicionálisan legfontosabb tárcájához, a belügyminisztériumhoz. Mert bár az önkormányzatok liberális felügyelete összhangba volt hozható az SZDSZ önkormányzati elveivel, az erőszakszervezetek közül a rendőrség tradicionális kultúrája nemigen illeszkedett az emberjogi mozgalmak elvárásaihoz. Kuncze Gábor belügyminiszter szakított ugyan az addigi kormányok katonás, autoriter miniszteri szerepfelfogásával, de az egykori demokratikus ellenzéki értelmiség egy része gyanakvóan figyelte, hogy a rendőrségi kultúrában nem állt be villámgyors paradigmaváltás. A gyanakvásnak félreérthetetlen intézményes keretet adott a párton belül korábban nem létező emberjogi munkacsoport életre hívása, ahová olykor „beidéztek” a belügyminisztert, és konfliktusos emberjogi ügyekben a direkt beavatkozást kérték tőle számon.

A székesfehérvári Rádió utcai önkényes lakásfoglalás esete jól példázza a liberális kormányzati és az emberjogi aktivista szerepek ütközését. A helyi önkormányzat elnyúló bírósági procedúra után jogerős végzéssel rendelkezett a Rádió utcai önkényes cigány lakásfoglalók kilakoltatásáról. A feladat a rendőrségre várt, amelynek a bírósági határozatot érvényesítő akciójával szemben az SZDSZ prominens értelmiségije bejelentették, hogy ülősztrájkjal kívánják megakadályozni a rendőrség intézkedését. Az ügy végül hosszú tárgyalásos procedúrával jutott nyugvópontra, de az eljárás sem a párt értelmiségét, sem a párt romákkal szemben fenntartásokkal vagy előítéletekkel élő potenciális szavazóit nem elégíthette ki. A többi politikai erő kivonult a konfliktusból, miközben a bulvármédiában is folyamatosan napirenden tartott ügyben az SZDSZ „az érdemtelen cigányok” – akik nem elégednek meg a lakásvásárlásra felajánlott összeggel, s akiket a környező falvak sem kívánnak befogadni – védelmezőjének szerepébe került. A bizonytalansággal, a romló életszínvonallal és munkanélküliséggel sújtott választók kevés együttérzést mutattak a cigány családok iránt, s a kódolt rasszista nyelvezeten érkező üzenetek felerősítették frusztrációikat, bűnbakképző ösztöneiket és a romákkal szembeni előítéleteiket.

1998 után hasonló konfliktusok játszódtak le az SZDSZ-es vezetésű önkormányzatok és a párt holdudvara között. Az önkényes lakásfoglalásokat felszámoló 7. kerületi eset az egész párton

végigsöprő nyílt vitát gerjesztett, amelyben a két fél kölcsönös címkézése szerint a „szociálisan érzéketlen” szabad demokrata önkormányzatiak csaptak össze a „Nagykörúton túlra ritkán kimerészkedő” liberális értelmiségiekkel. Ekkor még sem a megoldási alternatívák, sem a nyelv nem állt készen az ilyen jellegű konfliktusok kezelésére. A nem bölcsészkart végzett 7. kerületi szabad demokrata alpolgármesternő egy félreérthető mondatára például Eörsi István a sajtóban valóságos verbális kivégzéssel válaszolt. Ha tudja, hogy az alpolgármesternő nem pusztán az önkormányzatban támogatta a romákat segítő programokat, hanem szabad idejében rendszeresen ingyen korrepetált roma gyermekeket, talán kíméletesebb lett volna a politikailag korrekt (PC) beszédmód használata során hibázó párttársához.

(A szocialisták kísérlete szavazói bázisuk kiszélesítésére: a vatikáni megállapodás)

A kormány az egyházakkal kapcsolatos kormányzati feladatokat (a határon túli magyarság képviseletével együtt) az addig felelős oktatási és kulturális tárctól az 1995–1996 fordulóján bekövetkezett minisztercserére idején a miniszterelnökséghez telepítette. Ezt a szocialisták kompetencialerabló ösztönén túl az motiválta, hogy az egyházak szabadulni akartak az antiklerikálisnak tartott liberális oktatási tárca fennhatósága alól, és a miniszterialáznál magasabb szintű, miniszterelnökségi reprezentációt tartottak magukhoz méltónak. Az SZDSZ a változást azért fogadta el, mert a felmerülő konfliktusok megnyerhetetlenek voltak: a liberális demokrácia elveinek megfelelő megoldásokkal szemben a szocialisták és az egyházak rendre összejátszottak.

Az 1997 júniusában Magyarország és a Vatikán között kötött szerződést a miniszterelnök különmegbízottja, kabinetfőnöke, Tóth András államtitkár titokban készítette elő. A szerződés meghirdetett célja az volt, hogy a magyar katolikus egyház az államosított vagyon egy részének visszajuttatásával, az oktatási, szociális intézmények normatív támogatásával, valamint nem jelentéktelen, de kiszámítható állami támogatással költségvetési alkuktól függetlenül tudjon működni.

Az SZDSZ politikai és praktikus értelemben is elhibázottnak tartotta a megállapodást. A párt hibásnak gondolta a miniszterelnöknek azt a politikai számítását, hogy az addig a szocialistákkal és a liberálisokkal szemben a jobboldalt támogató magyar katolikus klérus jóindulata a megállapodással megvásárolható, vagy jobbra húzó politikai aktivitása semlegesíthető. Elvileg is ellenezte, hogy a többi egyházhoz képest a katolikus egyház különleges jogosítványokhoz jusson. Túlságosan bőkezűnek tartotta a juttatások mértékét is, különös tekintettel arra, hogy a többi egyházzal várható hasonló egyezségekhez a vatikáni megállapodás lesz az etalon, s mert az önkormányzati és a magániskoláknak, szociális intézményeknek juttatandó kormányzati támogatások mértéke így elmaradt az egyházi tulajdonban lévőkétől, ami sérti az állam világnézeti semlegességének követelményét.

A vatikáni szerződés parlamenti története az egyik példája az informális antiliberális nagykoalíció működésének. Az 1997 decemberében csak az SZDSZ szavazott a szerződés ellen, bár még a frakcióban is volt öt igennel szavazó képviselő. A szerződés 1999-es kihirdetését is csak az SZDSZ utasította el, a szocialisták, akkor már ellenzékben, a jobboldallal együtt megszavazták.

A vatikáni megállapodás hatása az iskolarendszerre

A vatikáni megállapodás nem érintette az 1990–91-es politikai évad egyik legfontosabb vitáját, az **iskolai hittanoktatás** kérdését. Már akkor voltak törekvések a hitoktatás törvénybe illesztésére, s arra, hogy a hittant nem választó szülők, illetve gyermekek számára külön etikaoktatást állítsanak be. Ha eltekintünk is attól, hogy a tárgyalt tartalmak etikai-morális megközelítése majdnem minden, de különösen a magyar- és a történelemtanítás szerves része kell hogy legyen, egy ilyen lépés sértette volna mind az állam és az egyház szétválasztása, mind az ideológiailag semleges iskolarendszer elvét. A hittan/etika kötelező tanrendbe állítása azt eredményezte volna, hogy állami dokumentumban regisztrálják a szülők és gyermekek világnézeti

meggyőződését, ami az életük során végigkíséri őket, s politikailag motivált hátrányos megkülönböztetésre adna lehetőséget. Az egyház és a jobboldali pártok rokonszenveztek az ideológiai indoktrinációnak ezzel a közvetett formájával. Mivel az egyház időhorizontja nem négyéves ciklusokat fog át, úgy gondolták, hogy az ilyen intézkedéssel szembeni pillanatnyi ellenérzést a közvéleményben hosszú távon kompenzálhatja a reményeik szerint így felnövő, hithű generáció, a jobboldali pártok pedig az egyház nem lebecsülhető szervezeti és ideológiai támogatására számítottak.

Végül az MDF liberális demokrácia értékei mellett elkötelezett politikusai és oktatási szakemberei sem támogatták ezt a megoldást. Az SZDSZ álláspontja az volt, hogy tegyék mindenki számára lehetővé, aki igényli, hogy egyházi iskolában tanuljon, az egyéb közoktatási intézményekben pedig legyen lehetőség a tanrenden kívüli, iskolai dokumentumokban nem regisztrált hitoktatásra. A liberálisok még azt is támogatták, hogy ennek költségeit az állam vállalja magára. A rendszerváltóknak ezt a konszenzusát rúgta fel a Fidesz, amikor 2012-ben törvénybe iktatta a tanrendbe illesztett kötelező hittan- vagy erkölcsstanoktatást.

Az iskolai tanulmányi teljesítmény és világnézeti meggyőződés összekeverésére volt példa az 1990-es évek második felének egy konfliktusa. Az **egyházi felsőoktatási intézmények felvételi szabályzata** lehetővé tette, hogy a világi szakokra jelentkező diákok plusz felvételi pontokat kapjanak, ha hitéleti oktatásban vettek részt. Az igazolások kiállítását az iskolarendszertől független egyházi személyek végezték. A liberális oktatási miniszter, érzékelve annak tarthatatlanságát, hogy világi szakokra jelentkező diákok felvételi esélyeit a világnézetbeli különbségek befolyásolhassák, megtiltotta a hitéleti tevékenységért járó jutalmazás lehetőségét. A helyzet súlyosságát érzékeltette, hogy ha a Pázmány Péter Katolikus Egyetem világi szakjaira 1996-ban felvettek pontszámaiba nem számították volna be a hitéleti komponenst, a felvettek 40 százaléka kicserélődött volna. A miniszteri rendelkezés ellen a katolikus egyház Alkotmánybírósághoz fordult, amely elutasította keresetüket.

A vatikáni megállapodás **egyházi iskolákra vonatkozó finanszírozási rendelkezései** hosszú távon károsan befolyásolták a magyar iskolarendszert. Az oktatási miniszter hiába figyelmeztette a kormányfőt, hogy e lépéssel a szocialisták még rövid távon sem nyerik el az egyház jóindulatát. Horn nem számolt a lelki tényezővel, hogy hiába produkálta az előző rendszer békepapok és megnyomorított besúgók tömegét az egyházon belül, a vatikáni megállapodás múltat kompenzáló juttatásai csak méltatlan történetükre emlékezteti őket, s a lefizetesként értékelt adomány csupán ellenszenvüket növeli a szocialista kurzussal szemben. Az egyház politikai semlegesítésének szocialista szándéka már az 1998-as választáson sem működött, hiszen az egyház elkötelezettsége a jobboldal mellett a kampányban látványosan és egyértelműen megmutatkozott, hosszú távon pedig még súlyosabb hatással járt. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy az egyházi iskolába járó, simulékonyabb diákok konzervatívak, a lázadók liberálisak lesznek, de szocialisták elvéve sem. (Az SZDSZ vezetői közül a szocialista rendszerben egyházi iskolába járt többek között Kuncze Gábor, Lotz Károly, Világosi Gábor, Kovács Kálmán és Kóka János.)

A vatikáni megállapodás értelmében az egyházi iskolák kiegészítő támogatást kaptak, melynek mértéke egy tanulóra számítva az önkormányzati iskolák állami támogatáson felüli, saját forrásból származó ráfordításaival volt egyenlő. Már a megfogalmazás hiányosságai is állandó vitákat eredményeztek a későbbiekben, de ezeknél jelentősebb volt a szabályozás rendszertorzító hatása. A megállapodás

- diszkriminatív volt a többi egyházzal szemben is, bár ezt a magyar állam kiegészítő egyezményekkel kompenzálta; s bár más vonatkozásban éltek a történelmi és a többi egyházak közötti megkülönböztetések, az oktatási kiegészítő normatíva esetében nem;
- felszámolta a közoktatás szektorsemleges finanszírozását, melynek lényege az volt, hogy az – állami, önkormányzati, egyházi, civil és magánvállalkozási – fenntartók a működtetés állami normatíván felüli költségeit saját forrásból biztosítják; most azonban az egyházi iskolák a

törvény erejénél fogva a költségvetésből garantáltan megkapták a különbözetet, amitől a magániskolák elestek.

- olyan tekintetben is egyenlőtlenséget okozott, hogy a szegény önkormányzatok kevesebb pénzt tudtak iskoláikra fordítani, mint az egyházi iskolák; az állami oktatási normatíva a képzési költségeknek legjobb esetben is csak 70-80 százalékát, de esetenként ennél jóval kisebb részét fedezte; így a megerőltető pénzügyi terheket vállalni nem tudó, jórészt kistelepülési önkormányzatok számára a gazdasági racionalitás is azt diktálta, hogy iskoláikat egyházi tulajdonba adják; így egyrészt számos kisebb településen sérült a világnézetileg semleges oktatás biztosításának elve, másrészt nem a szülői kereslet, hanem gazdasági kényszerek függvényében bővült az egyházi iskolák hálózata;
- az egyházi iskolák aránytalanul oszlottak meg az oktatási rendszerben: a gimnáziumok körében erősen túlreprezentáltak, a szakképző iskolák, a szakiskolák és a hátrányos helyzetű, illetve cigány gyermekeket oktató iskolákban alulreprezentáltak voltak; 2010-től a Fidesz érettségi adó középfokú iskolákat korlátozó politikája drasztikusan növelte az egyházi iskolák súlyát, ezzel a társadalmi mobilitás és az értelmiségi rekrutáció csatornái nagymértékben ideológiailag elkötelezett intézményekbe kerülnek;
- a bővülő egyházi iskolahálózat egyben azt is jelentette, hogy az iskolák egyre nagyobb hányada kerül ki a demokratikus kontroll alól (önkormányzati választások, iskolaszékek, szülői és diákjogok), s kerül egy hierarchikusan felépített szervezet közvetlen befolyása alá; ráadásul az egyháznak átadott állami vagy önkormányzati iskolák visszavételének nincs törvényes mechanizmusa, így ez csak egyirányú folyamat lehet; amikor már nem pusztán az önkormányzati források szűkössége, hanem a jobboldali-keresztény ideológia mellett elkötelezett kormányzati politika is hajtja e folyamatot, akkor az még nagyobb lendületet nyer.

(Szembefordulás a rendszerváltás szimbólumával: a bős-nagymarosi vízlépcső)

A közbiztonság mellett a vízlépcső volt a másik ügy, amely jelentősen hozzájárult a nem sokkal korábban még győzelmi esélyekkel a választás elé néző koalíció 1998. májusi bukásához. A vízlépcső a rendszerváltás talán legjelentősebb szimbolikus ügye volt, amelyre reakcióként jött létre az 1989 előtti legjelentősebb civil mozgalom (az 1984-ben alakult Duna Kör), és amely kiprovokálta a legnagyobb utcai demonstrációt (az 1988-as több tízezres tüntetést). A hágai nemzetközi bíróság előtt lévő bős-nagymarosi vízlépcső ügyét a miniszterelnök szintén „elcsatolta” az SZDSZ-es vezetésű Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztériumtól, és 1995-ben a miniszterelnöki hivatal újonnan kinevezett politikai államtitkárára, az MSZP-s képviselő Nemcsók Jánosra bízta. 1997-től Nemcsók az ügy kormánybiztosa lett.

Horn Gyula többször tárgyalt a vízlépcsőről Vladimir Mečiar szlovák miniszterelnökkel, de sem a nyilvánosságot, sem koalíciós partnerét, sem a parlamenti ellenzéki pártokat nem tájékoztatta elképzeléseiről. A hágai nemzetközi bíróság ítélete után, még a szlovákiai és hazai választások előtt szerette volna a magyar politikai közvéleményt kész helyzet elé állítani. Tanácsadói feltehetően rosszul értelmezték az ítéletből következő teendőket, s úgy vélte, hogy a bizonytalan kimenetelű szlovák választás előtt az övéhez közel álló stílust képviselő Mečiarral kötött gyors megállapodással letudja az elkerülhetetlen kellemetlenségekkel járó kötelezettségeket. 1998. február végén Pozsonyban a két miniszterelnök keretegyezményt írt alá, amelyben a hágai ítéletből messze nem következő terheket és korábban már egyszer elvetett beruházásokat vállalt a magyar fél. Az aláírt megállapodásban egy dunakanyari gát megépítését ígérte, valamint elfogadta a szlovák vízmegosztási javaslatot.

Az SZDSZ nem volt tájékozott a megállapodás előkészületeiről, s további körülmények is hátráltatták a megfelelő reagálásban. Egyrészt a liberális vezetésű vízügyi tárca apparátusa szakmai

okokból elkerülhetetlennek tartotta a gát megépítését. Másrészt a párt Országos Tanácsának külügyi szakértő elnöke a későbbi fejlemények fényében joggal osztotta azokat az aggályokat, miszerint együttműködési készség hiányában a szlovák fél egyoldalúan is képes keresztülvinni a vízmegosztás és hajózhatóság szempontjából Magyarországra nézve kedvezőtlenebb megoldást. Harmadrészt, a választási kampány stratégiáját és kreatív elemeit döntően meghatározó Magyar Bálint alábecsülte az ügy jelentőségét és az SZDSZ-es potenciális szavazóbázisára gyakorolt hatását. A Fidesz ugyanakkor nem pusztán szimbolikus, hanem gazdasági problémaként is tematizálni tudta a gát ügyét, mondván: a környezetromboló és felesleges beruházás minden magyar állampolgárnak 600 ezer forintjába kerülne.

A párton belüli viták után, pár napos késéssel az SZDSZ már hiába tiltakozott, hiába helyezte ismét kilátásba a koalíció felbontását, a **Horn–Mečiar-paktum** pártra gyakorolt brutális következményeit nem tudta elhárítani. Az ügy egyszerűen és világosan mindent megjelenített, ami rosszat a koalícióról addig állítottak: az MSZP az előző rendszer örököse, hiszen ott folytatná a vízlépcsőt, ahol tíz évvel korábban a beruházást elfogadó parlamenti szavazáson abbahagyta; az SZDSZ „ezekkel” állt össze, és elárulta a rendszerváltás egykori közös, szimbolikus ügyét.

Jellemző az ügy mozgósító erejére, hogy pár nappal a megállapodás miniszterelnöki parafálása után, alig több mint két hónappal a választások előtt, mintegy negyvenezen tüntettek a Parlamentnél a gát, a paktum ellen. Göncz Árpád köztársasági elnököt kérték fel, hogy akadályozza meg a keretmegállapodás érvénybe lépését. Bár az SZDSZ fellépésének érdemi szerepe volt abban, hogy a tiltakozások hatására március 11-én a kormány elhalasztotta a megállapodás aláírását, a párt számára azonban már késő volt: a február vége és március közepe közötti két hét és a tüntetés bőségesen elég volt, hogy ráégjen az árulás bélyege.

Alig két hónappal a választások előtt a kilépés ugyanakkor hiteltelen lett volna, és az SZDSZ-től a Fideszhez pártolt korábbi hívei után az egyre inkább kétpólusúvá váló politikai térben az MSZP-hez is lökött volna szavazókat.

Az SZDSZ elhibázott választási kampánya

A „Hogy tartsuk a jó irány – SZDSZ” kampányszlogen híven tükrözte a miniszteri tevékenysége mellett a kampány kreatív elemeiért felelős Magyar Bálintnak azt az értelmiségi alapállását, amely szerint egy kormánypártnak a kormányzati tevékenysége sikereire, a folytonosságra kell építenie, hiszen a változás ígéretével csak ellenzéki párt kampányolhat. Kormánytagként nem észlelte az SZDSZ lehetséges szavazóinak domináns hangulatát, azt, hogy nem tekintik sikertörténetnek a párt koalíciós szerepvállalását, s amatőr módon nem értette, hogy akkor is a változásra, új ígéretekre kell a kampányt építeni, ha a párt a kormányzás folytatására kér felhatalmazást.

A másik hiba az volt, hogy a polarizálódó pártszerkezetben az SZDSZ fő választási jelszava („Hogy tartsuk a jó irányt!”) voltaképpen azt üzenté a két addigi kormánypárt között billegő választóknak, szinte mindegy, hogy a liberálisokat vagy a szocialistákat támogatják-e. Ez szükségszerűen a nagyobb párt felé terelte a nem elkötelezett szavazókat.

1994-ben jól működött az SZDSZ érzelmekre ható kampánya. Ez is szerepet játszott abban, hogy a párt vezetői szem elől tévesztették a tény: 1998-ra a Bokros-csomag megszorításai, az SZDSZ koalíciós konfliktusokban mutatott magatartása, a Tocsik-ügy botránya, s nem utolsósorban az ellenzék és az MSZP sok tekintetben összecsengő liberálisok elleni hangulatkeltése miatt a párt nemcsak intellektuális, morális tekintélyének számottevő részét veszítette el, de a legelutasítottabb politikai formációk közé került. A kampány sem intellektuális, sem emocionális értelemben nem vált mozgósítóvá.

Az 1998-as lett az SZDSZ történetében az első olyan választás, ahol a kampány nem hozott, hanem vitt: a közvélemény-kutatások által prognosztizált 10 százalék körüli várható támogatással szemben az SZDSZ a listás szavazatoknak 7,57 százalékát szerezte meg. Az igazi probléma azonban az lett, hogy elveszítve a vidéki választók döntő, s a városi szavazók jelentős részét. Ekkor még kevesen gondolták, hogy a párt ezzel végérvényesen beszorult a kis párti létbe.

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 12.

Magyar Bálint – Pető Iván

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

Újra ellenzékben: kísérlet a liberalizmus megújítására

1998-2002

„Neked kell lenned az SZDSZ elnökének! (...) az elmúlt években te voltál leginkább elkötelezett az SZDSZ politikája mellett, te képviselted a legerőteljesebben, hozzád kötök leginkább, hogy ide jutott az SZDSZ, neked kell kihúzni a bajból.”

Pető Iván levele Magyar Bálintnak, 1998. június 1.

Mivel az SZDSZ a választásokon nem ért el 10 százalékot, Kuncze Gábor a kampányban tett ígéretének megfelelően távozott a párt éléről. Kuncze és Pető mellett még Demszky Gábor merülhetett fel potenciális elnökjelöltként, de mind ő, mind a pártvezetés úgy gondolta, hogy egy éppen bukott párt vezetésének vállalása kedvezőtlenül befolyásolhatta volna esélyeit a pár hónappal később sorra kerülő főpolgármester-választáson. Így maradt Magyar Bálint, aki a jelöltség elfogadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Pető térjen vissza az ügyvivői testületbe, Kuncze pedig vállalja a frakciói posztot. A tisztújítás után, melyen Magyar Mécs Imre és Erdélyi László ellenében kétharmados többséggel választották elnöknek, a Népszavának tett nyilatkozatában (1998. június 22.) is jelezte, hogy tisztában van elnökségének ideiglenességével: „Az én felelősségem most az is, hogy ha két volt pártelnök, Pető Iván és Kuncze Gábor, valamint Demszky Gábor, egy esetleg leendő pártelnök nem vállalja a megmérettetést, akkor álljak elébe a feladatnak”. Egy másik interjúban Demszkyről pedig már konkrétan mint az SZDSZ lehetséges miniszterelnök-jelöltjéről beszélt. Magyar pártelnöki szerepéhez nem társult miniszterelnök-jelölti ambíció.

Az SZDSZ középpártként való újrapozicionálásának és felépítésének kísérlete

A kérdés az volt, hogy az SZDSZ középpárttá tehető-e egyrészt abban az értelemben, hogy beragad-e a nagypárti álmokat kergető kispárti státuszba, másrészt hogy ki tud-e törni a kétpólusúvá váló politikai tér fogságából. Az SZDSZ 1998 és 2000 közti, szintén Magyar, Kuncze és Pető nevével fémjelzett vezetése erre tett – végül is sikertelen – kísérletet. E törekvések programszerű kifejtését tartalmazta három egymást követő dokumentum: Magyar elnökválasztási beszéde, a Pető által szerkesztett „Liberalizmus az ezredfordulón – szabadelvű hitvallás”, valamint a Magyar,

Csillag István és Török Gábor vezetésével 2000 őszére elkészülő Korszakváltás programja. De ahhoz, hogy az SZDSZ középpárként tudja konszolidálni magát, szükség volt a klasszikus, rendszerváltás előtti liberális agenda kibővítésére, a gazdasági és társadalompolitikai célok operacionalizált közpolitikák nyelvére történő lefordítására, az érzelmi, közösségteremtő elemeket nélkülöző, „szuperracionális” kommunikáció meghaladására, az SZDSZ beszűkülő, kontraszelektálódó szervezetének megújítására.

A liberális agenda kibővítésének kísérlete

Az SZDSZ-ben nehezen értették, hogy a szabadság iránti elkötelezettség csak akkor lehet belsőleg átélt és tartós, ha azt a szabadság új minőségével töltik meg. Bár a rendszerváltással lebomlottak az elnyomás nagy rendszerei (a politikai diktatúra és a tulajdon állami monopóliumára épülő tervgazdaság), kis rendszerei fennmaradtak, s a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái jelentek meg: kiszolgáltatottság a nagy szervezeteknek, az állami és önkormányzati bürokráciának, a közüzemeknek, pénzintézeteknek, munkaadóknak stb. A kiszolgáltatottság hétköznapi kis körei mellett a szabadság minőségének „nagy kérdései” sem tehetők zárójelbe, miszerint a magyarok hat évvel kevesebbet élnek, tíz évvel rövidebb ideig egészségesek, fele akkora arányban beszélnek idegen nyelveket, harmad-, legfeljebb feleannyira képesek használni az információs társadalom technológiáit, mint az átlagos európai polgárok. Életesélyeik rosszabbak, életükkel elégedetlenebbek, miközben a fokozódó globális versenyben rosszabbul teljesítenek.

A liberalizmus SZDSZ-en belüli megújításának az volt a célja, hogy az elvont, *de jure* már biztosított szabadságeszmények alapján olyan gyakorlati célokat fogalmazzon meg, melyek a szabadságot *de facto* is kézzelfoghatóvá, át- és megélhetővé teszik. A tét a rendszerváltás előtti liberális agenda bővítése volt. A klasszikus, demokratikus ellenzéki időkből örökölt megközelítést két vonatkozásban is meg kellett haladni. Egyrészt hogy nem elegendő mint egy civil szervezetként az „emberjogi megrendelések” demonstratív felmutatása egy attól különálló kormányzati szereplővel szemben – hiszen egy politikai pártnak mindkét szerepre alkalmasnak kell lennie. Másrészt az egykori diktatúrában megfogalmazott emberjogi kihívásokkal szemben az emberjogi agendának olyan új típusú **társadalmi megrendelésekkel** kellett kiegészülnie, mint a **kényszersorozás eltörlése, a női esélyegyenlőség, az információs társadalom és a digitális kultúra, a fogyasztóvédelem, a környezetvédelem és az állatvédelem**. Ezek az SZDSZ belső értékhierarchiájában soha nem rendelkeztek olyan presztízzsel, mint az „illegálisból” örökölt, klasszikus emberjogi témák. A szabadság minősége ezen értelmezésének központi elvvé tett programatikus megfogalmazását a doktriner pártellenzék folyamatosan támadta és morálisan olykor mint antiliberálist stigmatizálta, s **érzéketlennek mutatkozott a szabadság minősége iránt**. Mindeközben lassan kicsúszott a talaj a szabadság minőségét középpontba helyező stratégia alól, mivel a Fidesz kormányra kerülve magát a szabadság intézményrendszerét helyezte egyre erősödő nyomás alá (pl. független hatalmi ágak kulcspozícióinak megszállása), bár a kétharmad hiánya e törekvésének még gátat szabtak.

A kötelező sorkatonaság eltörlése

A kötelező sorkatonai szolgálat eltörlését az SZDSZ részben azért is támogatta, mert a pártállamban retorziókkal sújtott lelkiismereti szolgálatmegtagadókval vállalt szolidaritás a demokratikus ellenzék hagyományát képezte. A párt katonaviselt vezetői számára nyilvánvaló volt a kényszersorozás rendszere egészének értelmetlensége. A modern hadviselés követelményei egyre inkább olyan szakmaként definiálták a katonai szolgálatot, mely a modern technika követelményei okán mind hosszabb ideig tartó kiképzést igényeltek volna. Ezzel szemben már a késő Kádár-kor időszakában is, egyfajta közérzetjavító intézkedésként elkezdődött a katonai szolgálat idejének rövidítése, a két éves szolgálaté először másfél évre, majd a rendszerváltás után előbb kilenc, majd hat hónapra. A rendkívül rövid időre történt csökkentés még inkább kifejezte a kötelező szolgálat értelmetlenségét, s erodálta a szolgálat jellegét pusztán hat hónapos kényszermunkává. A

hagyományos hadsereg harcászati elégtelenségére a balkáni és az Öböl-háborúk még inkább ráirányították a figyelmet. A rendszerváltással járó válság pedig az ilyen típusú kiadások még pazarlóbbnak tűntek. Ezzel együtt a politikai pártok közül egyedülként az SZDSZ volt a kötelező sorkatonai szolgálat eltörlésének és az önkéntes és hivatásos hadsereg létrehozásának híve. Kuncze Gábor belügyminiszterként ezt a váltást a tárcájához tartozó határőrségnél 1997-ben meglépte. A kényszersorozás eltörlése látens társadalmi igényének erőteljes politikai megjelenítésére egy, az ezredfordulón bekövetkezett baleset adott lehetőséget, melynek során egy sorkatona a nem megfelelő kezelés miatt agyhártyagyulladásban elhunyt. Az eset egyszerre tette a fiatalok és szüleik számára is átélhetővé a kötelező sorkatonai szolgálat értelmetlenségét, különösen a frissen elnyert NATO-tagság fényében.

A kormánypártok élesen elhatárolódtak a sorkatonaság eltörlésétől. A miniszterelnök hazafiasra hangolt érvelésében még olyan érvek is megjelentek, miszerint a katonaviselt legényekre másként tekintenek a lányok. Az MSZP pedig a tradicionális honvédségbe történt beágyazottsága miatt utasította el a megoldást, illetve próbálta később a távolabbi jövőbe eltolni. Mindezek kedvező helyzetet teremtettek ahhoz, hogy az SZDSZ egy régóta képviselt programelemére politikai akciót lehessen építeni. Ezzel együtt az SZDSZ kockázatvállaló hajlandósága ekkor már csekély volt, s így a pártelnöknek a kényszersorozás eltörlését célzó népszavazási javaslatát - Fodor és Kuncze tartózkodása mellett - csak népi kezdeményezésként sikerült az ügyvivői testülettel elfogadtatnia. A népszavazási kezdeményezéshez 200 ezer aláírásra lett volna szükség, de ez esetben a parlamentnek kötelezően ki kellett volna írnia a népszavazást, míg a népi kezdeményezéshez 50 ezer aláírás is elég volt, de az csak a téma tárgyalásának kötelezettségét róta a parlamentre. A végül összegyűlt 167 ezer érvényes aláírás azt jelentette, hogy ha az lett volna a cél, megszerezhető lett volna a népszavazáshoz szükséges mennyiségű aláírás is.

Az SZDSZ belső ellenzéke képviselőjeként Bauer Tamás két ponton támadta a kezdeményezést. Egyrészt, mert a párt egy haláleset nyomán indította a kampányt, másrészt azzal, hogy az SZDSZ indokolatlanul nagy energiát fordít egy szerintük másodlagos jelentőségű a témának. Miközben a párt tagságának jelentős része vetette bele magát a párt identitását is erősítő akcióba, a pártelit gyanúval kezelt minden olyan emberjogi témát, amely esetlegesen többségi társadalmi támogatással találkozott, s a közvélemény egészében nem volt eleve vesztes ügy. Számukra egy emberjogi kérdés hitelét ugyanis az határozta meg, hogy annak képviselője politikai áldozattal jár-e. Ugyanakkor kormányra kerülve az SZDSZ bele tudta kényszeríteni koalíciós partnerét, hogy a kormány a sorkatonaság eltörlésének egyre rövidebb határidőt szabjon, s annak ellenére, hogy azt MSZP vezetésű honvédelmi tárca hajtotta végre, egy közvélemény-kutatás szerint az emberek az SZDSZ-t tartották a honvédelem területén pozitív változást hozó politikai erőnek (A közvélemény a kormány eredményeiről, Medián, 2006. január 24.). A liberális emlékezetben a sorkatonaság eltörlése a kevés sikeresen végigvitt témaként maradt meg.

Női esélyegyenlőség, női kvóta

Magyarországon a nők az egyik leginkább diszkriminált társadalmi csoport. Csak míg a joghatárnyokhoz általában a perifériára szorult társadalmi csoportokat (mélyszegénységben élők, romák, hajléktalanok, fogyatékkal élők) asszociálunk, addig a nők társadalmi diszkriminációja más természetű: egyszerre jelenti a családon belüli erőszak, a diszkriminatív javadalmozás, és a vezető-döntéshozó pozíciókból való kiszorítottság problémáját. S bár arányuk az érettségiző diákok között már a hatvanas években a diplomát szerzők között pedig a kilencvenes évektől meghaladta a férfiak arányát, a tipikusan férfiak uralta macsó szervezetek (politikai pártok, gazdasági szervezetek, a tudományos és felsőoktatási) vezető pozíciókban elenyésző volt az arányuk. Esetükben nem arról volt szó, hogy a pozitív diszkrimináció eszközével a vezető pozíciók betöltéséhez szükséges készségek megszerzését támogassuk (ami pl. az oktatási esélyegyenlőség-javító programok célja), hanem arról, hogy milyen rásegítő mechanizmusokkal lehet biztosítani, hogy a szükséges készségek meglepte ellenére ne lehessen a vezetői-döntéshozói pozícióktól távol tartani őket. Nem véletlen,

hogy az SZDSZ terjesztette a parlament elé a kilencvenes évek elején a **családon belüli erőszak** büntetőjogi tényállásáról szóló törvénymódosítást (Eörsi Máttyás), vagy 2007-ben a családon belüli erőszak áldozatait védendő **a távol tartás intézményét** (Sándor Klára, Magyar Bálint). E kérdésekben az SZDSZ egységes volt, s jobbra csak a többi parlamenti párt különböző mértékű értetlenkedésével és vonakodásával kellett megküzdenie, addig a nők döntéshozó pozíciókba beemelését szolgáló **női kvóta** ügyében az SZDSZ is alapvetően megosztott volt.

A rendszerváltást követő évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy a nők döntéshozatali pozíciókból való kiszorítottsága nem egy a nők helyzetét jellemző problémák közül. Szemben azzal a várakozással, mely szerint a társadalmi viták és belátás révén a területeken folyamatosan emelkedhet a nők aránya, a valóság meglehetősen lesújtó képet mutatott. A rendszerváltást követő évtizedben az országgyűlési képviselők között a nők aránya folyamatosan egytized, a polgármesterek között egyhatod, az akadémikusoknál egyhuszad körül mozgott, s a vezető államigazgatási posztokon is mindvégig elenyésző volt (Magyar Bálint: *Feminae ante portas, avagy kapunyitás előtti pánik*, Népszabadság, 2007. június 8.). Az SZDSZ-ben 1999 táján Kóródi Mária javasolta az országgyűlési és az önkormányzati választásokon a női kvóta bevezetését. Javaslátát hiába támogatta a párt elnöke, az az SZDSZ vezetésének ellenállásán elbukott. Később, 2003-ban került újra terítékre a téma, de a párt országos tanácsán lefolyt kemény vita után a javaslat sem egyértelmű támogatást, sem elutasítást nem kapott. Ezt követően 2007-ben Sándor Klára és Magyar Bálint női kvótára vonatkozó javaslatát az országos tanács 2003-as dodonai álláspontjára hivatkozva nyújtották be a parlamentnek, melyet előbb leszavaztak, majd a 2010-es választások előtt már a tárgysorozatba vételt is megakadályozta. Mivel mintegy konszenzus volt a parlament létszámának radikális csökkentése mellett, ezzel párhuzamosan a női kvóta bevezetése különösen érzékenyen érintette volna a férfiak dominálta politikai elitet. Hogy a férfiak uralta politikai szervezetek érdekei hogyan mennek szembe európai ajánlásokkal, az is jelezte, hogy az MSZP és a Fidesz elnöke is megszavazta a törvényjavaslatot, azt valahogy képtelenek voltak elérni, hogy pártjaik is hasonlóképpen tegyenek.

A női kvóta hívei és opponensei közötti frontvonal nem a pártok között, hanem a pártokon belül húzódott. Az SZDSZ belső vitájának hevesességét jelzi, hogy a javaslat ellen a médiában vagy a parlamentben nem csak a képviselők egy része (Fodor Gábor, Gulyás József), hanem a fővárosi frakció vezetője és az Új Generáció is fellépett, s javaslatot mint valami kommunista, antiliberális elhajlást elutasította. Nem zavarta őket, hogy Európa számos országában hoztak a női kvótát alkalmazó törvényeket, szocialista és többségű parlamentek egyaránt megszavazták. Az ellenzők ingerültségét az is magyarázza, hogy egy ilyen javaslatot előterjesztő párttól természetesen parlamenti elutasítás esetén is elvárták volna a női kvóta önkéntes alkalmazását.

Az SZDSZ esetében nem csak arról volt szó, hogy a javaslat egy valódi emberjogi problémára kínálna hatékony megoldást, hanem arról is, hogy a diszkrimináció által sújtott 30 fölötti, magas iskolai végzettséggel rendelkező, öntudatos nők csoportja a liberálisok természetes bázisának számítottak. Ráadásul a Medián felmérése szerint a női kvóta támogatóinak aránya nem tért pártpreferenciák szerint, a támogatók aránya pedig 2005 és 2008 között 55-ről 71 százalékra emelkedett. Az SZDSZ-es politikusok nyilvános vitái következtében a párt semmit nem profitált ebből a népszerű emberjogi ügyből. Az SZDSZ doktriner liberálisai számára egy emberjogi téma képviselete csak akkor volt morálisan igazolható, ha az garantáltan politikai veszteséggel járt.

Információs társadalom, a digitális írásbeliség

Az internet megjelenése és terjedése hamar nyilvánvalóvá tette, hogy az új kommunikáció technológia egyszerre csökkentheti a társadalmi különbségeket, de a hozzáférés egyenlőtlen eloszlásával akár egy új dimenziót is adhat azoknak. A politikai pártok közül nem véletlen, hogy a modernitás és esélyegyenlőség iránt elkötelezett SZDSZ volt a legfogékonyabb a digitális írásbeliség elterjesztése iránt. Míg a szocialistákat egyfajta érzéketlenség jellemezte e témában,

addig a Fidesz pedig mintha ideológiailag tartotta volna károsnak (Pokorni Zoltán például arról nyilatkozott, hogy 12 éves korig nem engedne gyereket számítógép közelébe). Bár az 1996-ban elkezdett Sulinet-programot, melynek során a liberális tárca az ország összes középiskoláját rákötötte az internethálózatra, 1998 után a Fidesz-kormány hibernálta az általános iskolákra, sőt, határon túli két tucat középiskola internetbekötésének programját is leállította.

Az SZDSZ 2000-ben kidolgozott információs társadalom-stratégiája túlnyúlt az oktatás világán, és egy önálló minisztérium felállításával próbálta megvalósítani a legkülönbözőbb társadalmi területek összehangolt informatikai fejlesztését (e-governance, e-learning, e-business stb.). A 2002 után újra kormányzati pozícióban megvalósított programokon túl a legfontosabb emberjogi alapvetésű liberális javaslat e területen arról szólt, hogy alanyi joggá tegyék a digitális írástudás készségének elsajátítását, s azt rászorultsági alapon az állam bármely életszakaszban finanszírozza az azt igénylőknek. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot később, 2009-ben a Fidesz és az MSZP leszavazta. Az a másik liberális javaslat, miszerint az államilag támogatott felnőttképzés programjaiba kötelező digitális írástudás modult építsenek be, bár legyöngyített formában elnyerte az MSZP támogatását, a Fidesz helyezte hatályon kívül.

Az informatikai fejlesztések politikai problematikuságát az jelentette, hogy az Európa élvonalával lépést tartó fejlesztések bár az ország alapvető érdekét szolgálták, egy széles körben még nem átélt igényre építettek, s csak másfél évtizeddel később kezd átélhető közhellyé válni, hogy internetes hozzáférés és digitális írástudás nélkül az állampolgár a társadalom kommunikációjának és működésének egyre bővülő köréből van kizárva. De az SZDSZ mainstreamje sem tudta a hagyományos infokommunikációs alapjogok megújításaként és kibővítéseként saját maga számára fontos identitásképző elemként felépíteni az információs társadalom ügyét, amely így a későbbiekben is csak megtúrt kormányzati feladat szintjén maradt. Ezzel egyben elszalasztotta, hogy utánpótlásának szerves részévé válhasson a felnövekvő internetes generáció. Paradox módon az internet az archaizáló nemzeti ideológiák radikális vonalai mentén szerveződő csoportjainak vált az egyik legfontosabb közösségépítő eszközévé.

Környezetvédelem, zöld SZDSZ

Az SZDSZ Duna körös hagyományaiból adódóan kézenfekvő volt, hogy a környezetvédelem váljon a klasszikus emberjogi témákon túlnyúló alternatív. Bár a környezetvédelem ügye a párt megújulásának egyfajta eszközeként rendre felmerült, s az aktuális pártvezetéssel szembeni elégedetlenség egyik toposzaként fogalmazódott meg a zöld ügyek elhanyagolása. Ezzel együtt igazán markáns programot a kérdés exponálásán túl az SZDSZ felmutatni nem tudott.

A klasszikus emberjogi témák megújításának, illetve az ezekben érdekelt liberális, szekuláris-városias fiatalabb közönség megszólításának ügye nem tudott valódi identitásképző elemként érzelmileg és közösségteremtő módon beépülni sem az SZDSZ önképébe, sem a róla alkotott külső képbe. A részben ezen attribútumokra épített „új SZDSZ”-képpel a párton belüli hatalmi konfliktusok ideológiai megfogalmazásaként a beszó ellenzék a „vissza a '89-es SZDSZ-hez” nosztalgikus képét állította szembe, melyhez képest minden megújítási kísérlet a dicső múlt értékeitől és mintáitól való elhajlásnak minősült.

A liberális agenda bővítése azonban nem csak az emberjogi témák vonatkozásában, hanem a nagy elosztórendszerek (államháztartás, oktatás, egészségügy stb.) intézményi reformja területén, s különösen a gyorsan változó külső feltételrendszerek révén egy még nem bevett műfaj, a **közpolitikák** (public policy) alkalmazásának vonatkozásában jelölt ki új feladatokat. Koherens közpolitikák megvalósításának igénye pedig szembekerült a hagyományos liberális állameszmével.

Operacionalizált közpolitikák kidolgozásának kísérlete

(Az állam szerepének leszűkített értelmezése) Csaknem fél évszázad diktatúra, melyet az élet

egészére kiterjedő pártállami kontroll és a központosított újraelosztás rendszere uralt, érthetően kialakította az állam szerepének visszaszorítására irányuló reflexeket. E reflexek működése – az emberi jogi alapértékek képviselője mellett – a liberális magatartás alapvető mércéjévé vált. Ugyanakkor azonban megakadályozta, hogy a „nagy állam=rossz, kis állam=jó” dimenzió kívül az állam – más dimenziókban megragadható – funkcióiról értelmes vita folyjon. A liberálisok, mint az államtalanítás és az ezzel járó privatizáció élharcosai történelmi szerepüket abban látták, hogy a politikailag versengő, de a szociális populizmussal dúsitott osztogató államfelfogásban egymással mégiscsak szövetséges baloldallal és jobboldallal szemben feket jelentsenek. Ez az alapvetően helyes attitűd nem számolt egyfelől azzal, hogy felzárkózó társadalmakban az államnak lehetnek a globális versenyben való helytállást elősegítő, illetve az esélyegyenlőséget növelő speciális feladatai; másfelől pedig azzal, hogy egy felgyorsult világban még a korrekten működő közigazgatási bürokráciák mellett is egyre nagyobb szerepet játszanak a költségvetésből finanszírozott különféle közpolitikai programok. Míg a nagy társadalmi alrendszerek (önkormányzatok, egészségügy, oktatás stb.) intézményi átalakítására a liberálisok korszerű **reformprogramokkal** rendelkeztek, addig az állam sajátos szerepvállalását igénylő **közpolitikai programok** vonatkozásában a párton belül már jelentős konfliktusok alakultak ki a doktrínerek és a pragmatikusok között.

Az állam szerepéről az első nyílt vita az 1998-as választási vereség után, a párt „Liberalizmus az ezredfordulón. Szabadelvű hitvallás” című vitairata kapcsán robbant ki. A Pető Iván által szerkesztett, Gerő András és Magyar Bálint közreműködésével készült dokumentum – részben visszanyúlva a kiegyezés utáni liberális tradíciókhoz – az állam **szabályozó, gondoskodó** funkciói mellett **civilizatórikus** funkciói szükségességéről is szólt. Ez a vita megelőlegezte azt a helyzetet, amelyben az EU kifejezetten a kormányzatok által vezérelt fejlesztési célokra különített el egyre növekvő forrásokat. Az, hogy ezen források felhasználásának társadalompolitikai hatékonysága kérdésesnek bizonyult, az annak is eredménye, hogy a liberális vonalon az antietatista reflexek diszkreditáltak szinte minden a fejlesztéspolitikáról szóló vitát. A „közgazdász vonal” ilyen felvetésekben a régi természetű állam pazarló-újraelosztó szerepének rehabilitálását látta. Az osztogató-fosztogató – egymást már menetrendszerűen váltogató – ciklusokban a megszorítások szükségességének ideológusaiként csak azt nem vette figyelembe, hogy a megszorítások – megfelelő jogszabályi környezet és intézményrendszeri feltételek teljesülése híján – önmagukban nem eredményeznek racionális működést, gazdálkodást. A felelőtlen osztogató politika indokolt visszafogására irányuló kísérletek az önmagukban terméketlen megszorítások apológiájává váltak. E doktriner szemléletnek nem kis szerepe volt abban, hogy összetett társadalmi problémákra adható hatékony válaszok hiányában a választópolgárok egyre nagyobb hányadát tudták mozgósítani a szociális és nemzeti populizmust képviselő politikai erők.

(Az intézményrendszeri automatizmusok fetiszizálása) Az SZDSZ-be a társadalomtudományok világából érkező értelmiségi elit azzal az illúzióval élt, hogy a liberális demokrácia és a szabad piaccgazdaság intézményrendszere automatikusan kitermeli és fenntartja a szellemüknek megfelelő magatartásformákat és mechanizmusokat. Érdekes néhány konkrét példával illusztrálni az elmondottakat.

- Szemben a diktatúrából eredeztethető szocializációkkal, azt kellett tapasztalnunk, hogy a **véleménynyilvánítás szabadságának** intézményét nem csak az állam túlterjeszkedése, mint napjainkban, de az állampolgárok maguk is tönkreteszhetik. A politika világába felszivárgó **gyűlöletbeszéd**del szemben, a liberálisok mantrájának ürességét és kontraproduktivitását („az emberi méltóságot sértő beszédet majd visszaszorítja a szabad polgárok megvetése”) csak fölerősítette az igazságszolgáltatás gyávasága és tehetetlensége. A nemzeti ünnepek megzavarásától kezdve az MTV székházának felgyújtásán át a parlamenti képviselők elleni támadásokig bezáróan, ha csak az ügyészi és bírói gyakorlatot nézzük, ezek szabad véleménynyilvánításnak bizonyultak. De az SZDSZ averzióval viseltetett mind a véleménynyilvánítás szabadságát esetlegesen korlátozó, mind az ügyészség és bíróságok gyakorlatát bíráló felvetésekkel szemben. Így „elvi”

liberalizmusával azt a képzetet keltette, mintha nem kívánna védelmet nyújtani a fizikai és – az emberi méltóságot sértő – lelki atrocitások elkövetőivel szemben.

- A hagyományos keleti piacok elvesztésével iparágak omlottak össze, és a teljes foglalkoztatottságot sok százezres munkanélküliség váltotta fel. Az iparszerkezet átalakulása tartósan kilátástalan helyzetbe hozta a **képzetlen munkaerőt**, illetve az **elmaradott térségeket**, és kiemelkedő arányban a **cigányságot**. Kilátással kecsegtető életstratégiák, és ezt szolgáló közpolitikák híján bemenekültek egy könnyen emészthető, előítéletes, intoleráns, jobbra rasszista világképbe, melyben a nyomorukat okozó személytelen erők a bűnbakká tett „munkakerülőben”, cigányban személyesülhettek meg. S a steril közgazdasági érvrendszerű, csak a makrogazdaság aggregált adataira fókuszáló liberális vakság a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomorodott régiók lakosságának jelentős részét.

- A rendszerváltás nyomán az elnyomás nagy rendszereit a **kiszolgáltatottság kis rendszerei** váltották fel. A lakossági hitelpiacok szinte korlát nélküli megnyílása oly mértékű családi eladósodást tett lehetővé és generált, mely tömegesen eredményezett teljes egzisztenciális ellehetetlenülést. Miközben a liberálisok hitük szerint a torzító állami beavatkozásoktól mentes piac elvét védtek, nem vették észre, hogy akaratlanul is a nagy hitelnyújtó szervezetek erőfölényét védik az atomizált, és az egyoldalú szerződés módosításoknak kitett, eszköztelen ügyfelekkel szemben. A nagybankok területi értelemben értéksemleges voltának hangsúlyozása pedig elfedte, hogy a nemzetközi hitelintézetek – különösen a 2008-as válság kirobbanásától kezdve – a nehéz helyzetbe került adósokkal szembeni megértés eltérő normáit alkalmazták „anyaországaikban” és a „leányországaikban”. A doktriner liberálisok – ideológiájuk foglyaiként – a piaci mechanizmusokat az állami beavatkozástól védelmezve, és az egyének kizárólagos felelősségét hangsúlyozva saját döntéseikért érzéketlennek mutatkoztak azon tömegessé váló élethelyzetek iránt, amelyekben a nyomorult helyzetért a felelősség nem lett volna egészében áthárítható az „autonóm” egyénre. Lehet kritikával illetni a polgárok önfelmentő, felelősségelhárító és bűnbakkereső ösztöneit, de nem lehet csak erre hivatkozva elhárítani azt a felelősséget, amely – túl a Fidesz központi politikává emelt populizmusán – a polgárokat a jobboldal, sőt, a szélsőjobboldal irányába hajtotta. Ez a doktriner liberális hozzáállás is elősegítette, hogy később a szorongatott helyzetbe kerülők fogékonyra váltak a bankár-, és általában idegenellenes, antiszemita érzületek és ideológiák iránt. Miközben ezen szalonképtelen eszméknek verbálisan az SZDSZ volt a legkövetkezetesebb ellenfele.

- Ahogy a polgárok a nagy szervezetekkel szemben, a **kis- és középvállalkozók** a bürokráciával, a multikkal és a bankokkal szemben érezték kiszolgáltatottnak magukat. A késedelmes állami kifizetések, a nyomott beszállítói árak és a körbetartozások rendszere jelentősen függetlenítette a piaci sikert vagy kudarcot a tényleges teljesítményektől. A fair vállalati környezet megteremtésében tehetetlenkedő 2002 utáni MSZP-SZDSZ koalíció ezzel is csak dagasztotta az idegentőke- és multiellenes demagógiára – alternatív fogódzók híján – nyitott közönséget (Kozák Márton-Magyar Bálint: Szürkeségből sötétségbe, Népszabadság, 2011. május 4.) Miközben a leginkább a kis- és középvállalkozások körében lehetett volna a liberális elveknek is megfelelő piackonform eszközökkel erősíteni a hazai tőkét, ennek elmulasztása az „idegen tőke kiszolgálójának” szerepébe nyomta a liberálisokat, melyet paranoiás ellenfelek a tőlük megszokott összeesküvés-elméletekbe is illesztettek.

A „szuperracionális” kommunikáció meghaladásának kísérlete

A **doktriner liberálisok** úgy gondolták, hogy a 15-20 százaléknyi önmagát liberálisnak tartó választó eléréséhez még következetesebben és kérlelhetetlenebbül kell képviselni a liberális elveket, melyen alapvetően a demokratikus ellenzéki időkből való ortodox emberjogi liberalizmust és a szinte kizárólagosan piaci automatizmusokra épülő magángazdaságra épülő eszméjét értették. Úgy gondolták, hogy a politika tartalma és kommunikációja még műfajilag sem válhat el egymástól, a kommunikáció pedig szigorúan csak a racionális meggyőzés eszközrendszerével dolgozhat. Ez a

meggyőződés azon a meggyőződésen alapult, hogy a választókat bármilyen, személyüket, illetve szűkebb vagy tágabb közösségeiket érintő kérdés megítélésében a racionális belátás vezeti, s érzelmi elköteleződéseikkel ezekre vagy felülírhatók, vagy nem befolyásolják őket. Az SZDSZ kommunikációjának uralkodó műfajává a „politikai lelkifröccs” lépett elő. Ez bonyolult és összetett üzeneteket eredményezett, és képviselőikben azt a látszatot keltette, hogy az SZDSZ zsugorodása az elégtelen racionális magyarázatok és az elvek nem következetes képviseletének következménye. Nem voltak hajlandók számolni azzal, hogy ily módon az SZDSZ támogatottsága szükségszerűen közelített az egymást átfedő liberális halmazok egyre kisebb közös felületéhez. Ez az **egyike az SZDSZ történetén végigvonuló, egymást kizáró elvárásoknak: néppárti méret elérése végletekig lecsupaszított, radikálisan liberális értékészlettel**. Szemben a szélesebb merítésű nyugati liberális pártokkal, e belső nyomás alatt az SZDSZ mintha radikális emberjogi csoportok ernyőszervezetévé vált volna. Holott egy demokráciában nem véletlenül különül el a politikai pártok és a civil szervezetek intézményrendszere: a pártoknak a nemzet egészére vonatkozó víziót és a megvalósíthatósággal számot vető programot kell nyújtani, mely érthetően nem egyenlő egy-egy ügy mentén radikális, a realitásokkal másként számot vető civil szervezetek célkitűzéseinek összességével.

A **pragmatikus liberálisok** úgy gondolták, hogy a liberális értékrenden alapuló társadalmi-gazdasági célkitűzéseket le kell fordítani a megvalósíthatóság nyelvére. Ez korántsem pusztán kommunikációról, hanem közpolitikákról, programokról, és az azok megvalósításához szükséges eszközökről zajló vita is volt. Ez a vita felemás eredménnyel járt. Míg egyfelől a pragmatikusok álláspontjukat a párt formális döntéshozó mechanizmusaiban el tudták fogadtatni, addig a doktrínerek mind a belső, mind a külső nyilvánosságban folyamatosan megkérdőjelezték ezeket. Ezzel szinte minden szakmai vitát értékrendi-morális síkra tereltek, párton belüli ellenfeleiket „kitagadták” az igaz liberálisok táborából. A technika – a pragmatikusok stigmatizációja és morális integritásuk megkérdőjelezése – hasonló volt a Fideszéhez, amikor az elvitatta politikai ellenfelei, köztük a liberálisok magyarságát. Így az SZDSZ-ben csak ritkán sikerült a programok megvalósításához szükséges érzelmi aurát („yes, we do”) kialakítani. Olyan patthelyzet vált tartóssá, melyben e programok formális elfogadását ugyan nem, de konzisztens érvényesülésüket és egységes, stratégiai kommunikációjukat el tudták lehetetleníteni. Így a párt testületei által rendszerint elfogadott álláspontok a közvélemény szemében az SZDSZ valódi arcát álcázó mimikrinek tűntek, s az azt „leleplező”, doktriner álláspontot azonosította be a párt „igazi liberális énjeként”.

Liberális tradíciók – nemzeti közösség

A magyar liberális tradíció alkalmas lett volna arra, hogy érzelmileg is megalapozzon egy korszerű nemzetfelfogást. Az SZDSZ azonban eltékozolta azt a kedvező helyzetet, hogy szemben a magyar bal- és jobboldallal, a liberális hagyománynak nincsenek szégyellni való személyiségei, sötét korszakai. Hiába volt az 1988-as Elvi Nyilatkozat, mely jogosan eredeztette a liberális a reformkortól a modern szabadság híveit, hiába az SZDSZ által szervezett 2001-2002-es Kossuth emlékvé, vagy a 2002 után a liberális oktatási tárca Nemzeti Emlékezet programja, mindezen kísérletek a doktriner liberális vonal szemében az érzelmeknek tett oktan behódolásnak, felesleges magyarkodásnak minősültek. Pedig ha a nemzethez tartozás közösségi, érzelmi igényének megélésére nincsenek meg a mások emberi méltóságát nem sértő, mások magyarságát nem megkérdőjelező, szabadság vezérelte minták, akkor jön a nemzeti populizmus, a gyűlölködés és a kirekesztés által uralt „nemzeti érzés”, megkönnyítve ezzel az öntudatos polgár gyökértelennek, kozmopolitának és idegennek bélyegzését.

Ráadásul az SZDSZ doktriner vonala még a nemzeti kötődés érzelmi szükségletének elismeréséig sem jutott el. Ennek egyik jellemző példája a **trianoni békeszerződés** okozta, máig ható és társadalmi tényként jelenlévő érzelmi trauma kezelése. Még azoknak sem engedték meg, hogy „fájjon” Trianon, akik egyébként e történelmi trauma racionális feloldását a határok

légiesítésében, átjárhatóvá tételében, és az Európai Unióba történő integrációban látták. Magát ezt az érzelmi viszonyt is az irredentizmus jeleként bélyegezték meg, függetlenül a problémára adott racionális, liberális feloldástól.

A nemzet értelmezése

Ebben a szimbolikus vitában először 1990-ben szenvedtek vereséget a szekuláris-racionális nyelvet használó liberálisok, amikor a parlament döntése értelmében nem március 15-e, hanem augusztus 20-a lett az első számú nemzeti ünnep, a Kossuth-címerrel szemben pedig a koronás címer a nemzeti szimbólum. Az volt a tét, hogy mit tekintünk a rendszerváltást követően a nemzet szimbolikus legitimációs vonatkoztatási keretének: az ország születésének a honfoglalásban, az államalapításban és a kereszténység felvételében megjelenített eseménysorát, vagy a nemzet felnőtte válását – a sajtószabadságot, törvény előtti egyenlőséget, közteherviselést – törvénybe iktató 1848-as polgári forradalmat és szabadságharcot. Márpedig egy ilyen értékvitát, nyelvi és vizuális szimbólumok nélkül nem lehet megnyerni, s így a köztársasági ethosznak nem sikerült a lelkekig hatolni. A 2000-es években paradox módon akkor nyílt volna ismét lehetőség a nemzeti szimbólumok polgári újraértelmezésére, amikor a Fidesz a nemzeti színű és az árpádsávós zászló közös használatával új radikális, jobboldali vonatkoztatási keretbe helyezte a nemzeti identitás értelmezését. Ekkor lehetett volna a nemzeti-európai uniós jelképegyüttest a nemzeti-árpádsávossal demonstratívan szembeállítani, ami világos képi megfogalmazást adott volna annak a modern nemzetszemléletnek, amely identitásunkat egyszerre mint magyart és európaiat, egy szűkebb és tágabb közösség szabad polgárainak közösségeként határozza meg. E közösségi szintek új értelmezése és modern szimbolikájának kialakítása híján a liberálisok csak állandó defenzívában tudtak reflektálni a tradicionális nemzeti szimbólumok kirekesztő ideológiai tartalmú használatára. A totalitárius rendszerben szocializálódott demokratikus ellenzék amúgy is gyanakvó volt az individuum szabadságát és autonómiáját valamilyen közösségnek (osztálynak, etnikumnak, nemzetnek) alárendelő szimbólumokkal szemben is. A szekularizált entellektüel – közösségi támaszokat nem kereső – magabiztossága, erős belső tartása a „gyökértelenek” gőgjeként csapódott le a liberális értékek iránt nem nyitottak tudatában.

A párt viszonya saját közvetlen politikai hagyományához

Az SZDSZ a demokratikus ellenzéki tradícióit sem ápolta, meg sem próbálta érzelmileg fenntartani az egykoron a Szabad Európa Rádió által közvetített és legitimált mítoszt. Ez a mértéktartás és szerénység akár szimpatikus is lehet, ha az egyén szintjén nézzük. De súlyos politikai hiba volt nem látni, hogy a demokratikus ellenzék tagjainak személyes története egyben az új liberális közösség előtörténete is, s a tradíció elhanyagolása a tartós érzelmi kötődést számolta fel. Az SZDSZ ezzel a saját ellenzéki múltjához való „szemérmes” hozzáállással maga tette könnyűvé a közelmúlt történelmének átfestését, s hogy arról az új generációk már csak a napi politika erőviszonyaihoz igazított hamis képpel rendelkezzenek. Míg korábban az MDF és MSZP egyaránt ellenérdekelt volt abban, az egykori Demokratikus Ellenzéket történelmi helyén kezeljék, addig a meghatározó szerepet már csak generációs okoknál fogva sem játszó Fidesz gátlástalanul írja át a történelmet - nemcsak a közelmúlt „két zavaros évtizedét”. Márpedig ami kiesik a nemzeti emlékezet szakrális kereteiből, az legfeljebb doktori disszertációkban marad fenn, a nagyközönség számára azonban elveszett.

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 13.

Magyar Bálint – Pető Iván

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

Újra ellenzékben: a kitörési kísérletek kudarca

1998-2002

Az SZDSZ szervezeti konszolidációjának kísérlete

Az 1998-as választási kudarc nem pusztán azt eredményezte, hogy a párt korábbi két választáson elért listás eredménynek mindössze harmadát érte el, hanem támogatottsága a vereséggel járó elpártolási hullám nyomán 7,75 százalékról 4-5 százalékra esett. Ez elkerülhetlenné tette az SZDSZ szervezeteinek valódi állapotával történő szembenézést is. A párt tagsága a kilencvenes évek eleji csúcson meghaladta a 30 ezret, de már akkor is nyilvánvaló volt, hogy ez részben virtuális szám, ha akár a tagdíjfizetés, akár a tényleges aktivitás szemszögéből nézzük. A tagság tényleges méretére vonatkozó következtetéseket leginkább a küldöttgyűlések küldötteinek számából vonhatunk le, ahová minden szervezet, illetve a szervezetek minden tíz tagja után delegálhattak küldöttet. Miután a helyi szervezetalapítás feltétele öt tag megléte volt, később a csökkenő taglétszám nyomán már öt főnként delegálhattak küldötteket. A küldöttgyűlések 6-800 fő közötti létszáma azt jelzi, hogy az 1998 körüli 7-8 ezer fős, legalább alkalmi aktivitást mutató tagság fokozatosan 3-4 ezer főre csökkent. Miután az egyes pártok taglétszámára vonatkozó adatoknak a kommunikációban jelentőségük volt, ezért egyik párt sem engedhette meg magának azt a luxust, hogy a valamikor belépett tagokat a tagdíjfizetés elmaradása vagy aktivitás hiánya miatt törölje akár a nyilvántartásokból, akár a nyilvános kommunikációból, így ők mint a párt szimpatizánsai továbbra is az SZDSZ látóterében maradtak. A belső kommunikációt erősítendő 1999-2000 folyamán megjelent havilapot, a Szabad Demokrata Hírlapot kb. 17 ezer élő címre tudta a pártvezetés eljuttatni.

Tömegpárt versus médiapárt

A kommunista rendszer alatti, alapvetően a munkahelyekre épülő pártstruktúra nem csak

tömeggé tette az értelmiségben és a középrétegekben a párttagságot, hanem az adófizetés automatizmusával szedte be a párttagsági díjakat. Mikor az SZDSZ követelésére az 1989-es négyigenes népszavazás kiiktatta a munkahelyekről a pártszervezeteket, azzal nem csak az MSZMP monopóliumát kívánta megtörni, hanem az állampolgárok munkahelyi zsarolhatóságát kívánta felszámolni. Ennek következtében azonban a párttagság megszűnt a karrier előfeltételévé válni, nem csak a privatizált magánszférában, de a közsférában is. A rendszerváltás előtt a kommunista párt kínládása, hogy az értelmiségi tisztviselői párttagokkal szemben erősítse a munkások és a parasztok arányát, abból adódott, hogy az általános foglalkoztatottság viszonyai között a párttagság nem volt a megélhetés előfeltétele. Ezzel szemben az értelmiségi-köztisztviselői karrierpályák megolajozásához a tagkönyv igencsak szükségeltetett. A rendszerváltást követően a munkahelyi szféra depolitizálása eleve csökkentette a késztetést, hogy az állampolgárok politikai szimpátiájukat tömegesen párttagsággal erősítsék meg.

Nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZMP egykori 800 ezres taglétszámát az új politikai alakulatok még csak meg sem fogják közelíteni. Ebből a helyzetből adódóan magától értetődő volt, hogy tömegpártok a rendszerváltást követően nem fognak létrejönni, s az MSZP-nél is csak az volt a kérdés, hogy tagságuk milyen mértékűre zsugorodik. Már az szocialisták szervezeteinek megrendült taglétszáma is meghaladta a többi párt együttes taglétszámát. A korábbi állapotokhoz képest így minden párt óhatatlanul médiapárttá vált, miközben nyilvánvaló volt, hogy a helyi szervezeteknek van egy olyan minimuma, mely nélkül – már csak a választási rendszer sajátosságai miatt is – egy párt nem tud létezni. A szolid országos szervezeti lefedettség minimum 5-10 ezer elkötelezett aktivistát igényelt. Az új politikai pártoknak már a megalakulás lendületekor is jóval kisebb volt a tagsága, mint az egykori kommunista párttá, a későbbiekben pedig még tovább csökkent. Ráadásul tagsága egyre szerényebb tagdíjbevételel párosult, s ezek következtében csak elhanyagolható mértékben volt képes hozzájárulni a pártok **szervezeti infrastruktúrájának fenntartásához**.

A **szocialisták** esetében a tagság maradéka is erősen kötődött akár az előző hatalmi szervezetek romjaihoz, akár a nagy ellátó rendszerek (közigazgatás, egészségügy, oktatás) fennmaradó struktúráihoz. S bár összetételében folyamatosan öregedve, de megőrizte nosztalgikus bürokratikus középosztályi jellegét. A pártélet közege – a bennmaradók esetében – még ha szervezetiileg már nem is esett egybe munkahelyi közegükkel, kultúrájuk meghitt bensőségessége azonban fennmaradt. A vezetők és a vezetettek egy ízlésvilágból vették. Ez az érdek- és ízlésközösség segítette a politikai feladat- és akcióhiányos időszakokban is egyfajta társasági életformaként megőrizni a párt bázisát. Bár a rendszerváltáskori új világ megnyíló élettereibe benyomulni nem tudott, hétköznapi biztonsága, tradíciói, viszonylagos tömegessége a legmegbízhatóbban bejáratott, területileg eléggé egyenletesen terített networkjeként tartotta fenn. Ez a network olykor, mint például a 2002-es választásokon, még meglepetésekre is képes volt, ám ezzel együtt az új kommunikációs technológiák és terek birtokba vételére már alkalmatlan, hogy aztán 2010-re végképp összeroppanjon, s az egykori bürokratikus középosztály veszteseinek értelmiségi klubjaivá váljon.

Az **SZDSZ**-ben a hétköznapi pártélet egyfajta kötelező gyakorlatnak számított, hiszen a párt vezetésének, értelmiségi holdudvarának és a tagság zömének nemigen voltak közös kulturális vegyértékei. Ami azt is jelentette, hogy egymás számára társaságot és életformát nem alkottak. A társadalmat átfogó intézményrendszerekből, hálózatokból a kilencvenes sikereket követően alapvetően csak az önkormányzati tisztségviselői szférában kapaszkodtak meg: számuk országosan 1000-1500 fő körül mozgott. A lassan, de biztosan szűkülő önkormányzati pozíciók az alapvetően ezek köré szerveződő helyi szervezeteket ellenérdekeltté tették a tagtoborzásban, az új, tehetséges politikai szereplők felkutatásában. Az SZDSZ központi vezetésének csak a polgármester jelölésében volt vétójoga, az önkormányzati képviselők vonatkozásában nem – ez egyfelől derék demokratikus elv, másfelől az önkormányzatokkal összefonódó helyi szervezetek bezápolásához vezettek. Nem csak a főpolgármester és a fővárosi önkormányzat, hanem a többi liberális önkormányzat sem volt semmikor az SZDSZ mint párt fegyelmi rendjébe vonva.

A **Fidesz** merőben más helyzetből indult. Szervezeteinek jelentős része az SZDSZ árnyékában alakult, s létszámban messze alatta maradt riválisaiénak. A kilencvenes évek elején a párt közvélemény-kutatásokban mért népszerűsége és szervezeti gyengesége közti ellentmondást az időközi választások eredményei is mutatták, hiszen a 40 százalék fölötti népszerűségüket egyetlen esetben sem tudták választási győzelemre váltani.

Míg a szocialisták az egykor valódi hatalmat jelentő nomenklatúrától az immár annak hatalom nélküli közép és alsó tartományait örökölték meg, addig a Fidesz története egy ellenkező irányú folyamatként írható le: 2010 utánra az egykori kommunista nomenklatúra helyett vazallusi láncolat épült. E folyamatot a párt és a transzmissziós szervezetek dinamikus kapcsolatában lehet leginkább érzékelteni. A kis létszámú párt megregulázása 1994-et követően befejeződött, melyben a pártelnök hatalma megkérdőjelezhetetlenné vált. Nem csak a párt, hanem az önkormányzati helyekre történő szelekció is azt célozta, hogy a pártelnökkel szemben álló autonóm pozíciók ne jöhessenek létre. Ezzel a párt alkalmassá vált arra, hogy más politikai szervezeteket maga alá gyűrhesse, vagy nem politikai szervezeteket szolgálatába állítson. A Fidesz modernizált szervezeti hátterének és hálójának kiépítése négy lépésben történt:

- Az 1998-as választásokon mutatkozott meg a jó néhány éve kezdődött folyamat, hogy a párt hiányzó szervezeti hátterét szinte kizárólagosan a katolikus és a református **egyház** biztosította: nem csak a párt kampányköltségeit kímélte, hanem az ország egészét elérte, másrészt olyan társadalmi csoportokat volt képes befolyásolni, melyek választói döntésüket nem racionális mérlegelés alapján, hanem hitbeli elköteleződés alapján hozták meg.
- Az 1998-2002 időszakban kezdett intenzív klientúraépítés folytatása a 2002-es választási vereséggel lehetetlenné vált. Az ország felének csalódottságára építve létrehozták a Fideszbe közvetlenül nem betagozódó, ám alkalmilag hatékonyan mozgósítható **polgári körök** mozgalmát. Ezzel egyfelől elkerülték a párt hierarchikus fegyelmi rendszerének a tömegesedéssel óhatatlanul együtt járó erózióját, másfelől egyfajta közösségi identitást teremtettek hadra fogható híveik számára.
- A kettős állampolgárságról szóló 2004-es népszavazás és az azt megelőző aláírásgyűjtés után már nagyüzemi módon zajlik a **párttal rokonszenvező választók elérhetőségének gyűjtése és feldolgozása**. A 2008-as „szociális” népszavazás és egyéb aláírásgyűjtő kampányok már csak a listák bővítését és frissítését szolgálták. Később a Kubatov-listák kibővültek a nem rokonszenvezők nyilvántartásával is.
- 2010 után újra hatalomba kerülve szinte egymásba csúszik a párt és állami kádertevékenység, és a társadalmi élet autonóm szerveződéseinek felszámolásával hoznak létre egyfajta posztkommunista vazallusi rendet.

Az SZDSZ konfliktusa a Hit Gyülekezettel

Az SZDSZ-nek megalakulásától kezdve saját szervezetén túlnyúló szervezett segítséget jelentett a Hit Gyülekezete. Mint elnyomott kisegyház természetesen támogatta a demokratikus ellenzékbeli kinövő SZDSZ-t, mely a vallásszabadságot, az egyházak közötti jogegyenlőséget és az állam és az egyház elválasztását legerőteljesebben képviselte. Egykori üldözöttségük erős, hierarchikus szervezeti kereteket alakított ki körükben. Míg a demokratikus ellenzék a kényszer szülte konspirációs és hierarchikus keretet a rendszerváltással levetette magáról, s a pártban regisztrált tagsághoz képest szimpatizánsaiban megjelenő vonzásköre mintegy harminc-negyvenszeresen meghaladta azt, addig a Hit Gyülekezete esetében a szervezethez tartozók, illetve a gyülekezet szimpatizánsainak köre lényegében nem különbözött. A Hit Gyülekezetének támogatása a kampányokban 1998-ig három területen mutatkozott meg: egyrészt a kopogtatócédulák gyűjtésében, a különböző tömegmegmozdulásokra történő mozgósításokban,

valamint abban, hogy a gyülekezet tagjai minden valószínűség szerint az országos átlagot messze meghaladó mértékben szavaztak az SZDSZ-re. Bár a legerősebb együttműködés idején, 1998-ban a kopogtatócédulák felét a Hit Gyülekezete hívei gyűjtötték össze, addig a két szervezet közötti viszony megromlása után 2002-ben és 2006-ban párt a gyülekezet segítségével oldotta meg.

A két szervezet közötti viszony amúgy is furcsa volt, hiszen a gyülekezet mintájául szolgáló amerikai karizmatikus közösségek ott még a republikánusoknak is az erősen konzervatív vonulatához kötődnek, s bibliai tanításaik több ponton is ütköznek a liberális értékrenddel. S mivel a jobbra szekuláris SZDSZ számított a legbiztosabb támasznak a kisegyházak szervezeti és jogegyenlősége tekintetében, ezért az értékrendbeli konfliktusokat nyíltan egyik fél sem exponálta. A gyülekezet és a párt merőben ellentétes állásponton volt többek között az abortusz, a homoszexualitás, a drogfogyasztás dekriminalizációja és a női esélyegyenlőség kérdésében.

A párt tagjai, vagy a küldöttgyűlési küldöttek között a gyülekezet híveinek száma sohasem volt igazán jelentős, s egyedül a kiváló képességű jogász, Hack Péter töltött be mindkét szervezetben politikaformáló szerepet. A gyülekezet ambivalens volt abban a tekintetben, hogy megpróbáljon-e közvetlenül befolyást gyakorolni az SZDSZ-re. Az 1998-as vereség után azonban az SZDSZ-nek azzal kellett szembesülnie, hogy a vidéki szervezetek egy részében, például Debrecenben, Berettyóújfalun a gyülekezet híveinek tömeges belépésére került sor, mely egyben vezetésváltással is járt. A helyi tagság azt tapasztalta, hogy az új tagok minden kérdésben tömbszerűen, egységesen szavaznak. Az SZDSZ vezetése felismerte azt a veszélyt, hogy a párt taglétszámát jóval meghaladó Hit Gyülekezete képes lenne akár a párt átvételére is. Mivel az alapszabály csak korlátozott lehetőségeket nyújtott ennek elhárítására, ez kiélezte a két szervezet viszonyát. Az fenyegetett, hogy az SZDSZ egy kívülről vezérelt szervezetté válhat, melyben akár egykor a „kriptokommunisták”, olyanok nyerhetnek lehetőséget az alapvető stratégiai és politikai kérdések befolyásolására, kiket lojalitásuk elsődlegesen egy másik szervezethez köt. Ezek közül talán a legjelentősebb az MSZP-vel való koalíció kérdése volt, melyben a Hit Gyülekezetének álláspontja változóan, és sokszor az SZDSZ-étől eltérő érdekek szerint mozgott. A gyülekezet szempontjainak képviselője áttörhetetlen üvegplafont jelentett Hack Péter pártbeli karrierje számára. A rejtett küzdelem végül is oda vezetett, hogy Hack feladta SZDSZ-beli politikai pályafutását, majd ki is lépett a pártból. Ezek indoklása – a liberális értékek nem következetes képviselője, Medgyessy Péter D-209-es múltjára adott SZDSZ-es válasz – természetesen nem érintették a valódi szervezeti konfliktus érdemi részét.

A Hit Gyülekezete az SZDSZ-től való csendes elválása után előbb az MSZP-hez, majd később az MDF-hez közeledett, 2010 után pedig saját párt gründerolásának ötlete merült fel. Az ilyen szándékok akkor kerültek részükről előtérbe, mikor egyházi létüket fenyegetve érezték.

Személyi konfliktusok: pártellenzék a mainstream vezetéssel szemben

Miután Magyar Bálint elnököt az 1999-es tisztújító küldöttgyűlésen újraválasztották, megpróbálta a párt négy-öt meghatározó személyiségét bevonni egy elnöki kabinetszerű vezetői testületbe. Ennek magától értetődően lett volna tagja Kuncze Gábor frakcióvezető, Pető Iván, Demszky Gábor főpolgármester, valamint az Országos Tanács megválasztandó elnöke, mely pozícióra Magyar Fodor Gábort kérte fel. Fodor a felkérés elfogadását feltételekhez kötötte. A pártvezetés deklarálja, hogy szakít az eddigi – szerinte – eredménytelen politikájával, az új politikai stratégia elkészítésével őt bizza meg; a vezetés Bauer Tamást kérje fel egy stratégiai elemző csoport felállítására és vezetésére; a pártvezetés minden más esetleges indulót beszéljen le az OT elnöki posztra történő indulásról, és biztosítsa, hogy Bauer bekerüljön a frakcióvezetésbe. „E feltételek még megválasztás előtti teljesülése esetén el tudom vállalni az Országos Tanács elnöki posztját” – zárta Fodor a pártelnöknek írt levelét, aki az ultimátumszerű követeléseket visszautasította, mivel azok elfogadása a megválasztott vezetés kapitulációját az SZDSZ átadását jelentette volna.

Ezidőben kapcsolódott össze és vált tartósan az SZDSZ belső ellenzékévé a két merőben eltérő

karakterű politikus, Fodor Gábor és Bauer Tamás. Párosuk Rostand és Cyrano kapcsolatára emlékeztetett: ahogy kritikusai fogalmaztak, a politikai szépelgő és a doktriner ideológus kapcsolata. A közös ideológiai elemet kapcsolatukban a '89-esség jelentette, miszerint ha az SZDSZ nem az aktuális vezetés politikáját folytatná, akkor a párt újra visszanyerné régi dicsőségét. De ennek feltétele, hogy még következetesebben képviselje az egykori liberális értékeket. Ami a jobboldalnak a trianoni traumát és a Nagy-Magyarország iránti nosztalgiát jelentette, azt jelentette az SZDSZ számára az 1998-as összeomlás. Az elkövetkező évtizedben Fodor üzenete az volt, hogy a párt őt követve újra erős liberális tömegpárt lehetne, mert összezsugorodásának oka az értékrendbeli következetlenség volt. Bauer nagyjából ugyanezt képviselte szuperracionális mezőben. Pedig már az SZDSZ számára 1991-ben készített elemzés (Hol tart a szabad gondolat, 1991, Politikai Tanulmányok Intézete) is kimutatta, hogy még a párttagok között is mindössze öt százalékot ért el az emberjogi és gazdasági liberalizmust egyaránt képviselő, következetesen liberális gondolkodásúak aránya. Egy két évtizeddel későbbi felmérés (Republikon Intézet, 2012) is hasonló eredményre jutott: míg a magukat liberálisnak tekintők, az emberjogi kérdésekben liberális és a gazdasági kérdésekben szabadpiaci álláspontot vallók összessége az állampolgároknak mintegy 30 százalékát teszik ki, addig e csoportok közös halmaza mindössze 1-2 százalék. A **pragmatikus liberális** pártvezetés arra tett kísérletet, hogy e liberális inkonzisztenciával együtt élve próbálja a liberális eszmékhez így-úgy kapcsolódókat egy közösségbe terelni. Ezt az igyekezetet a **doktriner liberális** pártellenzék politikailag és morálisan is bírálta, miközben e bírálat konzekvenciáiban arra a feloldhatatlan önellentmondásra épült, hogy a mindössze néhány százalék által vállalt konzekvens liberális értékrend képviselete a kevesek által képviselt superkoherens liberális értékrend képes tömegeket vonzani. E nyilvánvaló önellentmondás egyszerre ásta alá a pártvezetés morális alapját, és idegenítette el a liberális értékrendet nem annak teljességében valló potenciális választókat. A pártellenzék e harcmodora, mely a maga teljességében 2006 után bontakozott ki, a politikai demagógia és az ideológiai doktrinerség sajátos ötvözete volt.

Demszky az SZDSZ élén

A kétpólusú politikai tér megtörésének kísérletei

Kuncze come back-je, választások